

Наслеђе

37

Наслеђе **37/2**

ЧАСОПИС ЗА КЊИЖЕВНОСТ, ЈЕЗИК, УМЕТНОСТ И КУЛТУРУ
Journal of Language, Literature, Arts and Culture

ГОДИНА XIV / БРОЈ / 37/2 / 2017
Volume XIV / Issue / 37/2 / 2017

Тематски број / Тематически выпуск / Thematic Issue

Руско-српске везе: хуманистика данас
Взаимоотношения России и Сербии: гуманитарные науки сегодня
The Relationship between Russia and Serbia: Humanities Today

Уредници / Редакција / Editors
др Драган Бошковић, редовни професор
др Татьяна Абрамзон, ванредни професор

ФИЛУМ

Филолошко-уметнички факултет Крагујевац
Faculty of Philology and Arts Kragujevac

САДРЖАЈ

Часлав В. Николић „ДЕБАТА О МОСКВИ”: НАРАТИВНИ АСПЕКТИ ДИЈАЛОГА У РОМАНУ О ЛОНДОНУ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ	13–25
Душан Р. Живковић АВАНГАРДНЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ У ПОЕЗИЈИ ВЛАДИМИРА МАЈАКОВСКОГ И МИЛОША ЦРЊАНСКОГ	27–41
Александра Д. Матић АВАНГАРДНО ЧИТАЊЕ РУСКЕ БИЉИНЕ	43–51
Проф. др Снежана С. Башчаревић ЕКСПЛИЦИТНЕ И ИМПЛИЦИТНЕ ОДРЕДНИЦЕ ИСИДОРЕ СЕКУЛИЋ О РУСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ	53–59
Јелена Ђ. Марићевић и Стефан П. Пајовић ПАВЛЕ ЈУЛИНАЦ КАО СИМБОЛ СРПСКО-РУСКЕ ВЕЗЕ КОД ЦРЊАНСКОГ И ПАВИЋА	61–73
Јелена М. Тодоровић ТИШМА (У)ЧИТА(ВА) ГОГОЉА: ИНТЕРТЕКСТ У РОМАНУ <i>БЕРНАРДИЈЕВА СОБА</i>	75–86
Сања В. Голијанин Елез МОДЕРНОСТ СЛОВЕНСКИХ ИМПУЛСА (ДИЈАЛОГ АУТОР – ЈУНАК) У ПЕСНИЧКОМ ДЕЛУ ДЕСАНКЕ МАКСИМОВИЋ – ОНТОЛОШКЕ ПРЕМИСЕ СЛОВЕНСКОГ БРАТСТВА	87–108
Корнелије Д. Квас УТИЦАЈ ПИСАРЕВА НА ПОЕТИЧКА СХВАТАЊА СВЕТОЗОРА МАРКОВИЋА	109–119
Ивана И. Петковић СРПСКО-РУСКЕ КЊИЖЕВНЕ ВЕЗЕ БАРОКНЕ ЕПОХЕ	121–126
Јеромонах Гуриј (Гусев Дмитрий Александрович) УТИЦАЈ СВЕТЕ ГОРЕ НА КЊИЖЕВНУ АКТИВНОСТ МАНАСТИРА СВЕТЕ ТРОЈИЦЕ У XV ВЕКУ	127–131
Видан В. Николић ЛАВ ТОЛСТОЈ И ОТВОРЕНО „СРПСКО ПИТАЊЕ” У ДВА ИСТОРИЈСКА ДОГАЂАЈА (У СВЕТЛУ СРПСКО-РУСКИХ ВЕЗА)	133–145
Ђорђе Р. Радовановић ОНТОЛОШКА СЛИКА САМОУБИСТВА У РОМАНИМА <i>ЗЛИ ДУСИ</i> Ф. М. ДОСТОЈЕВСКОГ И <i>РОМАН О ЛОНДОНУ</i> МИЛОША ЦРЊАНСКОГ	147–159
Владимир Б. Перић СЛИКА РУСИЈЕ У СРПСКОМ ДАДАИЗМУ	161–170
Татјана М. Вулић и Маја М. Анђелковић РУСИЈА КАО ТЕМА У <i>НОВИНАМА СРБСКИМ</i>	171–184
Проф. др Мара С. Кнежевић РУСИ У СРБИЈИ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА	185–193

Саша С. Марковић СРПСКИ И РУСКИ ВОЈНИК У ВЕЛИКОМ РАТУ: СКИЦЕ О ЉУДСКОСТИ	195–205
Јелена Н. Арсенијевић Митрић АНТРОПОЛОШКА МИСАО НИКОЛАЈА НИКОЛАЈЕВИЧА МИКЛУХО-МАКЛАЈА И ЊЕН УТИЦАЈ НА СТВАРАЛАШТВО СРЕТЕНА БОЖИЋА/Б. ВОНГАРА	207–226
Божинка Петронијевић ЈЕЗИК У ЗБИРЦИ ПРИПОВЕДАКА <i>RUSSENDISKO</i> ВЛАДИМИРА КАМИНЕРА И ЊЕГОВОМ ПРЕВОДУ НА СРПСКИ <i>РУСКИ ДИСКО</i>	227–240
Светлана В. Терзић СИНТЕТИЧКИ СУПЕРЛАТИВ НА -АЙШ- У РУСКОМ ЈЕЗИКУ И ЊЕГОВИ СРПСКИ ЕКВИВАЛЕНТИ НА КОРПУСУ ЛИТЕРАРНИХ ДЕЛА	241–250
Милка В. Николић и Јелена Л. Петковић ДИДАКТИЧКО ОБЛИКОВАЊЕ УЏБЕНИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА У СВЕТЛУ СОЦИОКУЛТУРНЕ ТЕОРИЈЕ Л. С. ВИГОТСКОГ	251–262

ПРИКАЗИ

Анђелка Ж. Крстановић ПРИЛОЗИ КОНТРАСТИВНОЈ ТВОРБИ РЕЧИ (ЊЕМАЧКО-СРПСКИ И СРПСКО-ЊЕМАЧКИ)	265–273
--	---------

Јесени 2016. године успостављена је сарадња између Државног техничког универзитета Г. И. Носова у Магнитогорску и Универзитета у Крагујевцу. Тада је покренута иницијатива за приређивање заједничког тематског броја нашег часописа и формулисана тема: Руско-српске везе: хуманистика данас. Овај, тридесет и седми број Наслеђа, дакле, први је знак да је сарадња између наших универзитета и реално почела. Верујемо и да се, уз нове заједничке идеје и пројекте, никада неће окончати.

Љубазношћу, вољом и трудом колеџинице са Катедре за књижевност Института за историју, филологију и старе језике, проф. др Тајиане Абрамзон, сакуљени су радови за руски блок овог тематика, док се уредништво Наслеђа потрудило за српски део.

Радови су усмерени ка руско-српским прожимањима унутар хуманистичких наука и они, очекивано, потврђују неискључивост историјских, али и савремених додира две науке и културе. Посебно је значајно што овај тематик представља садашњи, актуелни „пресек” међусобних интересовања наших култура и наука, и што омогућава да се српски и руски научници из области хуманистике интензивније повежу.

Захваљујући свим ауторима на њиховим прилозима за овај број Наслеђа, остаје да верујемо у плодност руско-српских веза и у будућности.

Уредници броја

др Драган Бошковић, редовни професор
др Тајијана Абрамзон, ванредни професор

Осенью 2016 года было установлено сотрудничество между Магнитогорским государственным техническим университетом им. Г. И. Носова и Университетом в Крагуеваце. В это время была начата инициатива по редактированию совместного тематического номера нашего журнала и сформулирована тема: Русско-сербские связи: гуманистика сегодня. Таким образом, тридцать седьмой номер Наследия является первым признаком того, что сотрудничество между нашими университетами началось в реальном выражении. Мы также считаем, что оно, благодаря новым совместным идеям и проектам, никогда не закончится.

Учтивостью, готовностью и усилием коллеги из Отдела (Кафедры) литературы в Институте истории, филологии и иностранных языков, проф. Д-р Татьяна Абрамзон, были собраны работы для русского блока этой темы, а редакция Наследия позаботилась о сербской части.

Работы направлены на русско-сербские взаимодействия в рамках гуманитарных наук и они, как ожидалось, подтверждают неисчерпаемость исторических, но и современных прикосновений двух наук и культур. Особенно важно, что эта тема представляет собой нынешнее актуальное „сечение“ взаимных интересов наших культур и наук, позволяя таким образом сербским и русским ученым в области гуманитарных наук более интенсивно связываться.

С благодарностью всем авторам за их вклад в этот номер Наследия, остаётся верить в плодородие русско-сербских связей и в будущем.

Редакторы номера

*др Драган Бошкович, редовни професор
др Татьяна Абрамзон, ванредни професор*

Часлав В. Николић¹

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српску књижевност

„ДЕБАТА О МОСКВИ”: НАРАТИВНИ АСПЕКТИ ДИЈАЛОГА У РОМАНУ О ЛОНДОНУ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ²

У раду се предочавају теоријске перспективе за вредновање наративних аспеката дијалога у роману. Указује се на то да дијалог поседује наративни импулс који генерише нове ситуације и догађаје. У дијалогу се ствара и увећава значење, али се у њему испољава и тензија друштвеног и идеолошког настанка и трансформисања језика, односно у њему се непрестано одиграва „борба за превласт”. „Дебата о Москви”, у *Роману о Лондону* Милоша Црњанског, представља романескни фрагмент у коме смо настојали да уочимо и протумачимо секвенце дијалога које доприносе распрострањању мрежа приповедања, али и оне дијалогске ситуације које, означавајући кризу самог дијалога, стреме тачки у којој прича о самоубиству достиже свој циљ.

Кључне речи: дијалог, приповедање, прича, комедија, идеологија, смрт, постхуманизам, слушање, емиграција, Русија

1.

Препознајући жељу приповедања као потребу за „распрострањањем мрежа”, за настављањем „у различитим правцима”, а жељу приче „као потребу за *шачком*”, за смрћу главног јунака *Романа о Лондону*, Мило Ломпар је Рјепнинову мисао о самоубиству с почетка романа означио као *нулцу шачку*, као *ајсолућну шачку* којој прича тежи, јер, сем чина самоубиства наговештеног на почетку, а догођеног на крају романа, „нема, строго узев, ништа више да се деси да би дошло до онога што се на крају догађа” (Ломпар 2004: 699). Свако настављање приповедања Ломпар обележава *шачком* *илус*, која „активира бројне могућности удаљавања од линије *приче*, значајно је компликује, јер нуди *наративне импулсе* који могу удаљити Рјепнина од самоубиства” (Ломпар 2004: 699). Ако је „жеља приче рестриктивна и репресивна, јер сужава поље жеље на изабрану наративну одлуку”, друкчија је од ње жеља приповедања, јер је „продуктивна, омнипотентна, са блесковима наративних ерупција, у но-

¹ caslav.nikolic@gmail.com

² Овај рад је део истраживања која се изводе на пројекту 178018 *Друштвене кризе и савремена српска књижевност и култура: национални, регионални, европски и глобални оквир* који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

вим смеровима, са увек могућим преусмеравањима, она ставља у дејство тотализујуће и увек нове функције жеље” (Ломпар 2004: 698). Стога су, са становишта *telosa* приче, многе епизоде, обрти, конфликти у роману дисфункционални, јер наративну линију удаљавају од Рјепнинове смрти. Али то измештање са стазе која хита смрти као магистралној тачки приче у рукавце самог приповедања указује на потребу да се осмисли настављање приповедања, да се уведу нове „приповедиве могућности”, како би се, упркос почетним сигнаlima жеље јунака за својом смрћу, исприповедао роман. Завршетак *Романа о Лондону* обележава и крај приповедања, па се чини да је прича ипак насилно обуставила приповедање: када је јунак ишчезао, не приповеда се ни о чему накнадном. Ломпар ипак упозорава да иако „прича подвлашћује приповедање”, смрт „безизузетно припада *еџистџеницији*”, док завршетак „припада приповедању”, унутар кога увек опстаје потенцијал приповедивог:

„Отуд завршетак *Романа о Лондону* није смрт приповедања него самодефинисање приче, он је знак раскида између њих. Смрт увек припада приповедању, и његовој жељи, али као део еџистџениције у њему, не као укинуће или заустављање него као интензитет у причи” (Ломпар 2004: 703).

У хоризонту продуктивних приповедачких начина одлагања смрти, као једно од уписивања тачке плус, могућно је у роману Црњанског сагледати и распон наративне функционалности дијалога. Значење „се рађа, обнавља и нараста у дијалогу” (Робертс 1992: 146). Жанр романа активира различите стратегије дијалогизирања, којима остварује разноврсна сижејна решења. Нову радњу превасходно генерише сучељавајући људе који говоре различитим језицима, тј. особе које се не разумеју. Прецизирајући да постоји дијалогско сучељавање језика, а не само друкчијих значења у језику, Михаил Бахтин говори и о томе да се дијалог у роману не може разрешити сижејно-прагматичким супротстављањима и налази да је та неразрешивост одређена дубинским дијалогом језика, као видом перманентног друштвено-идеолошког настајања и трансформисања језика, односно као изразом променљивог настајања друштва:

„Дијалог језика није само дијалог друштвених снага у статисти њиховог постојања упоредо него и дијалог времена, епоха и дана, онога што умире, што живи и што се рађа: овде су упоредно постојање и настајање сливени у нераскидиво конкретно јединство говорне и противуречне разноврсности” (Бахтин 1989: 127).

Према Полу де Ману, дијалогизам не претпоставља тек „говор у којем речи имају двојако значење”, већ и осећање напетости, односно двосмислености „сваког прогоњеног говора који не може отворено исказати своје значење а да не угрози властити опстанак” (Де Ман 1992: 128). Романескни дијалог „има задатак да се одржи и мисли путем радикалне извањкости или хетерогености једног гласа у односу на све друге гласове укључујући и глас самог романописца” (Де Ман 1992: 130). У основи дијалога, према Бахтину, јесте и спознаја преусмерена са влас-

титог бића према објекту, према нашим дужностима с обзиром на тај објект, дакле и спознаја о томе како се објект одређује у односу на нас, који смо друкчији од њега. Док Хајдегер разумевање види као „изнуђивање” истине од/из ентитета, као раз-откривање објекта, „бахтиновско разумијевање поштује и непопустљиво одражава ’другост’ објекта, будући да се значење не изнуђује, већ прије даје у односу одговорности и јаства” (Робертс 1992: 144). Не само као импулс радикалне другости, Пол де Ман начело егзотопије у природи дијалога рашчитава и као могућност за „поновно успостављање блискости” (Де Ман 1992: 130). Али дијалог „није никада у потпуности безразложан” и увек „значи борбу за превласт” (Де Ман 1992: 133).

2.

Опоменут првих дана новембра 1947. године да не измирује своје обавезе за неплаћену чланарину у Организацији руских царистичких официра у Лондону, Николај Родионович Рјепнин, руски емигрант, меланхолични кнез, зналац многих језика, бездомно биће, главни јунак *Романа о Лондону* Милоша Црњанског, одлази, у глави „Дебата о Москви”, у Пољски институт на разговор са неким од централних лица удружења руске емиграције. Одбијајући тада понуду да се придружи конспиративном деловању против новог, совјетског режима у Русији – јер *воскресења* за *прошлоје* *њети*. Првом реченицом „Дебате о Москви” као наспрамна јунаку приказана је фигура пренаметљивог, прогањајућег мноштва: „Они, који су летовали, са Рјепнином, у Корнуалији, не остављају га на миру ни после те посете код лекара, Крилова” (Црњански 2004: 403). Свет надире у дотад заштићени, породични простор:

„Госпођа Крилов, на телефону, пребацује Нађи – иако је не познаје – да је то што је Рјепнин наумио, страшно, – лакомислено. [...] Она, Нађа, – као супруга, – треба да га натера, да дође у болницу њеног супруга, Крилова. То је ситница, то, са Ахиловом петом, али се не сме оставити, тако. Нога му може остати краћа” (Црњански 2004: 403).

У исказима госпође Крилов које посредују фигуру мноштва доминантни су налози („треба да га натера”), критике и оптужбе („пребацује Нађи”), забране („али се не сме оставити, тако”), претње („може остати хром”, „нога му може остати краћа”). Гласови се умножавају и пробијају у свет Рјепниновог дома: „Сви се распитују о нози Рјепнина, и сви нуде помоћ. Help, help, help” (Црњански 2004: 403). Ипак, усред иритантно умножених понуда Рјепнин одлучује да игнорише све позиве, питања, предлоге: „Рјепнин неће, ни да одговара, на све то” (Црњански 2004: 403). Пошто је Рјепнин одбио „да одговара, на све то”, настају нагле измене у распореду кулиса и отпочиње, „у тој комедији око Рјепнинове Ахилове пете, нешто ново”. Након понуда помоћи, хоризонтом јунака настоји да овлада Организација царистичких официра, чији представници активирају по Рјепнина компромитујуће документе: неплаћени рачун хотела

„Крим” из Корнуалије, писмена упозорења за неплаћену чланарину итд. Стога почетком новембра 1947. године³ Рјепнин треба да дође у Пољски институт, на разговор са Сорокином и Бјелајевим, заступницима Организације, који раде – „на реорганизацији Организације”.

Институт пољске емиграције важан је топос Рјепниновог изгнанништва, јер представља симболичку осматрачницу, са које унутарњи поглед додирује домовину. И не случајно, „Пољски институт у Лондону био је у Кенсингтону, преко пута Географског института, који је Рјепнин знао, а на чијем зиду стоји споменик поларном истраживачу, Шеклто-ну”, а „Рјепнин је, тамо, кад је био дошао у Лондон, – па остао без прихода, – ишао да нуди своје снимке Кавказа, и лова на медведе, у Сибиру” (Црњански 2004: 404). Као да сада, из Пољског института, из другог света – као са другог света – Рјепнин може поново да погледа Кавказ и Сибир. Иако су Рјепнинови снимци одбијени, Кавказ и Сибир ипак су уприсутњени у хоризонту сусрета јунака и града, јер су означили Рјепнинов неуспех, једно од многих *не* Рјепнину у Лондону. Новости и обрти „у тој комедији око Рјепнинове Ахилове пете” умножавају се, па, кад је „Крилов стао, са својим колима, пред Пољским институтом, Рјепнин је запазио и нови Институт Немачке, у суседству, јер је и тога већ, опет, у Лондону, било” (Црњански 2004: 404).

Рјепнинов пристанак да оде у Пољски институт, на разговор са Сорокином и Бјелајевим, као да представља одазив самој смрти. Одбијао је све позиве и понуде, желео да занемари и претње тужбом за неплаћене рачуне, али је долазак доктора Крилова у подрум обућарске радње у Рјепнину, као и у самом Крилову, осветлио још нешто. Безначајно је то што Сорокин и Бјелајев, они који су Крилова послали Рјепнину, „имају најбољу намеру”, безначајно је и то што Организација „има најбољу намеру” – јер су спремни „да поправе, ако је неко, у Комитету, згрешио, против њега, нешто”, премда они „знају његову прошлост”, а он је тај који „их вређа” – али ће неколико речи, што их Крилов сам буде, као за себе, казао, отворити Рјепнина за оно што га призива:

„Крилов је уз то додао, да му, и он саветује, да дође. Боље је тако. А подсећа га, – ширећи руке, немоћно, – недавног скандала у Организацији, у Берлину, – кад је Борисов изишао да телефонира, и оставио, на столу, кафу, а узео гутљај, кад се вратио, – па се срушио. Коса му је опала у болници, између живота и смрти. Кожа му се љуштила и једва је жив остао.

Раздражен, Рјепнин је онда пристао, али је поставио услов, да мора бити кратко, кратко” (Црњански 2004: 404).

3 „Од првог дана новембра онда отпочиње, у тој комедији око Рјепнинове Ахилове пете, нешто ново, Рјепнину почињу да стижу опомене, и писмено, од Секретаријата Организације царистичких официра, – која још постоји, негде, у магли, у Лондону, – за неплаћену чланарину. Прети му се тужбом, суду. Шаљу му и један рачун хотела КРИМ, који, кажу, није платио. Идућег дана, – била је среда, – долази му и Крилов, у радњу” (Црњански 2004: 403).

Доктор Крилов саветује Рјепнину да дође у Пољски институт, а из оног *да-му-и-он-саветује* послушајемо како и себи приговара, да треба пристати, мада Рјепнин, раздражен, „не мисли да се враћа у Организацију, из које је, пре више од годину дана, иступио, залупивши врата за собом” (Црњански 2004: 404). Јер баш то што се Борисову догодило у Берлину (а у суседству Пољског института налазио се и Институт Немачке), то да се од једног гутљаја кафе „срушио”, то да му је коса „опала у болници”, то да је био „између живота и смрти”, то да му се кожа „љуштила” и гранично *што* – да „једва је жив остао” – раздражује Рјепнина, који преступа свој унутарњи закон да „неће, ни да одговара, на све то”. Када ипак реши да на *што* одговори, Рјепнин као да закорачује ка трагу смрти Борисова, па „књаз, треба да се појави, на идућем састанку Комитета, – који ће бити у Берлину [...]” (Црњански 2004: 407). Жели ли Рјепнин тек смрт, или неки одређени модус умирања, неку посебну, *своју* смрт? Која се у дебати може и изгубити. Рјепнин је, дакле, тек „онда пристао” да оде на разговор, када је, разљућен, осетио да му се може одузети оно што, од почетка романа, сматра својим решењем за живот без смисла. Стога ће у Пољском институту Рјепнин бити опрезан: „Сорокин и Бјелајев пили су из великих, провидних, чаша, коњак. Крилов је тражио пиво. Рјепнин ништа није пио” (Црњански 2004: 405). Настојећи да га задрже за дебатним столом, Рјепнина саговорници непрестано раздражују, па му је Бјелајев, „иако је знао да Рјепнин не пије, – сипао коњак” (Црњански 2004: 406).

Дијалогске партије у уводном делу „Дебате о Москви” одвијају се у регистрима двају основних, а супротносмерних хтења: жеље Организације за Рјепнином и Рјепнинове жеље за прекидом сваког односа са Организацијом. Тако једна од преговарачких деоница почиње Криловљевим кратким, поздравним говором, који исказује жељу институције за решењем Рјепнинових проблема, што би могао бити увод и у решење проблема који је сам Рјепнин: „А Комитет жели да сноси и трошкове његовог пресељења у Лондон и његовог боравка у болници, – што је потребно” (Црњански 2004: 406). Процеп у хоризонту институционалне жеље, отпор претећој гравитацији институције, обележава Рјепнинова намера укидања свога места у Комитету и Организацији царистичких официра: „Никаких, неплаћених рачуна око свога пресељења, у Лондон, нема, – а у Комитет не мисли више да се врати. – Ни у Организацију” (Црњански 2004: 406). Изјава о прекиду увећава напор фигура институције да се позорност над Рјепнином преобрати у сумњу у карактер постојања таквог Рјепнина: „Бјелајев, који је био сав црвен у лицу, био је стегао чашу, прстима, тако, да је Рјепнин помислио да се спрема да му је проспе у лице, али је Бјелајев само мрмљао: ’Зашто, књаз, зашто? – По чему?’” (Црњански 2004: 406). Питање које Бјелајев изговара као двоструко изискује и двоструко одговарање – оно које додирује прошлост руског *чеђо* и оно које додирује актуелност једног поструског *зашићо*. Укоренјујући своју одлуку у знању о прошлости, Рјепнин образлаже прекид и као да аргументује нужност властитог изласка из света у који је волшебно доспео:

„Знао је да је Бјелајев, у Паризу, био душа тајне организације руских цариста, и, да се, у рату, држао храбро, али, што се тиче Сорокина, о њему је знао само, то, да је био детенце, кад су се његови родитељи спасли, – помоћу Немаца, – у Севастопољу. Знао је, и то, да се тај млади лепотан, у прошлом рату, убацио, – као и толики Ирци, – у краљевско ваздухопловство, енглеско, и, да, из њега није изишао, него је, и у Корнуалији, мољакао, да остане у њему. Био је чак и име променио. Био је сад: *Mister Fowey*. Био је узео женино име” (Црњански 2004: 406).

Рјепнинова дискусија са Сорокином и Бјелајевим, уз посредовање доктора Крилова, жанровски је означена, јер се одвија као „нешто ново” у „тој комедији око Рјепнинове Ахилове пете”. А, како је Нађи наговестила супруга доктора Крилова, *што* са Ахиловом петом је „ситница” и не сме се „оставити, тако”. „Дебата о Москви” раскрива двосмислено хтење иницијатора састанка у Пољском институту у вези са Рјепнином (јер Сорокин и Бјелајев желе да питање Рјепниновог чланства у Организацији, „и тих, како кажу, неплаћених рачуна, – ликвидирају” (Црњански 2004: 404)), па њен жанровски контекст као *комедије*⁴, тј. њено ситуирање као дебате у комедији, наговештава да је цело ово поглавље заиста полемичко, вишегласно, дакле и гротескно: шаљиво и озбиљно, ружно и погубно, наказно и болно, истодобно. Ту синтезу опречних тонова, дијаболичко преклапање опречних ликова Рјепнин најбоље сагледава мислећи о Сорокину, који није могао бити само један или само други – пошто он, „без даљег”, није припадао ни једнима ни другима – већ се Рјепнину „чинио звер. Луд. Комедијант” (Црњански 2004: 417). Фигурације смеха у „Дебати о Москви” навештавају присуство злодуха, који се не види, јер је, уцепљен у светско искуство, постао прозиран: чувши од Сорокина да ни милион стрељаних у Русији није много, Рјепнин „као да се био скаменио. Ћутао је. Усне су му дрхтале” (Црњански 2004: 415–416). Настојање Сорокина и Бјелајева да, дарезљиво – јер они „имају најбољу намеру”, јер они „поштују то”, јер они „готови су да поправе”, јер, коначно, и Организација „има најбољу намеру” – ликвидирају питање Рјепниновог чланства у Организацији само је покушај да се приметну трагови у ликвидацији Рјепнинове друштвене и политичке својевоље, у његовом социјалном маргинализовању, а потом и у његовој дефинитивној пропасти – у убиству Рјепнина.

Подупирући привид о брижности институције према Рјепнину, Сорокин и Бјелајев проговарају о солидарности, како би се дискретно приближили основном плану дискусије. Функција конституционалних вредности либералног хуманизма, какве су једнакост, солидарност, слобода, прогрес, није „да оправдају обавезу живљења у држави уопште,

4 Дебата са Сорокином и Бјелајевим наставак је „комедије око Рјепнинове Ахилове пете”, а довршава се Сорокиновим смејањем за Рјепнином, који напушта Пољски институт, Криловљевим уверавањем Рјепнина да Сорокина и Бјелајева „не треба узети озбиљно”, што се у поглављу „Смех светог Георгија” наставља Рјепниновом озбиљном проценом Сорокинових речи о намери стрељања стотина хиљада неистомисљеника у Русији као „глупе шале” и визијом Сорокина као „комедијанта”.

него преференцију за један облик државе” (Рикер 2004: 267). Пол Рикер указује на то да „индивидуа постаје људска само под условом извјесних институција”, па ту условност прецизира обавезом човека „да се служи тим институцијама”, јер је баш обавезност реченог услова претпоставка „да би људски дјелатник наставио да се развија” (Рикер 2004: 262–263). Ако институционална средина представља амбијент у коме се испољавају и развијају најважније одлике хуманог идентитета, суочавање са Рјепним представља суочавање са фигуром која је антиинституционална и у противљењу властитом развоју. Ако, дакле, за главног јунака Црњански одабере човека који, мислећи само на своју смрт, најпре невољно одговара институцијама, да би их потом свесно игнорисао, можемо назрети напор институције да се оно што је изван ње, оно што је престало да се развија, оно што је отцепљено, сумњиво и сумњичеће, надвлада, поврати, уравнотежи. С друге стране, за „нас који смо прошли кроз чудовишне догађаје XX-ог вијека, а који су везани за тоталитарни феномен, имамо разлоге да чујемо обрнуту пресуду која је на други начин тешка, а коју је изрекла сама историја кроз уста жртава” (Рикер 2004: 264). Јер, Пол Рикер призива Вацлава Хавела, „само у моралној свијести једног малог броја појединаца, који су неподложни страху и корупцији, налази уточиште дух који је протјеран из институција које су постале злочиначке” (Хавел 1989, према: Рикер 2004: 264). Кризу институција не оличава Рјепниново одолевање у вољи за смрт, већ унутар институција утврђено постхумано искуство. Јер је управо Сорокин, истакнута фигура институције, секретар Удружења, онај што прижељкује моћ за разарање света, док Рјепнин, склањајући се од свих и свега, жели да напусти свет.

3.

Дијалози у „Дебати о Москви” наративне учинке остварују динамиком свог смењивања, сударима огледалских рефлекса, али још више симболичким и политичким опсегом појединих реплика. Обраћања Сорокина и Бјелајева Рјепнину имају контуре иследничке реторике, прожете алузијама, претпоставкама, интерпретацијама, минијатурним наративима признања, увредама, претњама. Свако питање активира налог да јунак посведочи себе онаквог каквог га, као кривца, виде Сорокин и Бјелајев: *хоћемо „да чујемо”*. Сорокин и Бјелајев неретко понављају Рјепнинове речи, али не пристају на њихово основно значење – премда Рјепнин говори неувијено, јер он је „за реч, јавну и јасну” и јер има обичај да „каже шта мисли”, кад га питају – већ је опседају сумњом, изазивајући признање нечег другог, што би јунака одредило као преступника. „Већ само преношење туђе тврдње у облику питања доводи у сукоб два осмишљења у једној речи: јер не питамо само, ми проблематизујемо туђу тврдњу” (Бахтин 2000: 183). Рјепнинову потврду да слуша емисије Москве у свом стану прати Сорокиново питање о томе да „ваљда слуша и марш Буђонијеве коњице, који се често чује?” (Црњански 2004: 408), на шта Рјепнин одговара речима о укоренењу тој вредности руске песме:

„Слуша, каже. Чак му се и допада. Он је Рус. И остаће то, до смрт. То је логично. Он цени логику више свега, и, песму руску воли више свега. Сећа га Русије. Сећа га младости” (Црњански 2004: 408). Рјепниново признање да Москву „слуша” у свом стану не задовољава знатижељу тужитеља, па он наставља са пропитивањем, провоцирајући и признање о слушању и других руских песама: „Сорокин је, међутим, церећи се, наставио да пита, – као неки инквизитор, Рјепнина, да ли је и у Екатеринодару, тај марш слушао? Да није већ у Одеси то слушао?” (Црњански 2004: 408). Након што се, на почетку разговора, подругљиво обрати Сорокину са „How d’ you do”, Рјепнин ће прозрети манипулативну реторику својих саговорника, јер то што „му се чини, да га је Сорокин поздравио са ’товаришч’” трепери у двострукој фреквенцији: „Нада се да је то било само шаљиво, а не нека, лична, алузија?” (Црњански 2004: 405)⁵. Дебатна употреба означитеља *товаришч* врхуни на крају „Дебате о Москви”, када је Рјепнину најнеувијеније приговорено: „Товаришч одлази Стаљину” (Црњански 2004: 415). На истоветан начин, самоћа из питања Бјелајева Рјепнину „Зашто се усамио?” има друкчију конотацију и друкчији прагматички учинак, него самоћа у Рјепниновом меланхоличном самоодређењу: „Има и усамљених људи на свету. И он је то” (Црњански 2004: 408). За Сорокина и Бјелајева Рјепнин је дисфункционални емигрант, кога треба компромитовати пред британским властима и дискредитовати унутар свесловенске емигрантске заједнице. На Сорокинову дискретну оптужбу да „товаришч слуша Москву, – емисије Москве” Рјепнин ће одговорити да је „то тачно”, као и то да на седмом спрату зграде у којој станује има радио-апарат у зиду, који „нимало не крије” (Црњански 2004: 407). Рјепнин потврђује и претпоставку проказивача да тамо слуша и „марш Буђонијеве коњице, који се често чује” (Црњански 2004: 407). Али ће Сорокину казати и о једном принципу, у којем се њих двојица неизмириво један од другог удаљавају:

„Слуша, каже. Чак му се и допада. Он је Рус. И остаће то, до смрти. То је логично. Он цени логику више свега, и, песму руску воли више свега. Сећа га Русије. Сећа га младости. А рат је прошао. Сад је мир. Ако Сорокин сматра да треба да слуша песму коју су Немци певали у рату, – о Лили Марлен, – он нема ништа против” (Црњански 2004: 408).

Фигура идеолошке субверзивности у лику Рјепнина – онога који дела лакомислено, како је то у телефонском разговору Нађи показала супруга доктора Крилова – истакнута је годину дана пре дискусије описане у поглављу „Дебата о Москви”, када је јунак *Романа о Лондону* из Организације руских цариста „иступио, залупивши врата за собом” (Црњански 2004: 404). Годину касније, Рјепнин одбија да се врати, да поново прође преко прага врата која је залупио са собом. Стога Сорокин и Бјелајев одабирају наизглед неутралан простор Пољског института,

5 Када Рјепнин каже „Воскресења за прошлоје њет”, Бјелајев ће то моментално изобличити и одразити као „Воскресења росијског царства њет?” (Црњански 2004: 412).

настојећи да идеолошки рашчитају Рјепнина, да пропитају Рјепнинову вољу да се врати тамо откуд је, залупивши врата, дефинитивно отишао. Рјепнин, међутим, није тек онај који одсуствује, који се искрада и тихо повлачи из Организације, већ као да жели да се зна да је отишао, да више неће, да више не припада. Приповедач раскрива Рјепнинове тренутне намере, много шта од онога што он „мисли” и што „не мисли” да учини – а још раније је супруга доктора Крилова оценила да, кад нешто *не мисли* да уради, Рјепнин онда заправо *лако мисли*, мада та лакомисленост може исходovati и тиме да му нога „може остати краћа” (Црњански 2004: 404). Али приповедач показује и развој Рјепнинових идеја, па дакле и момент настанка Рјепниновог политичког манифеста, када је „пре више од годину дана, иступио, залупивши врата за собом” (Црњански 2004: 404). Јер Рјепнин је још тада, а не на летовању у Корнуалији, огласио себе као фигуру кризе мишљења унутар идеологије руске емиграције у Лондону.

Ударац вратима као глас о Рјепниновој аутентичности обележава и почетак истраге Рјепниновог случаја, што се маскира као интензивна потрага за јунаком: за Рјепнина су сви заинтересовани, сви се распитују телефоном за њега, сви га траже, позивају га на своја имања, налазе нови посао, нови стан итд. Али тај чудновати руски кнез својим противљењем позивима као да разграђује, а у ствари убрзава механизам политичко-трговачке игре која се око њега одвија. Рјепнин јесте отишао, али не само што је отишао, већ је у трагове одласка уписао једно *НЕ*, а они које је напустио као да настоје да сада преокрену његов пређашњи покрет. Да Рјепнина, дакле, наведу да још једном прође кроз иста она врата, поништивши, тада, као у каквом ритуалу, свој ранији преступ, то проблематично *НЕ*. Рјепнинов ударац крилима врата о довратак поткопава, као негација, заверенички контракт који се ту, у Организацији руских цариста, успоставља, јер пролазак јунака кроз тај оквир, кроз тај рам од врата, излазак у простор изван институције, означава и прозирање нове сврхе политичког удруживања емиграната. Зато Рјепнина, човека који је „лакомислен” и који је спреман да се дрзне и да „не мисли”, али баш тада *мисли* и зна карактер емигрантских комитета, треба или вратити у канон политичког мишљења и тако га обезначити, или га конкретно обеснажити, истеривањем на социјалну и егзистенцијалну маргину.

4.

Своје присуство у Роману о Лондону приповедач обележава неуправним говором, али и инсталирањем нарочитог вида посредовања. У вези са једним од Рјепнинових саговорника, наилазимо у „Дебати о Москви” на реченицу: „Бјелајев ућута, као да му је нека кошчица застала, у грлу. [...] Чуо је, међутим, како Рјепнин, гласно каже: да је то тачно” (Црњански 2004: 407). Управо захваљујући Бјелајеву као медијатору, као онеме који чује, дознаћемо и то да Рјепнин „има радио-апарат у зиду у згради у којој станује. На седмом спрату. То нимало не крије” (Црњански 2004: 407). Неделатно присуство Бјелајева, вербална дисфункција у

ситуацији, превладана је преко моћи слушања. На Рјепнинове речи, посредоване уласком приповедача у димензију онога што други јунак чује, надовезује се оно што по свој прилици изговара Сорокин, али што се у приповедању региструје само као оно што чује Бјелајев: „Ваљда слуша и марш Буђонијеве коњице, који се често чује?” (Црњански 2004: 407). Лубомир Долежел указује на важност невербалне комуникације, посебно у моментима када „неки готово неприметан гест или став може бити показатељ снажне менталне узнемирености”, или када „ћутање и негативни семиотички чинови”, које читавамо као „пропусте у комуникацији”, могу да раскрију „скривене менталне догађаје, превасходно емоције” (Долежел 2008: 111).⁶

У *Роману о Лондону* адресат од нарочитог приповедног значаја јесте, дакле, и јунак који слуша: на Сорокинове речи о Рјепниновом слушању марша Буђонијеве коњице Бјелајев је занемео, а када је свом тужитељу реплицирао, и Рјепнинове речи, као мало пре тога Сорокинове, дознајемо посредно, као оно што је Бјелајев чуо. И Рјепнинова и Сорокинова реч, мада изговорене тако да их и приповедач може пренети у форми управног говора, сустичу се и сударају у јунаку који их чује, одјекују у њему, мењају га, изискују реакцију, генеришу нове измене у сцени, заостравају почетни антагонизам између преговарача, одређујући као делатну појаву и самог слушаоца. Дијалог у роману претпоставља ексклузивног говорника, који „се пробија у туђи видокруг слушаоца, гради свој исказ на туђој територији, на његовој, слушаочевој, аперцептивној позадини” (Бахтин 1989: 37).⁷ Порука која се кроз слушање показује заправо је двоструко важна реч: важна како с обзиром на оно што је њен аутор (о себи) одаолао своме саговорнику, тако и с обзиром на начин на који је реч чуо онај кога је приповедач одабрао да нам је посредством свог слушања предочи и тако прецизније одреди и поруку саму и фигуре између којих се она распростире. Црњански све време измешта позицију из које се конструише видно поље, динамизујући тако унутардијалоски простор: осим што показује измену реплика, приповедач посеже и за оним што чују, виде и знају управо сами јунаци о другим јунацима. Треће лице, слушалац, није пасивни елемент сцене, већ је све време активан, јер слушајући реагује на оно што су други изговорили. Дијалог генерише активност не само кроз несагласје двојице преговарача, већ и слушањем онога који ћути, али који чује, будући да у његовом слушању трепери и неки неизговорени језик иза јавног говора. Ипак, „субјект који проматра није сталнији од оног којег проматра, и сваки пут кад проматрач заиста успије протумачити свој субјект, он га мијења, и мијења га све више што се његов интерпретативни процес примиче ближе истини” (Робертс 1992: 145). С друге стране, „свака промјена у субјекту којег се проматра

6 Лубомир Долежел се позива на Цветана Тодорова, Стивена Порча и Пјера ванден Хевела.

7 Говорника у роману Пол Де Ман поистовећује са аутором и говори о надвладавању читаоца и аутора, у којем се разрешава и „проблем статуса који чињеница, значење и фикција имају у роману” (Де Ман 1992: 128).

захтијева накнадну промјену у проматрачу, па се тај осцилирајући процес доима као бескрајан” (Де Ман, према: Робертс 1992: 145).

Не тек чути оно што су Рјепнин и Сорокин изговорили, већ моћи „видети” како се у *Роману о Лондону* слуша, пошто се у слушању открива нарочита дубина онога што је изговорено, значи и да за свет овога романа, особито за његовог главног јунака, предмет и исход дебате о Москви представљају важно догађање. Јер дебата је о томе да ли се и зашто Рјепнин и његови сународници из Организације „заувек растају”, односно прекида ли се „између њега и његових сународника – и последња нит” (Црњански 2004: 417). Разлаз се показује дефинитивним и у пољу језика, јер јунаци при крају главе проговарају недвосмислено, непосредовано, *обнаженим* језиком. На последње две странице „Дебате о Москви” разговор се окончава прекидом нити која је сам језик, једним *немамо-шћи-даље-да-разговарамо*. Да би се у исходу дебате, у процепу нити језика, препознао и траг нечастивог у догађају сучељавања непомирљивих страна. Повлачећи црту која неповратно дели њега и Сорокина, Рјепнин понавља своје *НЕ*: „Кад би се ви могли да вратите тамо, мистер Фои, било би велико зло. То би, опет, значило, једно пет хиљада стрељаних, а можда и педесет хиљада, стрељаних Руса. То нас дели, *маладјец*, највише, то, то. То нећу” (Црњански 2004: 415). А Сорокин, „церекајући се, тихо”, успева да изненади чак и Рјепнина – који је у њему већ препознао то што никако неће, принцип *не* којем говори *НЕ* – пошто инсистира да се још једном, кад је дебата већ окончана, изрази као воља за моћ која би се испунила као воља за смрћу других:

„Књаз, шта сам чуо? Јесам ли добро чуо? Кад бих се ја вратио? Кад се будем вратио! Пет хиљада стрељаних? Можда и педесет хиљада? Бојим се, књаз, да је то мало. Петсто хиљада, можда, – најмање, ваше превасходство. Милион? А верујте да би ми, то било, и велико задовољство. Сигурно” (Црњански 2004: 415).

Дијалог утеловљен као дебата, полемика, има важну идеолошко-политичку тематику, осетан психолошки и емоционални набој, али и приметне наративне учинке. „Дебата о Москви” представља тачку плус, једну од петљи у ткању које приповедање успоставља унутар покрета јунака ка самоубиству, као прибирање разлога да живот измакне смрти, а да приповедање измакне гравитацији приче. Међутим, „Дебата о Москви” исходује и кидањем једне од нити, па тако и једном тачком минус унутар хоризонта приповедања.⁸ Са Сорокином се, након обзнане његове страшне жеље, уистину и нема о чему разговарати, али дијалог њега и Рјепнина не показује само зашто се са Сорокином не може разговарати већ и то да тамо где се Рјепнин повлачи, иако се његови унутарњи гласови умножавају, све је мање комуникације, света, живота. Јер полемика

8 Михаил Бахтин је у *Проблемима поетике Достојевског* указао на то да дијалог не може бити „сижејан у строгом смислу те речи”, и то стога што „сижејни дијалог исто тако нужно тежи крају као и сам сижејни догађај, чији он моменат у суштини и јесте” (Бахтин 2000: 238).

је окончана уклањањем копче између Рјепнина и његових сународника, на шта се надовезују Рјепнинов наум о одвајању од Нађе, њен одлазак у Америку, његово осамљивање и губљење посла. Удаљавање Рјепнина од свих показује да је наративни механизам који заокружује причу активан, јер је води апсолутној, нултој тачки, а живот јунака окреће од самог почетка жељеном, приповедањем одлаганом, довршењу у виду самоубиства. Дебата је била прилика да се јунак успори на свом путу ка смрти, али је завршетак дебате, обележен „кидањем нити”, то кретање убрзао. Ако признање властите егзистенције изискује пристајање на другог, јер „два гласа су минимум живота, минимум постојања” (Бахтин 2000: 238), онда процес Рјепниновог осамљивања можемо посматрати и као малу историју одумирања дијалога, слабљења позиције другог у животном пољу јунака. Немогућност да се очува однос са другим одређује Рјепнина као јунака неотклоњиве и тоталне самоће, која се као таква не може живети. Смрт као прекид властитог *бити* наговештена је и у „Дебати о Москви”, управо потврђивањем и продубљивањем жеље – као жеље за властитом смрћу – да се прекине разговор са Сорокином и Бјелајевим, да се напусти Пољски клуб, да се једном заувек разиђе са Организацијом, да се постигне неповратна дистанца са свима који га зову. Рјепнин је био решио „да изиђе из тог света, заувек, то вече. То више није био његов свет, то више није било друштво за њега, ни Нађу [...]” (Црњански 2004: 406). Настојање да се редукује говор других (о) њему наговештава и постепено обустављање свести о себи као о другом. Када Сорокин на крају „Дебате о Москви” признаје жељу да у Русији убија – што као да представља не тек иронијски, већ ужасни одзив Одисеју младог Црњанског: *На Ишаки и ја бих да убијам* – он том објавом најављује и жељу за укидањем дијалога. Окончање дискусије о Москви и напуштање дијалога двоструким опредељењем за смрт – Рјепниновим за своју, Сорокинову за смрт многих – не само да убрзава ритам приближавања крају романа и коначном заокруживању приче, већ појачава и осећање епохалног редуцирања језика, осећање владе постхуманог искуства – у свету *после* Аушвица. *А воскресенија за прошлоје нећи*.

Извор

Crnjanski 2004: M. Crnjanski, *Roman o Londonu*, Beograd: NIN, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Литература

Bahtin 1989: M. Bahtin, *O romanu*, preveo Aleksandar Badnjarević, Beograd: Nolit.
Bahtin 2000: M. Bahtin, *Problemi poetike Dostojevskog*, prevela Milica Nikolić, Beograd: Zepter Book World.

- De Man 1992: P. de Man, „Дијалог и дијалогизам”, у: Владимир Бити (приређивач), *Bahtin i drugi*, зbornик radova, Zagreb: Naklada MD.
- Doležel 2008: L. Doležel, *Heterokosmika: fikcija i mogući svetovi*, Beograd: Službeni glasnik.
- Lompar 2004: M. Lompar, „Roman o Londonu: koliko kišnih kapi?”, pogovor у: Crnjanski 2004: *Roman o Londonu*, Beograd: NIN, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Riker 2004: P. Riker, *Sopstvo kao drugi*, Beograd: Jasen.
- Roberts 1992: M. Roberts, „Poetika i hermeneutika дијалогика – Bahtin i Pol de Man”, у: Владимир Бити (приређивач), *Bahtin i drugi*, зbornик radova, Zagreb: Naklada MD.

Časlav V. Nikolić

“DEBATE ABOUT MOSCOW”: NARRATIVE ASPECTS OF THE DIALOGUE IN A NOVEL ABOUT LONDON BY MILOŠ CRNJANSKI

Summary

The paper presents theoretical perspectives for evaluating the narrative aspects of the dialogue in this novel. It is pointed out that the dialogue has a narrative impulse that generates new situations and events. In the dialogue, the meaning is created and enlarged, but it also shows the tension of social and ideological creation and transformation of the language, i.e. there is an ongoing “struggle for supremacy” within it. The “Debate on Moscow” is a fragment in *A Novel about London* by Miloš Crnjanski in which we tried to perceive and interpret the sequences of dialogue which contribute to the spreading of narrative networks, as well as the dialogical situations which, signifying the crisis of the dialogue itself, strive towards the point in which the story of suicide reaches its goal.

Keywords: dialogue, narration, story, comedy, ideology, death, posthumanism, listening, emigration, Russia

Примљен 28. јула 2017. године
Прихваћен 14. септембра 2017. године

Душан Р. Живковић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српску књижевност

АВАНГАРДНЕ ТЕНДЕНЦИЈЕ У ПОЕЗИЈИ ВЛАДИМИРА МАЈАКОВСКОГ И МИЛОША ЦРЊАНСКОГ²

Овај рад представља анализу авангардних тенденција у поезији Владимира Мајаковског и Милоша Црњанског, у доменима следећих аспеката: 1. општих поетичких одлика, 2. идеолошких ставова, 3. односа према религији, 4. пародије и деконструкције жанрова, 5. версификације, 6. односа љубави, страсти и бола; 7. односа мистичних сагласја и преображаја мита о Одисеју.

У контексту паралеле општих поетичких одлика, анализираћемо утицај руског футуризма, као и оригиналне путеве суматраизма Милоша Црњанског, у стварању новог сензибилитета. Обједињујући спољашњи и унутрашњи приступ, као неопходни, комплементарни систем за анализу кључних одлика поезије Мајаковског и Црњанског, посматраћемо односе индивидуализма и идеологије, амбигвитете у употреби библијског подтекста, принципе рушења традиције и жанровских иновација, однос версификацијских одлика и авангардних поимања слободе израза, посредством динамичности поетских асоцијација.

Кључне речи: Владимир Мајаковски, Милош Црњански, авангарда, футуризам, суматраизам.

1. Увод

У науци о књижевности постоји обимна литература о поезији Владимира Мајаковског (Владимир Владимирович Маяковский, 1893–1930) и Милоша Црњанског (1893–1977), од општих до посебних аспеката: у рушењу традиције, иновација поетског израза, деконструкцији и пародији жанрова, индивидуализму и идеологији, ослобађању стиха – кључним елементима обликовања авангарде.

Међутим, није посвећена пажња поређењу стваралаштва ових песника – припадника исте генерације, који су истовремено започињали своју поетску мисију и паралелно стварали нове авангардне тенденције. Другим речима, не постоји компарација која би се бавила дијалогом Црњанског са Мајаковским, евентуалним утицајима Мајаковског,

¹ dusan.zivkovic@filum.kg.ac.rs

² Рад је део истраживања на пројекту 178018 Друштвене кризе и савремена српска књижевност и култура: национални, регионални, европски и глобални оквир Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

али њиховим специфичностима и разликама, као и односима руског футуризма (са Мајаковским као главним представником) и експресионистичких надахнућа суматраизма Црњанског, иако у *Коментарима уз Лирику Ишаке* Црњански прецизно наводи футуристички утицај, али и специфичности његове поетике.

У раду ћемо проучавати наведене аспекте, обједињујући спољашњи и унутрашњи приступ, као неопходни, комплементарни систем за анализу кључних одлика поезије Мајаковског и Црњанског. Тако би се осветлила духовна блискост, сличности и разлике, као и интертекстуалне везе, а у ширем смислу би се и отвориле перспективе бољег разумевања српско-руских културних веза (уп. Parmeggiani-Dri: 1986: 71–85) у првој половини 20. века. Анализираћемо авангардне тенденције у поезији Владимира Мајаковског и Милоша Црњанског у доменима следећих аспеката: 1. општих поетичких одлика, 2. идеолошких ставова, 3. односа према религији, 4. пародије и деконструкције жанрова, 5. версификације, 6. односа љубави, страсти и бола; 7. односа мистичних сагласја удаљених простора и преображаја мита о Одисеју.

2. Опште поетичке одлике

Поред своје припадности идеји револуције (уп. Polić 1988), као и генерално, у духу поетског активизма, Мајаковски је и иноватор језика, а у домену форме и семантике – и иноватор жанра поеме, као и стваралац новог авангардног сензибилитета.

У овом контексту, истичемо паралеле између авангардних тенденција Мајаковског у манифесту руског футуризма *Шамар друштвеном укусу* (1912, који су потписали: Давид Бурљук, Александар Кручоних, Владимир Мајаковски и Виктор Хлебњиков), текста *Како се праве стихови* (1926) и експресионистичких тенденција суматраизма Црњанског (уп. Vinaver 1921), као и поређења аутопоетичких стихова Мајаковског и Црњанског, до њихових дијалога и специфичности њихове поетике.

Наиме, у *Биографским подацима о песнику (Ишака и коментари)* Црњански истиче: „Данте, Иго, Хајне, Мајаковски, да споменем неколико великих песника, још су интересантнији у својим политичким стиховима ако се зна нешто биографских података о њима” (Crnjanski 1993: 160). Дакле, јединство живота и поезије наведених песника, поред позива Богдана Поповића за *Објашњење Суматре* (уп. Crnjanski 1993: 288), представљало је подстрек Црњанском да напише коментаре, као интерференцију есејистичког и уметничког дискурса. Међутим, у овом аспекту евидентан је парадокс, јер након свих спомињања великих писаца који се могу сматрати и његовим узорима, аутобиографских података (уп. Роровић 1980) и родослова, Црњански изјављује: „Ја сам увек био сам себи предак” (Crnjanski 1993: 164). Тако Црњански одсликава јединство различитости своје поетике, истовремено истичући своју оригиналност и утицаје. Наиме, евидентно је да је Црњански познавао принципе руског футуризма, истичући њихов утицај на своје стваралаштво: „Али

да најновија поезија није ни лудорија, ни декаденство, то ће свако увидети, кад буде сазнао за утицај руских футуриста” (Crnjanski 1993: 288). Такође, Црњански је чак и охрабривао критичаре да његове суматраистичко-експресионистичке тенденције доведу у везу и са руским футуризмом³, на пример, у *Коментару уз песму: Ја, ти и сви савремени ђарови*: „Један мој критичар (Ратко Парезанин), у једном вечерњем листу тога доба („Трибуна”, писао је да сам ја футурист. [...] И имао је право” (Crnjanski 1993: 279).

После рата не могу се писати складни, одмерени, везани стихови, како истиче Црњански у *Објашњењу Суматре*: „Најновија уметност, а особито лирска поезија, претпоставља извесне, нове, осетљивости. Они који не могу да дишу изван предратне, уметничке атмосфере, прилазе јој узалуд” (Crnjanski 1993: 289).⁴ Реченицу сличног значења записује и Мајаковски у тексту *Како се праве стихови*: „Дајте одмах сва права грађанства новом језику: покличу – место напева, тутњави добоша – место успаванке” (Мајаковски 1945б: 137).

Поезија Мајаковског и Црњанског значила је ослобађање стиха, експеримент у језику, бунт против малограђанства, рушење предрасуда, као и институционалних видова традиције: „[...] Ми сад доносимо немир, преврат у речи, у осећању, у мишљењу” (Crnjanski 1993: 289).

Такође, у њиховим авангардним стварањима, присутна је фрагментарност и честе промене расположења и рефлексива, као последице трагичних историјских околности у којима је све постало фрагментарно и расцепљено. Тако у истој песми могу бити присутни прелази са једне тематске целине на другу, у распонима од агоније до егзалтације, одушевљења до побуне, до беса и меланхолије (уп. Црњански 1993: 290). У овој историјској драми једини креативан процес представља окренутост ка будућности. У *Наредба армији умјетности* (1917) Мајаковски је истакао футуристички кредо:

„Доста корачања, футуристи,
на нову будућност – пали”
(Мајаковски 1978: 75; уп. Tore, 2001: 94).

Такође, свој однос према футуризму Црњански је облазложио и у *Објашњењу Суматре* (1920): „Прекинули смо са традицијом јер се бацамо, стрмоглаво, у будућност” (Crnjanski 1993: 289).

Такав однос према будућности код Мајаковског значио је повећање активистичке улоге, као и свест о споју Ероса и Танатоса у великим превратима почетка 20. века, у *Разговору са фининспектором о поезији*:

3 Писма из Париза: „Да, да, ја „футуриста”, имам осећај да се уопште, негде у свемиру, нешто скаменило [...]” (Crnjanski 1993: 296).

4 Мајаковски и Црњански писали су и против малограђанства, лажног морала и лажне осећајности, против медиокритета, квазиинтелектуалаца, лоших критичара и лажних песника (уп. Мајаковски, *Облак у Панталонама*, 1978: 33; *Разговор са фининспектором о поезији* Мајаковски 1978: 153; Crnjanski, *Епилог*, 1993: 73).

„По нашем,
 рима је
 буре набијено.
 Буре с динамитом” (Мајakovski 1978: 154).

У песми *Пролоз*, Црњански, такође, спаја Ерос и Танатос, као и мисао о могућности активистичке улоге нове поезије, али је његова лирика ипак мање усмерена ка револуционарним покличима, а више фокусирана на преображај мита о Одисеју, у призивању судбина свих повратника, од антике до двадесетог века.

3. Идеолошки сџавови у поезији Мајаковског и Црњанског

Мајаковски је пре и после 1917. године био песник револуције: „Мајаковски је најзанимљивији по свом карактеру, по својим духовно-идејним и социјално борбеним способностима, стремљењима и достигнућима” (Pavlov 1945: 9).

Међутим, поред ове опште тенденције, у идеологији Мајаковског карактеристичне су промене у односу према индивидуализму. На пример, у поеми *Облак у панталонама*, објављеној 1915. године, Мајаковски слави индивидуализам, експеримент у поетском језику и у животу, поезији, а себе сматра претечом револуције у авангардном духу.

Међутим, након Руске револуције (1917) и доласка бољшевика на власт, Мајаковски слави заједнички дух комунизма и Лењинову улогу⁵, негирајући индивидуализам у песми *Партија* (одломку из поеме о Лењину):

„Глас јединке је
[...] јединка је нула” (Мајаковски 1945: 128).
слаб врисак у тмици

Тако се Мајаковски одрекао свог индивидуализма, у циљу стварања новог комунистичког света:

„У наше дане
пјесник је само –
пјесник
маршева
и парола!” (Мајаковски 1945а: 74).

Блискост са ставовима Мајаковског присутна је у Црњанскомом *Коментару о Поздраву*: „Ја сам се био декларисао као ‘социјалист’ и стилизовао сам резолуцију коју су чланови одбора саставили” (Црњански 1993: 274), као и у *Уз њесму о Принципу*: „Па одох тамо где сам учио Француску револуцију, Русију, и чисту историју” (Црњански 1993: 193).

5 „С моје тачке гледишта, најбоље песничко дело биће оно које је написано по социјалној поруцини Коминтерне, које је усмерено ка победи пролетаријата [...]” (Majakovski 19456: 141).

Такође, Мајаковски и Црњански устају против властеле и старих облика средњовековне монархије (Црњански *Сйомен Принципиу*, 1993: 29), против бирократизма⁶: *Конференцијаши* (Мајаковски 1945а: 68), *Пјесма о Совјетском пјасошу* (Мајаковски 1945а: 122) и *Грошеска* (Црњански: 1993: 25), у одбрани достојанства радника и сељака, која је упечатљива у Црњанскомом коментару *Уз пјесму Срп на небу* (Crnjanski 1993: 186), а представља општу одлику поезије Мајакавског.

Ипак, односи идеолошких аспеката, живота и стваралаштва Црњанског (уп. Avramović 1994) знатно су сложенији од наведених сличности са Мајаковским: од судбине Црњанског као аустријског каплара, преко тренутног одређивања као социјалисте, одласка у отаџбину након Великог рата, сапатништва са судбином српског народа, али и одбране од власти институција („Нисам патриотска трибина”, *Пролог*, Crnjanski 1993: 157). Такође, за Мајаковског је Лењин слика напретка човечанства: „најљудскији од свих људи” (Мајаковски 1978: 101), док Црњански види и Лењина само као део укуса у песми *Куџа*, (1919–1920):

„Данас је укус цар, а сутра барикада,
Христос, па Нерон, па Лењин.
Укус се мења, укус се мења:
Само су хуље све исти”

(Crnjanski 1993: 148).

С друге стране, поред приказивања духа времена, који има елементе поетске хронике, карактеристично је да Црњански у својим песмама мање директно спомиње Велики рат, а више последице промене индивидуалне и колективне свести и подсвести које је он изазвао, док се у *Коментшарима*, поред односа историјских података и личних доживљаја, могу пронаћи универзалне идеје, које обједињују различите временске периоде, у цикличној концепцији, на пример, *Уз пјесму Вечни слуга*: „Сем тога, тах замор, после победе, и у рату и у револуцији, појава је која се враћа, у историји” (Црњански 1993: 248). Такође, док је Мајаковски веровао у рађање новог совјетског света након револуције, мисао Црњанског је одређена песимизмом (*Као коментшар*): „Осећао сам да је једна Европа потпуно пропала, али да се и једна нова помаља, исто тако крвава” (Crnjanski 1993: 259).

Дакле, авангардни бунт Мајаковског наговестио је Октобарску револуцију 1917. године и стопио се у вери у комунизам, али је у њему, поред слављења Лењина, врхова Коминтерне, као и пролетеријата, остала и идеја одбране поезије, као тежња да СССР спозна значај поетске имажинације (уп. Majakovski 1978: 151), док је бунт Црњанског – крик трагедије новог доба и исход срушеног света од почетка, за време и након Великог рата.

6 Поезија Мајаковског, поред прослављања новог поретка, ипак крије и неке елементе критике друштва, као што је осуда бирократије, као и тежња ка побољшању положаја песника у Совјетском Савезу (уп. Majakovski 1978: 151).

4. Односи према религији

У поезији Мајаковског и Црњанског карактеристична је употреба библијских цитата, парафраза и алузија у авангардном, неканонском контексту, као израз песничке слободе и рушења традиције. С друге стране, евидентна је вишезначност односа према вери и религији, у употреби идеје и фигуре Бога у динамичности контекста: од пркоса, атеистичких идеја, свести о патњи милиона и мисли да је Бог оставио човека, преко пародије (уп. Црњански: *Молитва* и Мајаковски: *Облак у панталонама*⁷⁾, поређења сопствених патњи са Христовим мукама, до промена значења речи Бог, која постаје иманентна одредница њиховог деловања, али се притом одбацује теолошки систем хришћанства.

На пример, у песми *Наш мари* Мајаковски узвикује: „Наш је бог – јуриш” (Мајаковски 1978: 91), притом истичући да је фигура Бога употребљена да покаже суштину њиховог револуционарног деловања, које је у супротности са хришћанским поимањима Бога. У овој песми, писаној 1918, Мајаковски је утицао на *Химну* Милоша Црњанског (1919):

„Немамо ничег. Ни Бога ни господара. Наш Бог је крв” (Crnjanski 1993: 21).

Међутим, у ширем контексту, песма Мајаковског испуњена је егзалтацијом у обожавању Лењина, у тријумфу након Октобарске револуције, док је песма Црњанског, повратника из рата, одређена песимизмом, тако да се ови стихови могу сматрати утицајем али и реакцијом на егзалтацију Мајаковског.

Такође, ишчекивање божанске милости и мисао да је Бог оставио човека представља општу мисао модерног доба, на пример у *Молишви* и *Оди вешалима* Црњанског:

„Па кад Исус не спасе нас,
ваше ће руке старе” (Crnjanski 1993: 27).

С друге стране, Мајаковски истиче да ново доба треба да буде ослобође-
но институционализованог виђења религије, на пример, у песми *Кијев*:

„Наша је снага –
истина,
ваша –
црквена клатна” (Мајakovski 1978: 178).

Тако је гласио отпор Мајаковског према цркви која је значила и јединство са монархијом, а на сличан начин узвикује Црњански, слутећи судбину будуће државе (у песми *Јуџославија*), чије верске разлике, како он имплицира, не само што треба превазићи, већ оне не би требало ни да утичу на живот грађана, а свакако да је у том аспекту скривена и идеја о слободи изражавања атеизма: „Славе и цркве шта нас се тичу?” (Majakovski 1993: 32).

7 Првобитни назив поеме *Облак у паничалома* Мајаковског био је *Тринаести ајостол*.

Међутим, након ове деконструкције религије, чак и напада на институције, у свести да је Бог оставио људе, карактеристично је то да Мајаковски и Црњански, одбацујући канонско виђење хришћанства, ипак, користе слику распећа да би приказали своје патње:

„Гледајте – ексерима речи
Прибијен сам за листове” (Флауша – кичма, Majakovski 1978: 74).

Дакле, поред свих наведених одбацивања, расправа са Богом и религијом, Мајаковски у овим стиховима користи слику Христових мука да би приказао патње песника током стваралачког процеса. Такође, у песми *Ја, ти, и сви савремени џарови*, Црњански приказује модерно отуђење, али и ослобађања од стега, у помешаности радости отуђења, страсти и туге, у љубавним односима: „Ја те чекам. На једној клупи. Раз-апет” (Crnjanski 1993: 70).

Дакле, у поезији Црњанског и Мајаковског однос према религији је вишеслојан и одређен је амбивитетом, од рушења устаљених вредности, до специфичне вере у нови сензибилитет, који користи слику распећа, али модификује њено значење у стварању дивинизације авангардне поезије.

5. Промене устаљеног поимања жанрова химне, оде и здравице

У поезији Владимира Мајаковског и Милоша Црњанског (уп. Petković 1994) евидентне су авангардне промене устаљеног поимања класичних жанрова⁸ оде, химне и здравице, од уношења новог сензибилитета, преко деконструкције, до пародије.

На пример, у поеми *Облак у џантјалонама* Мајаковски изриче футуристички кредо о рушењу света и стварању химне индустријализацији и напретку у новом добу:

„Ми само смо творци пламених химни –
Хуке фабрика и лабораторија” (Majakovski 1978: 43).

Међутим, у *Химни ручку* (Majakovski 1978: 29) евидентна је пародија химне, посредством ироније уперене против богаташа које не дотиче глад, патња и смрт милиона њихових сународника.

Уместо ведрога тона свечаних песама код Мајковског влада Танатос чак и у здравици (Флауша-кичма):

„Ко чашу вина у здравици вам сад
подижем лобању стихова пуну” (Majakovski 1978: 63).

У овом аспекту присутна је блискост са песмом *Здравица* Милоша Црњанског: „Да живи гробље [...] Ми смо за смрт” (Crnjanski 1993: 24).

8 У поезији Црњанског, такође, карактеристичне су и пародије елџије, дитирамба, серенаде и молитве (уп. Мирковић 2017), али због природе компарације, пошто ови аспекти нису упечатљиви код Мајаковског, базираћемо се на анализи жанрова оде, химне и здравице.

Опсесија смрћу карактеристична је и у *Оди вешалима* (Црњански, 218, 220). Уместо прослављања херојства, остају само вешала: „нек вам се клања ко прође” (Crnjanski 1993: 27).

Поред доминације смрти у пародији оде, у *Химни* уместо прослављања вере Црњански приказује трагичну, универзалну слику ратних страдања (Crnjanski 1993: 21), док у песми *Југославија* (1918) уместо химничних поклича новој држави Црњански наговештава будуће реалне околности егзистенције народа у Југославији: „страшне браће” (Crnjanski 1993: 32) духовне блискости, али и „мутна ока, тужних песама” (Црњански 1993: 32), посредством злослутне гротеске: „Здраво, у сраму, покору, беди, браћа смо, браћа” (Crnjanski 1993: 33). У песми *Поздрав*, уместо химничке радости слободе, Црњански узвикује „Слава слободо”, одајући јој почаст што је њеном спознајом упознао „плод добра и зла” (Crnjanski 1993: 35). Исти поклич узвикује и Мајаковски (уп. Тоге 2001: 93), али у контексту слављења стварања Совјетског савеза и рушења монархије, док је код Црњанског присутна меланхолија (уп. Ајдачић 2017) и песимизам, у свести о светлим и мрачним странама исхода Великог рата.

6. Версификација

Ослобађање од канона и рушење традиције значило је писање „слободним стихом, који је последица наших садржаја!” (Crnjanski 1993: 289). Међутим, структура поезије Мајаковског и Црњанског знатно је сложенија од ове поетичке изреке, јер треба истаћи да су слободни стих комбиновали са елементима везаног стиха, што такође може имати креативне и вишеструке могућности:

- а) У њиховој поезији, иако је знатно слободније употребљена од симболиста, рима има значајну улогу. Мајаковски истиче: „Ја увек најкарактеристичнију реч стављам на крај стиха и налазим за њу риму пошто пото” (Мајаковски 1945б: 159). Овај поступак значај је у и поезији Црњанског, на пример у *Прологу* (сам – запевам, блуд – свуд, итд). Тако се у поезији оба песника јављају „неочекиване риме у стиху” (Мајаковски 1945б: 139), ослобођене класичних распореда, чиме се постиже спој наративности и лирских рефлексива, у лирским песмама, а посебно у поемама.
- б) Такође, приметно је комбиновање дужих и краћих стихова, који имају и елементе тонског стиха, јер су и Мајаковски и Црњански много боље познавали версификацију него што се то на први поглед примећује. На пример, у тексту *Како се праве стихови* Мајаковски истиче да је осећање ритма основни покретач, али и поставља питање адекватности античких стопа (показујући познавање њихове природе и функције), истичући ипак принцип да су краћи стихови погоднији за динамичност ритма. Такође, Црњански истиче да је један део његовог раног стваралаштва везан за алкејске строфе. (Црњански у *Темишвару*, Crnjanski 1993: 168). Сматрамо да је ово ис-

куство употребе античко, а под његовим утицајем – и тонског стиха, било драгоцено за Црњанског, пошто, на пример, у катренима песме *Спомен Принципу*, као и у *Стржилову* постоје елементи тонског стиха (уп. Petrov 1971), али у знатно слободнијем облику и у комбинавању дужих и краћих стихова, при чему се истовремено деструктурирају антички стих.

- в) У поезији Мајаковског и Црњанског, често неколико стихова чине једну синтаксичку целину, тако да је могуће да стих чини једну реч, да би се њено значење истакло (на пример, у *Мојој песми* (45) и *Ње-гош у Венецији*, Црњанског (Crnjanski 1993: 65)), а у поезији Мајаковског, то је још чешћи поступак (на пример, у поемама: *Облак у Панталонама* (Мајаковски 1978: 33), *Владимир Иљич Лењин* (Мајаковски 1978: 93)).
- г) На крају овог дела, истичемо да промена логике синтаксе код Мајаковског и Црњанског, као и одступање од стандардизације, у уметнутим, дифузним, често и фрагментарним стиховима одсликавају хаотичност, фрагментарност и драму модерног човека.

7. Односи љубави, боли и страсти

Мајаковски и Црњански су срушили грађанске предрасуде и табуе, што је, с једне стране, значило ослобађање хедонизма и маште, а с друге, могао је водити и отуђењу у споју Ероса и Танатоса.

На пример, у песми *Пушник* Црњански истиче:

„Љубав је пут бескрајан
на ком је дозвољено све” (Crnjanski 1993: 41).

Нова генерација се ослобађала од традиционалних погледа на емотивност, али је ипак, у тој слободи страсти у великом распону емоција истицала да је љубав: „неријешено питање” (*Љубав*, Мајаковски 1978: 135). Тако се у тој слободи стварају емотивне драме у спајањима, али и растанцима (мотив растанка у песми *О Љубави* Мајаковског, као и *Прича, Распанајак код Калемеџана и Љубав* Црњанског, које су испуњене истовременом страшћу и болом: „Већ први пут ми беше љубав само бол” (Crnjanski 1993: 130)), док љубавни однос може бити одређен и сапатништвом у трагичним историјским моментима:

„Зарекли смо се остат’ несретни,
бар ја и Ти” (Crnjanski 1993: 253).

Такође, Мајаковског и младог Црњанског повезују исти ставови о односу, љубави, заљубљености и брака. У песми *Писмо другу Косинову из Париза о суштини љубави* Мајаковски истиче:

„Љубав
за нас
није рај у дому” (Мајаковски 1978: 131).

Слични стихови могу се наћи у песми *Ја, ти и сви савремени ђарови* Црњанског:

„Наш вити корак не везује брак
ни невини занос загрљаја првих” (Crnjanski 1978: 69).

Дакле, Мајаковски и Црњански спознали су и страсти и отуђења у љубавима (уп. *Љубавници*, Crnjanski 1993: 71) ван брака, као што, с друге стране, посредно, у њиховој младалачкој поезији постоји и критика традиционалних брачних везивања. Тако су Црњански и Мајаковски означили долазак новог времена, после Првог светског рата, времена коме припадају и савремени читаоци са својим трагањима, путоказима (уп. Lomprag 2004), остварењима и заблудама.

Ипак, поред овог значајног наговештаја новог поимања љубави и заљубљености, често приказаних посредством интерференције Еро-са и Танатоса, постоје и универзалне димензије поезије Мајаковског и Црњанског, у идеји да су љубави „свих вјекова” (Majakovski 1978: 126), „невидљиво, већ давно у вези” (уп. Crnjanski 1993: 318). Тако Мајаковски и Црњански спајају тренутке радости и боли прошлих времена са садашњим љубавним драмама, стварајући двоструки поетски дијалог са будућим читаоцима, у чудесном сагласју.

8. Мистична сагласја

Мајаковски и Црњански користе лирске паралелизме да би приказали идеју јединства различитости, у виду набрајања удаљених простора и њиховом повезивању у мистично сагласје. „За прављење поетске ствари неопходна је промена места или времена” (Majakovski 19456: 150). „Уколико су ствари или догађаји већи, утолико ће и растојање на које се треба одмаћи бити веће” (Majakovski 19456: 150). Као код Црњанског, који песме о Србији, Стражилову и Београду пише у иностранству, тако је и код Мајаковског путовање чин самоспознаје и надахнућа: „Песник треба да стиже време. Да лагани ход времена замени променом места, да за дан који фактички пролази пропусти столеће у фантазији” (Majakovski 19456: 152).

Идеја о међусобној повезаности привидно удаљених појава у природи и у космосу уопште, представља древни алхемијски принцип симпатије, који је у поезији Мајаковског и Црњанског примењен у авангардном духу космизма: „Ви знате да ја имам луду теорију ’суматраизма’: да живот зависи од облака и зелених трава чак на другом крају света” (Crnjanski 1993: 299). „Као што верујемо у дубљи космички, закон, и смисао” (Црњански 1993: 290). Овај принцип, као духовна авангардна блискост евидентан је у асоцијативности поетских слика у песми *Разговор са фининспектором о поезији* Мајаковског:

„Ја сам дужан
светлостима
са бродвејских страна,

теби,
багдадско небо,
од свих више,

Црвеној Армији

и вишњама Јапана” (Мајаковски 1978: 159).

У овим стиховима, писаним 1926, Мајаковски је утицао на Црњанског (пре свега, на нивоу текстуалног несвесног – уп. Бошковић 2008): на поетски израз, форму паралелизма, на општи асоцијативни принцип, а у семантици стихова – чак и по њиховом редоследу: у одавању почас-ти многобројним смртима („мртвим друговима” (Црњански 1993: 159), а „Црвеној армији” код Мајаковског (1978: 159)), као и у завршетку поетске слике Далеког истока у *Ламенту над Београдом* (Cooden Beach, 1956)⁹:

„Јан Мајен и мој Срем,
Париз, моји мртви другови, трешње у Кини” (Crnjanski 1993: 104).

Такође, поред овог авангардног утицаја, на Црњанског је утицао дух Далеког истока уопште (уп. Јамасак 2004), пошто је преводио јапанску и кинеску лирику (уп. *Антологија кинеске лирике*, Crnjanski 1993: 377-425) и *Песме старог Јапана* (Crnjanski 1993: 427-497).

Црњански често користи слике Далеког истока, посебно вишања и трешања, али ова симболика радости и рађања у његовој поезији помешана је са меланхолијом (уп. Ајдачић 2017) и Танатосом, у *Посланици из Париза*: „Затрешћу вишње изнемоглом руком” (Crnjanski 1993: 83).

Појава у природи је слика душевног стања песника; вишње, трешње, реке, потоци, острва, иначе имају конотацију радости живота, али у свести лирског субјекта изазивају меланхолију, јер подсећају на радост која је већ прошла са његовим „духом потамнелим” (Црњански 1993: 91). Слика лепоте заправо слугује слику таме. Лепоте вишања и трешања, у пределима Далеког истока, као и у њихова рађања у завичају у *Суматри* и *Сиражилову*, по принципу контраста, само појачавају свест о о пролазности и смрти (уп. Milošević 1966):

„А над трешњама и младим вишњама,
тамну и дугу маглу, што се, свуда, шири” (*Сиражилово*, Crnjanski 1993: 92).

У том трагању Црњански постаје модерни Одисеј (уп. Petrov: 1971) у драми између призивања завичаја и мистике далеких острва, али и градова и улица¹⁰. Такође, и у поезији Мајаковског постоји преображај мита о Одисеју, у трагању за духовном спознајом и индивидуализацијом:

9 Наравно, постоји и у овим стиховима и разлика – у дугу Црвеној армији код Мајаковског, уместо сложене слике вишевековних српских страдања под својим и туђим заставама сугерисане у поезији Црњанског. Такође, Црњански одаје почаст смртима својих другова у рату и миру.

10 У поезији Мајаковског и Црњанског чест је топоним улица, са различитим значењима: од припадности улици (уп. *Наредба армији умјетности*, Мајаковски 1978: 76; *Досада*, Црњански 1993: 60; *На улици*, Crnjanski 1993: 61), до слике хаоса и отуђења (уп. *Облак у панталонама*, Мајаковски 1978: 42; уп. *Вечни слуга*, Crnjanski 1993: 247).

„Ја лутам
и стихове записујем
у своју путну бележницу”
(*Писмо другу Костићу из Париза о суштини љубави*, Мајаковски 1978: 132).

Постоји и скривена веза између суматраизма Црњанског и песме Мајаковског *Плићка филозофија на дубоким местима*:

„Ево, и живот
као Азорска острва
ће проћи” (Мајаковски 1978: 164).

Након великих путовања, модерни Одисеј проналази своју Итаку, али истовремено има свест о пролазности и новој трагичности без катарзе, као и одсуству класичног, епског херојског принципа, јер ово више није антички свет који ће овенчати песнике и хероје. На крају свог пута, Мајаковски истиче у другом делу поеме *Из свег гласа*: „Погледај само какав је мир над светом” (Мајаковски 1978: 120) – привидно утешни мир после многих трагедија, као и поетских просветљења, али и раскола, као у *Суматри* Милоша Црњанског:

„Сад смо безбрижни, лаки и нежни [...]
И милујемо далека брда
и ледене горе благо, руком” (Црњански 1993: 77)

Влада сабласни мир, само постоји болна вера, сапатничка мисао о космичком принципу симпатије који повезује континенте у микрокосмосу поезије. Све је већ прошло, а дух Мајаковског и Црњанског се може упоредити са меланхоличним миром далеких острва.

9. Закључак

У контексту паралеле општих поетичких одлика истакли смо утицај руског футуризма, као и оригиналне путеве суматраизма Милоша Црњанског у стварању новог сензибилитета.

Такође, са општим поетичким одликама повезани су њихови идеолошки ставови: код Мајаковског у односу између индивидуализма и посвећености револуцији, а у поезији Црњанског, иако постоји утицај социјалистичке идеологије, ипак је присутна критика свих облика догматизма.

Авангардне тенденције означаваале су и промену поимања жанрова химне, оде и здравице, од проширивања њиховог значења, до деконструкције и пародије. Ослобађање од канона представљало је и промену структуре стиха у језичким експериментима, као и у комбиновању елемената слободног и везаног стиха.

Авангардна поетска слобода у стварању новог облика стиха представља исход промене поетског сензибилитета, у динамизму асоцијација, фрагментарности, у широком распону смењивања поетских слика и рефлексација: од егзалтације, меланхолије, агоније и бунта.

Динамичност поетских асоцијација истакнута је и у њиховој љубавној поезији – ослобађању од предрасуда малограђанства, као и у приказивању новог сензибилитета, али истовремено, у односима љубави, страсти и бола присутан је спој Ероса и Танатоса. Такође, Мајаковског и Црњанског спаја и вера у сагласја која повезују просторе и времена, у универзалном, мистичном јединству.

Извор:

- Crnjanski 1993: M. Crnjanski, *Lirika*, Beograd: Zadužbina Miloša Crnjanskog, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Srpska književna zadruga. [orig.] Црњански 1993: М. Црњански, *Лирика*, Београд: Задужбина Милоша Црњанског, Београдски издавачко-графички завод, Српска књижевна зadruga.
- Majakovski 1945a: V. V. Majakovski, *Pjesme*, Beograd: Kultura. [orig.] Мајаковски 1945a: В. В. Мајаковски, *Пјесме*, Београд: Култура. [orig.] Мајаковски 1978: В. В. Мајаковски 1978: V. V. Majakovski, *Pesme*, treće izdanje, Beograd: Izdavačka radna organizacija, Rad. Мајаковски 1978: В. В. Мајаковски, *Песме*, треће издање, Београд: Рад.

Литература

- Ajdačić, D. *Melanholija u delu Miloša Crnjanskog*. https://www.rastko.rs/knjizevnost/nauka_knjiz/dajdacic-melanholija.html. 23.6.2017.
- Avramović 1994: Z. Avramović, *Politika i književnost u delu Miloša Crnjanskog*, Beograd: Vreme knjige, 1994 (Beograd: Publikum)
- Džadžić 1993: P. Džadžić, *Povlašćeni prostori Miloša Crnjanskog*, Beograd: Prosveta. [orig.] Џаџић 1993: П. Џаџић, *Повлашћени простори Милоша Црњанског*, Београд: Просвета.
- Bošković 2008: D. Bošković, *Tekstualno (ne)svesno Grobnice za Borisa Davidoviča*, Beograd: Službeni glasnik. [orig.] Бошковић 2008: Д. Бошковић, *Текстуално (не)свесно Гробнице за Бориса Давидовича*, Београд: Службени гласник.
- Bulatović 1978: B. Bulatović, *Majakovski (1893–1930) – predgovor u: V. V. Majakovski, Pesme*, Beograd: Rad. [orig.] Булатовић 1978: Божо Булатовић, *Мајаковски (1893–1930) – предговор у: В. В. Мајаковски, Песме*, Београд: Рад.
- Jamasaki 2004: K. Jamasaki, *Japanska avangardna poezija: u poređenju sa srpskom poezijom*, Beograd: Filip Višnjić.
- Lompar 2004: M. Lompar, *Apolonovi putokazi: eseji o Crnjanskom*, Beograd: Službeni list SCG. [orig.] Ломпар 2004: М. Ломпар, *Ајолонови путокази: есеји о Црњанском*, Београд: Службени лист СЦГ.
- Majakovski 1945b: V. V. Majakovski, *Kako se prave stihovi, prevod Radovana Lalića*, u: V. V. Majakovski, *Pjesme*, Beograd: Kultura. [orig.] Мајаковски 1945b: В. В. Мајаковски, *Како се праве стихови, превод Радована Лалића*, у: В. В. Мајаковски, *Пјесме*, Београд: Култура.

- Milošević 1966: N. Milošević, *Filozofska dimenzija književnih dela Miloša Crnjanskog*, predgovor u: M. Crnjanski, *Seobe*, Sabrana dela, knjiga prva, Beograd: Prosveta.
- Nenin, M. U traženju prve rečenice, ili Uvod u Crnjanskog, <http://www.avantartmagazin.com/u-trazenju-prve-recenice-ili-uvod-u-crnjanskog-1/>, 25. 6. 2017.
- Parmeggiani-Dri 1986: A. Parmeggiani-Dri 1986: Маяковский и сербская и хорватская литература, *Russian Literature*, Volume 20, Issue 1, 1 July 1986, Pages 71–85
- Petrov 1971: A. Petrov, *Poezija Crnjanskog i srpsko pesništvo*, Beograd: Vuk Karadžić. [orig.] Петров 1971: А. Петров, *Поезија Црњанског и српско песништво*, Београд: Вук Караџић.
- Petković, 1994: N. Petković, *Lirika Miloša Crnjanskog*, Beograd: Tersit. [orig.] Петковић 1994: Н. Петковић, *Лирика Милоша Црњанског*, Београд: Терсит.
- Popović 1980. R. Popović, *Život Miloša Crnjanskog*. Beograd: Prosveta, https://www.rastko.rs/knjizevnost/nauka_knjiz/dajdacic-melanholija.html
- Tore 2001: G. D. Tore, *Istorija avangardnih književnosti*, prevela sa španskog Nina Marinović, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića. [orig.] Торе 2001: Г. Д. Торе, *Историја авангардних књижевности*, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Vinaver 1921: S. Vinaver, *Gromobran svemira*, Beograd: Izdanje sveslovenske knjižarnice M. J. Stefanovića i druga, Biblioteka Albatros, sveska druga [orig.] Винавер 1921: С. Винавер, *Громобран свемира*, Београд: Издање свесловенске књижарнице М. Ј. Стефановића и друга, Библиотека Албатрос, свеска друга.
- Milica Mirković, M. Elementi parodije poetskih vrsta u *Lirici Itake* Miloša Crnjanskog, <http://kulturniheroj.com/?p=1730>. 23.6.2017.
- Polić 1988: B. Polić, *Poetika i politika Vladimira Majakovskog: utopija, distopija, antiutopija*, Zagreb: Globus.
- Vučković 2015: R. Vučković, *Književno delo Miloša Crnjanskog*, Beograd: Svet knjige. [orig.] Вучковић 2015: Р. Вучковић, *Књижевно дело Милоша Црњанског*, Београд: Свет књиге.

Dušan R. Živković

AVANT-GARDE TENDENCIES IN THE POETRY OF VLADIMIR MAYAKOVSKY AND MILOŠ CRNJANSKI

Summary

This article presents an analysis of avant-garde tendencies in the poetry of Vladimir Mayakovsky and Miloš Crnjanski in the following aspects: 1. general poetic features, 2. ideological attitudes, 3. the use of Biblical subtext, 4. parody and deconstruction of genres, 5. versification, 6. The relationship between love, passion and pain, 7. relations between mystical symbols and the transformation of the myth of Odysseus.

In the context of the parallels between their general poetic features, we will analyse the influence of Russian futurism, as well as the original paths of Sumatraism of Miloš Crnjanski in order to create a new sensibility. By combining the external and internal approach, as a

necessary complementary system for analysing the key aspects of the poetry of Mayakovsky and Crnjanski, we will observe the relations between individualism and ideology, the ambiguities in the use of the Biblical subtext, the principles of the destruction of tradition and genre innovations, the relationship of prosodic features and avant-garde perceptions of freedom of expression through dynamic poetic associations.

Keywords: Vladimir Mayakovsky, Miloš Crnjanski, avant-garde, futurism, Sumatraism

Примљен 4. јула 2017. године

Прихваћен 14. септембра 2017. године

Александра Д. Матић¹

Универзитет у Крагујевцу

Филолошко-уметнички факултет

Катедра за српску књижевност

АВАНГАРДНО ЧИТАЊЕ РУСКЕ БИЉИНЕ („ТРИ ПОХОДА ИЛИЈЕ МУРОМЦА” И БУРЛЕСКА ГОСПОДИНА ПЕРУНА БОГА ГРОМА)

У раду се разматра интертекстуални дијалог авангардног романа *Бурлеска господина Перуна бога грома* Растка Петровића и руске биљине „Три похода Илије Муромца”. Циљ рада је да покаже на који начин се у колажираном тексту Петровићевог романа позиционира фигура руског богатира као један културолошки, жанровски и књижевни образац, те којим се стратегијама исти тај образац деконструише да у новом, авангардном контексту задобије нова значења. С обзиром на то да словенски фолклор за Петровића представља поетски еквивалент свих успостављених принципа погодан за разумевање комплексних историјских, уметничких и културолошких превирања, долази се до закључка да је и ресемантизовани предлог руског фолклорног текста у роману место субверзије епског идентитета, жанровских конвенција, али и европских метафизичких закона и окамењених канона сваке врсте. Руски херојски еп у новом контексту показује се подстицајним за надограђивање концепције активног нихилизма, која подразумева укидање апсолутних вредности и истина као и ауторитарних инстанци тоталитета у роману.

Кључне речи: традиција, фолклор, биљине, еп, авангарда, интертекстуалност.

Интензивна интертекстуална комуникација романа *Бурлеска господина Перуна бога грома* Растка Петровића са низом других књижевних дела, документарном грађом, филозофским и историографским списима, као и тековинама усменог стваралаштва заснована је, пре свега, на националном културном наслеђу, али се отвара и ка ширем културном хоризонту, имајући на уму најпре словенски културни простор, који је послужио за обликовање аутентичне позиције Растка Петровића на мапи српске и европске литературе.

Теоријско-методолошки оквир, присутан у Петровићевим студијама о народном стваралаштву, појашњава ту позицију која подразумева специфичан начин тумачења традиције и односи се, пре свега, на геолошко проматрања грађе, ново читање усмених форми до огољавања митског језгра: „слој по слој геолошки, до најгорњег слоја културне обрађености”, што се истиче као један од доминантних поступака не само

1 matic.aleksandra@yahoo.com

у тумачењу већ и у формирању митопоетског света овог авангардног романа, усмеравање ка ономе што Александар Флакер назива „нулта тачка културе”.

Петровићев теоријски модел „народног генија” стаје у ред особенних фолклористичких и етнолошких истраживања, која су у време ауторових књижевних почетака добијала пун замах. У том смислу Петровићев приступ није антрополошки већ етнолошки, који Жак Дерида одређује као повлашћени моменат у процесу децентрирања, тачније преиспитивања евроцентризма, „у часу кад је европска култура, па према томе, историја метафизике и њени појмови, била скрхана, избачена из свог места, приморана дакле да на себе не гледа више као на стандардну културу” (Дерида 1990: 136). Кроз етнологију се, дакле, очитује фрагментарност целине света, а преношење традиције више не изражава монолитност, већ га прати померање, „пребојавање” и реинтерпретирање митског и прошлог. Интересовање за савремена етнографска истраживања примитивног менталитета и запостављених култура, које је владало међу авангардним писцима након Првог светског рата, у Петровићевом случају довешће до аутентичне визије словенства, као чиниоца обнове старе цивилизације, које је на мапи европског културног простора представљало периферну, али препородилачку снагу.

Критика етноцентризма, која је, према Дерида, услов за појаву етнологије, и поред тога још и савремена разарању метафизике (Дерида 1990: 136), суштински се очитује у Петровићевом роману кроз преознавање инкорпорираног текста руске биљине „Три похода Илије Муромца”. Предање о Или Муромцу има вишеструки значај за поетику романа, а трансфигурација руског богатира подразумева двосмерни процес: Деконструисањем и прерађивањем традиционалног обрасца Петровић отвара процес утврђивања смисла ка хоризонту сопственог поетичког израза. Уношењем у сопствену поезију облика усмене грађе Петровић их издваја из изворног контекста и преводи у нове особене уметничке поступке, оформљене новим дискурзивним контекстом. С друге стране, усмена песничка језичка структура Петровића занима као стални импулсни напор који је усмерен на духовно ослобођење, што његовом песништву даје статус новог, другачијег, продуктивног промишљања традиције мишљења и језика.

Као један особити закон стварања, Растко Петровић у свом есеју *Младићство народнога генија* указује на двосмерност кретања инспирација: „Оно што живот пружи стваралачком генију да овај њиме ствара, враћа се неизоставно у живот као кристализирајућа сила тј. као снага која отада иде упоредо са осталим сталним животним доминантама” (Петровић 1964: 353). Тако кристализована и враћена у живот, инспирација се изнова може ставити у акцију, тј. преломити о друга огледала, стварајући тако бесконачно много различитих преломљених ликова, естетичких рефлекса, чији се првобитни, изворни лик не може одредити. Користећи се законима физике, Петровић од процеса крис-

тализације преузима основне постулате како би објаснио стваралачки процес – а то је стање презасићености и потреба да се у простору услед одређених измењених околности успостави нова структура конститутивних елемената.

Динамична природа текста се у Петровићевом роману вишеструко потврђује управо кроз сегмент руске биљине уписан у нову структуру. Интересантно је напоменути да Александар Лома у књизи *Пракосово Иљу Муромца* посматра као епску транспозицију бога громовника Перуна² (в. Лома 2002: 103), што додатно оснажује идеју о значају његовог идентитета за роман *Бурлеска господина Перуна бога грома*.

Иља Муромец/Набор Деволац и активни нихилизам

Моменат преображаја идентитета и преокрета у развоју словенске духовности заузима доминантно место у структури романа *Бурлеска господина Перуна бога грома*. У питању је отварање пукотине, онтолошке и космичке кризе која се манифестује као зев, празнина стомака и сл. услед смрти паганског бога (уп. Мелетински 1983: 209) кога је убио Набор Деволац, модерни изгнаник из раја, побуњеник против трансцендентног. Након свих фаза преображаја које је прошао на вишевековном животном путу, у последњем поглављу „Шта је било напоследку?“ у његову се путању почиње уписивати епска биографија Иље Муромца.

Илија Муромец је свети ратник, митологизовани лик руских епских песама (биљина). Као и низ српских епских јунака, у његовој фигури преплићу се ратнички и духовни подвизи, паганска и хришћанска начела, митски и историјски елементи. Међутим, осим контаминације разноликих културних референци, у самом лику Иље Муромца најдоминантнији је мотив странствовања и путовања, које ће потврдити Петровићеву склоност ка фигури путника на којој је осмишљавао своја дела: „Из оног ли из града Муром / А из села из Карачајева / Витешко је било странствовање [...] / Шетао је јунак странствовао / Од младости па до старих дана“ (РНП 1960: 45). Тражећи смисао у прекорачењу, Петровић узима наведену биљину као окосницу, разграђујући њено првобитно смисаоно језгро авангарним поступцима монтаже и колажа. Епска фигура Иље Муромца прелама се кроз призму авангардне свести, која онтолошко странствовање и потрагу успоставља као нужно стање савременог јунака. Према Владимиру Пропу, песма „Три похода Илије Муромца“ повезује три различите авантуре сасвим другачије природе

2 У белоруским приповеткама Иљушка побеђује Змаја и након смрти постаје Свети Илија, који „управља“ громовима. У овом случају лик јунака Иљушке стапа се са пророком Илијом као варијантом Громовника, који посебно прогони Змаја, нечастивог и сл. Овај сиже, као и даље везе Илије са Светим Јуријем/Георгијем, његове везе с Маријом, Мореном, Огњеном Маријом и сл., пружају могућност да се лик Илије Муромца разматра као један од продужетака лика Громовника. У исто време сељачко порекло Иљино, његово рашчишћавање земље у пољу, посебна веза с мајком – земљом, ослобађање богатства из власти хтонског противника, зближавају га са Светим Илијом као заштитником плодности (в. Словенска митологија 2001: 223).

и времена настанка (уп. фазе духовног развоја Набора Деволца), тако да је прва најближа херојском епу и, претпоставља Проп, најстарија, док је касније учињен покушај да се Иљи да аскетски, хришћански лик. Изван намере да се одређује генеза песме, значајно је указати на наслојавање идентитета Иље Муромца, односно, како тврди Проп, на успостављање везе различитих субјеката у једној песми. Притом, у оваквој форми се делимично урушава епска структура, која очекивано прати једну авантуру јунака, док је жеља за утростручењем карактеристика бајке (Проп 1958: 265). Ово утростручење, међутим, претпоставља далеко сложенији захтев – а то је да се прихватањем једног пута одбаце остала два, односно да се оствари само једна од понуђених позиција субјекта. Мотив судбинског избора формализује се путем локуса раскршћа – пута који се рачва и поставља принудни избор: „Ако кренеш првим, погинућеш / Кренеш другим, чека те женидба / Кренеш трећим, обогатићеш се” (РНП 1960: 46). У *Бурлесци* се, пак, епски сиже сажима, што изискује од читаоца познавање усмене традиције, тако да се својим приповедним током преображава ка бајковитом сижеу:

„Иначе, био и један човек (можда се звао Иља, Милош или Набор, не знам више) и који се једном нађе на раскрсници. Било три пута, на три пута три таблице. На првој таблици: ко пође овуда, ожениће се. На другој таблици: ко пође овуда, обогатиће се. На трећој таблици: ко пође овуда, умреће” (Петровић 1985: 151).

Набор Деволцац (Иља Муромец) прихвата све три могућности, и као модерни културни јунак који трага за судбинским одговорима, он поставља на крају романа нове таблице, одбацујући старе³, али и усмерава ток наратива и преобликовање наратива у сасвим другачијем модусу.

Самопотврђивање сопственог суверенитета остварује се управо могућношћу да се каже *Не!* зацртаним путевима и да се постављена правила и узрочно-последичне релације обесмисле тиме што ће се показати да исти пут може имати другачији исход. Јер унапред дате парадигме онемогућавају стварање индивидуе када су последице делања унапред познате. Набор Деволцац/Иља Муромец херој је новог доба, за којег канонизоване вредности престају да буду валидне и истините, што значи да нису природно дате, већ друштвено задате. Као чин друштвеног пражњења и симболичног ослобађања метафизичких конструкција и хијерархијских опозиција на којима почива традиционална мисао, остварује се најпре жртвовање бога као апсолутног начела, а потом и разбијање старих таблица и постављање нових.

3 „Он се врати каму на распуче
И на каму он је написао:
Овим путем нестане хајдука
[...]
И ова је стаза очишћена
[...]
Сад је и та стаза очишћена”
(РНП 1960: 48, 49).

Истраживањем поетичких аспеката интертекстуалности у роману *Бурлеска господина Перуна бога грома* (в. Матић 2016), утврђено је да Петровић, и када се служи одређеним књижевним или некњижевним изворима, усмерава пажњу на властити предмет и сопствено тумачење, што би у типологији Дубравке Ораић Толић представљало „шифрирану цитатност“ (Ораић Толић 1990: 17). Шифрирана цитатност сенчи и причу о три стазе које се пред Набора Деволца постављају као загонетка, а исходиште им је исто као у руском херојском епу „Три похода Илије Муромца“.

Измењен исход: „И био, и није погинуо“, „Био, није се оженио“, „И није се обогатио“, омогућује другачију рецепцију текста у складу са филозофском концепцијом Фридриха Ничеа, прихваћеном код експресионистичких песника у различитим варијантама. Како Ничеов витализам пресудно утиче на напуштање идеје о „затвореним структурама и фиксираном центру“ и препуштање хаосу мноштву, Љиља Илић види блискост и између Заратустре, који тражи да се старе таблице разбију и замене новим, и Набора Деволца, јунака *Бурлеске*, који, нашавши се на раскрсници, похара све путеве и преиначи таблице (в. Матић 2016: 181).

Трагови Ничеове филозофије присутни су у роману *Бурлеска господина Перуна бога грома* кроз преиначење таблица и концепцију о смрти бога. Из нихилизма као концепције која подразумева да „највише вредности губе своје вредности“, како је објашњавао Ниче, као реакција се, међутим, у Растковој поетици обнављања и филозофији вечитог враћања, рађа и револуција модерног доба, која поред рушилачке претпоставља и градитељску снагу и успостављање нове структуре света. У области ирационалног, нагонског, дионизијског погледа на свет свако урушавање старог изискује постојање креативног потенцијала за конституисање нове стварности, како ће то објаснити и Ван Гог у *Бурлесци*: „да се потврди прво стварање и сва стварања могућна, да им се присуствује завраћањем времена“, да се присуствује стварању нове васионе, „друкчије, али исте вредности као она стара“ (Петровић 1985: 137), у чему се његова поетика приближава зенитизму Љубомира Мицића, који у *Манифесту зенитизма* такође узвикује: „Ми путујемо из Хаоса да створимо Дело“, и Ничеовом активном нихилизму: „Кажем вам: треба још имати хаоса у себи да би се могла родити звезда која игра. Кажем вам: ви још имате хаоса у себи“ (Ниче 2007: 74).

Проблем (ејског) идентитета

Однос авангардних аутора према традицији у књижевнокритичким текстовима се најпре промишља као раскидање са усменом епском формом, стихом, синтаксом и ритмом фолклорне епске матрице и епском представом света. Отуда се на први поглед чини неуобичајеним Петровићево интересовање за руску епску традицију. Међутим, с обзиром на то да се поменута усмена творевина остварује као стихована бајка пре него епска песма, како је то уочио Проп, у авангардном роману Растка Петровића показује се пожељном управо као жанровски хибрид, који се

на тај начин и уклапа, уз иницијални оквир бајке: *био један човек*, чије име само по себи није битно за причу, чиме се изневерава епски образац, а потом и „фолклорна идеологија” карактеристична за епску поезију. Одсуство прецизног именовања епског јунака није одуживање дуга колективитету, већ пародирање и полемика са филозофским концепцијама које су занемаривале питање сопства и индивидуе, као и помак од епске идентификације и одређеног модуса егзистенције, заробљавајућег и наметнутог од стране више ауторитарне инстанце. Не само да се у више наврата доводи у сумњу идентитет јунака већ се кроз полиперспективизацију на исти начин доводи у питање и идентитет приповедача, за кога Здравко Петровић верује да је сам Богољуб, с краја романа, који као „омнитемпорални приповедач” (Петровић 2011: 149) приповеда, тачније освешћује свој „тајни живот у слави” као Набор/Симеон/Иља.

Растков *човек-много* је Ничеов натчовек који проналази смисао у искорачењу и мноштву изван сваког метафизичког детерминизма. Отуда се у Петровићевом роману разматра и проблем досаде, као егзистенцијални феномен, којим се бавио и Паскал, Кјеркегор, Шопенхауер, Ниче и др. Досада светова, као „песма бескраја и једноликости”, у значењу које јој придодаје Петровић, односи се на предвидивост човековог положаја, на свим егзистенцијалним равнима:

„– Пакао не би био тако страшан кад би пред њим био какав још гори пакао коме би тежили.

Трећи грешник:

– Истог сам мишљења. Нас убија то што је наш положај једном за увек решен...

[...] Девети грешник:

– А, колике досаде!” (Петровић 1985: 127).

Растко Петровић парафразира Ничеову идеју о презасићености малим човеком и недостатности малог човека: „Велика презасићеност човеком – она ме је давила и била ми се завукла у ждрело... Вечито се враћа човек који ти је досадио, мали човек... – ах, човек се вечито враћа. Мали човек се вечито враћа!” (Ниче 2007: 237). На другом месту, и Набор Деволац, јунак *Бурлеске*, пожалиће се на проблем предвидивости која рађа досаду: „Исто, у долини, у планини или рају, све је то увек исто! Увек тло под ногама, а небо далеко”, што је исказ у коме се као предлогак јавља библијска *Књижа пророковедникова*, укомпонована са народном пословицом „Небо високо, а земља тврда”. Тек у егзистенцијалној ситуацији досаде, сматра Сиоран, човек се сусреће са самим собом и спознаје своју ништавност. Ужас свега што је вечно и величанство променљивог идеја је која Петровићев роман повезује са поменутиим филозофским ставовима. Отуда се динамика рађања и умирања и изложеност променама поставља као један од основних поетичких, егзистенцијалних, онтолошких, аксиолошких захтева.

Узимајући за суштинску одлику епске поезије интерпланарност или пресецање егзистенцијалних равни (*lat. inter* међу + *planaris* од

planum раван, план), Александар Лома одређује епику као место могућног општења човека са неким вишим силама, где се две егзистенцијалне равни, нижа људска и виша божанска секу, допуштајући контакт. Епска поезија се тако дешава у прелазној зони између стварног и оностраног, између људске и божанске равни, а сваки јуначки подвиг представља промену егзистенцијалног плана или, неоплатонистички изречено, помак навише или наниже на лествици бића (Лома 2002: 13). Како се, међутим, такав епски образац уклапа у нови контекст?

Нестабилност и конфликт који настају у самом бићу јунака услед наглих цивилизацијских криза и превирања у култури, друштву, институцијама, онемогућавају и онтолошку стабилност, што ће за последицу имати истицање телесног принципа у први план и тежњу ка сједињавању са земљом у сопственом телу са којим су једино и увек усклађени и чије законе прихватају наместо метафизичких принципа, који се остварују као отуђена моћ. Отуда се и интерпланарност као одлика епике, односно задобијање вишег егзистенцијалног статуса кроз подвиг, такође деконструише, успостављањем аутономног критичког становишта спрам кретања ка вишем, рајском, божанском статусу и инверзирање таквих тежњи, њихово усмеравање ка телесном и земаљском, које постаје друга могућност самоостварења.

Како се одређује у енциклопедији словенске митологије, основни епитет *Иље Муромца* у епским песмама је „стар“, „стари“ (слика старца са седом брадом који јаше пољем на белом коњу), истичући одлику поуздане снаге, искуства, животне мудрости. У епским песмама животни пут *Иље Муромца* осветљен је све до митологизоване смрти. У низу варијаната, нашавши закопано благо и предавши га кнезу Владимиру, разделивши га манастирима и црквама, сиротињи, одлази у кијевску пустињу у „камене планине“, и тамо се „окамени“ као и други јунаци (в. СМ 2001: 223).

У четвртој књизи „Шта је било напоследку?“ начињен је осврт на претходни живот и фазе развоја словенског идентитета, чије се наслеђе алегоријски представља кроз тело-планину на којој се таложе искуства генерација. Пошто су га вратили и са капије раја и са капије пакла, Набор Деволац се вратио на земљу као своје вечно одредиште.

„Врати се онамо одакле је дошао, ту се простре по тлу и остаде тако у потпуној досади до данас. Ма да се не каже одређено који је то човек, изгледа лако могућно да је то баш Набор Деволац“ (Петровић 1985: 154).

Обликом и положајем у простору планина се намеће као тачка пресека хоризонталне и вертикалне осе, односно као центар тродимензионалног координатног система, због чега се уз дрво света јавља као један од кључних симбола структуре света (Детелић 1992: 57). Основна идеја заједничка и стубу и дрвету и планини идеја је средине и центра из којег се отварају путеви комуникације с врхом и дном. Опозиција горе–доле, међутим, не односи се на небески и подземни свет, већ на претходне

слојеве културног наслеђа и оне који ће се тек таложити.⁴ Одатле се и интерпланарност укида као комуникација различитих егзистенцијалних планова, а представља се као културни пресек са којег се, попут палимпсеста, могу реконструисати дисконтинуитети у идентитетском пољу, али тако да се ти дисконтинуитети разумевају као богатство, које не ремети равнотежу колективног бића, већ га непрекидно увећава и надограђује, чинећи у коначном од њега тело-планину. Тако се „нови зрак” једног новог живота, који ће прострелити Богољуба на самрти, отвара као могућност тек у тренутку освешћивања и остваривања сублимације претходних културних и идентитетских слојева оствариваних у низању авантура Набора/Иље, тек када индивидуа осветли све наносе своје личности од којих је исконструисан.

Закључак

Преузимајући фолклорни образац из руске народне књижевности, Растко Петровић у свом роману остварује симболичку размену која има за циљ да прошири хоризонт традиције ка словенском културном простору, али и да усменом предлошку, који у новом контексту и фиксиран текстом задобија самосталност, отвори могућности за нова тумачења. Петровићев стваралачки однос према словенском фолклору који проучава и уноси у своје текстове усклађује се са његовим теоријским дискурсом, присутним у есејима о народном стваралаштву.

Инкорпорирањем руске биљине о Иљи Муромцу имплицитно се потврђују поетичка начела Растка Петровића успостављена на деконструисању традиционалног темеља у новом дискузивном контексту. Усредсређивањем на различите аспекте усмених форми, закључује се да се Петровићева модерна стваралачка визија у великој мери наслања на оне фолклорне обрасце који су ослобођени схематизма, који проширују границе познатог и рационалног, дајући подстицај за нова тумачења.

Извори

- Петровић 1985: Р. Петровић, *Бурлеска господина Перуна бога грома*, Београд: Завод за издавачку делатност „Филип Вишњић”
РНП 1960: *Ruske narodne pjesme*, prevod i prepev: Blažo Vukićević Sarap, Sarajevo: „Veselin Masleša”

Литература

- Дерида 1990: Ž. Derida, *Bela mitologija*, Novi Sad: Bratstvo-Jedinstvo

4 Мелетински наводи пример племена који рељеф земљишта узимају за особите споменике животних делатности предака на њиховим путовањима. Преци који пређу свој пут спонтано се преображавају у стене, брда, дрвеће итд. (Мелетински 1983: 181).

- Детелић 1992: М. Детелић, *Митски простор и етика*, Београд: АИЗ Досије
- Илић 2002: Љ. Илић, *Српска књижевност и Ниче*, Београд: Конрас
- Лома 2002: А. Лома, *Пракосово: словенски и индоевропски корени српске етике*, Београд: Српска академија наука и уметности, Балканолошки институт
- Матић 2016: А. Матић, „Поетички аспекти интертекстуалности у роману *Бурлеска господина Перуна бога грома* Растка Петровића”, *Савремена проучавања језика и књижевности: зборник радова са VII научног скупља младих филолога Србије*, Књ. 2, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац, 177–187.
- Мелетински 1983: Елеазар Мелетински, *Поетика мита*, Београд: Нолит
- Ниче 2007: F. Niče, *Tako je govorio Zaratustra*, Beograd: Feniks Libris
- Ораић Толић 1990: D. Oraić Tolić, *Teorija citatnosti*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske
- Петровић 1964: R. Petrović, *Poezija*, Beograd: Prosveta
- Петровић 1974: Р. Петровић, *Есеји и чланци*, Београд: Нолит
- Петровић 2011: З. Петровић, *Креативни хаос*, Београд: Службени гласник
- Проп: 1958: В. Я. Пропп, *Русский героический эпос*, Москва: Государственное издательство художественной литературы, <http://feb-web.ru/feb/byliny/critics/rge/rge-001-.htm>, приступљено 13. 4. 2017.
- СМ 2001: С. Толстој, Љ. Раденковић, *Словенска митологија, енциклопедијски речник*, Београд: Zepher book world

Aleksandra Matić

AN AVANT-GARDE READING OF THE RUSSIAN BYLINA (“The Three Campaigns of Ilya Muromets” and *The Burlesque of Lord Perun, the God of Thunder*)

Summary

The subject of our paper is the analysis of an intertextual dialogue between the avant-garde novel *The Burlesque of Lord Perun, the God of Thunder* and the Russian bylina “The Three Campaigns of Ilya Muromets”. The objective of our paper is firstly to show the way in which the figure of the Russian bogatyr is positioned in the collage of Petrović’s text as a cultural, genre and literary form, and secondly, to show which strategies are used to deconstruct that same form in order to gain new meanings in a new, avant-garde context. In Petrović’s vision, Slavic folklore is a poetic counterpart of all established principles and therefore suitable for understanding complex historical, artistic and cultural turbulences, which is why we can conclude that the resemantized template of the Russian folklore text also becomes a place of subversion of epic identity, genre conventions, European metaphysical laws and antiquated canons of all kinds. In the new context, the Russian heroic epic poem is indicated as a stimulus for upgrading the conception of active nihilism, which implies abolishment of absolute values and truths as well as authoritarian instances of totality in the novel.

Keywords: tradition, folklore, bylinas, epic poem, avant-garde, intertextuality

Примљен 17. априла 2017. године
 Прихваћен 14. септембра 2017. године

Снежана С. Башчаревић¹
Универзитет у Косовској Митровици
Учитељски факултет у Лепосавићу

ЕКСПЛИЦИТНЕ И ИМПЛИЦИТНЕ ОДРЕДНИЦЕ ИСИДОРЕ СЕКУЛИЋ О РУСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ²

Овај рад има за циљ тумачење руске књижевности од стране Исидоре Секулић. Као основно полазиште узели смо њен есеј „Руска књижевност и студенти”, експлицитне исказе из 1922. године и лирско-медитативну прозу „Сапутници”. Истраживање применом плурализма метода биће нужно. Постављеном проблему приступићемо из перспективе парадигме, односно, основног обрасца који се јавља у више примера. Закључићемо да је самоћа била главна одредба живота и дела ове списатељице и анализа ће ићи трагом те чињенице.

Кључне речи: И. Секулић, руска књижевност, експлицитно, имплицитно, самоћа.

Исидора Секулић представља круну књижевног узлета и еманципације наше књижевности, достизање посебног сензибилитета и експресије. Она је служила свом народу на најбољи могући начин културно и нимало ограничено. Служила је с тежњом да разуме друге, да буде у извесном сродству с другим народима и њиховим културама. Отворена према светској култури, Секулићева је највише писала о руској, енглеској, француској, немачкој култури, о скандинавским књижевностима, а потом, у мањој мери, о неким античким писцима, о италијанској и другим културама и књижевностима.

Године 1922. Исидора Секулић је дала неколико експлицитних исказа везаних за Русију, руску културу и књижевност:

1. Русија је највећа држава на свету.
2. Руска црква је најраскошнија на свету.
3. Руски балет је најбољи на свету.
4. Руска револуција надмашује дубином и силином све револуције на свету.
5. Руско богатство је најнетакнутије на свету.
6. Руска књижевност је по идејама, прва у свету.
7. Русија која као држава, као војска, трговина, наука и религија, још није рекла своју громку и одлучну реч, али је Русија, као уметност рекла своју громку реч одавно.

¹ snezanabascarevic@hotmail.com

² Рад је урађен у оквиру пројекта *Материјална и духовна култура Косова и Метохије*, бр. 178028, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Наведене исказе користићемо као магистралне одреднице у трагању за одговором на питање: како је Исидора поимала руску књижевност и културу и колико су њени експлицитно-теоријски ставови имали имплицитну оствареност у ауторском тексту, узевши у обзир да је самоћа била одлике њеног система филозофије живота и филозофије уметности?

Први већи Исидорин рад о руској књижевности био је – „Руска књижевност и студенти” (1910). У то време она почиње да пише своје поетско-есејистичке записе „Сапутници” и овај рад ће ићи трагом те паралеле. Исидора је идеализовала руску литературу, посебно ону која стреми мистицизму:

„Цео свет је буржоазија, само Руси нису буржоазија! Ето у томе лежи све. И зато што су буржоазија ушли су у душу света и стоје изнад живота и људи, и чисти су и свети и кад се повлаче кроз блато живота, и кад гледају Богу и небу у очи. И зато што нису буржоазија ишчупали су сујету и лаж из човека, и унели у њ сумњу и апстракцију која иде до пропасти” (Sekulić 1977: 13).

Уочавамо да је овај текст похвала руском идеалистичком духу и руској књижевности, духовним трагањима за новим питањима и новим истинама. На његовом крају напомиње да је руска књижевност силна и дубока, да је она опасна за осетљиве и просечне људе. У трагању за везом између експлицитних и имплицитних одредница, уочавамо да је и сама Исидора била осетљив човек који је живео просечним животом. Читала је руску литературу и дивила се писцима попут Достојевског, о коме је написала два есеја: „Достојевски” и „О Достојевском”. У њима је истакла да дело Достојевског није уметност него сума, да он није одређен и одсечен него је остао громада; да се не може, због тога, упоређивати с другима, јер је сам у свему своме, чудесан, стихијски, без свршетка. Запажамо да су списатељске и карактерне особине Достојевског сличне Исидориним. Већ ови текстови показују да је Секулићева волела руску књижевност плодних мистичних и поетских мисли, морал, европску хришћанску књижевност и хуманистичку филозофију. У царство руске књижевности ушла је кроз врата руске приче о мраву, тигру и човеку, коју је као наравоученије навела на почетку есеја „Руска књижевност и студенти”.

О Исидори Секулић је створен мит који се више односи на њену личност него на стваралаштво. Књижевни савременици истицали су скромност, усамљеност, самоодрицање и неуморан рад ове списатељице. Окарактерисана је као особа у чијем је говору, понашању, одевању и животу било нечег монашког. Секулићева се више интуитивно одређивала према религији него што је о њој филозофски мислила. Писала је о вери, честољубљу, сиромаштву, правди, светости и самоћи. У есејима је тему о литерарном самовању проширила на човекову проблематику самотништва и судбинску контрадикторност, јер човек час тежи слави, час бежи у самоћу и анонимност. За руску меланхолију је експлицитно рекла да је најпоетичнија, а за руску осаму да је најстрашнија на свету. И сама није могла да избегне тај контраст. Самоћа се јавља као главна

одредба људског трајања, без обзира да ли је споља наметнута или је човек сам изграђује и остварује. У запису „Буре” налазимо имплицитну одредницу на исту тему: „Седела сам, дакле, по цео дан сама, у каквом кутићу, и превртала шарене и светле картоне по лексиконима и књигама природних наука” (Sekulić 1994: 7). То су сећања на доживљаје из детињства и девојачку усамљеност; док се у запису „Самоћа” пита:

„Зашто у овој самоћи не видим онај светли сребрни блесак сунчева рођења који сећа на маслинове шуме левантских острва. Зашто су ме оставиле оне велике екстазе кад сам нетремице гледала сунцу у чело и са засенутим очима газила преко сенки које нисам опажала” (Sekulić 1994: 33).

У овом цитату писац, лирик, добија подршку есејисте, и долази до споја лирског и есејистичког казивања. Мало ко је у нашој књижевности говорио тако душевно и мисаоно узнемирано о самоћи као што је то учинила Исидора Секулић.

Кроз прозу „Сапутници”, сагледавајући човека у оквиру његовог религијског и културног бића, Исидора дијагностицира његове проблеме и тражи најадекватнији пут за излаз из замршеног душевног лавиринта. Строга према себи и критички праведна према другима, својим делом и понашањем постала је узор часне и храбре интелектуалке. На једном месту у есеју „Руска књижевност и студенти” истакла је да су Руси уништили мир и срећу човечју и на престо среће попели генија бола и трпљења. Секулићева је живела по сличном моделу. Пишући о другима, бавећи се другима, приближавала се себи и у процесу индивидуације и обожења упознавала себе. Она је могла да досегне духовне висине, јер је имала смелости да се спусти до најдубљих слојева човековог бића, да укаже на сложене аспекте његове религиозности. Праћено вером и проже-то љубављу, силажење до несвесних темеља био је пут ка божанским висинама. У тој двосмерности која претпоставља највеће дубине и највеће висине, садржане су могућности човека да буде оно што може бити, али често и мањи и већи од себе.

Нагласили смо да је ова списатељица стварала снагом која је поникла у самоћи. Све текстове књиге „Сапутници” вежу теме самоће и туге, од приче „Буре”, у којој самотно дете исказује своје жеље, па до записа „Круг”, где ауторско лице показује страх од самоће. Теме туге и самоће провлаче се и записом „Литургија”. После тужних осећања везаних за природу („Има нешто сетно и снужено у слагању жутих и плавих боја” – Sekulić 1994: 73), после сетних контемплација, читамо ове мисли: „Тако сам сама и сиромашна. Путници и просјаци и лађе и таласи и време, све пролази поред мене без везе са мном, без поздрава и без пријатељства према мени” (Секулић 1994: 77). У есеју који је у фокусу наше анализе пише: „Ала је тужна та Русија” (Sekulić 1977: 189).

Још један реалан узрок из реда оних који су условили код Исидоре Секулић јако осећање усамљености и рано је упутили на свет уметности у којем је налазила утеху, био је лишеноост благотворног утицаја што долази од блиских другарстава и прихватања савременика.

У детињству је почела њена осуђеност на самоћу. Нада Маринковић је у књизи студија и огледа *Јасна пољана* записала исповест Исидоре Секулић да је патила због тога што је била друкчија од својих вршњака па су се клонили од ње: „Родила сам се начета, најпре нерви, затим плућа, шкофуле [...] неко се роди и расте упијајући у себе љубав за благостање и ведрину, ја сам расла под дахом смрти” (Marinković 1963: 218).

На исту тему у есеју „Руска књижевност и суденти” пише: „Руски писци комад по комад цепају људске проблеме, и у сваком комадићу износе откуцаје живота и болести духа и тела” (Sekulić 1977: 182). Затим је у једном од есеја забележила изјаву Достојевског: „Ја сам болестан човек”. Исидора је у ауторском тексту о себи писала готово исто.

У „Сапутницима” на тему самотништва наставља: „Било је неке коби у моме детињству, протеклом мимо људи ко што ће ми протећи, касније, и читав живот, али сам имала ретку срећу да од првих корака будем бачена у свет науке и рада, што ће рећи да сам зарана упућена на саму себе. Због таквог друкчијег мог живота деца ме нису схватила и ја нисам налазила додирне тачке са њима. Врло рано почела је моја осуђеност” (Sekulić 1994: 220).

Још једном ради остваривања паралеле наводимо пример из помешног есеја:

„Етичка жица целе руске литературе јесте страшно тражење чистог и непоквареног човечанства. Руси слепо верују да то непокварено човечанство, ма колико било укаљано, постоји, и да се ничим не да избрисати. [...] Човека треба волети због оног доброг и лепог што је у њему, а што он не зна да има, у томе лежи утешна етика руске књижевности” (Sekulić 1977: 188).

Горка искуства су је гонила у осуђеност на самоћу, као нужни избор, и пробудила иначе необично изражене способности схватања свега људског, а нарочито људских патњи. Лична искуства су проузроковала да се Исидора Секулић страшно залагала у својим есејима за тумачење судбина неприхваћених људи. Проблем је шире, теоријски разматрала, и чешће је опомињала да неразумевање и прећуткивање убијају. Писала је да су руски писци претерали у својим теоријама о чистоти.

О неприхватањима, међусобним издвојеностима, осећању усамљености и узнемирености писала је да то није само њен проблем. Видела је да усамљивања постају све ширија појава и схватила друштвене узроке те појаве. Вера је била извор њеног смирења и позитивних доживљаја.

Исидора је разликовала две врсте усамљеника. Оне који су јаки, и самују по својој непоколебљивој вољи, и друге, који су усамљеници по судбини и нужди. Себе и писце најмлађе генерације око рата и после рата убрајала је у другу врсту. „Њихово самовање није увек, као оно малочас споменуто, самовање снаге, него понајчешће самовање осетљивости, очајања, скепсе, страха. Али како самоћа, ма како да почне, увек чисти, челичи и диже, тако и те самоће постају све занимљивије и боље” (Sekulić 1964: 238). Подвучена мисао да и самоћа може уздићи човека, сагласна је са њеним уверењем да је зло подстицај за добро и да је пред чо-

веком безброј могућности за премошћавање супротности, али да их он мора откривати и освајати. То је сагласно са изјавом Исидоре Секулић да се човек, као и дијамант, само својим прахом чисти и полира. За њу је човек ставаралац и борац који изналази могућности за савлађивање својих и општих контраста и невоља. Она је за себе ту могућност видела, поред свесно неговане вере, највише у раду. У есеју „Руска књиженост и студенти” пише: „Али бити човек, који је већ зачетком својим резултат компромиса, и не хтети компромис; и живети међу људима, а не хтети бити буржоазија, то су елементи трагичног сукоба” (Sekulić 1977: 182).

На крају закључујемо да је Исидора Секулић стварала снагом која је поникла у стваралачкој самоћи по узору на руске писце. Руска уметност је за њу у основи религиозна и трагична, и ту је видела највиши израз духовности. Веровала је да је услов сваке велике уметности духовна аскеза и истицала да Руси пропагирају филозофску скрушеност, али не као филозофију немоћи него као филозофију надмоћи. Учила је да руска књижевност огромно и неописиво утиче на младе читаоце када у њој први пут нађу уважање истинског живота. Њени експлицитно-теоријски ставови на тему руске културе и књижевности имали су делимичну имплицитну оствареност у ауторском тексту лирско-медитативне прозе „Сапутници” и тако одредили карактер њене прозе.

Листа референци

- Deretić, 1997: J. Deretić, *Poetika srpske književnosti*, Beograd: Filip Višnjić. [orig.] Деретић, 1997: Ј.
- Деретић, *Поетика српске књижевности*, Београд: Филип Вишњић.
- Dučić 1914: J. Dučić, Isidora Sekulić, *Srpski književni glasnik*, (16. aprila), br.8, XXXII, Beograd, 583–586. [orig.] Дучић 1914: Ј. Дучић, Исидора Секулић, *Српски књижевни гласник*, (16. априла), бр.8, XXXII, Београд, 583–586.
- Egerić 1982: M. Egerić, *Ime i delo Isidore Sekulić*, Beograd: Rad. [orig.] Егерић 1982: М. Егерић, *Име и дело Исидоре Секулић*, Београд: Рад.
- Ejhenbaum 1972: B. Ejhenbaum, *Književnost*, Beograd: Nolit. [orig.] Ејхенбаум 1972: Б. Ејхенбаум, *Књижевност*, Београд: Нолит.
- Erštajn 1997: M. Erštajn, *Esej*, Beograd: Narodna knjiga/Alfa. [orig.] Епштајн 1997: М. Епштајн, *Есеј*, Београд: Народна књига/Алфа.
- Hristić 1968: J. Hristić, *Oblici moderne književnosti*, Beograd. [orig.] Христић 1968: Ј. Христић, *Облици модерне књижевности*, Београд.
- Ignjatović 1992: M. D. Ignjatović, *Književna kritika i savremene teorije tumačenja književnog dela*, Beograd: Stručna knjiga. [orig.] Игњатовић 1992: М. Д. Игњатовић, *Књижевна критика и савремене теорије тумачења књижевног дела*, Београд: Стручна књига.
- Leovac 1986: S. Leovac, *Književno delo Isidore Sekulić*, Beograd: Vuk Karadžić. [orig.] Леовац 1986: С. Леовац, *Књижевно дело Исидоре Секулић*, Београд: Вук Караџић.
- Marinković 1963: N. Marinković, *Jasna poljana*, Beograd: Kosmos. [orig.] Маринковић 1963: Н. Маринковић, *Јасна пољана*, Београд: Космос.

- Matoš 1952: A. G. Matoš, *Eseji i feljtoni o srpskim piscima*, Beograd. [orig.] Матош 1952: А. Г. Матош, *Есеји и фељтони о српским писцима*, Београд.
- Novaković 1959: B. Novaković, *Lik i delo Isidore Sekulić*, Beograd: Nolit. [orig.] Новаковић 1959: Б. Новаковић, *Лик и дело Исидоре Секулић*, Београд: Нолит.
- Pejić 1973: S. Pejić, *Patografija književnice Isidore Sekulić*, Novi Sad: Sekcija SAP Vojvodine. [orig.] Пејић 1973: С. Пејић, *Патографија књижевнице Исидоре Секулић*, Нови Сад: Секција САП Војводине.
- Popović 1984: R. Popović, *Moj krug kredom*, Beograd: Narodna knjiga. [orig.] Поповић 1984: Р. Поповић, *Мој круг кредом*, Београд: Народна књига.
- Sekulić 1964: I. Sekulić, *Iz stranih književnosti I*, Subotica: Matica srpska. [orig.] Секулић 1964: И. Секулић, *Из страних књижевности I*, Суботица: Матица српска.
- Sekulić 1964: I. Sekulić, *Zapisi*, Subotica: Matica srpska. [orig.] Секулић 1964: И. Секулић, *Записи*, Суботица: Матица српска.
- Sekulić 1964: I. Sekulić, *Teme*, Subotica: Matica srpska. [orig.] Секулић 1964: И. Секулић, *Теме*, Суботица: Матица српска.
- Sekulić 1964: I. Sekulić, *Analički trenuci*, Subotica: Matica srpska. [orig.] Секулић 1964: И. Секулић, *Аналички тренуци*, Суботица: Матица српска.
- Sekulić 1977: I. Sekulić, *Iz stranih književnosti II*, Beograd: Vuk Karadžić. [orig.] Секулић 1977: И. Секулић, *Из страних књижевности II*, Београд: Вук Караџић.
- Sekulić 1994: I. Sekulić, *Saputnici*, Beograd: Plavi jahač. [orig.] Секулић 1994: И. Секулић, *Сапутници*, Београд: Плави јахач.
- Skerlić 1913: J. Skerlić, *Dve ženske knjige, Srpski književni glasnik*, (1. septembra), br. 303, (XXXI, sv. 5), Beograd, 386. [orig.] Скерлић 1913: Ј. Скерлић, *Две женске књиге, Српски књижевни гласник*, (1. септембра), бр. 303, (XXXI, св. 5), Београд, 386.
- Starobinski 2011: Ž. Starobinski, *Melanholiја u ogledalu*, Loznica: Karpos. [orig.] Старобински 2011: Ж. Старобински, *Меланхолија у огледалу*, Лозница: Карпос.
- Vatomo 1991: Đ. Vatomo, *Kraj moderne*, Novi Sad. [orig.] Ватомо 1991: Ђ. Ватомо, *Крај модерне*, Нови Сад.
- Vuksanović 1999: O. Vuksanović, *Smisao samoće u delu Isidore Sekulić*, Niš: Filozofski fakultet. [orig.] Вуксановић 1999: О. Вуксановић, *Смисао самоће у делу Исидоре Секулић*, Ниш: Филозофски факултет.
- Žmegač 1986: V. Žmegač, *Težišta modernizma*, Zagreb. [orig.] Жмегач 1986: В. Жмегач, *Тежишта модернизма*, Загреб.

Snežana S. Baščarević

ISIDORA SEKULIĆ'S EXPLICIT AND IMPLICIT STANCES ON RUSSIAN LITERATURE

Summary

The paper explores Isidora Sekulić's understanding of Russian literature based on her essay "Russian Literature and Students", explicit statements from 1922 and her lyrically meditative prose piece "Fellow Travellers". Solitude was the chief factor in life and work of this authoress and the analysis will follow the path of that fact. The conclusion is that Isidora Sekulić wrote with strength which originated from creative solitude, using Russian writers as a model. For her, Russian art was essentially religious and tragic, which she saw as the highest expression of spirituality. She believed that the condition for all great art was spiritual asceticism and pointed out that Russians propagated philosophical humbleness not as a philosophy of infirmity, but as a philosophy of mastery. She observed that Russian literature was an enormous influence on young readers, because what they found in it for the first time was respect for true life. Her explicit theoretical standpoints regarding Russian culture and literature had a partial implicit realization in "Fellow Travellers" and determined the character of her prose.

Key words: Isidora Sekulić, Russian literature, explicit, implicit, loneliness

Примљен 13. маја 2017. године

Прихваћен 14. септембра 2017. године

Јелена Ђ. Марићевић¹
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

Стефан П. Пајовић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

ПАВЛЕ ЈУЛИНАЦ КАО СИМБОЛ СРПСКО-РУСКЕ ВЕЗЕ КОД ЦРЊАНСКОГ И ПАВИЋА

У раду се разматра живот и дело Павла Јулинца (1730?–1785) у српском књижевном стваралаштву двадесетог века, а пре свега код Милоша Црњанског и Милорада Павића. Током сеоба у осамнаестом веку Срби који су служили под Маријом Терезијом почињу да се селе у Русију, што је главни мотив *Друже књиже Сеоба* Милоша Црњанског. Главни лик Павле Исаковић дели доста биографских и емотивних сличности са Јулинцем, тако да се може успоставити веза између њих двојице. Милорад Павић је други српски писац који је пронашао сличност са Јулинцем, односно са његовим историографским и преводачким радом, тако да свој роман *Друго шело* пише као рефлексiju и наставак Јулинчевог културног доприноса који нипошто није занемарљив, јер њему дугујемо прву штампану српску историју, о чијем поновном открићу пише Павић. Због животног пута Павла Јулинца, веза српског народа са Русијом проналази своје место у романима оба српска писца, тиме успостављајући додатни значењски слој блискости са највећом православном земљом на свету и пружа нови увид у дела наша два велика писца, чији је опус вишеструко повезан са Русијом као књижевним мотивом.

Кључне речи: Русија, Милорад Павић, Милош Црњански, сеобе, Павле Јулинац, *Друго шело*, *Дружа књижа Сеоба*, Павле Исакович, историја

1. УВОД

Осамнаести век је представљао преломно доба за Русију, која након Петра Великог није више била само велика и значајна држава већ је почела да се развија у империју какве су у то доба постојале у остатку Европе. Таква је била Хабзбуршка монархија, чије су границе бранили панонски Срби, који, након што је престала опасност од инвазија Османског царства, постају сувишни као војници Марији Терезији, која настоји да их преведе у земљораднике код угарских великаша. Миграцијама ових Срба у православну Руску империју почиње истинска историја међусоб-

1 mitojelija@gmail.com

них веза између ова два народа, која ће касније послужити писцима попут Црњанског и Павића да уз помоћ историјских личности својих сународника који су се одселили у Русију, попут Павла Јулинца, непосредно и посредно граде књижевне ликове за своје романе.

2. РУСИЈА КАО ОБЕЋАНА ЗЕМЉА У СТВАРНОСТИ И КЊИЖЕВНОСТИ: ЛИЧНОСТ ПАВЛА ЈУЛИНЦА И ЛИК ПАВЛА ИСАКОВИЧА

2.1. О Павлу Јулинцу и његовом добу

Милош Црњански (1893–1977) није без разлога изабрао српску историју осамнаестог века као мотив за свој роман *Сеобе*, јер свака миграција са собом носи дубље значење од пуне селидбе становништва. Наиме, то је истовремено и селидба људских осећања, жеља, страхова и понајвише наде, која се пројектује у место у које се одлази. У *Сеобама* се славонско-подунавски пук потуца по Хабзбуршкој монархији зарад туђег војног и политичког интереса, док дестинација у *Другој књизи Сеоба* постаје много даља и самим тим егзотичнија. Сан о одласку у Русију није ништа ново за српски живаљ тога доба, јер већ у првим деценијама осамнаестог века историја бележи појединачне исељенике, како Србе јужно од Саве и Дунава, тако и оне који су живели северно од ове две реке (уп. Rudjakov 2017: 484–485).

Стога је Црњански изабрао да и његови имагинарни ликови имају романтична осећања према Русији и да читав заплет заправо буде њихово стремљење да отпутују на простор Нове Србије, односно Славеносрбије. У случају Павла Исаковича, главног протагонисте романа, чак се може дискутовати о стварном човеку према коме је Црњански образовао свој лик. Познато је да је српски писац читао *Мемоаре* Симеона Пишчевића (Ibid: 483), чији је рукопис на руском језику објавио у Москви 1884. године руски историчар Нил Попов, а који се појавио на српском језику тек 1963. године. Црњански је црпео одатле многе историјске податке, нарочито о свакодневном животу Срба у Хабзбуршкој монархији, али је ипак незахвално безрезервно именовати пандан Павлу Исаковичу. Пишчевић је био само један од многих српских граничара који су сањали о одласку у Русију, тако да је модел могао бити и Павле Јулинац о коме ће овде бити више речи. О Јулинцу и његовим савременицима писано је код нас,² али не у довољној мери, тако да је потребно укратко изложити животопис ове фасцинантне личности, чији је читав животни пут био везан за Русију и усмерен ка њој.

Павле Јулинац, или Павле Ђулинац како га ословљавају Доситеј и Скерлић (Georgijević 1952: 66; Skerlić 1966: 242), родио се крајем маја или почетком јуна 1730. године, највероватније у Сегедину (Marinković 2008:

2 Конкретно о Павлу Јулинцу, који је живео у Украјини преко једне деценије, у руским изворима има још мање података који су се појавили тек пред крај двадесетог века (Kostjašov 1994: 147).

116), мада је могуће да му је родно место и Чуруг (Kovijanić 1954: 8). Као и у већини пречанских породица, отац му је био скромни племић и капетан у служби Марије Терезије, Арсеније Јулинац. Када му се ближила двадесета година, послат је у Братиславу, тадашњи Пожун, на даље школовање (Kovijanić 1953: 38), које је прекинуо како би се одселио за Русију са својим крштеним кумом и генерал-мајором Јованом Шевићем као коњички заставник (Kostjašov 1994: 149; Georgijević 1952: 67), а касније ће му се придружити остатак породице, која је дошла из Мађарске. Ускоро је као руски часник постављен на место курира у руском посланству у Бечу, а коју деценију касније, вршио је функцију руског конзула у Напуљу. Преминуо је у Бечу 1785. године.

На први поглед, Јулинчев животни пут се не чини значајно другачијим од његових савременика који су живели и служили у Хабзбуршкој монархији, али он је био истакнути члан српског национа и његово деловање је умногоме било пионирско. Његово доба било је време кад су српски ђаци одлазили на школовање у Пешту или Беч, постепено образујући грађанску класу која је била довољно снажна да заступа сопствене интересе, неретко опречне интересима народа, племства или црквених поглавара. Припадници ове нове српске интелигенције поред Јулинца били су Захарија Орфелин, Доситеј Обрадовић, Павле Соларић, Јован Мушкатиновић, Емануило Јанковић (Georgijević 1952: 65). Јулинац је написао прву историју Срба: *Кратак увод у историју српског народа* на славеносрпском језику, која је издата у Венецији 1765. године. Штампачу је млетачки штампар Димитрије Теодосије, а редактуру је извршио Захарија Орфелин (Gudkov 1979: 161). Дело јесте значајно, али садржи доста *verbatim* преузимања из публикација других аутора и не помиње неке догађаје који су неповољни по Србе, што се може приписати ауторовом недовољном познавању историографске науке (Georgijević 1952: 74; Radojčić 1929: 3; Skerlić 1966: 246). Ипак, ово дело је била једина национална историја, насупрот општим које су писане још у средњем веку, све до *Историје* Јована Рајића објављене безмало три деценије касније, 1794. године. Георгијевић сумира Јулинчев „иницијаторски” значај за српску историографију: „Пишући одвојену Историју српског народа, додуше на дилетантски³ и примитиван начин, Јулинац је пошао корак напред, дао иницијативу коју је Рајић прихватио, те рад на Историји наставио, знатно надмашив[ши] претходника” (1952: 91). Поред историчарског, Јулинац је у добу рационализма био посвећен и књижевном раду, пре свега преводилаштву, тако да је 1776. године превео са француског Мармонтеловог *Велизара*, што се сматра првим преводом једног француског романа на српски језик. У то доба француски језик је био изузетно популаран, нарочито међу вишим друштвеним сталежом, а Јулинац га је учио у братиславском лицеју пуне три године, тако да је могао преводити са извор-

3 Интересантно је да га „дилетантом” назива и Радојчић када каже да „Јулинац није био научењак од заната, да би могао на основу множине извора и литературе израдити ваљано и читко дело о српској прошлости. Он је био образован, поштен дилетант, који је желео саставити лако схватљиву малу књижицу...” (Radojčić 1929: 8).

ног француског на језик којим је говорио (Ковијанић 1953: 10). Превео је и Роленов *Пути к постојаној срећи* 1775. године.

2.2. *Истовешан животињи пути*

Биографски подаци и године су непоуздани поредбеници, али пре него што размотримо заједничку емотивну нит Јулинца и Исаковича, изнећемо подударности њихових животних путева, једнога стварног, а другог имагинарног. Црњански је Исаковича сместио у осамнаести век, тако да је проживео исте историјске догађаје као Јулинац. Обојици је живот нераскидиво повезан са сеобама српског живља, почев од сеоба под Арсенијем III Чарнојевићем 1690. године, о којој сам Јулинац пише (Marinković 2008: 123). Чарнојевићев дух се надноси над *Дневником о Чарнојевићу* и *Сеобама* и досеже до *Друже књиже Сеоба*, где се помиње како сан о Русији датира још из тог периода, али се спомињу и неки од потомака Арсенија Чарнојевића. С друге стране, Јулинац је посветио своју историју Срба Чарнојевићима, чији грб се налази на првим страницама књиге, те о чијој породици се могу прочитати хвалоспеви у којима се та лоза повезује са црногорским Црнојевићима из петнаестог века (Georgijević 1952: 75; Marinković 2008: 122). У то доба Јулинац је био у личној служби генерала Прерадовића (дошао је од Шевића) и феудалца „Чернојевића” (Georgijević 1952: 70).

Кулминација Јулинчевог и Исаковичевог живота пада у исту годину: 1753. Наиме, те године или годину дана раније, Јулинац први пут одлази у Русију, а 1759. године се трајно са породицом настањује у Новој Србији, у данашњој Кировоградској области у Украјини. Потпуковник Јован Шевић, са којим је Јулинац кренуо око 1752. године (Ibid: 68), преселио је у Славјаносрбију (данашња Луганска област у Украјини) хиљаде бивших војника и њихових породица из некадашње Потиско-поморишке војне границе која је расформирана 1745. године. Ово је био само један од таласа сеоба током којих је око 100.000 људи прешло у Украјину, јер, како Црњански проицљиво вели на крају романа: „Има сеоба. Смрти нема!” (2005b: 379), имплицирајући тиме, у нашем контексту, да се сеобе непрестано обнављају.

Највећи део радње романа смештен је управо у тај период, како Павле Исакович 1752. године лобира у Бечу за свој руски пасош,⁴ а 1753. године успева да оде у Кијев, где планира да доведе своју породицу, попут Јулинца. Да подударност буде већа, приликом поменуте прве посете Русији 1753. године, Јулинац је боравио такође у Кијеву, престоници данашње Украјине (Kostjašov 1994: 149).

И Павле Исакович и Павле Јулинац били су везани за Беч и дипломатску службу: Јулинац је око 1763. године тамо службовао као руски официр, вршећи курирске послове у руској амбасади и „врбујући [срп-

4 Аустрија је оћутала први талас српских исељеника због међународног положаја, јер јој је била потребна помоћ Русије, али већ 1751. године изричито се забрањује одлазак у Русију, нарочито бившим војним лицима (Georgijević 1952: 63–64).

ски] народ за сеобу за Русију” (цитирано у: Georgijević 1952: 68). Након краткотрајног обављања функције конзула у Напуљској краљевини, он се поново запутио у Беч по једном курирском послу, али се разболео и, након што је саставио тестамент, преминуо је средином фебруара 1785. године. Његов имењак, кога је створио Црњански, такође је био упућен на хабзбуршку престоницу, јер су се тамо дешавали преломни тренуци његовог живота. На првим страницама романа сазнајемо за „ђенерала Шевича” који је „у Росију отишао из војске аустријске” и сада у Бечу покушава да врбује своје сународнике за одлазак у Русију, баш као што је Јулинац то чинио у стварности. Нема сумње да се ради о раније поменутом Јовану Шевићу, а према чијем списку оберкригскомесар Гарсули хапси Павла Исаковића. Након бекства, Павле се у лето 1752. године криомице враћа у Беч, како би у аудијенцији код руског амбасадора издејствовао папире за своје пресељење у Русију и ступање у царску службу код Јелисавете I Петровне.

Што се породице тиче, Ковијанић сматра да се Јулинчев годину дана старији брат звао Петар, што закључује према подацима о ученицима лицеја у Братислави (1953: 40; 1954: 9). У *Другој књизи Сеоба* четврти брат Павла, Ђурђа и Трифуна носи исто име: Павле Исакович, лајтнант прве класе у служби Марије Терезије, а касније руски капетан који се прославио у борбама са Татарима (Crnjanski 2005a: 20).

2.3. *Истиовештан сан о Русији*

Рудјаков закључује како кроз цео осамнаести век „жеља [Срба] за одласком у Велику Русију – земљу исте крви и исте вере, не само да није престајала него је расла, подгревана позивима и обећањима из руске престонице” (2017: 492). „Српске главе” су биле узнемирене због овог фервентног хтења да се одселе, а такав је био и Павле Исакович, чији је саставни део држања, оног маркантног понашања које му је придобило наклоност госпође Божич и њене кћерке Евдокије, јесте његова јасна усмереност ка одласку у Русију коју Црњански истиче још од првог помена браће Исакович „који су увртели у главу да оду у Росију” (2005a: 13). Заправо, све Павлово кретање кроз роман јесте просторно и временски усмерено ка Новој Србији, а чак и када се његови снови и надања о образовању сопственог нација у потпуности распрше, писац га не одводи из Русије, већ га оставља да се утопи у руски народ и полако до краја деветнаестог века нестане као и сви Срби који су се тамо преселили.

Због овог, готово романтичарског заноса, и сетне приче о славној српској прошлости, Павле од секунд-секретара руске амбасаде добија епитет „ноторног меланхолика” (2005a: 406). Како је то Црњански назначио, та меланхолија ће га пратити и сустигати куда год да се упуту, попут букагија спутавајући срећу у овоземаљском животу коју је Исакович гонио све до далеке Украјине, али је није нити затекао, нити остварио. Било је лако насамарити таквог занесењака и представити га лажној царици, која је тобоже свратила у Кијев и пристала да се састане са њим. Јулинац

је имао више среће када је посреди аудијенција код Јелисавете, јер је њена администрација примила његову породицу у Санкт Петербургу јуна 1760. године и одобрила њихово пресељење из Нове Србије у Славјаносербију (Kostjašov 1994: 150), под команду генерала Шевића, који се помиње и код Црњанског, јер Павле Исаковић жели да под његовим заповедништвом напусти Хабзбуршку монархију. Штавише, Јулинчеви су се због дугова оца Арсенија завадили са генералом Хорватом и због тога потражили правду код царице, што је судбина и имагинарних Исаковича:

„Хорват је био добио дозволу да оснује један Хорватов хусарски пук. Шевич исто тако. Прерадович исто тако.

Хорват се био повукао у шанац Крилов. Његов брат, Михаило, сачекивао је и мамио досељенике, тамо. Исаковичи су били одбили да иду тамо. Они су чекали на повратак генерала Шевича, који је био отишао да се тужи, као и Прерадович, у Москву, где се задржао. Они су били уписани, у Срему, на његовом списку” (Crnjanski 2005b: 132).

Заправо, највећа разлика између Јулинца и Исаковича када су сентименти посреди, лежи у њиховом елитизму, односно одсуству истог. Јулинчев класни став показује да се он залагао за интересе српског племства, феудалне и црквене елите тога доба, о чему сведочи историја у којој махом пише о српским владарским династијама (Georgijević 1952: 76). Сама књига је написана славеносрпским језиком који су могли да читају само припадници више друштвене класе, односно није био намењен пучанству, на чијем ће чистом народном језику писати Доситеј неке две деценије касније (Kovijanić 1954: 11). *Друга књига Сеоба* се, с друге стране, више ослања на „вуковску језичку традицију” него први део, што је у директној сизи са приповедачком свешћу главног јунака (Lompar 2008: 205). Павла Исаковича није толико занимао виши staleж и његови проблеми, већ му је главни циљ био одлазак у Русију где би *са својим народом* једнога дана образовао српску државу или барем добио аутономију. Опис сиромашног села Махала код Темишвара на почетку романа јасно указује читаоцу из ког друштвеног миљеа долазе главни јунаци Исаковичи.

Услед штурости историјских података из ових смутних времена,⁵ немогуће је поуздано утврдити нити Јулинчеву годину рођења, нити тачно место рођења, тако да је излишно говорити о „сну” и нади као у случају Исаковича за кога нам је Црњански пружио довољно грађе за комплетан психолошки профил. Ипак, кроз писмо послато из Напуља 1784. године и упућено Колегијуму спољних послова, сазнајемо да се Јулинац још у лето 1783. године жалио на нарушено физичко и ментално здравље: „почео сам да патим, не само телом, него и духом, јер сем тога што сам сав усахнуо, постао сам и толико тужан да се осећам потпуно неспособним за рад” (према: Kostjašov 1994: 154). Убрзо ће Јулинац на путу за Русију dospети у Беч где је преминуо, што од „водене болести” како то стоји у

5 Радочић у свом кратком прегледу Јулинчеве биографије испред готово сваког податка који износи користи реч „ваљда” (Radojčić 1929: 1–2).

писму саветника амбасаде (Ibid), што од исте оне бољке која је пратила Павла Исаковича: од меланхолије која је у Јулинчевом случају прерасла у отворену тугу („постао сам тужан”), а која је инхибирала његов физички опоравак који је свакако био могућ, јер је у тренутку смрти тек загазио у шесту деценију живота.

Закључак Јулинчевих биографа јесте да је он „ишчупан из своје народне средине” (Radojčić 1929: 5), „школован у страниј средини” и „одсељен у Русију” (Kovijanić 1994: 11), чиме је он изгубио истинску националну припадност и готово да је Србин остао само на папиру, јер је дуже живео ван културне средине својих сународника него унутар ње, више комуницирајући на немачком, мађарском или словачком (Marinković 2008: 115), него на српском. За овакво стање ствари нипошто не треба кривити Јулинца, већ доба у којем је живео, када је идентитет многих народа био на искушењу у вишенационалној Хабзбуршкој монархији. Управо је ово доба послужило Црњанском да у њега постави свог јунака Павла Исаковича, можда га делимично градећи управо према животопису Павла Јулинца. Исаковичева меланхолија је ништа друго до сета, односно *сећање* на доба када је његов народ био самосталан и самим тим срећан, што је у његово доба неостварив задатак, јер Срби су само споредни актер на светској сцени и подједнако их искоришћавају како мрски Беч, тако и Москва у коју се Павле напослетку горко разочарао.

3. ДРУГО ТЕЛО ПАВЛА ЈУЛИНЦА

3.1. Друга књига Сеоба и Друго тело

Мило Ломпар (2008: 44) је, анализирајући наслов романа *Друга књига Сеоба*, најпре поменуо Норисова запажања о „библијским одјецима” између *Сеоба* и *Друге књиге Сеоба*, а затим је ушао у фину интерпретацију пишчевог објашњења: „То сам назвао 'Друга књига Сеоба', зато што волим једну песму која се зове 'Последња књига коју је Океан написао Синтији'”. Речју, „у својој поетичкој дубини наслов романа не осветљава само везу са Релијевим насловом, већ помоћу туђег наслова упућује на завршетак романа, јер само завршетак романа може – сам по себи – учинити да се реч 'друга' прочита са значењем речи 'последња', пошто је он завршетак сваког могућег приповедања о сеобама. Да би се разумео наслов романа нужно је разумети завршетак романа, који је писан за 'последњу књигу сеоба’” (Ibid: 48). И интерпретације наслова Павићевог романа *Друго шело* биле су палимпсестног карактера. Ала Татаренко (2009: 61) је писала о „потрази за тајном 'другог тела’”, представљајући је на три плана: „као религијско-теолошки ('друго тело' Исуса после Васкрсења), мистички (могућност преображаја и оностраног живота) и књижевни (књиге као 'друго тело' писца)”. Један од најважнијих ауторкиних увида тиче се сагледавања романа *Друго шело* као „другог тела” *Хазарског речника* (Ibid: 62). Дакле, можемо препознати блискост „одјека” између *Сеоба* и *Друге књиге Сеоба*, те *Хазарског речника* и *Другог шела*, као у ма-

тематичким пропорцијама. Могло би се онда евентуално поставити и питање кореспонденција између *Сеоба* и *Хазарског речника*, али и *Друге књиже Сеоба* и *Другог шела*.

3.2. Српска грађанска поезија

Под претпоставком да има основа за сагледавање Павићевог романа као „другог тела” Црњансковог романа *Друга књижа Сеоба*, истакли бисмо барем две стожерне тачке. Прва би се тицала функционалног цитирања стихова из *Песмарице Аврама Милетића*. Код Црњанског јављају се стихови које Павле Исакович чује у затвору и који имају функцију „у грађењу лицемерне атмосфере којом су били окружени Срби граничари”: „Тамишвару, ни село, ни граде, / већем један у крај воде смраде”. Ови стихови јесу из песме, у чијем је првом стиху Милош Црњански изменио место града (Темишвар уместо Арада). Најстарији досад познати запис ове песме налази се у песмарици Аврама Милетића (из година 1778–1781), под бројем 28” (Stefanović 2007: 309). У роману *Друго шело* јунаци Ана Поце и Захарија Орфелин наишли су на жену која је јела козји сир с печеном бундевом и која је врачала од урока једном српском песмом: „Попа захте си, си, сира, / Заболе га ку, ку, / Кутњи зубак од сира, / Поша зове барбира / У помоћ. / Када барбир сти, стиже / љуто му се ди, ди, / дивео се и вели, / ако поша то жели / да видим!” (Pavić 2006: 123). Стихови припадају *Песмарици Аврама Милетића* (бр. 86) и спадају у ред ласцивних еротских песама. Павићево опредељење да баш овај одломак из песме Милетићеве песмарице инкорпорира у ткиво романа, може се донекле објаснити последњим стиховима исте песме, који су у роману изостављени: „Поши се студне воде за, за, захтело, / дали воде на, на, / на тело, од куме; / попа воду то, то, точи, / мрак му паде на о, о, / - одмах поша прогледа!” (Damjanov 2005: 78). Последњи стихови песме, иако прожети еротским и смеховним, упућују на лековитост „студне воде” којом треба да се прогледа. С тим у вези су и стихови Кипријана Рачанина које записује други јунак романа – Венцловић, што добија на значају када се има у виду да јунаци романа *Друго шело* трагају за светом водицом, *Госпином кишом суза*, коју треба да им прода управо ова врачара. Линија кореспонденција у оба случаја тиче се лицемерја – код Црњанског лицемеран је персонификован град Темишвар, док код Павића имамо духовити обрт – лицемерна је српска врачара која у Венецији, Латини-ма, познатим по варању, наводно помаже певањем еротске песме. Један од могућих одговора на питање због чега се посегло за грађанском поезијом, може да буде тај што је у осамнаестом столећу јачало грађанско друштво, које је, поред осталог, углавном било меценатски настројено када је реч о култури и штампању књига.

3.3. *Ошкриће хиландарског примерка Јулинчевог* Краткојетг введенија в историју происхожденија славено-сербског народа

Ту долазимо до Јулинчеве књиге *Крајскоје введеније в истѳорију проихожденија славено-сербскаѳо народа*, која је, како смо већ истакли, штампана у Венецији 1765. године, претпоставља се, заслугом Симеона Чарнојевића (уп. Pantić 1981: 248). Међутим, постоје индиције да је новац за штампање дао проаустријски оријентисан митрополит Павле Ненадовић, с обзиром на то да су уз књижицу штампане и привилегије које је добио српски народ (уп. Surčić 1970: 60). Забуне не само у погледу тога ко је био мецена ове књиге, већ у погледу недоследности у тексту, различитих фонтова и парадоксалних места у *Крајскојем введенију*, разрешио је Лаза Чурчић, упоредивши познате примерке Јулинчеве књиге са потпуним примерком из библиотеке манастира Хиландар, где је боравио 1967. године: „Овакав примерак Јулинчеве књижице какав је хиландарски једва да има нејасних места” (Ibid: 61). Према његовом открићу, Орфелин је „одлучио да задовољи и антиаустријске и проаустријске политичке тенденције. За Јулинца је штампао књижицу са предговором, а за митрополита и Аустрију без њега, и још са напоменом о ’Плачу Србији’. Јулинцу су били испоручени први примерци, а у Аустрији су продавани други [...] За продају су биле штампане две верзије, два издања, Јулинчеве историје. Један са предговором и текстом о Георгију Бранковићу а други без предговора и текста о Бранковићу, али са напоменом о ’Плачу Србије’” (Ibid: 61–63). У коначници, Чурчић је поставио питање будућим истраживачима: „који су примерци Јулинчеве књижице доспели у Русију и руске библиотеке” (Ibid: 62).

Откриће Лазе Чурчића Милорад Павић засигурно да је имао у виду, будући да га је функционализовао у роману *Друѳо шело*. Будући да се Захарија Орфелин јавља као један од књижевних ликова, а део радње романа који се односи на његову причу одиграва се у Венецији, у роману се излаже његова идеја како да надмудри цензоре из Беча, не би ли се штампала књига Павла Јулинца *Крајское введеније в истѳорију проихожденија славено-сербскаѳо народа*:

„Е, наш драги господин конзул Јулинац је од овог другог соја. Њега обожава руски царски двор, али зато га нимало не воли бечка цензура, господине мој [...] Дакле, драги кир Сакаријас, узмите тај табак из Јулинчеве књиге и преправите га! И то тако да буде задовољан и цензор у Бечу и руски мајор Јулинац у Напуљу, а пре свега ваш једноплемени читалац, који је наша муштерија. – Али, кир Теодосије, ако то урадимо, и мајор Јулинац и цео свет од Беча до Трста и Москве знаће да смо ми, у Венецији у ту књигу потурили цензурисани табак! Штампали поглавље које Јулинац није написао! У вино долили воду! [...] ја бих прерадио инкримисани табак онако како бечка цензура тражи, али бих у прерађене делове убацио једну своју родољубиву песму и напао самога себе под пуним именом и презименом због те песме! А у тој песми ја говорим о истим стварима против аустријских власти о којима и Јулинац у оном делу своје књиге који ћу морати да избаћим” (Pavić 2006: 85–89).

Песма о којој Орфелин говори очигледно је „Плач Србији”, тако да је, извређавши самог себе, он успео да задовољи и Јулинчеву руску страну

и бечку цензуру, а заправо – да омогући Србима да коначно добију прву своју штампану *Историју*. *Крајки увод* прва је штампана историја српског народа, пошто Бранковићеве *Хронике* нису штампане. Владика Василије Петровић писао је само о Црној Гори, а Рајићева историја изашла је тридесет година касније (уп. Skerlić 1966: 245). Јулинац је користио *Хронике* за свој *Крајки увод*, комбинујући изворе са Диканжом. Тако је прокоментарисао једну од Бранковићевих мистификација о такозваном Павлу Бранковићу, кога Диканж уопште не спомиње (уп. Radojčić 1929: 21).

Битан сегмент ове Орфелинове исповести о цензурисаном одломку јесте упечатљива реченица: „У вино долили воду!”, која се може сагледати на неколико равни. Јулинчев рукопис поистовећен је са вином, које се мења додавањем воде, с тим што се то може оправдати Павићевим схватањем *истине* која лежи у води, камену и речима: „Одавно је речено да истина лежи у води, камену и речима” (Pavić 2006: 105). Измењеним рукописом, Јулинчева *Историја* потенцијално није изгубила ништа од своје *истине*, јер је *вода* Орфелинове идеје – она вода живота с Венцловићевог Богородичиног кладенца за којом трагају јунаци романа.

3.4. *Опати Ружичка и Јулинчев превод Мармонтеловог Велизара*

Други јунак, презимењак Захарије Стефановића Орфелина, Гаврил Стефановић Венцловић такође се послужио уметањем текста, али у драму. *Удворење арханђела Гаврила девојци Марији*, које се игра у цркви Светог Луке, према Павићевој напомени, добрим је делом написано према аутентичном тексту Гаврила Стефановића Венцловића из прве половине осамнаестог века (уп. Pavić 2006: 210). У њему, међутим, постоје и сегменти које је лик романеског Венцловића потурио у извођење, не би ли испровоцирао и испитао опата Ружичку, а који би се најадекватније могли упоредити са „представом у представи” у Шекспировом *Хамлећу*. Наравно, с том разликом, да је све Венцловићево деловање у сегменту романа који се односи на њега, заправо део представе или опата опата Ружичке: „Ја бих то назвао опитом. Шта ми хоћемо? Хоћемо да дознамо Гаврилову будућност и да видимо да ли и под каквим околностима Богородичина вода, скупочени камен и чаробна реч делују и како [...] Зашто сте за своје опите баш њега изабрали? – Он је сам изабрао. И он је желео да овај опит приведемо крају. Да сам ја умро пре њега, он би мени на прст натакао прстен” (Ibid: 253–254).

Функција лика опата Ружичке у Павићевом роману је битно повезана са Павлом Јулинцем. Павле Јулинац је превео Мармонтелов роман *Велизар* 1776. године и то је први француски превод романа код нас. Уједно, роман представља прву белетристичку књигу нове српске књижевности, а превод се неретко доводио у везу са „руским преводом 1768. г. на врло вероватан начин: тај руски превод је изашао заузимањем и личним учествовањем у преводу саме руске царице Катарине II., а Јулинац је у то доба био у служби руског посланства у Бечу [...] Царица Катарина је за свога путовања по Волги 1767. г. сама превела 9. главу

романа” (Kostić 1922: 50). Као што је Орфелин имао проблем са бечком цензуром, оновремена и француска и немачка цензура изостављала је 15. главу романа. Због те главе, која говори о верској сношљивости, париски архиепископ Кристоф де Бомон бацио је анатему на читаву књигу (уп. Marinković 2008: 126). Анатема је, наравно, популарисала овај роман, иако се није одликовао уметничким квалитетом. Клерикална опозиција није престајала да наступа јавно против Мармонтеловог романа. „Тако се н.пр. лични духовник савладара Јосифа, Ружичка, у намери да паралише штетан утицај Велизарових начела, нашао побуђен, да у својој знаменитој проповеди у бечкој дворској капели (4. маја 1773.) *О јединству у Хришћанству*, – против које је Захарије Орфелин написао своју велику ‘Књигу против папства’, и Грк Теотокис свој ‘Отвјет’, – јавно устане против тврдње Велизарове из петнаестог гл., да се Богу може у свакој вери угодити” (Костић 1922: 53). Настојања опата Ружичке нису уродила плодом, будући да је *Велизар* и даље био популаран у народу. Међутим, интересантно је да се у Јулинчевом предговору српског издања *Велизара* не спомиње превод Катарине II, већ се похвално слово упућује Марији Терезији „што је допустила Србима, да могу имати такве књиге” (Kostić 1922: 54). Можемо претпоставити да се можда ради о сличној ситуацији као са *Крашким уводом*, мада, с обзиром на то да Мита Костић пише свој чланак пре Чурчићевог открића хиландарског примерка, не чуди што је збуњен и у недоумици да ли је Јулинац био русофил или аустрофил.

4. ЗАКЉУЧАК

Тек са открићем Лазе Чурчића 1967. године личност Павла Јулинца постаје сагледивија превасходно као русофилска, а то би у његовом случају значило – патриотска, с обзиром на то да његова *Историја* и превод *Велизара* стоје на почецима српске историографије и преводилачког рада у Срба. Сан о Русији и невероватну дипломатску енергију, у то време поредиву можда само са појавом грофа Саве Владиславића Рагузинског, будући да је инспирисао Црњанског, Павле Јулинац пренео је на свог књижевног двојника Павла Исаковича. Јулинац је био из племићке породице, школовао се и познавао је неколико страних језика: латински, француски, руски, немачки, словеносрпски (уп. Georgijević 1952: 68), док са Исаковичем то није био случај: знао је матерњи језик и немачки: „Тај Исакович проговори на немачком, одлично” (Crnjanski 2005a: 23). Иако степен просвећености није истоветан, битно их спаја „мушка туга”. Пишући *Друго тело*, Милорад Павић је практично заокружио слику о личности и делу Павла Јулинца у српској књижевности двадесетог и двадесет и првог века. Црњански је био фокусиран на историјски контекст и личност, а Павић на Јулинчев рад у области историје и превођења. „Друго тело” (мада можда иста душа) Павла Јулинца у *Другој књизи Сеоба* био би лик Павла Исаковича. „Друго тело” Павла Јулинца у Павићевом роману представљају његово *Крајкоје введенје* и имплицитно роман *Велизар*, дакле, књиге које су обележиле српску културу. Коначно, Павле

Јулинац био би личност-симбол српско-руских веза, али и његове књиге симболички повезују два народа.

Листа референци

Примарна

- Damjanov 2005: С. Дамјанов, *Граждански ероџикон: Ероџске сѣранице срѣске књижевности XVIII и почетка XIX века*, Нови Сад: Stylos
- Pavić 2006: М. Павић, *Drugo telo*, Београд: Dereta.
- Crnjanski 2005a: М. Црњански, *Друга књига Сеоба I*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства; НИИ.
- Crnjanski 2005b: М. Црњански, *Друга књига Сеоба II*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства; НИИ.

Секундарна

- Georgijević 1952: К. Георгијевић, Павле Јулинац, Београд: *Зборник Филозофског факултета*, 2, Београд, 61–91.
- Gudkov 1979: В. Гудков, Језичке индикације о ауторству закључне напомене у Јулинчевом *Крајњом уводу у историју срѣског народа*, Београд: *Јужно-словенски филолог*, 35, Београд, 161–167.
- Kovijanić 1953: Р. Ковијанић, О Павлу Јулинцу: (наставиће се), Нови Сад: *Зборник Матице срѣске за књижевност и језик*, 1, Нови Сад, 38–48.
- Kovijanić 1954: Р. Ковијанић, О Павлу Јулинцу: (наставак), Нови Сад: Матица српска.
- Kostić 1922: М. Костић, О првом француском роману у српском преводу (Велизар), Београд: *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, књ. 1, св. 1, 50–55.
- Kostjašov² 1994: Ј. Костјашов, Павле Јулинац у руској служби, Нови Сад: *Зборник Матице срѣске за историју*, 50, Нови Сад, 147–156.
- Lompar² 2008: М. Ломпар, О завршетку романа: Смисао завршетка у роману Друга књига Сеоба Милоша Црњанског, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.
- Marinković 2008: Б. Маринковић, *Заборављени браћственици по перу: есеји о заборављеним писцима XVIII столећа*, Београд: Службени гласник.
- Pantić 1981: М. Пантић, Поговор, Павле Јулинац: *Крајкоје уводеније в историју происхождения славено-сербског народа, сочињено Павлом Јулинцем*, фототип, прир. Мирослав Пантић, САНУ, НБС, Матица српска, Београд; Нови Сад, 241–285.
- Radojčić 1929: Н. Рadojčić, *Pavla Julinca Kratki uvod u istoriju porekla Slaveno-srpskog naroda (1765)*, Zagreb: Tisak nadbiskupske tiskarne.
- Rudjakov 2017: П. Рудјакoв, Срби у Руској царевини у 18. веку, Нови Сад: *Летопис Матице срѣске*, 499/4, 483–492.
- Skerlić 1966: Ј. Скерлић, Павле Јулинац, *Срѣска књижевност у XVIII веку*, СД, књ. 9, прир. Мидхат Бегић, Београд: Просвета, 242–248.

- Stefanović 2007: М. Д. Стефановић, Српска грађанска поезија у *Другој књижи Сеоба* Милоша Црњанског, *Библиотека српске књижевности*, Београд: Чигоја, 307–315.
- Tatarenko 2009: А. Татаренко, У потрази за „другим телом” романа: *Друго тело* М. Павића – између књижевне археологије и ергодиких стратегија, *Павићеви палимјесети*, ур. Сава Дамјанов, Бајина Башта: Рачанска баштина, 59–71.
- Čurčić 1970: Л. Чурчић, Једно аутентично издање и једна мистификација *Кратког увода у историју порекла славеносрпског народа* Павла Јулинца, Нови Сад: *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 18/ 1, 54–72.

Jelena Marićević
Stefan Pajović

PAVLE JULINAC AS A SYMBOL OF A SERBO-RUSSIAN BOND IN THE WORKS OF CRNJANSKI AND PAVIĆ

Summary

The paper examines the life and work of Pavle Julinac (1730?–1785) in Serbian literature of the twentieth century, namely in the works of Miloš Crnjanski and Milorad Pavić. During the eighteenth-century migrations, Serbs who once served under Maria Theresa started collectively moving to Russia, which is the main motif of Miloš Crnjanski's *Second Book of Migrations*. The main protagonist Pavle Isaković shares many biographical and emotional similarities with Julinac, enough to establish a viable parallel between them. Milorad Pavić is another Serbian writer who felt Julinac was similar to his work, that is, his *historical* work and his translations, enough to write his novel *Second Body* as a response and a provisional sequel to Julinac's cultural output which is by no means small, since we owe him the first printed Serbian history, whose rediscovery is a topic for Pavić. Due to Pavle Julinac's life path, the Serbian bond with Russia found its way into novels of these two Serbian authors, thus establishing an additional layer of meaning of closeness to the biggest Orthodox nation in the world and providing us with a novel insight into the work of two great Serbian writers whose respective opuses are in more than one way related to Russia as a literary motif.

Keywords: Russia, Milorad Pavić, Miloš Crnjanski, migrations, Pavle Julinac, *Second Body*, *Second Book of Migrations*, Pavle Isaković, history

Примљен 18. маја 2017. године
Прихваћен 14. септембра 2017. године

Јелена М. Тодоровић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српску књижевност

ТИШМА (У)ЧИТА(ВА) ГОГОЉА: ИНТЕРТЕКСТ У РОМАНУ БЕРНАРДИЈЕВА СОБА

У раду се бавимо алузијама и парафразама на Гогољеве приповетке „Нос“, „Портрет“ и „Шињел“ у роману *Бернардијева соба* Слободана Тишме. Компаративном анализом истражујемо утицај Гогољевих приповедака на форму Тишминог романа уз посебно истицање трансформације основних идеја приповедака и настојање да издвојимо конкретне делове романа који јасно упућују на поменута угледања. Предочићемо на који начин и у којој мери се мења полазно значење и основна симболика издвојених мотива и какву промену у интерпретацију приповедака уноси роман *Бернардијева соба*. Циљ рада је представити утицај Гогоља на поменути роман српског аутора и доказати да је поменута веза намерна и сврсисходна.

Кључне речи: Н. Гогољ, С. Тишма, реализам, постмодернизам, интертекст, приповетка, роман, трансформација

Увод

Предмет рада је представљање и анализа спреге Гогољевих приповедака „Нос“, „Портрет“ и „Шињел“ и романа *Бернардијева соба* Слободана Тишме. Компаративном анализом текстова тежићемо издвајању и детаљном образлагању примера интертекстуалности у поменутих делима. Осим уочавања конкретних примера, објаснићемо на који начин Тишма у свом роману трансформише мотиве и идеје из Гогољевих приповедака. Посебну пажњу ћемо обратити на новину која настаје поменутом трансформацијом примарног текста у новонасталом дискурсу, али истовремено и у интерпретацији прототекста².

Интертекстуалне везе некада су јасно уочљиве, а некада су намерно одређена значења прототекста трансформисана у новом тексту до непре-

¹ jelena.todorovic91@yahoo.com

² О фактору деловања традиције, који суштински одређује аутора и његово дело, као и о њеној динамичности, али и о условима оригиналности аутора видети рад „Т. С. Елиот: Песник у огледалу критичара“ (Arsenijević 2012: 205-208). Елиот не посматра традицију са класицистичког становиштва, нити инсистира на иновацији аутора, већ аутора посматра као оног који „заузима активни однос према традицији“, чиме закључује да оригиналност аутора и његовог дела може езгистирати искључиво кроз „преобликовање и проширивање традиције“ (Arsenijević 2012: 206-207). Свако ново бављење делима која припадају књижевној традицији је „превредновање традиције“, које издвојеним делима поновно потврђује вредност (Arsenijević 2012: 207).

познатљивости. Интертекстуалност је у основи процес комуникације прототекста или подтекста и новонасталог дискурса, што нужно доводи до интерференције значења различитих прототекстова у новонасталом тексту (Živković 2016: 7-8). На овај начин настају нови текстови на већ постојећим, чувајући значење прототекста или га мењајући у одређеној мери. Интертекстуалност може бити производ и свесне и несвесне селекције аутора, као и степен трансформације прототекста (Živković 2016: 17), што значи да аутор новонасталог текста свесно или несвесно одабира на који начин и у којој мери ће трансформисати прототекст. Од степена трансформације прототекста зависи који ће интертекстуални поступак бити примењен, цитат, алузија или парафраза. Цитат нужно подразумева дословно преношење сегмената прототекста у новонастали текст. За разлику од цитата, алузија и парафраза своје примарно значење мењају од антике до савремене књижевности. У античкој реторици парафраза је означавала преношење значења књижевног дела у новом облику, али без губљења примарног смисла, у постмодернизму парафраза може имати и форму коментара, чак и полемике новонасталог текста са прототекстом (Živković 2016: 29). Парафраза може означавати и очигледан, експлицитно наведен утицај једног књижевног дела на друго чиме се приближава алузији, која не мора задржавати доминантна значења прототекста као парафраза, већ може бити само „средство сугестије значења” (Živković 2016: 30). Можемо закључити да алузија и парафраза представљају знатније измене прототекста које се могу односити и на примарно значење текста. У роману *Бернардијева соба* Слободана Тишме могуће је уочити бројне и различите облике алузије и парафразе Гогољевих приповедака „Нос”, „Портрет” и „Шињел” чијим манифестацијама се бавимо у раду.

Приповедни пошћуак

У Гогољевим приповеткама, али посебно у приповеци „Шињел”, како Ејхенбаум наводи, приповедање је формирано као свакодневно, наивно ћаскање, потпуно спонтано и слободно (Ejhenbaum 1970: 255). Напетост ситуације није изражена ни у приповеткама „Нос” и „Портрет”, као што су ликови врло често лишени могућности да промене ток дешавања или исход догађаја. Специфично је да је Гогољ писац реализма, а у његовим приповеткама готово увек постоји обрт у натприродно, фантастично. Кајзер поменути обрт назива „неочекиваним” (Kajzer 2004: 174) и могуће је уочити га у „Шињелу” након Акакијеве смрти, у „Портрету” прве ноћи коју Чартков проводи у соби са портретом и у „Носу” и при нестанку носа и при његовом повратку. Поменуте приповетке су формиране од два дела, „Портрет” и „Нос” се условно могу поделити на два дела, док је „Шињел” поднасловом поделио сам Гогољ.

Исти приповедни поступак је коришћен и у роману Слободана Тишме *Бернардијева соба*. Пишта Петровић, наратор и главни лик, у комуникацији користи искључиво разговорни стил који је допуњен жаргонизмима и вулгаризмима којима јунак изражава сопствене импресије. Биће мно-

го више поменутих лексема, ако је ситуација напетија за јунака или ако нарушава његову рутину или очекивани исход. Његов говор је потпуно слободан и нема нужног распореда мисли, приповедање тече необавезно и са честим дигресијама. Постоји битна разлика између романа *Бернардијева соба* и Гогољевих приповедака, Тишмин роман је исприповедан у првом лицу, то је лична исповест јунака Пиште, док се Гогољ служи речима свезнајућег приповедача са повременим навођењем да се одиста све тако збило. Тишмин роман се одликује својеврсним обртима (што је једна од примарних карактеристика и Гогољевих приповедака) попут проналаска ружичасте књижице, проналаска новца, гажења реке итд. *Бернардијева соба* је роман подељен на поглавља, са освртом на чињеницу да је први део романа (све до последњег поглавља „Багателе”) опширно Пиштино приповедање са честим дигресијама и разноликим детаљним описима, док је последње поглавље („Багателе”) текст романа без дигресија и исцрпних описа, што као приповедни образац постоји и у Гогољевом роману *Мртве душе*. Тишма је последње поглавље наменио нестрпљивима и представља таксативно извештавање у кратким реченицама.

Власти предмета над људима

За Гогољево стваралаштво је карактеристично да предметима придаје посебну важност, у његовим делима ниједан предмет није случајно одабран и увек има посебну симболику и сврху, што врхунац достиже у његовом роману *Мртве душе*. Из самих наслова његових приповедака на којима се и заснива овај рад („Нос”, „Портрет” и „Шињел”), можемо схватити значај предмета, али и везу између предмета и оних које их поседују. Како Тишма у свом роману *Бернардијева соба* наводи:

А после, читав низ случајности, судбина предмета и њихов утицај на људе, на тзв. власнике. Ту је већ све затамњено и загонетно. И није случајно да предмети имају надмоћ над власницима (Tišma 2012: 65–66).

Однос предмета и људи се не задржава на интерференцији, већ је надилази, постаје слика односа потчињености и доминације. Власт предмета над људима је изванљудска и резултат је превазилажења интерференције. Ова идеја достиже врхунац у Гогољевим приповеткама и Тишмином роману *Бернардијева соба*, јер се не зауставља на пренаглашености људске потчињености предметима, већ кулминира егзистенцијом предмета независно од човека. Гогољ предмете често персонификује, док Тишма једноставно већу важност придаје предметима, њиховим појавама и њиховом деловању на људе. Тишмини предмети се не мењају под људским утицајем, већ мењају власнике остајући исти. Оба писца предмете виде као неуништиве и могу да постоје чак и без човека, док се људска природа у потпуности деградира без тих предмета.

Изразита гротеска је нестанак дела људског тела, што је централни мотив Гогољеве приповетке „Нос” (Kajzer 2004: 172). Берберин, Иван Јаковљевич, једнога јутра у свом сендвичу проналази нос, покушава да га

се ослободи, јер га је препознао и баца га у реку. Проналазак дела тела и то не случајно носа у комаду хлеба има посебан симболички карактер. Хлеб је основна људска храна, Јевреји су са Мојсијем прешли пустињу хранећи се хлебом, Исус је нахранио људе са седам хлебова, а на последњој вечери својим ученицима даје хлеб називајући га својим телом (Ferber 2007: 35-36). Гротескни спој, али и јасна алузија на Исусово тело и његово жртвовање за људски род је проналазак носа у комаду врућег хлеба. Наредног јутра ће колешки асесор Коваљов погледавши се у огледало констатовати да му је нестао нос³, који неће успети да пронађе упркос својим напорима. Коваљов представља тријумф вулгарног, нестанак и повратак носа је симболично губљење лица које је Божији дар, што је у основи победа страсти над хришћанским врлинама (Stahorski 2013: 378). Бубуљица која се налазила на носу пре његовог нестанка и које није било када се нос вратио на своје место није, како се очекује, симбол прочишћења, јер се Коваљов није изменио. Коваљов ће срести свој нос у цркви, али је нос за три чина виши од Коваљова, што говори у прилог чињеници да као засебан и самосталан део има већи друштвени значај него као део целине, човека. Двојник Коваљова је његов нос који се метонимијски одвојио од њега, чиме постаје телесни показатељ људских амбиција (Stahorski 2013: 377). Нестали или одбегли нос ће донети полицајац, али нови проблем је у томе што се нос не може вратити на своје место, да би се проблемска ситуација разрешила једног јутра када ће се асесор пробудити са носем на његовом старом месту. Нос је схваћен као „фатални предмет”, јер берберин не може да га се ослободи, а асесор Коваљов не може да га врати на његово право место (Kajzer 2004: 173). Фантастични поступак нестанка и повратка носа често изазива смех, јер је у основи критика људског карактера.

Истим мотивом се бави Тишма у роману *Бернардијева соба*, чак на својеврстан начин објашњава и демистификује значење носа као симбола у Гогољевој приповеци, а уједно и у свом роману:

„Зверао сам околу, посматрао бих профиле, профили су ми увек били интересантнији од анфаса, профил много више говори о човеку. Носеви! Човек је нос, сваки човек се претвара у нос, та линија носа је задивљујућа. Довољно је да му видиш нос из профила и да знаш какав је. Посебно су занимљиви лутајући носеви. Једноставно, видиш да је неки нос као залепљен за фацу, да јој не припада, да је ту дошао ниоткуда и шта ћеш онда са тим човеком, шта да мислиш о њему. Човек без носа или човек са туђим носем [...] Човечанство је колекција носева. Колекција или корекција? Несхватљиво ми је да неко оперише сопствени нос. Оперисати психолошки профил?” (Tišma 2012: 84-85).

Аутор објашњава да је нос показатељ психолошког стања човека и да је јасно који нос иде уз какву личност. Запажање о носу које износи Пишта је рационално, аналитичко и коначно духовито (Crevar 2012: 396).

3 Нестанак носа се сматра једним од сталних Гогољевих мотива разобличења (Stahorski 2013: 377).

Изречена је основна и неизмењена симболика и смисао употребе мотива носа у Гогољевој приповеци „Нос”. Нос је орган чула мириса и као такав одаје симпатије или антипатије, на тај начин усмерава жеље и речи, што значи да нос покреће ноге (Ševalijer, Gerbrant 2003: 434). Помен операције и промене на лицу или самом носу постоји и у Гогољевој приповеци и у Тишмином роману. У приповеци операција не може бити изведена, како доктор наводи, јер ће Коваљов изгледати горе са носем него без њега, док у роману корекција носева бива представљена као свакодневица, око чијих последица се не расправља. Нос у приповеци доживи трансформацију, нестане бубуљица која се на њему налазила, али се Коваљов не промени ни на који начин. У *Бернардијевој соби* је наведено да је нос могуће оперисати, да људи настоје операцијом носа кориговати сопствени психолошки профил, што је, наравно, немогуће као и промена карактера Коваљова. Операција носа није схваћена као хируршки захват, већ као промена карактера, што је, како и Тишма и Гогољ истичу, немогуће, нос се измени, али носилац носа не.

Много пре Тишминог романа, Бјелински износи сличан став о мајору Каваљову, истичући да је он универзални лик:

„Познајете ли мајора Коваљова? Зашто вас је он тако освојио, зашто вас тако забавља фантастичним перипетијама са својим носом?... Зато што није у питању мајор Коваљов, већ мајори Коваљови, тако да вам се после сусрета с њима чини да сте среди читаву сатнију Коваљових – зачас ћете их препознати и открити међу хиљадама” (Bjelinski 1965: 254–255).

Како Бјелински тврди, могуће је препознати човека по сличности са јунаком Гогољеве приповетке, постоји својеврсни универзални знак распознавања, за који Тишма каже да је нос, истичући кривину коју нос формира и коначно облик носа. Тишма користи израз „колекција носева”, а Белински „сатнија Коваљових” што се односи на универзалност лика превртљивог и уображеног човека.

У Гогољевој приповеци „Портрет” уметничком делу су додељена демонска својства, јер уметник, Чартков, потпада под утицај демонског предмета и потпуно деградира свој таленат. Изгубиће све што га је као сликара чинило посебним и стопиће се са ауторима којих се гнушао, стећи ће богатство којим неће повратити таленат, али ће моћи да купи туђа дела и уништава их. До ових последица доводи поступак Чарткова који је пандан потписивању уговора са ђаволом, мисли се на присвајање хиљаду дуката који су испали зеленашу са портрета. У роману *Бернардијева соба* описан је скоро идентичан поступак главног јунака Пиште:

„А на велико изненађење угледао сам тамо новац, избројао сам равно шест новчаница од по хиљаду марака” (Tišma 2012: 83).

„[...] да му вратим новац, таман посла. Дакле, покупио сам тај новац и то је био разлог да за сада одустанем од књижице [...]” (Tišma 2012: 84).

Узимање новца, у виду злата или новчаница, својеврсни је поступак обећања, али и последњи чин који дозвољава демонским силама да

приступе човеку. Можемо претпоставити да се мисли на метафоричну употребу појма новца. Новац има функцију камена искушавања, а они који узимају или уопште приступају новцу именују се као мењачи и њихова основна функција јесте тумачење новца, тј. давање му сврхе (Ševalijer, Gerbrant 2003: 434). Тишмин јунак новац проналази у „ружичастој књижици“, док Гогољев сликар види како зеленашу који је изашао из портрета испада фишек од хиљаду дуката. Предмет (књижица или портрет) бива представљен као посредник између демонских сила, оностраног и Пиште или Чарткова. Број хиљаду у књижевности нема негативну конотацију, симболише „бесмртност среће“, везује се за Адамов животни век који је требало да траје хиљаду година или дуговечност праведника која је била хиљадугодишња (Ševalijer, Gerbrant 2003: 703). Негативност у значење уносе симболи злата и новца и то као дара демонских сила, а у Тишмином роману и број шест (шест новчаница од по хиљаду марака). Број шест може тежити добру, али и злу, симбол је даривања и супарништва, због свог графичког облика означава искушавањем, а у Апокалипси је број греха (Ševalijer, Gerbrant 2003: 845). Злато се сматра првим металом и због лепоте и чистоће у Библији и класичној књижевности има божански статус, али само због своје боје која подсећа на сунчеву светлост (Ferber 2007: 87-88). Злато као новац нема позитивну конотацију у књижевности већ представља поквареност и претерано подстицање жеља и уживања (Ševalijer, Gerbrant 2003: 793). Почетна симболика злата као боје биће измењена у односу на злато као новац, па је познато да је Мефистофелес у Гетеовом *Фаусту* тврдио да му је Маргарета недоступна све до момента њеног прихватања ковчежића са накитом. У драми Мефистофелес наводи и да ће бити у могућности да влада и управља људима све док буду волели злато, чиме се доказује да је злато симбол моћи и похлепе, а самим тим је повезано и са искушавањем. Број шест и мотив злата уносе значење искушавања, узимање новца или злата је симболични пристанак на везу са демонским и потпадање под утицај тих сила.

У Гогољевој приповеци наведено је да је на портрету насликан зеленаш, који је, како се верује, постао сам портрет. Зеленаш увек има негативну конотацију, што је у „Портрету“ јасно изречено, посебно његовом посмртном опседнутошћу новцем и поседовањем истог. Фигуру зеленаша Тишма ће заменити ликом трговца Митра Јованића. Пиштина мајка и комшија су били сведоци да је дотични трговац дошао код Пиште и откупио намештај, али све информације које би требало да воде до њега су биле неистините и водиле су ка другим људима, док је у Гогољевој приповеци једини сведок сликарев син. Поред замене зеленаша модерним трговцем искоришћен је мотив нестанка. Нестaje Јованић као да никада није прозборио са Пиштом, сви контакти које је користио не воде до њега, али нестaje и портрет зеленаша у тренутку разоткривања његове праве природе. Постоји и паралелни мотив губљења слободе због својеврсне трговине, Пишта бива одведен у затвор, док Чарков постаје роб естетских правила тог доба и слика онако како од њега захтевају.

Исељење из стана следи проналаску новца. Чартков бива избачен јер није плаћао кирију станодавцу, а Пишта бива принудно исељен јер више нема право на становање у војном стану. Узимање демонског новца условљава губитак дома, сталног места боравка и симбола сигурности, збринутости. Кућа у значењу дома симболише унутрашње биће, а све што чини кућу (кров, распоред просторија, намештај) је стање душе, често може бити схваћена и као женски симбол уточишта, мајчинске заштите (Ševalijer, Gerbrant 2003: 329). Чартков и Пишта су исељени из станова који и нису њихово власништво, станови оба јунака су описани као претрпани и неуредни (у Пиштином стану постоји чак закључана соба са Бернардијевим намештајем што се може довести у везу са несвесним). Пишта радије борави у олупини мерцедеса него у стану, он за себе проналази нови дом у ком и ствара своју личну историју, која нема везе са реалношћу. Узме ли се за истинито да је бекство главног јунака у олупину отпор према друштву и његовим правилима Бернардијев намештај је метафорична побуна против сталних и устројених уметничких вредности (Martinov 2012: 34). Своје свакодневне навике везује искључиво за олупину, стан доживљава као неку врсту купатила, док Чартков без посебне емоционалности напушта свој вишегодишњи дом, заменивши га уреднијим и новијим. Мајка сликара Чарткова се не спомиње, док Пиштина мајка бива представљена као жена која напушта дом и свог сина и одлази са хипиком Миланком, мада и сведочи како би Пишта био ослобођен затвора и одводи га са собом у комуноу, где ће служити као „скупно задовољство, јевтина патња” (Tišma 2012: 111).

Посебна сличност Чарткова и Пиште је у њиховом опсесијама, које се манифестују хистеричним стањима и реакцијама, али су праћене и повременим и опсежним халуцинацијама. Чартков ствара читаву причу посматрајући портрет девојке коју слика, док Пишта на другој страни створи причу о Бернардијевој ћерки која је погинула тркајући се са њим, па се због тога и Бернарди обесио. Обе ове приче бивају разорене повратком у стварност, Пишта открива да Бернарди није ни имао ћерку, а Чаркова мајка девојке коју портретише исправља при осликавању. Пишта показује опсесију према ружичастој књижици, олупини мерцедеса или парчету шварцвалд торте, док Чартков купује и уништава дела сликара који су задржали особености свог талента. Прича о Бернаруду Бернардију је својеврсни лајтмотив, Бернарди постаје главни јунак Пиштиних снова, али и стварности, уједно је и фасцинација и фантазам (Gvozden 2013: 114). Бернарди је узрок Пиштиних опсесија посредством намештаја за који верује да је дело поменутог познатог дизајнера, док је узрок опсесије Чарткова он сам и та борба између дела која ствара и оних које жели да ствара. Мада је изазивач поменуте борбе у Чарткову портрет са којим се сусреће и који је покретач каснијих опсесивних стања.

У Гогољевој приповеци *Шињел* главни јунак је Акакије Акакијевич Башмачкин⁴ у чијем идентитету и карактеру довољно говори њего-

4 Познато је да Гогољ има посебан став према именима и презименима својих ликова и веома је вешт при њиховом избору и формирању. Име Акакиј Акакијевич заиста

во име. Руска реч „какий” која је у основи његовог имена и патронима значи „какав”, што упућује на чињеницу да је његов идентитет недокучив и неостварљив, не може га формирати ни његова мајка која му је и дала име, али ни он сам. Акакије не показује ни интересовање за формирањем идентитета, јер, кад му се укаже прилика да напредује на послу, он захтева да му се врате стара задужења. Не долази до испољавања посебности ни у интерференцији са другим ликовима, Акакије сам себе у потпуности изопштава. Кајзер наводи да је у основи „Шињела” критика друштва (Kajzer 2004: 171), што значи да Акакију идентитет није неопходан, он није конкретни лик или човек, већ представља идеју. Презиме главног јунака Башмачкин, потиче од речи „башмака” што значи ципела, као што је у приповеци и наведено (Gogolj 1964: 71). Његово презиме, које једино говори о идентитету представља само потлаченост јунака. Такође, почетак приповетке: „[...] у једном надлештву служи један чиновник [...]” (Gogolj 1964: 71) предочава да посебност јунака није неопходна, он је идеја и самим тим колективно примењив. Свет који је унутар Акакија Акакијевича ипак није без сврхе и смисла, већ херметичан, фантастичан, свој лични и себи довољан (Ejhenbaum 1970: 260). Закључујемо да Акакије не иступа из своје свакодневице и да не воли промене, јер не може да се саживи са њима, због тога што је сам себи довољан бива изопштен из било ког социјума.

Тишмин јунак Пишта Петровић истиче своју полну неодређеност у више наврата, што је један аспект идентитета. Цанкар за њега каже да је меланхолик, усамљеник и помало чудан, упирући се да одговори на питање „ко је Пишта Петровић” (Cankar 2012: 395). Такође, живи у олупини испред своје зграде, јер не подноси гужву која влада у војном стану у коме му је дозвољено становање. Сопство ипак има смисла и сврхе једино у контексту, значи у интерференцији (Gvozden 2013: 115), што значи да би требало да Пишта буде доживљен од стране станара, до чега готово да не долази. Ти гласови са стране који ометају свакодневне активности јунака постоје и у Гогољевој приповеци и у роману *Бернардијева соба*, Акакије их доживљава као колеге са којима ради, који га често омаловажавају, а Пишта као станаре у сопственом стану због којих се једном и унередио.

Поглавље „Нараменица” у роману *Бернардијева соба* је у основи алтернативна Гогољева приповетка „Шињел”. Набоков наводи: „Процес облачења у коме Акакије Акакијевич ужива, шивење и навлачење шињела, у ствари је његово свлачење и постепен повратак у потпуну нагост сопственог духа” (Nabokov 2006: 85). Сродан поступак постоји и у *Бернардијевој соби*, само је други актер свлачења Пиштина мајка, а не кројач као у „Шињелу”. Поменуто уживање ипак не постоји, јер Пишта упорно понавља да не жели нараменицу. Пишта није могао свој капутић да носи са нараменицом, толико му је сметала изнова зашивена нараменица да није носио ни капутић. Акакије, показујући сопствени дух, до-

постоји (Ejhenbaum 1970: 248).

бија нешто што ће волети, шињел, док Пишта у истом поступку одустаје и потпуно одбације предмет који је волео и у ком је уживао, свој црни капутић. Пиштино обољевање због неношења капутића је описано као и Акакијево:

„Под налетима кише и ветра, Дунав се претварао у ледени Океан. [...] Међутим, после извесног времена сам се гадно разболео, лежао сам данима у грозници са високом температуром, имао сам, вероватно упалу плућа, али код лекара нисам хтео да идем. Мислио сам да сам готов, да ћу умрети. У бунилу, чуо сам неки гласић како виће: Пиштики, Пиштики! [...] Доле је на леденој киши стајала бледуњава мршуљава бубуљичава девојчица. [...] Тако сам преживео. Али она је после умрла, а да је нисам честито ни упознао.”

Можемо закључити да уместо Пиште умире девојчица коју чак није ни познавао, као да се смрт посредством ње уклонила од њега. У случају Акакија Акакијевича телесна смрт не бива и крај постојања, већ он наставља да се указује трагајући за шињелом. Смириће се тек када узме шињел „утицајне личности”. Алтернативна фабула подразумева потпуно избављење главног јунака, док у Гогољевој приповеци јунак проналази спокој, али нужно бива телесно мртав. Треба истаћи да не остаје до краја разјашњено да ли Акакије умире од прехладе која кулминира упалом плућа или од претеране туге за новим шињелом, док Пишта не умире због прехладе за коју и сам каже да се вероватно развила у упалу плућа, а ни од туге за капутотом који је морао да има нараменицу.

И у приповеци и у роману постоји персона медијум која коначно конституише статус јунака. У *Бернардијевој соби* медијум је девојчица без одређеног идентитета која Пишту, како и сам верује, спасава смрти. У „Шињелу” медијум је „утицајна личност”, која није прецизније одређена, али она не спасава јунака смрти, већ му омогућава коначни смирај, враћајући приповетку у сферу реалног. Девојчица је умрла након описаног сусрета са Пиштом, а у приповеци је наведен исход сусрета утицајне личности и утваре, за коју се претпостављало да је Акакије Акакијевич: „Јадна утицајна личност умало не умре” (Gogolj 1964: 102). Персона медијум је у директној вези са смрћу, у алтернативној причи умире медијум уместо јунака, док у Гогољевој приповеци медијум за мало умре, што може бити схваћено и као хиперболично и иронично приказивање страха.

На крају приповетке „Шињел” полицајац види човека у претходно много пута описаном шињелу, замењује Акакија Акакијевича човеком који је њему и украо шињел, замењује духа његовом антитезом и на тај начин описује кружницу (Nabokov 2006: 88). Сличан поступак постоји у роману *Бернардијева соба*, јер се сећањем на девојчицу медијум формира кружница, али се у свести приповедача болест замењује појавом девојчице, а оздрављење њеном смрћу.

Закључак

У роману *Бернардијева соба* Слободана Тишме јасни су интертекстуални елементи Гогољевих приповедака „Нос“, „Портер“ и „Шињел“. Моменти Пиштиног аналитичког приповедања у основи су литерарна анализа или чак својеврсна демистификација Гогољевог текста, док његова сећања на догађаје из детињства представљају алтернативни текст прототексту (текст конкретне приповетке). Појединачни мотиви који су преузети и неприкривено алудирају на текст приповедака могу у новонасталом тексту бити трансформисани, али не нужно. Када су употребљени са неизмењеном симболиком изнова објашњавају Гогољев текст, док, када су трансформисани, уносе модерност у дискурс и изнова актуализују већ обрађене теме (зеленаш-трговац; злато-новац). На специфичан начин су обрађене Гогољеве идеје о идентитету, сврси појединца у колективу и интерференције између предмета и људи. Фантастични елементи радње Гогољевих приповедака имаће одјека у *Бернардијевој соби*, и, што је специфично, неће бити драстично измењени као ни гротескни и апсурдни спојеви.

Преузимање познатих мотива или идеја, затим коришћење истих или сличних приповедних поступака, јасно предочава став аутора новонасталог текста према прототексту и аутору истог. Из Тишминог односа према Гогољу јасно можемо уочити дивљење и потребу враћања тексту приповедака ради доказивања њихове свевремености и иновативности коју доноси свако ново читање. Идеје нестанка и враћања носа, крађе шињела или потпадање под демонски утицај посредством материјалног увек ће бити актуелне, свакако трансформисане у одређеној мери, али чак и када је исход догађаја измењен (алтернативан) значење и симболика нису.

Извори

Gogolj 1964: N. V. Gogolj, *Petrogradske priče*, Beograd: Izdavačko preduzeće „RAD”

Gogolj 1965: N. V. Gogolj, *Ludakovi zapisi*, Zagreb: Matica hrvatska

Tišma 2012: S. Tišma, *Bernardijeva soba*, Novi Sad: Kulturni centar Novog Sada

Литература

Arsenijević 2012: J. Arsenijević, T. S. Eliot: pesnik u ogledalu kritičara u *Uzdanica*, god. 9, br. 1, str. 205–226. Jagodina: Fakultet pedagoških nauka Univerziteta u Kragujevcu. [org.] J. Арсенијевић, Т. С. Елиот: песник у огледалу критичара у *Узданица*, год. 9, бр. 1, стр. 205–226. Јагодина: Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу.

Bjelinski 1965: V. G. Bjelinski, Bilješke, u: N. V. Gogolj, *Ludakovi zapisi*, preveo Zlatko Crnković, Zagreb: Matica hrvatska.

- Gvozden 2013: V. Gvozden, Novosadski romani i urbana nelagodnost (sedam napomena i jedna opomena), u *Letopis Matice srpske* god. 188, knj. 491, sv. 1/2 (jan.-feb. 2013), str. 101-117, Novi Sad: Matica srpska. [org.] В. Гвозден, Новосадски романи и урбана нелагодност (седам напомена и једна опомена), у *Летопис Матице српске* год. 188, књ. 491, св. 1/2 (јан.-феб. 2013), стр. 101-117, Нови Сад: Матица српска.
- Živković 2016: D. Živković, *Otvoreni lavirinti: Eko i Pavić*, Kragujevac: Filum. [org.] Д. Живковић, *Отворени лавиринти: Еко и Павић*, Крагујевац: Филум.
- Kajzer 2004: V. Kajzer, *Groteskno u slikarstvu i pesništvu*, Novi Sad: Svetovi. [org.] В. Кажер, *Гроtesкно у сликарству и песништву*, Нови Сад: Светови.
- Martinov 2012: Z. Martinov, Roman kao paradigma urbane pobune protiv ustaljenog sistema mišljenja ili o nepristajanju u Sveske: časopis za književnost, umetnost i kulturu god. 23, br. 104 (2012), str. 32-34, Pančevo: Mali Nemo. [org.] З. Мартинов, Роман као парадигма урбане побуне против устаљеног система мишљења или о непристајању у *Свеске: часопис за књижевност, уметност и културу* год. 23, бр. 104 (2012), стр. 32-34, Панчево: Мали Немо.
- Nabokov 2006: V. Nabokov, *Eseji (Nikolaj Gogolj vs. Fjodor Dostojevski)*, Beograd: NNK Internacional.
- Stahorski 2013: S. B. Stahorski, *Enciklopedija književnih junaka*, Beograd: Neven. [org.] С. Б. Стахорски, *Енциклопедија књижевних јунака*, Београд: Невен.
- Ševalije, Gerbrant 2003: J. Ševalije, A. Gerbrant, *Rječnik simbola: mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*, Banja Luka: Romanov.
- Ejhenbaum 1970: B. Ejhenbaum, *Kako je napravljen Gogoljev Šinjel*, u: *Poetika ruskog formalizma*, Beograd: Prosveta.
- Ferber 2007: M. Ferber, *A Dictionary of Literary Symbols*, New York: Cambridge University Press.
- Cankar 2012: M. Cankar, Nema ludila bez javnosti, u *Gradina: časopis za književnost, umetnost i kulturu*, god. 48, br. 50/51 (2012), str. 395-398, Niš: Gradina. [org.] М. Цанкар, Нема лудила без јавности, у *Градина: часопис за књижевност, уметност и културу*, год. 48, бр. 50/51 (2012), стр. 395-398, Ниш: Градина.

Jelena Todorović

TIŠMA READS GOGOL: INTERTEXT IN THE NOVEL BERNARDI'S ROOM

Summary

In this paper we deal with the allusions to and paraphrases of Gogol's short stories "The Nose", "The Portrait" and "The Overcoat" in the novel *Bernardi's Room* by Slobodan Tišma. By using a comparative analysis we will try to present the influence of Gogol's short stories on the form of Tišma's novel, with special emphasis on the transformations of the basic ideas of the stories. We will try to single out specific parts of the novel which clearly refer to the mentioned emulation. We will present in what manner and to what extent the starting meaning and the basic symbolism of the singled out motifs are changed and what change in the interpretation

of the short stories are brought about by the novel *Bernardi's Room*. The aim of the paper is to present the influence of the aforementioned Gogol's short stories on Slobodan Tišma's novel and to prove that the mentioned relationship is intentional and purposeful.

Keywords: Nikolai Gogol, Slobodan Tišma, realism, postmodernism, intertext, short story, novel, transformation

Примљен 18. маја 2017. године

Прихваћен 14. септембра 2017. године

Сања В. Голијанин Елез¹
Универзитет у Новом Саду
Педагошки факултет – Сомбор
Катедра за језик и књижевност

МОДЕРНОСТ СЛОВЕНСКИХ ИМПУЛСА (ДИЈАЛОГ АУТОР – ЈУНАК) У ПЕСНИЧКОМ ДЕЛУ ДЕСАНКЕ МАКСИМОВИЋ – ОНТОЛОШКЕ ПРЕМИСЕ СЛОВЕНСКОГ БРАТСТВА

У раду се истражују премисе динамике модела „словенске културе” у актуализацији историјске перспективе и савремених књижевних токова двадесетог века, с посебним освртом на интегративне потенцијале песничког дела Десанке Максимовић у сложеној слици времена.

Новија истраживања и полемичка синтетизовања, која су осветлила до сада недовољно наглашене карактеристике поезије Десанке Максимовић у херменеутичкој отворености, цитатности, дијалогичности и поетској духовности процесуалне форме – снажан су подстицај и за свеобухватније вредновање песникињиног стваралаштва у холистичком аналитичком, структурно-семиотичком и компаративном кључу аксиолошког аспекта етичко-естетичких и филозофских ставова Михаила Бахтина.

Слика света и Биће поезије Десанке Максимовић сагледавају се у полемичком књижевноисторијском контексту, у коме поезија Десанке Максимовић израста као самостална и исходиштима своје иманентне поетике доследна целина, актуализујући новије херменеутичке смернице „осећања вере” у збирци *Песме* (1924) и *Зелени вишњез* (1930) као особен прелудиј за послератну медитативно-онтолошку аспектуализацију „осећања историје” ширих лирских структура (циклуса, песама у прози–прозаида и епског концепта потоњих песничких књига *Тражим помиловање*, *Летопис Перунових поштовака* и *Немам више времена*) у синкретичком јединству нових читања, опалесцентности, субверзивности подтекстуалног, интертекстуалности и отворености већ канонизованих значења и вредносних ставова.

Кључне речи: поезија Десанке Максимовић, словенска култура, традиционално, модерно, дијалогичност, „осећање вере”, „осећање историје”, етика књижевности, онтологија.

1. Идентификација поезије Десанке Максимовић

1.1. Поетичке полемике и вредносни ставови

У књижевном многогласју након Првог светског рата Десанка Максимовић објављује своје прве песме, с намером да сопствену поезију

¹ snjelez@gmail.com

гради као сеизмографски израз доживљајног треперења властитог бића. Искузујући у поезији рефлекс својих чулних перцепција, како је то једном приметио Милан Богдановић (Bogdanović 1930: 63–68), у међуратном српском песништву афирмише се као песник који говори екстазом чулног и животног набоја. Истовремено, било је очигледно да је управо та поезија почетком тридесетих година у крилу авангардне критике често анатемисана као анахронизам у односу на нове видове фантазијских, авангардних остварења или, пак, у односу на безличну, објективну поезију „мирног чувства”. У периоду од 1920. до 1924. године најоштрију негативну критику ове поезије дали су Станислав Винавер и Марко Ристић. Песникињина окренутост природи, завичају и темама интимне, исповедне лирике, била је критички оповргавана, како у круговима српских надреалиста, тако и међу писцима социјалне књижевности. Надреалисти су тврдили да њене песме „миришу на босиљак”, а писци социјалне литературе су истицали да ни једну њену песму не би унели у своју антологију (Marković 1998: 36).

Ипак, тематско богатство, „проста, непродубљена, али разноврсна осетљивост” (Bogdanović 1924: 311) непосредност исказаних емоција и лакоћа певања у лелујавај и сензибилној песничкој мелодији кроз „изванредну психолошку сродност са народном женском лириком” у једној широкој радости од живота и „једно непрекидно детињски искрено тапшање рукама”, „чиста, бистра, старинска али румена осећајна усхићеност” стиха који је „сав варијација старих услова са новим комбинацијама” (Bogdanović 1924: 311, Bogdanović 1982: 19) – подстичу ентузијастички поетички одзив већине савременика Десанке Максимовић, али свако помније посматрање, које се удаљавало од импресионистичке критике њеног песништва, суочавало се са немогућношћу одређења његовог највишег смисла.

Полемички тон у тумачењу и вредновању песничког дела Десанке Максимовић траје и у послератном периоду. Говорећи о различитим стилским путевима развоја српске послератне поезије, Предраг Палавестра примећује да Десанка Максимовић спада у ону групу писаца „чија снага није ни у мисаоности, ни у изузетној експресивној моћи, већ у присном болећивом човекољубљу, спремном на утеху и праштање” (Palavestra 1975: 105). У послератним књижевним полемикама о песништву Десанке Максимовић истичу се несумњиве вредности и велики домети песникиње у љубавној поезији. Али у кругу бивших надреалиста поезија Десанке Максимовић и даље бива оповргавана и уметнички ниподаштавана. О томе сликовито говоре и судови Марка Ристића:

„Објавила је безброј песама, почевши од времена када се скоро у сваком броју часописа 'Мисао' (под уредништвом В. Живојиновића и Симе Пандуровића, 1920–1924) могла наћи понека њена песма. Тако траје већ тридесет година, као живи доказ да не треба буквално схватити дијалектичко правило да се квантитет мења у квалитет” (Ristić 1952: 271).

Међу полемичким, критичким судовима о поезији Десанке Максимовић, по својој опсежности и доследности, издваја се критика Радомира Константиновића. Овај књижевник и филозоф песникињину прву збирку *Песме* (1924), као и збирку *Зелени вишњез* (1930), доживљава као „истину бекства од истине”, или истину сна о наивности, истиче да је идеал наивности њен основни идеал – „незнања које покушава ова песникиња да усвоји, у погружености смирујуће малолетности или у сетној осмехнутости, међу цветовима, на путу ка идеалној наивности која је сушта невиност, јер је сушто незнање: на путу праштања [...] праштање јесте одбијање разлике између добра и зла, одбијање етичког знања” (Konstantinović 1983: 19).

Одсуство знања зла као одсуство животне конкретности, јер је знак одсуствовања из живог историјског стварања, која је дијалектика добра и зла (конкретност је историјска конкретност, али у непосредној егзистенцији) или „ритам без снажног полета” (Bogdanović 1924: 311), наглашеност знања поновљивог (традиционалног) наспрам јеретичности једног, појединачног, тако, према Константиновићевом запажању, постаје велики парадокс и етичка амбиваленција песникињине наивности, и њене поезије (Konstantinović 1983: 30–37). На језичком плану Константиновић истиче да је то поезија „безлично-анонимне фразе свакодневног говора доведена до свести (и слуха) о својим сопственим музичким својствима, крајње лојална вољи стандарда и норме”. Налазећи да је у заблуди о „једноставности првобитног” (које се исказује непосредношћу и једноставношћу израза) песникиња губила поезију онолико колико је остваривала једнозначност лирског казивања, овај критичар дефинише њену поезију као идеолошку путању религијског мита свепраштања кроз смирујућу безазленост и блаженство одрицања од етичког знања и животне конкретности као синтезе добра и зла (Konstantinović 1983: 19–22). Радомир Константиновић саму поетику и поетску традицију подвргавао је филозофским узусима динамике, дијалектике и априорним премисама непатворености извесних спекулативно изведених уопштавања, те његов критички став о поезији Десанке Максимовић делимично актуализује мишљења Драгана М. Јеремића да се о поезији Десанке Максимовић писало више много него тачно и више са фрагментарним запажањима него фундаментално (Jeremić 1974: 505). Можда најсугестивнији аспект новог читања поезије Десанке Максимовић у агоналности поетичких ставова сажима Љубомир Симовић када у осврту на песникињине незнатно актуализоване ране песме о рођењу („Час пре мене”, „Незаписана” и „Неко ко ће тек бити ја”), акцентује онај валер њене емоције (мотив преегзистенцијалног страха) и блесак рефлексije који у идиличност првотне слике рођења драмски учртвава Другог као егзистенцијални дрхтај позиције „странца” у неизвеном и несазнатљивом свету „великог страха и великих сумњи” као парадокса крајњег хуманизма:

„Ова песникиња, која је у мноштву песама исписала своја драгоцену искуства и знања, своја најубедљивија сведочења о свету и себи почиње са 'не

знам'. [...] Из тог неизвесног знања (боље рећи из тог незнања) расту зебња и страх, а у том страху се рађају најдраматичније странице поезије Десанке Максимовић" (Simović 2001: 259).

Говорећи о разуђеним токовима руске поезије првих деценија прошлог века у контексту појмова „традиционалног” и „модерног”, Александар Петров ће управо као најближу Десанки Максимовић, великом приврженику романтичара и симболиста и преводиоцу руске поезије, „где јој је Љермонтов био најближи” (Maksimović 1989: 87) – издвојити Ану Ахматову, песникињу чији је интимно-камерни и дневничко-исповедни тон и карактер поезије „писане стихом говорне интонације или 'певљивошћу' блиском народном стиху, деловао као изузетан не само у поређењу са мистичном 'оностраном' љубавном поезијом симболиста, високо поетичном и антитетичком (Блокова 'Незнанка') већ и у поређењу са поезијом футуриста” (Petrov 2008: 118). Петров закључује да је њена поезија била у супротности са стилем и духом времена у којем су „ја” и човекова личност „били или преувеличани или потиснути и доведени у сумњу нечувеним ратним страхотама и тријумфом колективне свести” (Petrov 2008: 119). Анализирајући аутопоетичке ставове у контексту антологије руске поезије, Петров конституише, канонизује и стандардизује четири основна начела која динамизују однос традиције и модерности: однос подражавања; обнављања или преобликовања; рушилачко-стваралачки и откривалачко-стваралачки аспект, актуализујући премисе о „модерном традиционализму” и „традиционалном модернизму” у оквиру друге и четврте компоненте своје поделе и природно тражећи место поезије Десанке Максимовић у домету ове две поларности (што донекле проширује класификацију Јована Деретића, који ће поезију Десанке Максимовић систематизовати као традиционалну литературу у историји српске књижевности) (Deretić 2002: 1125).

Отимајући се свакој типолошкој задатости, песничко дело Десанке Максимовић се истовремено отвара у мозаичкој визури различитих стилских и поетичких образаца. Природом осећања и начином мишљења песник постаје медиј у коме се виђења и сазнања огледају са истином и праведношћу. Лирски говор у првим песмама илуминира народну традицију и културу народне лирске поезију („Једна смрт” реминисценција на „Љубавни растанак”, „Девојачка молба” – „Смиљана и вијенац”, „На бури” – „Мајка и девојка”), обичајност, митове и богатство народног језика. Из овакве песничке перцепције изоштрава се и продубљује родољубиво осећање и шири спектар мисли и асоцијација „словенског модела културе”, који су својим историјским, духовним, етичко-естетичким и онтолошким спонама увек изнад откоса актуелног тренутка прототипске стварности. Историјска свест, пак, рефлектује песничку мудрост, „која се са надахнућем меша неосетно, као што се мешају реке” (Lalić 1982: 160), а огледа се у епифанији осећања за непролазно духовно биће народа и завичајног поднебља,

али и канонизованих обриса паганског, старозаветног и новозаветног архетипског набоја модерног човека у тријадном иконичком јединству.

Полемичност и провокативност опречних судова (Милан Богдановић, Стеван Раичковић – Радомир Константиновић и Марко Ристић) актуализује колико су „традиционалисти” афирмисали, а „модернисти” често оповргавали уметнички значај поезије Десанке Максимовић. Њена поетика отворености, лирског дијалога са светом, први пут је ујединила ове две опречне струје тек у послератном периоду, у тренутку објављивања збирке *Тражим ђомиловање*, 1964. године. Први пут су се у истом читалачком заносу нашли „лиричари меког и нежног штимунга” и песници „чворновати, опори и тешки”. Као да је на тренутак утихнула жучна полемика између *Дела* и *Савременика* пред књигом која је донела нешто особено и ново, узвишено и добростиво, опчињавајуће и племенито, како својом јединственом осећајношћу, тако и несвакидашњим избором поетског модела речи које су „пробране, па к’о јабуке бранице, руком љубави, умивене у вину тајне, уткане у бело повесмо прошлости, избрушене на тоцилу срца и дара, поређане новим и непоновљивим везама ритма и риме, сталe једна с другом у невелики циклус и повеле овај чудни дијалог закона и милости” (Mihajlović Mihiz 1965: 17) као „свежи поетски чин дијалошког сучељавања дужности и човекољубља” (Marković 2013:114).

1.2. Орашорско и медушашивно ишшање „словенског братиштва” – песничка решорика и вокација

Након књиге *Тражим ђомиловање* први пут су здружено и једногласно реаговали песникињини савременици који су до тада са опречних и удаљених поетичких полова вредновали њено песништво. Тада је и Марко Ристић у часопису *Књижевности* читаоцима предочио изузетне уметничке домете овог дела, наглашавајући да је у овој збирци чврсте унутрашње структуре Десанка Максимовић успела да премости јаз који постоји између различитих временских планова, те да „у делу ненарушиве унутрашње хармоније у слову закона открије симболички смисао људске трагичности” (Ristić 1966: 230).

О снажном уметничком одјеку збирке *Тражим ђомиловање* и изван нашег културног простора упечатљиво и илустративно сведоче речи руског песника Виктора Сосноре о оживљеним импулсима словенског братства – траженог „модела словенске културе” као даха и духа ове песничке књиге:

„Све је мање словенског у нашој књижевности. Не само да је заборављена вера очева, већ је и крв разређена медицином антибиотика и идеолошким убризгавањем. [...] Заборавили смо историју, међу нама има мало, или нема уопште словенског братства које је последње призивао Његош. [...] Прекомерно смо се занели европским узорима заборавивши на то да је рецимо целокупна француска авангарда, будући ожењена женама словенског порекла тапкала за петама Хлебњикова, потом Мајаковског. Да су

на искуству корених словенских поставки Достојевског као почвеника израсли Кафка, па и Пруст. Зато је одјекнула тако неочекивано и снажно књига Десанке Максимовић *Тражим помиловање*. То као да је онај седми земаљски степен са кога се проглашава начело милосрђа према свему живом. То је – национална књига. [...] Ова књига потреса као глас песника који звучи знамо у каквим временима. Код нас таквих књига нема. Чак и сада код нас ниједан песник неће смоћи храбрости да ступи у заштиту четрдесет и једне људске, животињске и божанске несреће. Тако од езотеричне медитације до директног, ораторског говора, али и пророчанског говора” (Sosnora 1988: 2, 1998: 760).

Као „песнички врхунац Десанке Максимовић”, естетска оствареност песничке књиге исказана је складом имажинације и теме, понорних токова мисли и сензибилности, моралности и мудрости, и синтезом противречног лица историје и измирителског наличја песничког поретка света, заснованог на човекољубљу, особеном „блаженству”, „уосећавању”, милосрђу и праштању, „осећањем вере” које у сложеној визури поетског вишегласја остаје семантички отворено за *интенционална*, али и *симптоматичка* и *адаптивна* интерпретативна тумачења (Abot 2009). Следећи интенционалне оквире, рекли бисмо да је реч о песничком ангажовању и хуманистичкој опредељености, што наткриљује конкретне поводе и појединачне чињенице, и о сублимацији откровења садржаних мозаично у читавом ранијем певању Десанке Максимовић, посебно у њеном раном песништву предратне стваралачке периоде (*Песме, Зелени вишњез, Гозба на ливади*).

Пред лицем времена, историје, традиције и друштвене правде, бића и бивства, Десанка Максимовић је саградила особен дијалогичан и динамичан свет духовности над зевом апсурда и трагизма, агоналности и амбивалентности властодржачке и божанске руке, у чему се огледа мудра равнотежа, душевност, уметничка лепота и највиши духовни смисао ове књиге „закопане својим кореном у оне најдубље дубине наше колективне подсвести” (Jeftić 1998:322), са изврсном синтезом емотивног и интелектуалног, али и симптоматичним оквиром драматизације дискурсног наслојавања опалесцентних прелаза и нијансираних тонова дуализма, оксиморонске запитаности, апсурдних бистрина скривеног бога, песничке јереси и анксиозности законодавца „заробљеног законама које прописује сам”, илустративном и илуминативном цитатношћу како средњовековног акта тако и динамизмом библијског тона, значења и народног даха у снажној агоналности савременог.

Текстолошки приступ и недовољно актуализован проблем цикличности и циклизације у изучавању макроструктура посебно су иницирани у новијим истраживањима трагом критичког издања песникињиног дела (Ivanić 2013). Истичући важност налажења трагова, одлука, повода, разлога одређеног груписања песама Десанке Максимовић у овој књизи, указује се и на проблем односа нижих структурних нивоа текста, али и пишчевих (ауто)поетичких ставова – текстолошка питања тако уводе у просторе поетике песничког опуса (Jović 2007: 117).

Већ је Андреј Бели тврдио да лирско стваралаштво сваког песника не долази до изражаја у низу неуједначених и у себе затворених дела, већ у модулацијама малог броја основних тема лирског немира фиксираних градијацијом у различито време написаних песама. И разумевање и неразумевanje истинског песника зависи од умешности или неумешности да се из његових мозаичких и расутих парчића склопи целовита слика у којој је сваки лирски сегмент повезан с другим. Андреј Бели закључује:

„У општем облику целовитог стваралаштва хронологија не игра улогу, треба у збиру стихова открити циклусе стихова, њихову узајамну испреплетености, управо у том откривању Лика стваралаштва збива се наш сусрет с песницима” (Sterjopulu-Apostolos 2003: 11).

Постављање збирке на основ кружне-прстенасте задатости и бинарне опозиције мотивске структуре предметног света (предлошким анафорама два гласа – „о” и „за”) уводи нас у шире сагледавање односа између општег семиотског модела оствареног у делу и његове ванјезичке условљености. Већ самим насловом *Тражим ђомиловање* Десанка Максимовић суштински исказује позицију првостепеног и другостепеног аутора и јунака, јер већ у првотном импулсу молбеност тражења правиче „лирске молитве” и њој претпостављене „осуде” и „полемике страстне” (Gligorić 1983: 118) љубави и душе уводи у вишедеценијску поетику, лиричност и мисаоност песникиње, али и у илуминативна наслојавања словенске духовности (њене антрополошке визуре у фолклорно-наивној и християнизованој свести). Исходиште таквог трагања се препознаје у поетској атмосфери и рефлексивном кругу првих песама (песме „Змија”, „Посланица”, „На бури”, „Молитва богумилова”, „Богумилска песма”). Посезање за молитвом, као особеним лирским жанром християнизоване срењовековне духовности, омогућило је овој песникињи да већ у другој збирци *Зелени вишњез* (циклус „Молитва богумилова” и делом циклус „У смрт од разлицијех”) наглашеном емотивном интонацијом оживотвори канонизовану књижевну форму и поетски наговести противречност (дијалектичко јединство, али и процесуалност) у свом доживљају Бога и сваке религијске догматичности истанчаним „осећањем вере” целог човековог бића за вишу и крајњу вредност (Бахтин), где и Божја душа „свуд ходи кроз себе саму као кроз туђи врт” („Посланица”), те већ у раним циклусима песникиња „чини нешто супротно ономе што је уобичајено да национални песници раде: она не носи заставу, него шапуће молитву” (Simović 1998: 777).

У критичком издању *Целокућних дела Десанке Максимовић* – у десет томова (2012), систематично су представљени сви аспекти њеног песничког, прозног и преводилачког рада и снажно потцртана комплексност песникињине стваралачке личности како у националном и словенском фону тако и у контексту европског културног круга. Слободан Ж. Марковић (2013) запажа да је реткост у светској књижевности да један писац својим делом *шпростируко повезује* књижевност и културу свога језика и

народа са другим националним језицима, књижевношћу и културама као што је то она чинила.²

1.3. Динамика дискурса у ширијадној хуманистичкој призми

У најбољим остварењима рефлексивне лирике песникиња је идентификацију између поетске и историјске свести остваривала поступком симболизације лирског сижеа у збиркама које илуминирају генеративну матрицу словенске духовности – *Тражим ђомиловање* (1964) и *Летњо-пис Перунових ђошмака* (1976).³ Обнова епског концепта јединственом оствареношћу деривације поетске матрице (у експанзији и конверзији хипограмских структура) у дужим песничким облицима омогућила је песникињи да лирском казивању прибави тоталитет, да објективише емоцију песничког *Ја* на нивоу ширих песничких структура у дијалогич-

2 У осврту на критичко издање *Целокућних дела Десанке Максимовић* као на значајан издавачки и културни подухват, Слободан Ж. Марковић прецизира да су, према библиографији Љ. Ђорђевића и А. Вранеш у *Целокућним делима Десанке Максимовић*, том 10, од 1929. па до краја живота 1993. године, дела Десанке Максимовић преведена на 24 језика, на колико је преведена и њена збирка *Тражим ђомиловање*. Изузетак је песма *Крвава бајка* која је преведена на 46 језика. Ова два дела, а и више других, преведена су и на све словенске језике. Марковић истиче да је од 1933. (када је Десанка Максимовић учествовала на конгресу ПЕН-а у Дубровнику и ту се упознала са многим писцима) забележен активан преводилачки рад песникиње. Десанка Максимовић је шест деценија била посредник, посланик и посвећеник словенске културе – од 1933. до 1992. године у непрекинутом низу преводила је поезију са свих словенских језика. Истовремено, преведена дела Десанке Максимовић на руски језик обухватају све фазе њеног песничког развоја – препеване су и објављене појединачне песме, циклуси поезије или целовите збирке. Наглашено је да се међу педесетак преводилаца налазе имена најзначајнијих руских песника: Ана Ахматова, Маргарита Алигер, Бела Ахмадулина, Вера Инбер, Владимир Лугосовски, Леонид Мартинов, Борис Слуцки, Вероника Тушева, Јосиф Бродски и други. Марковић (2013) истиче да су два дела Десанке Максимовић преведена на руски језик имала изузетну рецепцију – песма *Крвава бајка* и збирка *Тражим ђомиловање* – па закључује да присуство на руском језику и у многим зборницима, изборима и антологијама (са уобичајеним тиражима око 50.000 примерака, неке књиге и са поновљеним издањима), говори да је Десанка Максимовић за живота постала и руски песник. Песникињино превођење руске поезије и превођење њеног стваралаштва на руски језик постаје врло интензивно тек после Другог светског рата, посебно крајем педесетих и у шездесетим годинама. Запажено је да средином XX века, у време Резолуције ИБ, неколико година долази до застоја те активности, али је интересовање за стваралаштво на српском језику и за поезију Десанке Максимовић нагло порасло крајем шездесетих година и трајало до почетка XXI века. Избором и препевом поезије са словенских језика, Десанка Максимовић је допринела да постану српски песници: Максим Горки, Вера Инбер, Борис Пастернак, Агнија Барто, Сергеј Михалков, Борис Дубровин, Давид Самојлов, а нарочито Ана Ахматова и Марина Цветајева, и други руски песници (Marković 2013: 115).

3 Песничка космогонија Десанке Максимовић допире до историјских простора у којима се поетски свет успоставља у лирском доживљају древне словенске митологије. У потпуно новој форми поетски је сједињено искуство народног приповедања, бајке, епске и лирске песме. Песникиња је и у овом тренутку у пуном стваралачком дослуху са изазовом новог времена, кад обнова епске форме постаје доминантан облик испољавања традиције, јер се један готово угашени књижевни облик (илуминацијом летописа) преображава и наново обнавља.

ном и полифоном говору аутора-јунака, у којима је епска линија обухватности, чвршћа композициона повезаност песама мотивима историјског и савременог, односно, митског и историјског казивања, актуализована и фигуром огледала као фокусом човека који не гледа изнутра на свет сопственим очима, већ очима света гледа на самог себе, отварајући могућност „бивања изван” (Bahtin 1997: 464–465). Усложњавање поетске структуре у песничким остварењима Десанке Максимовић видљиво је у тренутку када песничке збирке из песникињиног зрелог стваралачког периода досежу композициону и идејну заокруженост, остварујући се као јединствена песма, односно као јединствен уметнички знак, што је поред раних песама у прози *Гозба на ливади* (1932) још један вид превредновања досадашње традиције.

Првотни импулси песама Десанке Максимовић, премисе онтолошког дуализма човековог постојања, сагледавање зла „дијалектичком визуром” добра, вере и сумње, где је једино *трансједигентности* ауторове свести, извесно „налажење изван”, или алтеритет субјекта естетског процеса као нужност бивања другим – диспозиција која омогућава вредносно дефинисање догађаја нечијег живота као, у исто време и нужан, разликовни моменат уметничке делатности – омогућили су да њен поетски разговор, лирска дискусија са *Душановим законом*, буде „и крик, и шапат, и молба, и молитва” (Mihajlović Mihiz 1965: 17) другој свести, „учеснику који не учествује” као конститутивни моменат уметничког догађаја и први услов без којег овог (естетског) феномена не може ни бити (Bahtin 2003: 146). Истовремено, ово гледиште проблематизује и надилази актуализације дела које мотив праштања постављају или у доктринарном духу изразите хришћанске религиозности или „не као сврху него као средство: сврха је апсолутно незнање; праштање је функција невиности (апсолутне наивности) која не би била чак ни ’успомена мирна и бела’, него нека чиста белина без сећања (које је сећање на добро и на зло)” (Konstantinović 1983: 19).

Историјски фон у којем је путем далеког историјско-правног (и књижевног) документа призвана државотворна моћ и двогласни тон задужбине Немањића, следи актуализована снага и класно устројство закона као државног акта који се рађао из друштвених потреба оног времена и имао темељну улогу у уређењу и одржању некад моћног царства, да би се трећи значењски план збирке актуализовао гласом песникиње пред гласом закона као одзиву на три архетипска обрасца (паганско, старозаветно и новозаветно у оплеменејој првотној Целини) цитатно илуминирана у свести модерног човека (Jerotić 1998: 437–446)⁴. Импулси (и тежња)

4 Из песникињине саживљености и заједништва са жртвом у песмама „Покошена ливада” и „Змија” развија се специфичан осећај побожности који свој најдубљи вид проналази у једној посебној врсти усхићења и скрушености пред величином, лепотом и добротој природе. Побожност је изражена кроз исконску везу човека и земље, из које се напаја и моделује хуманистичка свест сваког људског бића. Тако, у песми „Посланица” из неверице и сумње у Бога, избија и поетски се обликује највећа вера, која не настаје по налогу духа, већ из осећања заједништва и саосећања као израза природне

ка наивном у доживљају јединства (целовитости) бића и света кроз неизвесност трајања, којим је снажно проткана песникињина рана лирика (у којој је мисао неодвојива од слике и емоције), у овом делу се путем лирског закона критички актуализују на пољу човековог друштвеног и историјског бивства експанзијом и деривацијом генеративне матрице *јереси* у историјском, религијско-социолошком, етичко-естетичком и онтолошком виду. Новину облика (центрипеталност наслова у снажној генеративности глагола „тражити”, те с њим повезаних интертекстуалних еквиваленција и цитатних илуминација закона и његове поетичке сублимације у тријадном прозирању аутора-јунака⁵), којом је поетска рефлексија исказана, кроз психолошку уверљивост и чулну непосредност поетских симбола и развијених слика, непорециво исказује прва песникињина правила за себра. Устоличеној етици важећој за један организован свет по узусима космолошке визије (што је поетски исказано песмом *О хијерархији*), егзистенцијом и онтологијом себра (*који као Кумова слама / неизбројан, / и неодређен као маглина, / неунишћиво из земље израња, / зна се пуцања*), „увек верна животу” супротстављено је опште разумевање песника за сваки облик природног јер је себар приказан као иманентна и неуништива снага и полет живота у самозачињању и обнављању. У таквој поетској визији људске заједнице једини историјски носилац друштвене правде је себар који „неунишћиво из земље израња” („За себра”), што ће се у текстолошким истраживањима динамике циклуса и извесне циклизације песама ван збирке и структурних преображаја у различитим издањима књиге (1964, 1969, 1980, 2005, 2012) исказати и као отвореност тематско-формалног обрасца према хомолошким саображавањима са интрасемиотичким и транссемиотичким предлошком као, несумњиво, снажној друштвеноисторијској генеративности и агоналној лепоти дела.

доследности са свим бићима и облицима живота у природи, који деле исто бивство, али уосећавајући и привидно се преображавајући, субјект само „проширује сопствено ја”, што данас тумачимо и као преломни моменат у дијалектици субјективности, те као проблем дуализма и фигуре огледала као Бахтинове радијалне теме.

- 5 У контексту Бахтинове филозофско-естетичке актуализације дијалогичности књижевне речи, првостепени аутор остаје на граници дела, не претвара се никада у лик, субјекат, нити може да се идентификује са јунаком, као ни са другостепеним аутором. Другостепеног аутора, на основу перцепције књижевног дела, може у првостепеног да претвори само прималац дела, у улози тумача, књижевног критичара или историчара књижевности. У том случају прималац, трећи, битни чинилац уметничког процеса, преузима улогу првостепеног аутора у односу на творца књижевног дела (Бахтин 1986: 25). У лирици, према Бахтину, аутор је највише формалан, односно растворен је у спољашњој форми и унутрашњој сликовно-скулптурној и ритмичкој форми, па зато и изгледа да га нема, да се он стапа са јунаком или, насупротив, да нема јунака него да постоји само аутор. У ствари, и овде се сучељују јунак и аутор и у свакој речи звучи реакција на рекцију. [...] Петров запажа да у време настанка те Бахтинове расправе (прва половина двадесетих година) он још не прави разлику између два типа аутора, али не значи да у виду има само другостепеног аутора, него, напротив, првостепеног, раствореног у форми, или присутним у тексту само својом речи, али не и ликом (Petrov 2008: 154).

Кроз алтернитет историјске и индивидуалне свести песник постаје посредник који сучељава прошлост и садашњост (збивања и појаве) са илуминативним портретом Творца-Господа (другог неименованог, безгласног јунака ове књиге) као „празним местом истине и праведности”, а из овог прожимања сугерише се стварносна спознаја и етичност која покреће песниково ангажовање у непосредном историјском тренутку, као „чиста књижевност која је једино и могућа захваљујући томе што је књижевности својствена довршеност говорења и што је та довршеност првобитна” (Kordić 2011: 33). На другој страни, снажно онтолошко одређење делу даје и дијалогично саображавање песникињине речи не само са илуминативним поетским обрасцима сакралног (дух и ритам молитве) и критичког дискурсног наслојавања (дубљи тон се палимппестно назире и у *Крмчији – Законом правилу* Светог Саве) (Stojnić 1998: 616) већ и у интертекстуалним прожимањима песникињиних *шпростируких веза* са словенским књижевностима. Тако се у преданом преводилачком раду Десанке Максимовић појављује песма „Литанија” Јулијана Тувима, коју песникиња преводи с пољског и објављује у *Савременику* 1957. године (Tuvim 1957: 84) – да би се као духовни одзив касније прозирала генеративна матрица поетског света песме „Литанија” и песничке књиге *Тражим ђомиловање* у основи њиховог структурно-семиотичког литургијског тона, али и као баштињење етичке импликације солидарности са светом, коју несумњиво носе оба дела (Bunjak – Topić 1999: 92) ⁶.

2. *Алтернишети и алијенишети – реалности Другог и онтолошки сшташус књижевне речи*

Како је естетски догађај према Бахтину могуће засновати само у међуодносу два учесника, две напоредне свести – однос који аутор има према објекту естетске активности је и критеријум по којем актуализује разликовање књижевних жанрова, у којима, у сложеној интеракцији, контекст аутора увек настоји да обухвати, заврши или затвори контекст јунака (Radunović 2012: 68) у активном остварењу процесуалне форме. Тако и Кордић закључује (2011: 33) да је „етички захтев у расцепу” реалност књижевности и реалност тог другог, довршеног у њој као друго

⁶ Пољски песник Јулијан Тувим у песми „Литанија” илуминира литанију као молитву у католичком богослужењу, зановану на низу просних зазива што их изговара предмолитељ, а на њих одговара заједница, као у примеру:

Молим ти се, боже, жарко
Молим ти се од свег срца
За кривице понижених
За стрепњу оног што чека
За вечни неповрат мртвих
За слабост самртника
За збуњеност збуњенога,
За безнадност просјака
За вређаног и исмејана
За глупе, зле и ситне.

но што је она, као друго ње саме, довршеног у њеној релности као – на пример, код Достојевског – одговор на етички захтев у расцепу, у раз-лици, која је елемент образовања приповедне теорије по којој су неко дело и његова реалност сачињени. Коначно се исходује да је реалност књижевности реалност *раз-лике*, полифоности њеног говора и њеног смисла, различитих одговора који, ако и не долазе на позив, на питање из раз-лике, упућују на њих полазећи од премисе да је естетска активност архетипски пример симболичког удвајања и самопосматрања. Свако говорење се налази усред довршености говорења. И у тако постављеном етичком контексту Пола Рикера, „сваки етички пројект, пројект слободе сваког од нас, појављује се усред ситуације која је већ етички одређена” (Riker 2007, према Kordić 2011: 37) – а сам законик је и израз (Божје/људске) правде и црквеног благослова на земљи, па се назначено тематско полазиште конкретизује мотивима хијерархије лица, појмова и ствари, традиције и ауторитарности владара као Божјег посланика, што у подтекстуалном имплицирању „лирске мисли” илуминира већ изведене ставове Јелене Спиридоновић Савић о изразу једне „дубоке религиозности која се јавља у свом праоблику: у дубоком осећању повезаности са свим: природом, човеком, космосом” (Spiridonović Savić 1983: 51).

Динамику целовитости визије и синтезу песничког изрази песника-медија (првостепеног и другостепеног аутора, ауторове и јунакове речи) актуализује низ испреплетених путева историје, етике, права и морала, где песник покушава да говори „у име једног емотивно дефинисаног, али јасно надређеног поретка ствари” (Lalić 1982: 160). Иван Лалић антиципира далекосежна поетичка и херменеутичка полазишта у новом читању овог дела запажањем да је узбудљивост полемичко-лирског интензитета дела управо у чињеници што је „целовитост остварена више у тој визији и у формалној композицији књиге него у њеној дубинској структури”, у којој „испремештани планови историје, актуелности и савремености само се у примеру неколико песама стапају у јединство, у један *punc stans* који многозначно обухвата све. У оквиру целине оне се диференцирају, и морамо да их рационално повезујемо уз помоћ међусобних и посредних одјека појединих песама” (Lalić 1971: 109).

У таквом контексту недовољне сегментираности макроструктуре, радијалност генеративне матрице *јеретичности* илуструје илуминативну цитатност (могућег) центрипеталног јединства у дијахронијским аспектима интертекстуалне повезаности и каледоскопског проницања садашњости као универзалних премиса Бића. Историјски контекст *Душановог законика* је у песми „За јерес” само инспиративно предметно полазиште⁷. Психолошки портрет јеретика обликован је у складу са законима историјске конкретности. Песма *О јереси* је непосредно проистекла из деветог и десетог параграфа *Законика*:

⁷ У структурним и текстолошким истраживањима запажено је да од шездесет осам песама само се двадесет четири песме еквивалентном интертекстуалном матрицом ослањају на слово Закона – „историзација приче производ је овде личне инспирације и спонтане имагинације” (Vučković 2008: 226).

„И кто се шбрѣ еретиѣ, живе оу хрїстїанѣх, да се жеже по шбразу⁸ и да се прежене. Кто ли га име таити, и тѣзи да се жеже” (Dušanov zakonik 2010: 77).

Императивном интонацијом стиха, избором мотива и њиховом гра-
дацијом (*да се изагна иза брегова / и шаласа / боџоуџоднице земље наше, /
ван домашаја / немањићкоџ сунца и њеџова сјаја / да му се одузму и жена и
деца / да му царевоџ не буде ойрошїаја / да се не враћа са даљних обала*),
интертекстуалном еквивалентношћу и илуминативном цитатношћу по-
етски се евоцира језик и стил Законика.

Илуминативна цитатност Законика стилски је наглашен контраст-
ним значењем завршних стихова:

„али да му, грешнику,
сваког јутрења и вечерња
за спас звоне звона
велика и мала” („О јереси”, III, 274)⁸.

У овим стиховима, који носе идејно тежиште песме, препознајемо
глас песника (у равнотежи снаге и милосрђа Цара и невидљивих нити
хармоније „хришћанског осећања” или „осећање вере”). Лирски законик
разумевања и праштања „грешнику” контрастно је обликован спрам
слика кажњавања, без Царевог опроштаја. Тако се и највиши смисао
песме изводи из поетског парадокса завршних стихова: из јединства не-
умитности историјског кажњавања и људског разумевања „грешне” чо-
векове мисли.

У почетној дијалогичности песме „За јерес” (*Блаџоразумевање молим
/ за јерес шїо се шири у ѡределима царстїва швојеџа*), својим положајем и
реченичним акцентом предњаче речи *блаџоразумевање* и *јерес* (прва реч
позицијом на почетку стиха, друга реч јампским акцентом стиха). Син-
таксичком инверзијом (објекат испред предиката) већ у првом стиху је
наглашен песникињин однос према основном мотиву песме – благо-
разумевању јеретика. Наведеним стиховима отвара се свет песме, из којег
израста симболичко портретисање јеретика као човека свих времена и
свих простора.

Из првотности доживљаја сваког јеретика рађа се сазнање о непо-
новљивости и јединству човека и света (он *шврди да ѡре њеџа није било
ѡжара ни вулкана, ни месечина, ни сунаца*). Асоцијативни мисаони скок
изведен генитивном конструктивношћу, метафором у којој две речи из
различитих човекових искустава, друштвеног и природног, граде ново
значење – првотност доживљаја преноси из света природних појава у
сферу друштвене и историјске динамике, која је поетски сугерисана екс-
пресивношћу глагола у стиховном опкорачењу: *да истїорије воде шїек од
јуче / ѡене се и хуче*.

8 Сви цитирани текстови појединачних песама и песама из збирки Десанке Максимовић овде и даље у раду наводе се према критичком издању сабраних дела ове песникиње (Десанка Максимовић, *Сабране ѡсеме*, књ. 1–6, Нолит, Београд, 1988) и обележавају бројем књиге и стране у загради иза цитата.

Као што је однос према појавама у природи рођен из првотности доживљаја, без предрасуда, тако је и јеретиков доживљај друштвених појава и историјских изазова ослобођен традиционализма (као искуства и сећања). Свест о традицији је свест о историји као поновљивости искуства, док је свест (и савест) јеретика вођена само његовим (јединственим) осећањем света. Стога је јеретичко мишљење, изражено искључивом вером у сопствени доживљај, поетски назначено као *крашковида* и *ускогруд*, у егзистенцијалном, поетичком и есенцијалном елиотовском виду⁹. Синтагма *велика светковина живота* сугерише визију постојања у којој је сачувано јединство човека и света кроз јединствен тренутак њиховог рађања. Једино у таквом стваралачком јединству је поетски назначена слободна човекова егзистенција, која се у песми веже за доба детињства и младости.

У завршним стиховима (*За свачије мишљење детињасто / и јеретично*) се активирањем мотива (и хронотопа) детињства јеретичко мишљење повезује са извориштем живота. У песми се прожимају, укрштају, хармонизују и супротстављају знаковне релације које остају асоцијативно и дијалогично отворене у оба смера могућег циклусног и натциклусног низа (у појединачним издањима песама и коначном облику песничке књиге). Наглашена пројекција лирског хронотопа (од просторних ка временским релацијама) у чулном конкретизовању јеретика, и доживљајна експресивност осталих поетских представа, непосредно се рефлектују у свести од чулног доживљаја преко њиховог духовног одјека до најширег симболичког значења јереси као слободоумља, оригиналности, напредне мисли и сачуване првотности доживљаја јединства бића и света, што је илуминативно веже и за мисију песništва, песника-жртвеника-јеретика – без историје и ван историје, мером којом историју надиграва разисторијом (неисторијом), песничком видовитошћу – као и за тон библијског страдања (емигрантске поезије) руских песника прве половине двадесетог века („Милости не очекујте / У овом најхришћанскијем од свих светова / Сви песници су Јевреји”) (Cvetajeva 2016: 107)¹⁰. Дијалогичност и динамичко протусловље истине законодавца и истине песника опалесцентно се огледа у калеидоскопу текста и синтетизованој, рефлексивној равнотежи међусобне условљености и дијалектичког јединства, али и неумитне отворене процесуалности архетипске позиције жртве/жртвеника. Те две силнице су у поетској визији дела сагледање у творачком јединству мисли која у срцу пребива.

Као догађај Бића, јерес (живот) изнова преиспитује стварност, стварајући нове вредности, и увек ставља свет „под питање”. У рефлексивном исходишту структура, јеретици-жртвеници су сви лирски јунаци чија се

9 Тако се поставља комплексни проблем традиције, која се не наслеђује, већ се стиче великим трудом, у њеном најсуштаственијем Елиотовом значењу „осећања историје” (смисао за ванвременско, као и смисао за временско јесте оно што једног писца чини традиционалним, а то је истовремено и оно што код писца побуђује најснажнију свест о његовом месту у времену, о његовој савремености).

10 Поема краја је објављена у Прагу 1926. године, у *Антологији руске поезије*.

матица живота опире тоталитету историјске и законске нужности у остваривању мисије индивидуалне слободе: логика срца субверзивно динамизује надређеност логике разума (ума), као што у цикличној динамици ове песничке књиге опалесцентно-многолико богатство доживљаја живота (од ранохришћанског до романтичарског „пробивања ума у срцу“) драмски акцентује једнообразност прописа, правила, догми и слепог традицијског следбеништва „пред-расуда“, сагледаних визуром песника који сам себе поништава да би оживео истинитост тона и песничког осећања у оном значењу у којем је прогрес уметника трајно саможртвовање, трајно поништавање сопствене личности (Eliot 1975: 287).

3. *Иконичко шројство целине – поетска духовности процесуалне форме*

До најширих даљина историје, традиције и савремености песникиња долази поетском представом о могућностима човековог целивитог постојања у хуманистичкој визији лирског законика. Бројне поетски призване слике историје, друштвеног морала и властодржачке хијерархије, изражене су широким хоризонтом психолошких стања лирских јунака, првостепеног и другостепеног аутора, њиховом егзистенцијалном тескобом у процепу између тајне човекове потребе за законом и тајне живота, који у динамичном трагању за коначном и сублимном истином (хармонијом) процесуалном формом поетске духовности непрестано ствара нове облике као следствие нових заноса и законитости. У асоцијативној повезаности мотива песништва генерише се егзистенцијално-есенцијални код, који песника као „право, стварно, слободно и делатно људско биће, које се не препушта судбини него се уписује у судбину, дакле кроји своју судбину тиме што одговорно прави етичко/естетичке изборе“ (Petrov 2008: 167) повезује са најстаријом националном лириком као почетним простором и процесуалним исходиштем духовности и културе. Исказујући лик песника мотивима његове поезије, његовим делом, песникиња сугерише идеју о песништву као стваралачкој егзистенцији, а песника доживљава као остварену и целовиту личност, коју одређује љубав (*слово љубве*), стваралаштво (исказано мотивима песништва) и имагинација (*за ђесника који воли и сања*). Генитивни метафорички спојеви мотива из природе са појмовима песничке поетике својом креолизацијом наглашавају стваралачки однос према природи као доминантном инспиративном полазишту. Везаност песника за природу је подстицај, изазов и трајан модел песништва у свим временима. Начело земље се истодобно у поетици Десанке Максимовић најчешће изједначава са митском силом женског, женственог, плодног и животодарног (Stojanović Pantović 2007: 193). Отуда апозитивност синтагме *земља сшаринска* говори о песникињином опредељењу за поезију, која је онтологизацијом, својим духовним мотивима и трајним симболима супротстављена, али и надређена хировитим друштвеним менама исто-

рије, као „пун говор”, односно парадоксални говор који је утолико више прави говор уколико је мање заснован на адекватности са самом ствари, са ствари о којој (наводно – и стварно) говори и коју говори – и са којом не може бити адекватан (Lacan 1966, према Kordić 2011: 288).

Песникињина верност природи и „пастви срца” открива је и као највећег „јеретика” у извесној рационализацији песничке слике света – у тону књиге између „меке симпатије” и „благе ироније” (Tutnjević 1965: 70) естетичког и историјског дискурса. Њена творачка имажинација стваралачки се сједињује са сваким животним феноменом приказујући га кроз однос светлости и сенке, тренутка и вечности. Бивајући собом мноштво, те истанчаношћу и осетљивошћу фантазије, песникиња у читаоцу интензивира доживљај несмирено динамике пуног живота. У уметничкој стварности дела та несмиреност и устрепталост живота се препознаје у психолошкој конкретности свих лирских јунака који, као и песник, „свет стављају под питање”. Песничко саосећање је поетски преточено у молитвену одбрану оних који се „по срцу управљају и угашена сунца бране”, „који пишу како се писати не сме”, „за свадбовање оних који су сунце узели за сведока”, „за оне који иду замишљени као да носе капљицу на длану”, „за калуђера који под распећем о љубави само места бира”, „за људе и жене у чијој су машти границе света померене”, „за сваког који излази из реда свакодневна, навикнута, који опчињен лута ван друма дневна”. Херменеутичка процесуалност „треперења значења” је у синтетичком богатству слике живота, који је у лирском закону песника ухваћен у психолошкој конкретности и доживљајној сугестивности лирских „јунака”, у чијим се судбинама очитују принципи законодавца и песника као однос друштвене општости и непосредне и конкретне хуманости. Као и у песничком делу Десанке Максимовић уопште, „једноставност поетског стила у збирци *Тражим ђомиловање* у дослуху је са дубљим, рационално и дискурзивно тешко доступним областима, и та особеност стваралаштва Десанке Максимовић представља сталан изазов за тумачење” (Jović 2007: 136).

Хуманизам се током деценијског стваралаштва Десанке Максимовић исказује као интимна филозофија живљења и темељна тачка песничког бића, слике света, агоналности, динамике идентитета и онтологизације дела у процесуалној форми, где садашњост мења прошлост онолико колико прошлост управља садашњошћу (Eliot 1975: 289). Тумачење света „осећањем правде” као „осећањем вере” поетски је исказано познатом симболиком, идиоматиком и очигледношћу истине која непосредно и присно ураћа у наш духовни свет. Песникињина окренутост природи омогућила јој је да доживи и препозна настањеност различитих природних облика у сопственом бићу, те да и човека врати природи као искону и изразу највеће душевности, која се огледа у „светковини живота”, „у мишљењу детињастом”, „у пастви срца”, „у недоследности, због доследности неке тајне”, „у заблуди тужној”, у храбрости усамљеној и излишној, у човеку који залуд очекује да се пријатељи око њега скупе, у последњем

часу несрећних владалаца и јунака, када буду остављени сами себи, „као звук изгубљен у космосу”. Разбијајући оклоп „уске човечанске индивидуалности”, песникиња се најдубљом душевношћу веже за свет и за судбину сваког човека: како примећује Спиридоновић Савић, „unionmystica с природом и душама нашим проживела је песникиња у тами своје подвести таквим жаром и интензитетом, да и изнете на светлост свести, оне нису ништа изгубиле од кржаве своје присности” (Spiridonović Savić 1932: 300). У узајамности човека и природе рађају се љубав, доброта, самилост и стваралаштво као сами корени друштвености људског бића и најузвишенији бедем пред човековим историјским страдалништвом. Песникињино човекољубље испољено у богатству и шароликости снажно проживљених животних појава, у поетској способности да се сугестивно изрази како је довољно открити само једну нит која нас веже за судбину другог бића, па да цео његов живот, судбинско бреме или крст прихватимо и као сопствени усуд – „указује колико на духовни значај тог потхвата, толико и на вредност њеног тако изузетно континуираног песничког развоја” (Koljević 1987: 310)¹¹. У расплитању тих веза песника (иза песме) и света развија се, и поред извесних места где „реторика заглушује емоцију” (Krnjević 1965: 9) – јединствена поетска рефлексивна о праштању као сверазумевању којим се повезују најудаљенији облици егзистенције у онтолошким коренима бића кроз трагање за савременом оријентацијом друштвеног живота. Из те духовне позиције песникиња је кроз своје лирске сензоре оплеменила и хуманизовала не само срцу најближа стања (у песмама „За себра”, „За наивне”, „За паству срца”, „За песникињу земљу старинску”, „За нероткиње”), него је поетски осветлила и разумела и варљивост снаге важних, „које на свакој води чекају брод”, отуђеност исмевача, или тугу свргнутог властелина и законодавца, сопственог заробљеника. Између императива друштвене (историјске) позиције и „заистинске историје бића” успоставља се лирска равнотежа између осећања и савести на портрету сваког издвојеног лика, животне ситуације и људског случаја у књизи *Тражим ђомиловање*. У људским слутњама и спознајама рађају се и јединствено трају нада и свест да исконска веза човека и живота опстаје, отима се и својом процесуалношћу надилази сваку репресивност друштвене општости и типолошке егзистенцијалне ушанчености.

Интенција да се песнички открију и назначе споне између прошлости, садашњости и будућности (јер је само то прави распон за трајање и одређење човековог бића) проистиче из симптоматичке суштине осећања дубине и слојевитости човекове душе, у којој нити и споне са вековима и прецима показују како „празан процес” етике књижевног дела као особен идејни ентитет постаје онтолошки процес исказивања

11 Кољевић запажа да је „везујући своју лирску осећајност за опште обрасце природног језика и саме природе, а потом за савремену, па стару историју свог народа, и коначно за примарне симболе његове културе, обнављајући романтичку исповедност, Десанка Максимовић успела да избегне замци приватне, интимистичке лирике” (Koljević 1987: 310).

етичке рефлексije, која није саздана на меком, женском, наивном, утопистичком хуманизму „Сестре која је умор Жене” као „смирујућем опроштају који успављује на падини брега” (Konstantinović 1983: 14), већ је пре „у визионарском покушају да се, као у магновењу, милиметарски јаз који страхотно и убитачно дели два света, премости једном другом, примордијалном логиком, која је у савременом (као и у сваком) друштву потиснута, прогнана и стављена ван закона” (Raičković 1968: 462).

Драма поезије (Leovac 2000: 237), као динамична поетска духовност процесуалне форме (субверзивног и симптоматичког) и драма уцељовљености, остварена је стваралачком персоналношћу (као особено остварење на основу искустава и спознаја), етичким говором дела који, супротстављен етичком дискурсу, постаје најсугестивнији знак човековог издизања над тескобом живота и времена, и трагиком историје, као одзив храбрости и човештва „словенском братству” – етички моменат који се (заједно са естетским) као књижевна реч „обећана неименљивом и недоступном” (Kordić 2011: 64) налази у именовању као догађају – пре и изван сваког историјског одређења, као хрисовуља „пуног говора” – Другог, безгласног и скривеног лика у иконичком „тројству” књиге *Тражим ђомиловање* – коначно, као отворене, протејске, дијалогичне речи „блаженства” инстинкта и памћења – на позив празнине и на празно место истине.

Листа референци

- Maksimović 1988: D. Maksimović, *Sabrane pesme* / Desanka Maksimović. Beograd: Nolit.
- Knj. 1: *Pesme; Zeleni vitez; Gozba na livadi; Nove pesme*. Knj. 2: *Pesnik i zavičaj; Oslobođenje Cvete Andrić; Otadžbina u prvomajskoj povorci; Otadžbino, tu sam..*
- Knj. 3: *Proleće u Zagrebu; Miris zemlje; Zarobljenik snova; Govori tiho; Tražim pomilovanje.*
- Knj. 4: *Nemam više vremena; Letopis Perunovih potomaka; Pesme iz Norveške; Ničija zemlja.*
- Knj. 5: *Slovo o ljubavi; Međaši sećanja; Sajam reči; Miholjsko leto*. 295 str.
- Knj. 6: *Reka pomoćnica; Vetrova uspavanka; Prolećni sastanak; Rosna rukovet; Šumska ljuļjaška; Čudo u polju; Sunčevi podanici; Ptice na česmi; Zlatni leptir; Dete u torbi*. 506 str.
- Maksimović 1992: D. Maksimović, *Zovina svirala*, Beograd: Srpska književna zadruга.
- Maksimović 1989: D. Maksimović, *Sa Desankom Maksimović*, priredio: Ljubisav Andrić, Novi Sad: Matica srpska.
- Maksimović 2012: D. Maksimović, *Celokupna dela* (I–X), Beograd: Službeni glasnik; Zavod za udžbenike.
- Abot 2009: Porter H. Abot, *Uvod u teoriju proze*. Beograd: Službeni glasnik.
- Bahtin 1981: M. Bakhtin, *The dialogic imagination*, Austin, London: University of Texas Press.

- Bahtin 1986a: M. M. Бахтин, *Литературно-критические сдвиги*, Москва: Художественная литература.
- Bahtin 1986b: M. M. Bahtin, *Jedinstvo hronotopa*, Novi Sad: *Polja*, 32, 330/331, Novi Sad, 355–357.
- Bahtin 1991: M. Bahtin, *Autor i junak u estetskoj aktivnosti*, Novi Sad: Bratstvo-jedinstvo.
- Bahtin 2001: *Bakhtin and Religion. A Feeling for Faith*. Suzan M. Felch i Paul J. Contino (red.), Evanston: Northwestern University Press.
- Bahtin 2014: M. Bahtin, *Predavnja iz istorije ruske književnosti*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Bogdanović 1924: M. Bogdanović, Desanka Maksimović: *Pesme*, Beograd: *Srpski književni glasnik*, knj. 13, br.4, 309–311.
- Bogdanović 1930: M. Bogdanović, Desanka Maksimović: *Zeleni vitez*, Beograd: *Srpski književni glasnik*, knj. 31, br. 1, 63–68.
- Bunjak – Topić 1999: P. Bunjak–M. Topić, „Litaniја” Julijana Tuvima i „Tražim pomilovanje” Desanke Maksimović, *Slavistika* (3), Beograd: Slavističko društvo Srbije, 92–103.
- Cvetajeva 2016: M. Cvetajeva, *Poema kraja*, *Trag: časopis za književnost, umetnost i kulturu*, god. 11, knj. 11, sv. 46, 107.
- Deretić 2002: J. Deretić, *Istorija srpske književnosti*, Beograd: Prosveta.
- Dušanov zakonik* 1950: *Dušanov zakonik*, Nikola Radojčić (red.), Novi Sad : Matica srpska.
- Dušanov zakonik* 2010: *Dušanov zakonik*, Đorđe Bubalo (red.), Beograd: Zavod za udžbenike: Službeni glasnik.
- Đorđević 1973: Lj. Đorđević, *Pesničko delo Desanke Maksimović*, Beograd: Filološki fakultet.
- Eliot 1975: T. S. Eliot, Tradicija i individualni talenat, u: Sreten Marić i Đorđije Vuković (red.), *Poezija: rađanje moderne književnosti*, edicija: *Rađanje moderne književnosti*, Beograd: Nolit, 285–289.
- Gligorić 1983: V. Gligorić, *Poezija Desanke Maksimović*, u: M. Blečić, V. Šećerovski (red.): *Kritičari o pesništvu Desanke Maksimović*, Beograd: Književne novine, 115–121.
- Golijanin Elez 2005: S. Golijanin Elez, *Duhovni palimpsest pesništva Desanke Maksimović*, Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Ivanić 2013: D. Ivanić, O kritičkom izdanju, u: M. Stanišić (red.), *Zadužbina 'Desanka Maksimović' 1993–2013*, Beograd: Zadužbina „Desanka Maksimović”, 143–147.
- Jeremić 1974: D. Jeremić, Desanka Maksimović: pesnik celog života, *Savremenik*, 20, 1974, knj. 39, 6.
- Jeremić 1982: D. Jeremić, Desanka Maksimović: pesnik celog života, u: M. Blečić, V. Šećerovski (red.), *Kritičari o pesništvu Desanke Maksimović*, Beograd: NIRO „Književne novine”, 191–207.
- Jerotić 1998: Pagansko i hrišćansko u pesmama Desanke Maksimović, *Desanka Maksimović u svom književnom vremenu*, u: V. B. Savić (red.), *Desanki Maksimović: spomenica o 100-godišnjici rođenja*, Valjevo: V. B. Savić, 437–446.

- Jeftić 1998: Jerej A. Jeftić, Opomena uspehu našeg kulturnog stvaralaštva, *Desanka Maksimović u svom književnom vremenu*, u: V. B. Savić (red.), *Desanki Maksimović: spomenica o 100-godišnjici rođenja*, Valjevo: V. B. Savić, 322–332.
- Jović 2007: B. Jović, Tražim pomilovanje Desanke Maksimović u svetlu opštih pretpostavki proučavanja zbirki, u: A. Ćosić Vukić (red.), *Zbirka Tražim pomilovanje: zbornik radova / Desankini majski razgovori*, Beograd: Zadužbina „Desanka Maksimović”, 115–139.
- Koljević 1987: N. Koljević, *Klasici srpskog pesništva*, Beograd: Prosveta.
- Koljević 2012: N. Koljević, *Klasici srpskog pesništva*, Beograd: Prosveta.
- Konstantinović 1983: R. Konstantinović, *Biće i jezik*, Beograd: Prosveta; Beograda: Rad; Novi Sad: Matica srpska.
- Kordić 2011: R. Kordić, *Etika književnosti*. Beograd: Službeni glasnik.
- Krnjević 1965: V. Krnjević, Marginalije i poezija, Sarajevo: *Odjek*, 15. februar 1965, br. 4. Sarajevo, 9.
- Leovac 2000: S. Leovac, *Razmatranja o književnosti i umetnosti*, Banja Luka: Glas srpski; Beograd: Književni atelje.
- Marković 1998: S. Ž. Marković, *Književno stvaralaštvo Desanke Maksimović*, Beograd: Čigoja štampa.
- Marković 2013: S. Ž. Marković, Desanka Maksimović – posrednik u književnostima i kulturama slovenskih naroda, Novi Sad: *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, 43, 83, Novi Sad, 109–119.
- Mihajlović Mihiz 1965: B. Mihajlović Mihiz, Pesnički vrhunac Desanke Maksimović, Beograd: *Politika*, LXI, 24. I 1965, br. 18428, 17.
- Palavestra 1975: P. Palavestra, Pobuna avangarde i obnova tradicije, u: *Savremena poezija*, knj. 9, edicija: *Srpska književnost u književnoj kritici*, Beograd: Nolit.
- Petrov 2008: A. Petrov, *Kanon: srpski pesnici XX veka*, Beograd: Službeni glasnik.
- Petrov 2011: A. Petrov, *Antologija ruske poezije: XVII–XXI vek*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Raičković 1968: S. Raičković, Između tajne i otadžbine, Novi Sad: *Letopis Matice srpske*, CXLIV, knj. 401, 5, 453–465.
- Ristić 1952: M. Ristić, *Književna politika*, Beograd: Prosveta.
- Ristić 1966: M. Ristić, „Tražim pomilovanje” Desanke Maksimović, Beograd: *Književnost*, XX, knj. 43, 9, 230–235.
- Radunović 2012: D. Radunović, *Rani Bahtin*, Beograd: Službeni glasnik.
- Simović 1998: Lj. Simović, Slovo u Brankovini, u: V. Berko Savić (red.), *Desanka Maksimović: spomenica o 100-godišnjici rođenja*, Valjevo: V. Savić, 776–778.
- Simović 2001: Lj. Simović, *Duplo dno: eseji o srpskim pesnicima*, Beograd: Stubovi kulture.
- Sibinović 1990: M. Sibinović, *Poetika i poezija. Veliki ruski liričari*, Beograd: Književna zajednica „Zvezdara”.
- Sibinović 1995: M. Sibinović, *Slovenski impulsi u srpskoj književnosti i kulturi*, Beograd: Filološki fakultet.
- Sibinović 1999: *Između svetova: Novi aspekti književnog dela Desanke Maksimović*, Beograd: Zadužbina „Desanka Maksimović” : Narodna biblioteka Srbije: Prosvetni pregled.
- Sibinović 2015: M. Sibinović, *Množenje svetova (Ruski pisci u srpskoj prevodnoj književnosti)*, Beograd: Clio.

- Sosnora 1988: V. Sosnora, Desanki Maksimović, Valjevo: *Napred*, Dodatak za kulturu, umetnost i nauku, 25. 11. 1988, Valjevo, 2.
- Sosnora 1998: V. Sosnora, Desanki Maksimović, u: V. Berko Savić (red.), *Desanka Maksimović: spomenica o 100-godišnjici rođenja*, Valjevo: V. Savić, 759–760.
- Spiridonović Savić 1932: Desanka Maksimović: *Gozba na livadi*, Beograd, *Život i rad*, knj. 10, sv. 60, (299–302)
- Spiridonović Savić 1982: J. Spiridonović Savić, *Gozba na livadi* Desanke Maksimović, u: M. Blečić, V. Šećerovski (red.): *Kritičari o pesništvu Desanke Maksimović*, Beograd: Književne novine, 51–57.
- Sterjopulu- Apostolos 2003: E. Apostolos Sterjopulu, *Poetika lirskog ciklusa*, Beograd: Narodna knjiga – Alfa.
- Stojnić 1998: M. Stojnić, Zov pesnikinje, u: V. B. Savić (red.), *Desanka Maksimović: spomenica o 100-godišnjici rođenja*, Valjevo: V. B. Savić, 616–617.
- Šutić 2010: M. Šutić, *Traganje za metodom*, Beograd: Službeni glasnik.
- Tuvim 1957: J. Tuvim, Litanija, Beograd: *Savremenik*, prevela: Desanka Maksimović, III, 5/1, Beograd, 84.
- Tutnjević 1965: S. Tutnjević, Staniša Tutnjević, Ljudi određeni grijehom, Sarajevo: *Život*, XIV, 11, Sarajevo, 68–71.
- Vučković 2008: R. Vučković, Istorija i poezija u knjizi Tražim pomilovanje, u: A. Ćosić-Vukić (red.), *Tradicionalno i moderno u stvaralaštvu Desanke Maksimović*, Beograd: Zadužbina „Desanka Maksimović”, 215–233.
- Vučković 2008: R. Vučković, *Pisac, delo, čitalac*, Beograd: Službeni glasnik.
- Zadušnice 1998: *Zadušnice: antologija pesnika ruske iskoni dvadesetog veka*, preveli: Milan Vuković, Vladimir Jagličić, Jovica Janković i Lazar Radulović, Kragujevac: Književni klub „Katarina Bogdanović”.

Sanja V. Golijanin Elez

**MODERNITY OF SLAVIC IMPULSES (THE DIALOGUE
AUTHOR – HERO) IN THE POETIC OPUS OF DESANKA
MAKSIMOVIĆ – ONTOLOGICAL PREMISES OF “SLAVIC
BROTHERHOOD”**

Summary

Synthetic outcomes of poetic and hermeneutic aspects of Desanka Maksimović's poetry are effectuated in a new reading by emphasizing (besides the recognizable aesthetic components of her lyrical speech) the palimpsestic reach of the spirituality of the Slavic culture, which, in the outcomes of her early lyrics and later reflections, is emphasized by the dynamics of the discourse and dialogism of the poetic thought in its illuminative, anthropological and ontological givenness. By comparative analysis of the first and third creative phases, by dynamics of cyclicity of small and large poetic forms (a part - the whole and the whole - a part) the multiplied motif structure and idealist standpoints are expressed on the plane of form by deepening the lyrical substance, by increasing the epic potential in the reflexive miscellanies of the third period, by apostrophizing the relation author-hero, “sense of religion” and iconic nature of a poetic image, by which immediate contacts are made with Russian poetry and culture – not only on the poetic but also on a deeper level, in illumination of medieval canons and mythical and historical consciousness.

Expectations of hermeneutic research point to ontological closeness of poetess's zeniths (*I Plead for Amnesty*) to Bakhtin's comprehension of responsibility of the poet and poetic act as particular forms of creative aesthetization of the moral attitude.

Keywords: Desanka Maksimović's poetry, Slavic culture, modernity, traditionalism, dialogism, “sense of religion”, “sense of history”, ethics of literature, ontology

*Примљен 26. маја 2017. године
Прихваћен 14. септембра 2017. године*

Корнелије Д. Квас¹
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Београд

УТИЦАЈ ПИСАРЕВА НА ПОЕТИЧКА СХВАТАЊА СВЕТОЗОРА МАРКОВИЋА

Светозар Марковић први је теоретичар реализма у Србији и његова поетика под снажним је утицајем Дмитрија Ивановича Писарева. Од Писарева он преузима основну теоријску дистинкцију естетика–реализам. Реализам почива на идеологији научног напретка и друштвене корисности. Естетика је непријатељ реализма јер је заснована на метафизичким категоријама. Реализам је за друштво користан, док је естетика по друштво штетна. Марковић од Писарева преузима најважније теоријске погледе, као што су они о утилитарној функцији књижевности, предност садржине у односу на форму, релативистичко схватање вредности књижевог дела засновано на критеријуму друштвене корисности, онтолошку предност стварности у односу на уметност, одбацавање лиризма и сентиментализма и истицање романа над осталим књижевним жанровима. Марковић следи Писарева у уверењу да је друштвена корисност основна функција књижевног дела и истовремено мерило његове вредности. Према томе, везе између руског и српског теоретичара су вишеструке и снажне и показују значај руске књижевне мисли за формирање поетике реализма у Србији.

Кључне речи: Писарев, Светозар Марковић, естетика, реализам, реалисти.

1. УВОД

Пишући о животу и делу Дмитрија Ивановича Писарева, Милосав Бабовић истиче снажан утицај великог мислиоца и теоретичара на руску омладину. Писарев је утицао, примећује Бабовић, и на једног српског омладинца, Светозара Марковића, који је у својим раним двадесетим годинама боравио у Русији²: „И наш Светозар Марковић”, пише Бабовић (1962: VI), „понео је заувек његов лик у Милошеву глуву и глибаву Србију. И кад је зборио и кад је писао, и кад је тамновао и барјак буне развијао – лебдео му је Писарев пред очима”. Александар Флакер (1975: 315) примећује како је Писарев „снажно утјецао на мишљење покољења шездесетих и седамдесетих година, а његове су идеје често биле присутне и у каснијим руским погледима на књижевност, па таква утилитаристичка схваћања и данас обиљежавамо његовим именом”. Значајно је и његово

1 kornelije.kvas@fil.bg.ac.rs

2 Светозар Марковић рођен је 1846. а преминуо је 1875. У Русији је боравио од 1866. до 1869. године.

запажање: „Писаревљеви су погледи, уз идеје Чернишевског, имали одјека такођер у Србији (Светозар Марковић, Пера Тодоровић) и Хрватској (Илија Миларов)” (Flaker 1975: 315). Утицај руских револуционарних демократа, Чернишевског, Доброљубова и Писарева на поетичка схватања Марковића спомиње и Јован Деретић.

Предмет ове студије је до сада недовољно истражен утицај Писарева на Светозара Марковића.³ То деловање не може се потпуно раздвојити од материјалистичке филозофије коју су и један и други заступали, али и културне климе руских револуционарних демократа којима је Рус припадао, а коју је Марковић, у доброј мери, усвојио. Наравно, на Марковићеве ставове о књижевности, поред Писарева, утицали су и Чернишевски и Доброљубов (в. Квас 2016: 84–88), али о томе овде неће бити речи. Циљ рада је да покаже утицај Писарева на поетичка схватања Светозара Марковића, пре свега изражена у дистинцији естетика–реализам.

2. ПИСАРЕВ

У свом најзначајнијем поетичком тексту, под називом „Реалисти” (1864), Дмитриј Иванович Писарев залаже се за доследну примену материјалистичке филозофије на разумевање уметности и књижевности. Он тврди како је економисање умним снагама „ништа друго до строги и доследни реализам” (Pisarev 1962: 79). Свака делатност, па тако и књижевна, свој смисао добија само уколико користи друштву; економисање умним снагама подразумева свест о општеној користи реалистичких књижевних дела. Писарев (1962: 79) жели да реалисти књижевници буду као природњаци, који раде, а не фантазирају, и чији се рад „састоји у изучавању оних страна природе које се могу видети, измерити и пребројати”. Он уочава три разлога недовољно развијеног реализма у руској књижевности: „прво, наше опште незнање; друго, поезија и естетика; и треће – учено фразирање” (Pisarev 1962: 79).

Незнање, поезија и естетика, као и учено фразирање – главни су непријатељи реализма и реалиста. И самом родоначелнику руске књижевнотеоријске мисли, Бјелинском, недостаје знање о материјалистичкој филозофији. Писарев (1962: 109–110) тврди да је „Бјелински природњак а не естетичар и не хегеловац, учинио би десет пута више користи, и после рада таквог колоса ја, разуме се, не бих имао потребе, а чак ни могућности, да у 1864. години пишем ове редове”.

3 У књизи *Границе реализма*, у поглављу под насловом „Реализам и друштвена функција уметности: руски теоретичари реализма и Светозар Марковић”, написао сам: „Марковић је најближи Чернишевском и своје мисли о књижевности пресудно обликује под његовим утицајем” (Квас 2016: 85). Утицају Писарева на Марковића посветио сам следеће речи: „Писарев је очигледно Марковићев узор, нарочито када руски писац набраја имена узорних писаца” (Квас 1962: 86), уз закључак како се „имена писаца које Марковић наводи као узор нове, реалистичке књижевности, готово сасвим поклапају са ауторима које истиче Писарев и углавном су са Запада; то су Иго, Дикенс, Жорж Сандова и један Рус, Гогољ” (Квас 1962: 87). Утицај Писарева на Марковића узима се код нас као опште место, а да нико није аналитички прецизније показао природу тог утицаја.

Први непријатељ реализма је незнање. Још прецизније, за Писарева је то непознавање материјалистичке филозофије и неприхватање утилитарне функције уметности. Непријатељ реализма је и учено фразирање, али су највећи противници реализма поезија (највише лирска) и, изнад свега осталог, естетика. Све оне који не прихватају његове идеолошке принципе Писарев једним именом назива естетама. Реалисти су супротстављени естетама. Дистинкције естетичари–реалисти и естетика–реализам темељи су Писаревљеве поетике.

Естетете се диве античкој скулптури, откривајући своје ласцивне и сладострасне жудње. Лирски песници својим делима показују како се умне снаге узалудно троше. Они су „тотални беспосличари” (Pisarev 1962: 121). Гете и Шилер, истиче руски теоретичар уметности и књижевности, умислили су да „треба само тананије осећати, узвишеније мислити и замршеније се изражавати, па ће тада учинити целом човечанству неизмерну доброту” (Pisarev 1962: 121). Гетеу он признаје огромну памет, која није била усмерена на корист човечанству. Разлика између реалиста и естета је та што реалисти, како би „сачували поштовање према себи, настављају много да раде, а естетете за постизање тог истог циља настављају да једу лепо, да пију лепо, да се лепо умивају и лепо гледају жене” (Pisarev 1962: 123). Друштвена корисност је основна функција уметничког дела и истовремено мерило његове вредности.

Дистинкцију естетика–реализам Писарев (1962: 137) наставља да развија на следећи начин:

„Естетика и реализам су стварно непомирљиви непријатељи и реализам треба радикално да искорени естетику, која данас трује и доводи до бесмисла све гране наше научне делатности, почев од највиших сфера научног рада и завршавајући најобичнијим односима међу мушкарцем и женом. Ја ћу се одмах постарати да докажем читаоцу како је естетика најотпорнији елеменат умног застоја и најљући непријатељ разумног прогреса.”

Рене Велек (1965: 255) тврди да за Писарева естетика значи „становиште како је форма значајнија од садржине”. То је тачно, али, и то посебно истичем, за Писарева естетика значи много више: она представља све што је супротстављено, па и непријатељски настројено, његовом разумевању реализма. Сукоб о коме Писарев пише је пре свега идеолошки, а тек онда књижевнотеоријски и зато за руског теоретичара реализам почива на идеологији прогреса, научног напретка и друштвене користи. Непријатељ реализма је све супротстављено наведеним начелима и обухваћено је називом естетика.

Односи између мушкарца и жене истакнути су како би се јаче осудила лирика, романтичарска идеализација и занесеност лепотом жене. Писарев се противи свакој субјективности и наглашеној осећајности. Уметничко дело вредно је ако и само ако настаје као последица разума. За њега су естететски судови „банални” (Pisarev 1962: 124), јер су засновани на надахнућу, а не на разуму.

Велек (1965: 254) уочава како је Писарев „радикални утилитариста који верује у рационални егоизам коначно тежећи општем добру”. Оштри ставови Писарева против естетике делом су „реторички украси, полемичке екстраваганције створене да шокирају читаоца (*épater le bourgeois*)” (Wellek 1965: 255). Битније је да радикални утилитаризам и рационални егоизам Писарева има строгу идеолошку форму засновану на дистинкцији естетика–реализам:

„Естетика, инстинкт, рутина, навика – све су то истоветни појмови. Реализам, свесност, анализа, критика и умни развитак – то су исто тако истоветни појмови, дијаметрално супротни првим” (Pisarev 1962: 141).

Писарев под естетиком подразумева класични немачки идеализам и немачки романтизам. Заједно са Чернишевским и Доброљубовим заступа детерминистички материјализам, по коме је човекова личност одређена физичким (пре свега средином) и физиолошким процесима. Њихов материјализам разликује се од Марксовог дијалектичког материјализма и у највећој мери настао је под утицајем позног Бјелинског, Бихнера и енглеских утилитариста. По својим основним теоријским погледима Писарев прати главни ток мисли европских позитивиста и реалиста, али га његов радикализам одваја не само од европских теоретичара реализма (Шамфлерија, на пример), већ и од његових руских колега, Чернишевског и Доброљубова.

Реалиста жели да упозна човекову природу, а естетичар не, сматра Писарев, подразумевајући под природом идеолошку самосвест. Све што се не може рационално схватити и објаснити и свести на људске потребе Писарев назива инстинктом, рутином и (пасивном) навиком, које изједначава са естетиком. Суштинска разлика између естетичара и реалиста је у томе што „доследни реалист има високу, руководећу идеју, а естетичар такве идеје нема” (Pisarev 1962: 143). Одбацујући класични немачки идеализам и романтичарске теорије он може да тврди како се естетичар не води идејом. Заступајући позитивистички детерминизам и утилитаризам он прихвата идеју „опште користи или општељудске солидарности” (Pisarev 1962: 143). Та идеја за реалисте представља „један од основних људских закона човекове природе, један од оних закона који сваког часа крши наше незнање и чије нарушавање изазива готово све вечите патње нашег рода” (Pisarev 1962: 144). Зато је за Писарева реалиста само онај који се бави умним радом. Он са жалошћу констатује да се радничка класа бави искључиво мануелним радом и да се битно не разликује од машина.

Писарев истиче да рад савремених реалиста не познаје разлику између мушкарца и жене. Бити реалиста, писац, сликар или природњак, захтева идеолошку свест и умни напор или како то Писарев (1962: 162) кратко каже: „*треба мислити*” и зато је уверен да је „рад савремених реалиста жени потпуно доступан”. Васпитање је разлог удаљавања жене од умног рада. Он увиђа дијалектички однос између друштвених односа и еманципације жена: само најпаветније жене могу да савладају друштво-

не препреке и омогуће себи бављење умним радом; оне доводе до промена друштвених односа, а промењене друштвене околности утицаће на положај жена. Писарев се залаже за равноправност полова и то не равноправност у бављењу сваким послом (јер он мануелни рад препознаје као аутоматизовану делатност која не води општем добру и срећи), већ равноправност у бављењу умним радом.

У наставку своје студије „Реалисти” Писарев сужава предмет свог интересовања са реалиста уопште (а то су сви који се баве умним радом на општедруштвену добит) на реалисте књижевнике, песнике и прозне писце. На исти начин он са реализма као ознаке за умну активност која води општедруштвеном добру, прелази на уже значење књижевноуметничког реализма.

Доследни реализам доноси општедруштвену корист а књижевност реализма треба да прошири границе личног искуства: „Ако нам књига у том погледу не даје апсолутно ништа, ниједног новог факта, ниједног самосталног погледа, ниједне оригиналне идеје, ако ничим не покреће и не подстиче нашу мисао, ми такву књигу називамо празном и ништавном” (Pisarev 1962: 178). Књижевност снабдева човека новим чињеницама о животу, износи самосталне погледе на живот и оригиналне идеје. Истакнуте су епистемолошка и утилитарна функција књижевности. Књижевно дело је успешно и вредно ако доноси (позитивно) знање о животу и друштву, на тај начин користећи заједници.

Писарев се противи идеји о несвесном стваралачком процесу. Он не признаје „такозвано несвесно и безидејно стваралаштво” (Pisarev 1962: 178). По њему, ради се о естетичарском миту створеном „ради веће тајанствености” (Pisarev 1962: 178). Руски теоретичар допушта могућност да су у старини песници стварали несвесно и путем надахнућа, али то више није случај. Данас се, тврди он, „не пева већ пише и штампа” и бесмислено је у песнику гледати „блиског рођака егзалтиране делфинске Пителије” (Pisarev 1962: 178). Савремени песник је део друштва и друштво од њега тражи да говори „логично и озбиљно” (Pisarev 1962: 178).

Руски револуционарни демократа истиче како негује „дубоко и сасвим искрено поштовање према прворазредним песницима свих времена и народа” (Pisarev 1962: 195). Међутим, задатак реалистичке критике је превредновање старих вредности. Уз помоћ критеријума друштвене корисности она треба да изврши селекцију књижевних споменика и то у складу са идеологијом прогреса и друштвеног напретка. Прогресивна књижевна дела су вредна, конзервативна то нису. Он узима у обзир дух времена и релативност вредносног критеријума заснованог на идеолошкој и друштвеној функцији уметности. Шекспира је немогуће оцењивати само као прогресивног или конзервативног писца, из једноставног разлога што „људи XVI века још нису имали појма о таквом прогресу који обухвата све гране друштвеног живота и све видове људске мисли” (Pisarev 1962: 195).

Он зато истиче још један, не мање важан задатак реалистичке критике. Поред селекције вредних књижевних дела прошлости, она треба да

вреднује савремену књижевност. Ту су мерила прогресивности строжа у односу на књижевна дела прошлости. Реалистичка критика треба да је, у складу са основним идеолошким мерилем, непопустљива према савременицима (в. Pisarev 1962: 195).

Када би се данас појавио песник Шекспировог великог талента, тврди Писарев (1962: 195), и када би се уместо побољшању друштвених прилика окренуо писању историјских драма, „реалистичка критика би имала пуно право да буде немилосрдна према томе што такав колосалан таленат окреће главу од интереса реалне стварности и бежи у област ’блаженог посматрања’”. Свака равнодушност према савременим потребама друштва или окретање тежњама прошлости даје за право реалистичкој критици да пажљиво анализира те „ненормалне и штетне појаве” (Pisarev 1962: 196). На тај начин, читалачка публика биће упозорена да је реч о безвредним делима која одвлаче пажњу од „корисног рада” (Pisarev 1962: 196).

Писарев тврди да је доминација романа у прози доказ промене односа читалачке публике према поезији. Тај жанр пажњу читаоца сасвим усмерава на „*садржину*, то јест на мисао” (Pisarev 1962: 199). Руски теоретичар истиче и да је роман „*најкориснији* вид песничког стварања” (Pisarev 1962: 200). Роман успева да оствари утицај књижевности на друштво стварајући „друштвено мњење” (Pisarev 1962: 201). Књижевност уопште, а посебно роман, треба да служи интересима савременог живота.

3. СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ И ПИСАРЕВ

У студији „Реални правац у науци и животу” (1871–1872) Светозар Марковић пише о историји и облицима друштвених и политичких односа, економији и производњи, развоју науке, посебно Дарвинове теорије еволуције. Реални правац препознаје јединство природних закона: „То је правац, који вели да се све појаве, што се догађају било у организмима, било у душевној радњи човека, било у радњи целог друштва – да се све оне могу објаснити законима, који се налазе у самој природи, да зато није потребна никаква сила ван природе” (Marković 1892: 205). Као и Писарев, Марковић се опредељује за материјалистичку филозофију, у којој нема простора за метафизичке категорије.

За српског мислиоца важно је да се „производња тако организује како је за све чланове друштва најкорисније а не само за поједине” (Marković 1892: 205). Он истиче важност принципа опшtedруштвене користи који важи за све облике стваралаштва, па и књижевност. Тај принцип он непосредно преузима од свог руског узора.

У тексту „Како су нас васпитавали” (1868) Марковић разматра и образовни и школски систем у Србији његовог времена. Реторика и поезија су за њега гимназијски предмети који штете ученицима и напомиње да су у Русији ти предмети давно избачени (в. Marković 1949: 100). Разлоге које он наводи против поезије и реторике указују на смер његових пое-

тичких размишљања. Ти предмети подучавају о форми, а не о садржини књижевних дела:

„Много су нам добра донеле реторика и поезија. Саздале су на нам оне романисте и новелисте, који су писали романе и новеле из народног живота, а нису нимало знали народ. Али зато су они знали како изабрати 'фабулу', како устројити 'заплет' и како га размршавати итд. Саздали су нам поете који су певали о љубави коју нису осећали; певали о крви и јатаганима – једном речи о свему што нису знали. Али зато су знали – шта је фигура, шта тропа и шта метафора; шта су то јамби и шта трохеји и које су строфе с каквим сликовима 'најблагозвучније'” (Marković 1949: 102).

Марковић иронично пише о „добру” које су поезија и реторика донеле српском друштву. Као и Писарев, он даје предност садржини у односу на форму књижевног дела. Писарев издваја роман од свих књижевних жанрова, јер најбоље усмерава пажњу читаоца на најважнији слој дела, на његову садржину. Следећи руског теоретичара, Марковић критикује српске писце који, не познајући стварност, предност дају форми у односу на садржину. То су песници који не знају о чему певају и не познају сопствени народ. Познавање друштва испуњава садржину књижевног дела, а тражено формално савршенство не доприноси вредности књижевности.

Два најзначајнија поетичка текста првог теоретичара реализма код Срба јесу „Певање и мишљење” (1868) и „Реалност у поезији” (1870). Марковић у тексту „Певање и мишљење”, који носи поднаслов 'Једна панорама из наше лепе књижевности', у стилу европских, а посебно руских теоретичара реализма, доводи у непосредну везу развој поезије и науке. У првобитним временима, док је наука још неразвијена, песници су сматрани вишим створењима, који надахнути певају боговима и краљевима, а обични им се људи диве дижући им храмове (в. Marković 1949: 133). Уздизање и слављење песника изједначено је са незнањем, а њихово право вредновање могуће је једино уз помоћ знања.

Као и у тексту „Како су нас васпитавали” и у „Певању и мишљењу” и „Реалности у поезији” Марковић истиче садржину над формом. У тексту „Реалност у поезији” пише како је садржина књижевног дела „живот народни” (Marković 1949: 147). Он тврди како код српских песника „нема садржине, бар не садржине која би вредила за народ, јер они не знају за живот народни, они певају свој живот који је често изопачен наопачким појмовима из школе и рђавих књига” (Marković 1949: 147). Вештачка форма неће допринети корисности уметничког дела, као његовој основној функцији.

Критеријум друштвене корисности пресудно одређује вредност књижевноуметничког дела, пише Марковић (1949: 133) у есеју „Певање и мишљење”:

„Од књижевности се захтева да доноси само оно што је заиста корисно друштву: да претреса и подиже савремена питања, да представља истински живот народни са гледишта савремене науке, једном речју, да је по

мислима и осећанима савремена. А књижевник је дужан да разуме живот људски са свима разностручним приликама што их живот ствара; да разуме потребе које се рађају у животу и да уме да одговори на питања што их живот задаје сваким тренутком. А то може само човек са савременим образовањем.”

Задатак правог песника је да проникне у друштвене односе и открије друштвену неправду, а не да се предаје лажној осећајности коју заговара естетика. Реалиста је мислећи стваралац који анализира друштво и прати друштвене промене, а не препушта се налетима емоција: „Браћо песници, разлика је међу певањем и мишљењем!” (Marković 1949: 142).

Естетика је за Марковића (1949: 136),⁴ као и за Писарева, немачки класични идеализам и романтизам и зато полазећи од позитивизма тврди како „људи од науке доказаше необоривим основама да су метафизичарске теорије о лепом празна измишљотина”. Марковић (1949: 133) не жели да даје детаљну историју критике, већ полази од критичара који су „васпитани у школи философа идеалиста”, а то су „критичари естетичари”. Они полазе од апсолутне идеје и у свакој појединачној појави проналазе њено остварење. Лепота је апсолутна и зато недостижна у уметничком делу. На тај начин, тврди Марковић (1949: 134), естетичари су песништво „скинули с негдашње висине, али су у исто време оковали лепу књижевност”.

За Марковића, као и за Писарева, естетички закони нису вечити и непроменљиви. Писарев би, са становишта реалистичке критике, осудио савременог Шекспира који се не би бавио актуелним друштвеним питањима. То је и становиште српског теоретичара реализма. Српски мислилац као пример узима Шекспировог *Отела*. У време настанка трагедије Отелова смрт је трагична, јер „наука још не беше кадра да упитоми оне дивље страсти што их породи варварство средњег века, и кад се на жену сматрало као на ствар створену за човеково уживање” (Marković 1949: 134). Друштвене околности су промењене. Положај жена је измењен и признаје им се достојанство. Савременог Отела, претпоставља Марковић (1949: 134), публика би доживела као простог зликовца „кога би се сваки образовани човек гнушавао”. Промену друштвене парадигме српски теоретичар реализма узима као основу вредновања књижевности:

„У средњем веку Отела правда његова силна страст, али у XIX веку наука је доказала да сва наравствена страна човекова зависи сасвим од његовог умног развитка, и данашњи Отело доказао би само да га се није дотакла савремена наука. Савремена наука не признаје да су извесне страсти урођене човеку још од колевке као што су му на пр. урођење црне очи или велики нос; тако исто не признаје ’слободну вољу’; независну од околности у којима човек живи и васпитава се; па стога не признаје и сву естетичарску теорију о ’трагичном моменту’ која је основана на ’борби страсти’ у човеку, или на борби ’страсти и дужности’ и на ’кривици’ трагичног јунака као створења обдареног ’слободном вољом’” (Marković 1949: 134–135).

4 До краја поглавља, сем ако то није у тексту другачије назначено, анализирам Марковићев текст „Певање и мишљење”.

Естетика је, тврди Марковић (1949: 135), подигнута на лажним те-мељима, а то су „метафизичарске 'урођене' идеје”. Естетичари су за Марковића, као и за Писарева, и теоретичари и песници и писци – сви који умишљају да је човеков задатак да се својим творевинама приближи идеалној лепоти. Естетичари „уображаваху да они допуњавају природу, а овамо сав њихов рад беше тек слабо подражавање природи” (Marković 1949: 136). Уметност подражава природу, јер је природа (стварност) савршенија од уметности. Он се позива на Писарева и његово тврђење да су таленат, ум и образовање нужни да би се драме, па и Шекспирове, приближиле коментару природе (в. Marković 1949: 136). Стварност је савршенија од сваког уметничког дела, а најбоља дела уметности, понавља за Писаревим Марковић, могу се само приближити стварности.

Писарев (1962: 137) је указивао на то да естетика „трује и доводи до бесмисла све гране наше научне делатности”, од најумнијих области науке до разумевања односа између мушкарца и жене. Истог мишљења је и Марковић (1949: 139), који сматра да је образовање које нуде естетичари лажно и да зато лоше утиче на омладину: „код њих све друге потребе човека ишчезавају пред једном потребом његовог организма – љубављу”. И руски и српски теоретичари реализма сматрају да естетика (идеализам и романтизам) беспотребно инсистира на осећајности како би се замаглила и пренебегла основна – друштвена функција књижевности: „Даровит песник знаће шта да каже о осећању љубави или ма каквом другом, – што ће имати опште вредности, а неће никад стварати од љубави болест а од женскиња накараду као наши песници” (Marković 1962: 140). У тексту „Реалност у поезији” он закључује како лиризам све више нестаје и да се уместо њега појављује „критичко разматрање савременог друштва са свима његовим потребама” (Marković 1949: 149).

Писарев је истакао роман као жанр који на најбољи начин испуњава, основну, друштвену функцију уметности (в. Pisarev 1962: 199–201). У тексту „Певање и мишљење” Светозар Марковић (1949: 141) истиче савремени друштвени роман деветнаестог века као средство борбе „против политичке и друштвене тираније”. Роман је и образовно средство, јер се бори против незнања и сујеверја, против заосталих обичаја. „Савремени роман”, пише Марковић (1949: 141), „са својом дагеротипном истинитошћу и дубоком психолошким анализом живота постао је најсигурније средство да се изнесу на видик болести друштвеног живота, а у исто време и најсилније оружје да се пропагандишу нове мисли у масу народа”.

4. ЗАКЉУЧАК

Марковићево преузимање дистинкције естетика–реализам од Писарева нужно је водило до утилитаристичког схватања књижевности. У томе је и основни утицај Писарева на српског теоретичара реализма. Идеолошка, а не књижевнотеоријска основа бинарне опозиције естетика–реализам водила је Писарева ка радикалном утилитаризму и схватању реализма као уметничког остварења материјалистичке идеоло-

гије. Марковић следи темељно начело поетике Писарева, дистинкцију естетика–реализам, и сходно њој супротставља реалисте естетичарима, садржину форми и савремену науку идеалистичкој филозофији.

Марковић не само да преузима основну полуку теоријске мисли Писарева, дистинкцију естетика–реализам, већ и остале, најважније елементе његове реалистичке поетике: принцип друштвене користи, предност садржине у односу на форму, релативистичко схватање вредности књижевог дела, онтолошку предност стварности у односу на уметност, одбацивање лиризма и сентиментализма, истицање образовне функције књижевности која се најефикасније остварује у роману.

Марковић је утилитариста као и Писарев, и то само наизглед мање радикалан од свог руског узора. Том утиску доприноси блажа реторика и мање истицање идеолошких ставова. Марковићево преузимање дистинкције естетика–реалисти од Писарева открива праву природу његове поетике – на идеолошким ставовима заснован радикални утилитаризам.

Листа референци

- Babović 1962: M. Babović, Dmitrij Ivanovič Pisarev, predgovor, u D. I. Pisarev, *Izabrane studije i rasprave*, Beograd: Kultura, V–XXXI.
- Flaker 1975: A. Flaker, Novija ruska književnost, u *Povijest svjetske književnosti*, Zagreb: Mladost, 269–404.
- Kvas 2016: K. Kvas, *Granice realizma*, Beograd: Zavod za udžbenike. [orig.] Квас 2016: К. Квас, *Границе реализма*, Београд: Завод за уџбенике.
- Marković 1892: S. Marković, *Realni pravac u nauci i životu, Celokupna dela Svetozara Markovića*, Sv. 5, Beograd: Lj. Joksimović. [orig.] Марковић 1892: С. Марковић, *Реални правац у науци и животу, Целокупна дела Светозара Марковића*, Св. 5, Београд: Љ. Јоксимовић.
- Marković 1949: S. Marković, *Izabrani listovi*, Zagreb: Novo pokolenje.
- Pisarev 1962: D. I. Pisarev, *Izabrane studije i rasprave*, izbor Radovan Lalić, prevod, predgovor i napomene Dr Milosav Babović, Beograd: Kultura.
- Wellek 1965: R. Wellek, *A History Of Modern Criticism 1750–1955, The Later Nineteenth Century*. Volume 4, Cambridge: Cambridge UP.

Kornelije Kvas

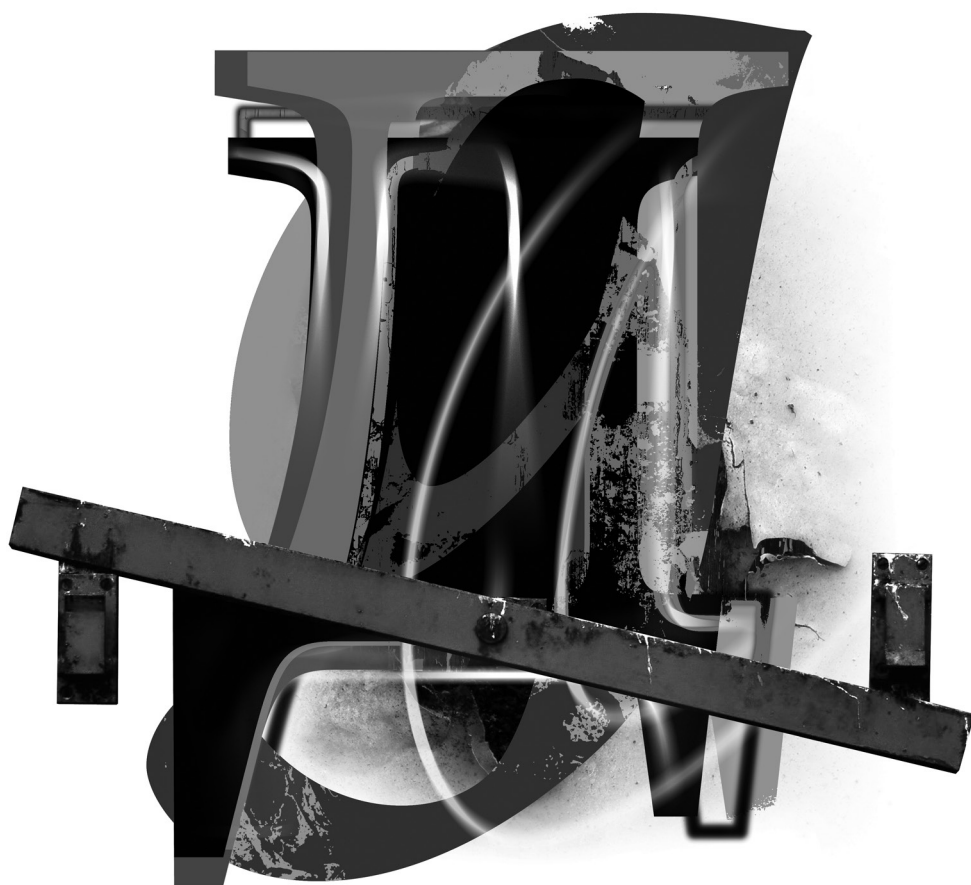
THE INFLUENCE OF PISAREV ON SVETOZAR MARKOVIĆ'S POETIC CONCEPTIONS

Summary

Svetozar Marković was the first theoretician of realism in Serbia and his poetics were significantly influenced by Dmitry Ivanovich Pisarev. He adopted from Pisarev the fundamental theoretical distinction of aesthetics–realism. Realism is based on the ideology of scientific progress and social utility. Aesthetics is the enemy of realism because it is based on metaphysical categories. Realism is useful for society, while aesthetics is harmful for society. Marković adopted Pisarev's most important theoretical views, such as the utilitarian function of literature, the preference of content in relation to form, the relativistic understanding of literary value based on the criterion of social utility, the ontological priority of reality compared to art, the rejection of lyricism and sentimentality, and favouring the novel over other literary genres. Marković followed Pisarev in the belief that social utility is the basic function of literary work and also a measure of its value. Thus, the relationships between Russian and Serbian theoreticians are multiple and strong and show the importance of Russian literary thought for the formation of the poetics of realism in Serbia.

Keywords: Pisarev, Svetozar Marković, aesthetics, realism, realists

*Примљен 14. јуна 2017. године
Прихваћен 14. септембра 2017. године*

Ивана И. Петковић¹

Универзитет у Новом Саду
Педагошки факултет у Сомбору

СРПСКО-РУСКЕ КЊИЖЕВНЕ ВЕЗЕ БАРОКНЕ ЕПОХЕ

У раду ћемо настојати да укажемо на сличности и и међусобну везу између руске и српске књижевности у барокном периоду. Чињеница да су обе пролазиле кроз период барока у приближно исто време битно је одредила и сличности у постојању појединих књижевних форми, као нпр. школског позоришта у коме су се преплитали руско-украјински утицаји са српском традицијом, прихватањем силабичке версификације, као и помоћи у јачању српске културе коју су Руси указивали Србији. Истовремено од значаја су и сличне друштвено-историјске околности у којима су настајале барокне књижевности Србије и Русије, као и чињеница да припадају специфичном простору који бисмо одредили као подручје источнословенског и ортодоксног барока.

Кључне речи: барок, српско-руске књижевне везе, школско позориште, источнословенски барок.

Источноевропски барок је имао своје специфичне одлике у поређењу са западноевропским бароком. Те своје разлике источноевропски барок једним делом дугује националној условљености, а другим делом факторима као што су историја, географски положај, религија и жанровско „кашњење” руске књижевности у односу на западноевропску књижевност. Националне одлике руског и украјинског барока су у великој мери одређене православљем и његовим доминантним утицајем у свим сферама духовног и културног живота. Може се без претеривања тврдити да је православље до XVII века у потпуности усмеравало и контролисало ток и развој књижевности, која је била више у служби религије него што је имала своју самосталност као уметност. Ипак, XVII век доноси преокрет у руској књижевности, који ће донети и дефинитивни раскид са жанровским системом средњовековне књижевности; појаву нових жанрова и отварање према западној Европи, европеизацију Русије, њено културно и економско јачање. Овакав економски напредак је условио појаву како ширег круга читалаца, тако и јунака нових књижевних жанрова, који би одговарали њиховим стремљењима. Појављује се сатирична књижевност, преводи страних књижевних дела, публицистика, авантуристички романи, витешки и пикарески роман, биографије, аутобиографије, интересовање за индивидуу која постаје јунак нових жанрова руске књижевности. Тада први пут у руској књижевности срећемо

1 petkovicivana1011@yahoo.com

индивидуализованог јунака и субјективни принцип у стварању књижевног дела, обраћа се пажња на његов психолошки портрет, приватан и љубавни живот. Сличну трансформацију доживљава и српска књижевност. М. Павић о положају Срба у XVIII веку говори:

„Тако су Срби били присељени на подизање културнога и научног нивоа од горе, преко високих руских школа, пре свих Духовне академије у Кијеву, и преко Лицеја и Универзитета у Угарској, Аустрији и Немачкој, све, наравно, највише протестантских школа, јер је положај Срба у римокатоличким школама био неиздржив” (Pavić 1973: 19).

Он даље наводи да су Срби знање стечено од странаца умели да сједине са српском традицијом, али да књижевност и у овом периоду остаје намењена и даље само најобразованијем слоју становништва. И српска и руска књижевност су пролазиле кроз епоху барока у приближно истом периоду. Барок у српској књижевности обухвата период од средине XVII века до краја XVIII века, док је у руској обухватао период од краја XVII до краја XVIII века. Заправо период XVII века у српској култури праћен је крупним променама.

„Управо у тим преломним тренуцима, током столећа у којем су врхови српске цркве окрећући се од турске империје почели тражити ослонац на стране, западне силе, или Русију, започео је напореда с политичком преоријентацијом и један аналоган процес културне и књижевне преоријентације на нове књижевне узоре који су важили на Западу, на Јадранском приморју или у украјинској варијанти западне схоластике” (Pavić 1991: 5–6).

С обзиром на разлику у религији у односу на западноевропски барок српски и руски барок је имао своје карактеристике условљене православљем.

„Ако се узму у обзир посебне околности под којима је ово прикључивање извршено, биће јасно да се српски књижевни барок није могао понашати сасвим као барок у некој другој западноевропској књижевности, и да су у крилу тог стила српске књижевности превазилажене сасвим другачије стилске наклоности претходног периода. Отуда особеност барокног стила не само српског, него и руског, отуда оно што модерни истраживачи називају и 'ортодоксним бароком'" (Pavić 1991: 8).

Постоји још једна не мање важна подударност у српској и руској књижевности. У руској књижевности није постојала епоха ренесансе, па је барок делимично преузео њене одлике. Управо то је допринело ведријем тону источнословенског, а у његовом оквиру и руског барока. Ведрији тон је био у складу са православљем, које је налагало смирење, одрицање јаких емоција, очајања и страсти. Сличне одлике има и српска књижевност.

„Ова нова оријентација у српској књижевности XVII века није, међутим, била једноставна, и тешко ју је поредити са преласком у барок оних европских књижевности које су имале ренесансу у западноевропском значењу речи. Српска књижевност у XVII веку није прешла само из стила у стил него и из цивилизације у цивилизацију” (Pavić 1991: 6).

Д. С. Лихачов примећује да се због непостојања ренесансе руски барок није враћао средњем веку, већ је учвршћивао његове традиције као нпр. користећи стил „*плетение словес*”². С обзиром на то да је руски барок преузео улогу ренесансе, тиме се објашњава умеренији тон ближи ренесансном духу и наглашена дидактичка улога. Иако барок не можемо сматрати оригиналним и аутентично руским књижевним правцем, он је несумњиво утицао на српски и на јужнословенски барок у целости. Овакав руски барокни утицај и уопште источнословенски утицај је посебно био карактеристичан за просветитељство.³ Србија је двадесетих и тридесетих година XVIII⁴ века добила од Русије књиге, учитеље и прихватила школско позориште. Од значаја је помоћ у књигама која је стизала из Русије у Србију и настојање да се допринесе њиховом културном развоју. „Из Русије слате су књиге на све стране где год се богослужење врши”, пише у једном предговору из XVII века, „богоугодним језиком словенским, в Великој и Малој Русији, в Сербех и Балгарах и по иним странама”. Те књиге растуране су међу Србе на различите и често необичне начине.

„С бројним калуђерима с православног Истока долазили су у Русију од XV до XVIII века и многи српски црнориси: обични монаси, игумани, архимандрити, епископи, па и покоји пећки патријарх, који су поред других дарова доносили собом у знатном броју и рускословенских црквених књига...” (Pavić 1991:12).

Поред тога, српска култура се упознаје и са делима руског и украјинског барока. „Године 1733, у тренутку када руски утицај још није сасвим освојио, дела украјинског и руског барока већ су почела продирати у српске јавне библиотеке. Београдска митрополијска библиотека има дела Теофана Прокоповича (*Десјатословије* и *Режламенті духовни*), Гаљатовског (*Кључ разуменија*), Полоцког (*Обед душевни* и *Вечера душевна*), Барановича (*Меч духовни*), Исаије Копинског (*Алфавиті духовни*), граматике Смотричког, и друго” (Pavić 1970: 70). У овом периоду 30-их година XVIII века и оснивањем руских школа долази до промена у језику. Српско-црквенословенски замењује руско-црквенословенски XVII и XVIII века. Окретање Србије словенском Истоку имало је своју политичку позадину.

„Пресуднији је, међутим у овим питањима утицај Украјине, преко ње Пољске и Русије. Ово окретање словенском Северу имало је посебне политичке разлоге. Реагујући на појачану активност католичке противреформације, која је морала усвојити нове методе реформације и која је веома агресивна кроз цели XVII и XVIII век, српска је књижевност (да би јој се са успехом супротставила) прихватала те исте методе. Пошто су се ти методи наметали и у другим крајевима на границама религија, као на граници

2 „плетение словес” – китњаст стил украшавања почетних слова у тексту

3 Максим Суворов, први руски учитељ, долази у Карловце 1726. године, а 1727. отвара „Славјанску школу”. Каније долазе Емануел Козачински (1733), Трофим Климовски, Григорије Шумљак, Иван Мјенацки, Петар Падуновски, Симон Тодорски и др.

4 Интересантно је приметити да је, према Д. Медаковићу, уметнички утицај Русије био најјачи у периоду између 1740–1770.

пољско-украјинској у XVII и XVIII веку, и како су тамо били добро разрађени током XVII столећа, није чудо што је у српској књижевности руски утицај из Украјине добро примењен” (Pavić 1991: 10–11).

Ипак, на српску барокну књижевност су утицала и барокна струјања других народа и не може се сматрати да су једино руски и украјински барокни утицаји били од значаја за њено формирање. „Утицаји континенталног аустријског и немачког барока нашли су пут до српске књижевности преко хрватске књижевности на северу, а утицаји италијанске барокне књижевности нашли су тај пут до српске књижевности посредством хрватске књижевности с јадранског приморја” (Pavić 1970: 60). Значајни су и утицаји са севера, словенског севера и Пољске, која је и у Русију донела барокне тенденције.

„Поред ових утицаја са Запада, на српску књижевност барока делују и импулси са Севера, из Немачке и нарочито из руске и украјинске књижевности. Певана песма бележена по рукописним зборницима XVII и XVIII века у Србији и Хрватској често има заједнички музички репертоар са немачком популарном песмом певаном и бележеном у српској средини и у оригиналу. У хабсбуршкој монархији, која држи велики део територије са српским живљем, додир са немачким језиком и са књижевношћу на том језику неминован је” (Pavić 1991: 10–11).

Осамнаести век је период када Србија улази у модерну науку и књижевност. Овај развој се подудара са интезивним економским развојем Русије, Петровим реформама и њеном отварању према западној култури. Тако М. Павић, наводећи поделу Тихомира Остојића о три периода српске књижевности од краја XVII века до почетка XIX века, тврди да је период од 1690 до 1783. у књижевности обележен руским утицајем. Руски утицај којим се одликује друга фаза, „показао се духовно надмоћнијим од српске традиције. На језику руске књижевности XVII–XVIII века Захарија Орфелин, Јован Рајић и Симеон Пишчевић стварали су основе српске књижевности” (Pavić 1973: 31). Ипак и први период „је у језичком смислу и духовној оријентацији обележен руским утицајем” (Pavić 1973: 30). Руски утицај је очигледан у Орфелиновим стиховима. „Интересантно је да се Орфелин трудио да замени силабички метар силабичко-акцентским. Ова тенденција одговара развоју руске поетике, али још увек не говори ништа за то да је Орфелин знао реформе Третјаковског и Ломоносова” (Pavić 1973: 38–40).

Утицај руске и украјинске поезије се огледао у преношењу версификацијског система. „Нови, барокни версификацијски систем силабичке поезије на украјинском и руском језику био је, уз помоћ пољске версификације, разрађен још у XVII веку” (Pavić 1970: 36). С обзиром на доминантан утицај језуита и протестаната, Срби су имали потребу да се заштите од тог утицаја и у те сврхе прихватили су форме руске уметности, школску драму, силабички стих, схоластичко духовно беседништво. Потребно је било ојачати просвету како би се одупрли агресивној језуитској пропаганди. У оквиру руско-српског утицаја барокног

периода значајно је стваралаштво Емануила Козачинског. „Козачински је своје ученике увео и у силабичку поезију. Сем тога, пренео је у Србију барокну школску драму, неговану у Русији и Украјини” (Pavić 1973: 38). Посебну популарност у овом периоду има школско позориште. Емануил Козачински написао је *Трагедокомедију* коју су ученици карловачке „Латинске школе” први пут играли 15. августа 1736. на рускословенском језику у пољском тринаестерцу. Овде се појављују алегоријске фигуре типичне за школску драму (Благочастије, Совјест, Вражда, Очајаније, Славољубље, Сластољубље).

„Присуство таквих алегоријских фигура које оличавају врлине и пороке, дакле моралне особине, сврстава драму Козачинског међу 'моралитете'. То је 'историјски моралитет', и по тој другој својој особини он се везује за школске обрасце Козачинског, за драму Теофана Прокоповича, који је био предавач на Кијевској академији из које је изашао Козачински, и за низ дела руске школске драме, која су затим неговала историјску школску драму, како је то, например, чинио Журовски у XVIII веку и анонимни аутори руских школских драма Јелисаветиног времена, које су се и код нас преписивале и читале педесетих година XVIII века” (Pavić 1970: 268).

Драма је настала као део школског програма и имала је велику популарност, па су се појавили и њени преписи. Емануил Козачински се угледао на Теофана Прокоповича, али не у свему, за разлику од њега Емануил Козачински је користио у великој мери митолошке и алегоријске фигуре, које су уопште биле ређе у руској школској драми.

„Композиционо, Козачински се такође удаљио од Прокоповича: он не одржава као Прокопович три јединства, а комад дели на два антипролога, један пролог и тринаест чинова, што би донекле одговарало структури пољско-језуитске парадне драме, која се састојала из антипролога, пет до седам чинова и хора, интермедије и епилога” (Pavić 1970: 270).

„Драма је била заступљена готово искључиво комадима писаним за школско позориште, различитих језичких и поетских вредности, а научна књижевност долази до изражаја у историјским списима, као што је *Синописис*, или у лингвистици, у речницима, или граматички црквенословенског језика од М. Смотричког (1577–1633)” (Pavić 1991: 16).

Србија је прихватила школско позориште великим делом под руским и украјинским утицајем.

„Овакво школско позориште у XVIII веку продира и у српске школе, под двоструким импулсом. С једне стране, оно се развија у средини где већ делују и немачко и мађарско школско позориште. То позориште несумњиво је оставило трага и на репертоару српских школских представа, бар у области сценографије, а она је у Мађарској изузетно сјајна, свечана и везана за карневале и школске испитне свечаности” (Pavić 1970: 262).

Украјински утицај на формирање школског позоришта код Срба је био пресуднији. „Тако су они, прихватајући уопште књиге и просвету западног типа из Кијевске колегије, прихватили из Украјине и исту такву школску драму у пољским 'виршима'” (Pavić 1970: 264).

Руски и украјински утицаји у српској барокној књижевности су били, иако можда не пресудни, свакако присутни. Посебно су важни били за формирање школског позоришта у Србији, као и за увођење симлабичке поезије. Значајна је и подршка коју је Србија добила у наставном кадру и књигама од Русије, а која је у периоду јачања српске културе била од великог значаја за њено даље културно и духовно оснаживање. Поред прихватања утицаја других народа на српски барок, он је заједно са Русијом и Украјином чинио језгро једне јединствене појаве у култури овог периода „ортодоксног барока“, која се може сматрати својеврсним одговором на западноевропски барок у целини.

Литература

- Медаковић 1988: D. Medaković, *Barok kod Srba*, Zagreb: Prosvijeta.
Pavić 1970: M. Pavić, *Istorija srpske književnosti baroknog doba (XVII u XVIII vek)*, Beograd: Nolit.
Pavić1991: M. Pavić, *Istorija srpske književnosti baroknog doba, Barok, Барок*, Beograd: Dosije i Naučna knjiga.
Pavić 1973: M. Pavić, *Od baroka do klasicizma*, Beograd: Nolit.

Ivana I. Petković

SERBO-RUSSIAN CONNECTIONS OF THE BAROQUE

Summary

In this paper we will reconsider influences of Russian Baroque literature on its Serbian counterpart. The fact that both Russian and Serbian cultures passed through Baroque over a similar period of time determined the proximity of certain literary forms. Such was, for instance, school theatre which combined Russian and Ukrainian influences with Serbian tradition. Another significant factor was the similarity of social and historical circumstances in which Serbian and Russian baroque literatures appeared, as well as the fact that they belonged to a particular region which we could define as the area of East Slavic Orthodox Baroque.

Keywords: baroque, Serbo-Russian literary connections, school theatre, East Slavic baroque.

Примљен 26. јуна 2017. године
Прихваћен 14. септембра 2017. године

Јеромонах Гуриј (Гусев Дмитрий Александрович)¹
Манастир Свете Тројице – Сергијева Лавра

УТИЦАЈ СВЕТЕ ГОРЕ НА КЊИЖЕВНУ АКТИВНОСТ МАНАСТИРА СВЕТЕ ТРОЈИЦЕ У XV ВЕКУ

Рад је посвећен утицају који је имала Света Гора (Атос), као најдоминантнији центар древне књижевности на Балкану, на руску књижевну културу XV века, а истраживање се врши на прикупљеним рукописима Светотројицке Сергејеве Лавре, који се данас чувају у збиркама Одсека рукописа Руске државне библиотеке. Света Гора је својим ауторитетом директно утицала на духовни и научни развој најближе Русима словенске браће – Срба, а византијска образованост је имала утицаја на српску књижевност, углавном кроз преводе са грчког језика. Срби су у великој мери били укључени у књижевне активности Атоса у XV веку, о чему сведочи чињеница да већина рукописа из овог периода носи знакове српске рецензије. Резултати који су ојачали руске везе са Светом Гором појавили су се у области руске писмености, која је од средине XIV века до средине XV века била под јужнословенским утицајем. Када су се упознали са јужнословенским књигама, Руси су почели да се на њих угледају, што се одразило и на то да је такозвани руски полуустав био замењен полууставом јужнословенског типа, а тератолошки украс рукописа уступио је место геометријском. Закључује се да је процват књижевне активности манастира Свете Тројице у Русији у XV веку уско везан за име Балкана.

Кључне речи: балкански утицај, Света Гора, књижевна активност, Тројицки манастир.

Уз 1000-годишњицу руског монаштва на Светој Гори

Године 2018. Руска православна црква и руска држава обележавају хиљадиту годишњицу руског присуства на Светој Гори.² У вези с тим важно је обратити пажњу на оно што је то присуство дало руској култури. Пре свега, треба нешто рећи о утицају који је Света Гора имала на руску књижевност XV века. Управо је духовна књижевност, која је прикупљана и стварана у светим манастирима, одиграла кључну улогу у формирању свести руског друштва и његовог националног самоопредељења, о коме се данас тако много говори.

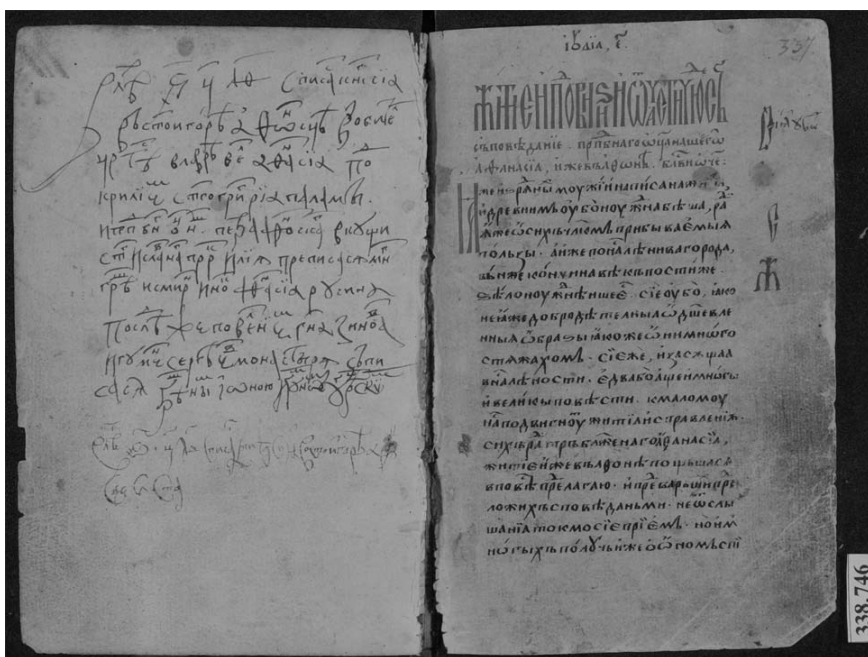
Непроцењиво благо руске средњевековне књижевности је Зборник рукописа Светотројицке Сергијеве Лавре, који се данас чува у фондовима Научноистраживачког одељења за рукописе руске државне библиотеке. Огроман број духовних књига XV века дошао је из пера писара

¹ guriios@mail.ru

² Атос или Света Гора – на полуострву Халкидики у Грчкој, још од давнина је „монашка република” и тај статус је сачувао до данас.

Троицког манастира – то су и хагиографске приче, и преписано Свето писмо, и богослужбене књиге, као и мноштво књига које су преведене са грчког језика. Шта је утицало на задивљујућу научну продуктивност наших древноруских манастирских писара? Шта је утицало на њихово дубоко интересовање за књижевност и књиге? Важан догађај у културном и духовном животу руског друштва је постао културни пљесак на Балкану у XIV веку, чији су ослабљени таласи доспели до Русије као балкански утицај. Руски научник, академик Дмитриј Сергејевич Лихачов, овај период назива „предренесанса руске литературе”.

Када говоримо о Балканском утицају, пре свега треба имати на уму да Света Гора Атос има најважније место у образовању међу осталим центрима древне књижевности на Балкану. Управо је њен ауторитет имао директан утицај на духовни и научни развој наше најближе словенске браће – Срба. Византијско образовање је утицало на српску литературу првенствено кроз преводе са грчког језика.

Ф.304.I, 746, Зборник XV века, листи 336

У историји јужнословенских народа Атос је одиграо веома важну улогу, али је за Србе имао посебан значај. У очима Источних и Јужних Словена Света Гора Атос је била центар строгог аскетског живота, али је под њеним окриљем дошло и до јачања књижевности. Атос је у XV веку, како по свом књижном благу, тако и по духовном просветљењу, заузимао најважније место у Источној цркви. Срби су веома много учествовали у књижевном раду Свете Горе XV века. Ово се може закључити на основу чињенице да већина рукописа из тог периода има обележја

српске редакције. Сваки словенски више или мање, велики народ имао је на Светој Гори Атосу свој национални манастир: манастир Зограф је био у власништву Бугара, Хиландар – Срба, Русика – Руса. Ови национални манастири су послужили као главни инструмент у међународној просветитељској активности Свете Горе, као што је касније Манастир Свете Тројице постао књижевни центар Московске Русије.

После пада Србије, као резултат отоманског освајања, замрла је и њена књижевна делатност, али у исто време, постепено се ослобађајући из татарског ропства, Руси почињу да показују интересовање за књижевност и позајмљују од Јужних Словена њихово књижевно наслеђе. Захваљујући својим путовањима на југ, Руси долазе у блиски контакт са Јужним Словенима. Преко тих путовања, у широком таласу, у руску писменост, која је замирала у периоду монголске инвазије, улила се свежа бујица јужнословенског балканског утицаја.

Књижевни покрет на Светој Гори је у XIV веку интензивираан под утицајем борбе са јеретичима Варламом и Акиндином. Учење преподобног Григорија Синаита о „паметном делању” добило је спреман одговор у срцима монаха-богослова. Страст за богословском мисли међу Бугарима и Србима обузела је и руске монахе. Ову чињеницу потврђује пажљиво проучавање рукописа из Манастира Свете Тројице. Тридесетих година XV века на Светој Гори је живео монах Јевсевије, који је био у контакту са игуманом Манастира Свете Тројице Зиновием, коме је, очигледно, слао књиге у Манастир Свете Тројице. По налогу Јевсевија, писар Јаков је 1425. године превео са грчког језика на руски „Слово испосничко” преподобног Максима Исповедника. „Слово” је сачувано на списку од 1431. године.³ Отприлике у исто време са Јевсевијем је на Светој Гори радио и Атанасије Русин. О њему су сачувана два следећа сведочанства у Четири јеванђеља XIV–XV века⁴: „У лето 1430. године ову књигу је набавио јеромонах Атанасије Русин на Светој Гори Атос у обитељи царској, у наведеној Лаври, у царству грчког цара кир Калуана Палеолога и код Пресветлог Патријарха Константинопољског кир Јосифа. И била је пренесена из Грчког царства у Русију [...] у спасени и Богу драги град Твер. При побожном и богољубивом великом кнезу Борису Александровичу, и дата је књига ова светој Богородици у лето 1436. године при игуману Јону”; „Написана је књига ова на Светој Гори Атосу, у обитељи царској, у лаври великог Атанасија [...] преписана од стране грешног и покорног монаха Атанасија Русина. По заповести господина Зиновија игумана Сергијева манастира спасао га грешни Јоно игуман Угрешки”.⁵ Године 1432. Атанасије Русин преписао је на Светој Гори у Лаври преподобног Атанасија житије светог Григорија Омиритског. У XIV веку архимандрит Печерског манастира Доситеј донео је у Русију „Начело Свете Горе”. Игуман једног од новгородских манастира – Иларион – донео је ориги-

3 Фонд Лавре – Ф.304.I, № 175, Поуке Исаака Сирина и ава Доротеја са додацима, Л. 402.

4 Воскресенске Новојерусалимске скупштине, № 1.

5 У фонду Лавре, № 746, Л. 336. (см. фото).

нал Тактикона Никона Црногорца 1397. године (Sobolevski 1903). Оснивач Вишерског манастира Сава изнео је из Свете Горе „Начела“, која су касније постала део Надахнућа Васијана Патрикејева (Sobolevski 1903).

Од Троицких монаха Свету Гору су посетили Епифаније Премудри и Зосима. У похвали преподобном Сергију Јефифаније каже да Свети Сергије није посетио ни Цариград, ни Свету Гору, ни Јерусалим и истовремено додаје: „како сам ја грешан и лишен разума био и тамо, и тамо”.⁶ Јерођакон Зосима је, чак, описао своје путовање.

Појачане везе Руса са Светом Гором почеле су да се манифестују у области руске писмености. Она је од средине XIV века до средине XV века била под јужнословенским утицајем, који се, пре свега, огледао у графици. Након што су се упознали са јужнословенским књигама, Руси су почели да их копирају. На писму се то подражавање огледало у томе што је такозвани „руски полуустав” био замењен полууставом јужнословенског типа. Тератолошки орнамент у рукописима је уступио место геометријском. У ортографију руских књига унесене су карактеристике средњобугарског правописа. Језик рукописа је, такође, претрпео промене. У црквенословенском језику рукописа средине XIV века сретале су се руске карактеристике. Нова струјања са југа су донела у руске рукописе карактеристике средњобугарског језика.

Значајна разлика је примећена и у текстовима рукописа. Академик А. И. Собољевски истиче да Јеванђеље XIV века има једну редакцију црквенословенског превода, а Јеванђеље XV века – другу, а исто се може рећи и о Апостолу и Псалтиру (Sobolevski 1903: 4). Нека дела која су већ постојала у Русији појављују се у новим редакцијама: Беседе Светог Григорија Богослова, Лествица преподобног Јована Лествичника, Пандекте Никона Црногорца, Атанасијева питања и одговори кнезу Антиоху, Житије преподобног Антонија Великог, Житије Варлама и Јосифа, Синајски Патерик, Апокрифска повест о пророку Јеремији, Слово Методија Патарског и друга (Sobolevski 1903). Поред тога, у Русију је пренесен читав низ књижевних дела која су на југу преведена са грчког језика (Sobolevski 1903: 5), а такође и оригиналних, која су се појавила код Јужних Словена. У Манастир Свете Троице донесен је велики број јужнословенских рукописа; у фондовима Лавре и Академије данас таквих има више од две десетине.

Може се закључити да је процват књижевности у Троицком манастиру у XV веку повезан са именом Балкана. Непосредним преводом и преписивањем књига у Троицком манастиру бавили су се монаси, који су такође посећивали Свету Гору, са које су преузели балканске традиције, које су се рефлектовале у њиховим делима.

Атос је до данас најважнији духовни и културни центар. Свету Гору свакодневно посећује велики број ходочасника из читавог света, међу њима и Руси. И за нас је веома значајно то што су књижевни споменици XV века, који су у Русији створени под балканским утицајем, сачувани и доступни савременом научном истраживачу.

6 Житије преподобног и светог оца нашег Сергија Чудотворца и похвала њему, које је написао његов ученик Епифаније Премудри. СТСЛ, 2012.

Литература

- Lihačov 1999: Лихачев Д.С. *Развитие русской литературы X–XVII веков*, 3-е изд., СПб.: Наука.
- Nikolski 1914: Никольский Н.К. *Рукописная книжность древнерусских библиотек (XI–XVII вв.)* СПб.: О-во любителей древней письменности, XLIV.
- Sobolevski 1903: Соболевский А.И. *Переводная литература Московской Руси XIV–XVII веков*. СПб.: Тип. Императорской Академии Наук, VIII.

Hieromonk Guriy (Gusev Dmitriy Aleksandrovich)

**THE INFLUENCE OF THE HOLY MOUNTAIN ON THE
LITERARY ACTIVITY OF THE TRINITY MONASTERY IN THE
FIFTEENTH CENTURY**

Summary

The article is devoted to the influence that Athos had on the Russian books of the fifteenth century. The object of study is a collection of manuscripts of the Holy Trinity Sergius Lavra, which is now stored in the funds of the Research Department of Manuscripts of the Russian State Library (NIOR RSL). The authority of the Holy Mountain had a direct impact on the spiritual and scientific development of the Slavic brothers closest to Russians – the Serbs. Byzantine education influenced the Serbian literature mainly through translations from the Greek language. Serbs took a great part in the literary activities of Athos in the fifteenth century. This can be judged from the fact that most of the manuscripts of this time bear the signs of Serbian editing. The results which strengthened the ties between the Russians and Athos appeared in the field of Russian writings, which were exposed to South Slavic influence from the mid-fourteenth century to the mid-fifteenth century. After acquainting themselves with the South Slavic books, the Russians began to emulate them. This imitation can be recognized in the fact that the so-called Russian half-word (*poluustav*) was replaced by a half-word (*poluustav*) of the South Slavic type, while the teratological ornament in the manuscripts gave way to the geometric ornament. It can be concluded that the fifteenth-century blossoming of literary activities of the Trinity Monastery in Russia is closely associated with the Balkans.

Keywords: Balkan influence, Holy Mountain, literary activity, the Trinity Monastery

*Примљен 28. јуна 2017. године
Прихваћен 14. септембра 2017. године*

Видан В. Николић¹
Универзитет у Крагујевцу
Училишњски факултет у Ужицу
Катедра за језике и књижевности

ЛАВ ТОЛСТОЈ И ОТВОРЕНО „СРПСКО ПИТАЊЕ” У ДВА ИСТОРИЈСКА ДОГАЂАЈА (У СВЕТЛУ СРПСКО-РУСКИХ ВЕЗА)

Рад у светлу руско-српских историјских и културних веза говори о односу Лава Толстоја према отвореном „српском питању” у два догађаја његовог времена важна за историју српског народа. Прво, говори се о транспоновању историјске грађе у мотивима романа *Ана Карењина*: (а) ставови руске јавности према „српском питању” пред Српско-турски рат 1876. године и (б) одлазак добровољаца и пуковника Вронског на ратиште у Србију после трагичне судбине Ане Карењине. Друго, разматра се преписка Анђе М. Петровић и Лава Толстоја поводом судбине Срба у анексионој кризи у Босни и Херцеговини (1908) као подстицај да Толстој напише студију „О присаједињењу Босне и Херцеговине Аустрији”. Тиме је Толстој, „апостол угњетених”, тада већ одбачен од Цркве, у неспоразуму са породицом и друштвом, и слављен и оспораван, показао своју доследност и принципијелност: (а) подржавао је Србе, „мали” угњетени народ који се бори за слободу и независност и (б) био је спреман да саслуша младу девојку из Србије, коју није заборавио ни у најтежим тренуцима свога живота.

Кључне речи: руско-српске везе, Лав Толстој, роман *Ана Карењина*, преписка, Анђа М. Петровић, „српско питање”.

Увод

Русија, велика православна, словенска земља („широка земља, широка душа”), за Србе је била – како каже М. Црњански – далека звезда у бескрајном плавом кругу. Српско-руске везе имале су успоне и падове и препознају се у историји и култури два словенска народа. У неким периодима у Србији било је пренаглашено русофилство – што потврђује изрека: „Уздај се у се и у Русе”.

Позната је апострофа германској култури у *Писмима из Немачке* Љубомира Ненадовића, која се завршава парадоксом, неочекиваним стилским обртом:

„Лепа Германијо! Идеалима – на које сви народи у будућности гледе – ти си најближа; вештини твога ума и твојих руку диви се свет. Твој напредак је напредак целог човечанства. Ти си оно сунце што од запада истоку путује да светлост донесе удаљеним народима; докле допиру зра-

¹ vid.nik47@gmail.com

ци твоје просвете, дотле се види. Ко год љуби право развиће рода људскога, треба да ти жели свако добро. Зато ја, твојом светлошћу озарен и од детињства грејан, свршићу ово писмо, устајем на ноге и са неком побожношћу вичем: **Живела Русија!**” (Nenadović 1962: 11–12).

Ошворено „српско питање” у роману Ана Карењина

У српској култури постоји сагласност са ставом В. Набокова: „Толстој је највећи руски писац” (Nabokov 2006: 7); заступљен је став и да роман *Ана Карењина* представља једно од највећих прозних остварења у светској литератури.

У роману *Ана Карењина* Толстој у два сегмента транспонује историју Срба као књижевни мотив: (1) отворено „српско питање” уочи Српско-турског рата 1876. године и (2) одлазак добровољаца и пуковника Алексеја Вронског на ратиште у Србију после трагичне судбине Ане Карењине.

Као што се руска јавност није сложила око „словенског питања и српског рата”, тако се ни књижевна критика није сложила који је став о славофилизму Толстој заузео у „Осмој глави” романа. Сматра се да је пуковник Николај Рајевски (1839–1876), који је погинуо у Србији као добровољац, прототип пуковника Алексеја Вронског, који као лик не „излази из граница романа” (роман се завршава одласком добровољаца на ратиште у Србију) (Potočan 2002).

„Словенско питање и српски рат” као мотив јавља се у „Осмој глави” (завршној глави) романа, а Толстој је у вођењу свога јунака кроз романескни свет – Вронског – условно оставио отвореним питање о којем се расправљало у Русији пред Српско-турски рат 1876. године.

У свом читању романа *Ана Карењина*, Томас Ман из сопственог угла тумачи Толстојево виђење о „словенском питању и српском рату”:

„[Толстој] национални епичар земље руске дао је у томе последњем делу [Осма глава] израза таквим јеретичким мислима о славофилији, ентузијазму за бугарску, српску, босанску браћу у њиховој ослободилачкој борби против Турака, о добровољачкој халабуци у патриотским лудоријама руског друштва” (Ман 1978, према: Tolstoj 1990, knj. 2: 14).

У прилог овом ставу иде и оно што налазимо у роману:

„У то вријеме ни о чему другом се није говорило ни писало осим о словенском питању и српском рату. Све оно што обично ради беспослена гомила, убијајући вријеме, сад је рађено у корист Словена. Балови, концерти, ручкови, здравнице, дамски накит, пиво, гостионице – све је свједочило о саосећању са Словенима” (Tolstoj 1990, knj. 2: 379).

Даље, словенско питање постало је „модни занос” и „има много људи који се овом ствари занимају са сујетним и користољубивим циљем”; да су и новине објављивале много непотребних ствари само „да на себе скрену пажњу и да се надвичу други” (Tolstoj 1990, knj. 2: 379–380).²

2 О односу руске јавности према „српском рату”, в. Marković 1960: 11–17.

Различити су разлози због којих добровољци полазе у рат: то су људи који су изгубили друштвени положај, авантуристи, пропали официри. Један од њих каже:

„Па шта ћеш, сви иду. И Србима треба помоћи. Жао ми је” (Tolstoj 1990, knj. 2: 385).

Вронски одлази у рат после трагичне судбине Ане Карењине, а његов одлазак је „само” последица одговорности за смрт своје љубавнице. „Да, послје његове несреће, шта је могао да учини” (Tolstoj 1990, knj. 2: 386). Вронски је руина, иде у рат као оруђе, а као човек није потребан никоме – како сам за себе каже.

„Али ово многе” искупљује. Не само да сâм иде него води ескадрон на свој рачун” (Tolstoj 1990, knj. 2: 383).

Поступци које чини Вронски према Ани Карењиној не чине га „омиљеним јунаком” Лава Толстоја.

„Вронски, **пomalо туп момак**, сасвим просечне памети, постаје раздражен њеном [Анином] љубомором, па тиме као да потврђује њене сумње” (Nabokov 2006: 20–21).

У својим мемоарима Владан Ђорђевић, који је био лекар у Српско-турском рату, оставио је сведочење о руском генералу Черњајеву, који је водио руске добровољце у Српско-турском рату, и пуковнику Рајевском (који је био прототип за Вронског). Пошто се Рајевски повукао са једног положаја, генерал Черњајев му каже:

„Ви... ви... не заслужујете да носите име Рајевског. Ви сте осрамотили Вашег деду, ви сте осрамотили брата, који је ађутант Государја!

Рајевски пребеле као смрт, стукну један корак назад као да је на змију стао, и само рече:

– То није истина, Михаил Глигорич! – узне капу и оде.

[...]

Пуковник Рајевски хтео је ту исту ноћ да остави Алексинац и српску војску па да иде кући (а то је могао, јер руски добровољци ни један не полагаху никакве заклетве ступајући у српску војску, нити се даном речју обавезиваху служити извесан рок, [...]), али Черњајев као да му се још исту ноћ извинио за увреду коју му је нанео, и сутра дан у јутру видех на прсима пуковника Рајевског, поред она два руска ордена и – таковски крст...” (Ђорђевић 1880: 529–531).³

У роману *Ана Карењина* износе се мисли које би могле да буду мото те борбе:

- (1) „Избављење своје браће из ропства циљ је достојан и смрти и живота” (Tolstoj 1990, knj. 2: 389).
- (2) „Покољ једновераца и браће Словена изазвао је саосећање за оне који страдају и негодовање према угњетачу. И херојство Срба и Црногораца који се боре за велику ствар уродило је у читавом народу жељом да се својој браћи помогне не више ријечима него дјелом. [...]

3 Од добровољаца у Српско-турском рату који помињу погинулију и испраћај пуковника Рајевског посебно је значајна књига *Гарибалдинци на Дрини* (Barbonte 1958).

Било је то изражавање јавног мњења. Друштво је одређено изразило своју жељу. Народна душа добила је израз” (Tolstoj 1990, knj. 2: 380).

- (3) „Прије двадесет година ми бисмо ћутали, сад се чује глас руског народа, који је спреман да устане као један човек и спреман је да се жртвује за угњетену браћу; то је крупан корак и гаранција моћи” (Tolstoj 1990, knj. 2: 421).

Дакле, Толстој је имао разумевање за „словенско питање и српски рат”, али није на страни пуковника Вронског, који иде у рат „да погине” – не налазећи излаз из безнађа након смрти Ане Карењине.

Толстој, који је био прави војник, није заговарао ту авантуристичку доборовољачку распуштеност која се показала у рату у Србији, његов став је као и став Виктора Игоа у чланку „За Србију”:

„Постаје нужно да се пажња европских влада привуче на једну ствар која изгледа тако ситна, да владе не сматрају да су дужне да је запазе! Та ствар, то је ова: убијају један народ. Где? У Европи. Има ли кога да то посведочи? Сведок је један: цео свет. А владе, виде ли то? Не виде” (Igo 1997: 431).

Дакле, једина разлика између Толстоја и Игоа о „српском рату” за слободу је у томе што један пише роман (његов јунак из личних разлога одлази у рат), а други пише политичку расправу са потпуним разумевањем српског народа у борби за слободу.

Пуковник Николај Рајевски ће својом погибијом током рата у Србији (20. августа 1876. године, недалеко од Алексинца) ући у легенду, која каже да је тражио да његово срце буде сахрањено у Србији, а тело у Русији. Остало је једно питање: да ли је пуковник Рајевски прототип грофа Вронског (Potočan 2002).

У читању свих материјала о том питању „и нехотично је падала у очи околност да се аутори чак нису ни трудили да докажу истоветност Рајевског и Вронског – то су они прихватили као аксиом, као полазну тачку од које је могла почињати прича” (шире в. Kornilov 2005: 89).

Прејиска Анђе М. Петровић и Лава Толстоја

Освајачка политика коју је водила Аустроугарска према Србима (и другим народима) у Босни и Херцеговини јасно се показала у анексионој кризи 1908. године, како каже једна крилатица, „теже је аустријско перо него турски мач”. Пред најавом Великог рата, и све већим јазом међу великим силама у подељеној Европи, Срби су се у борби за слободу и самосталност – по навици – окретали „матушки Русији”, која ће, већ захваћена револуционарним превирањима, бити приморана да решава унутрашње проблеме.

Млада седамнаестогодишња Српкиња Анђа М. Петровић(ева), млађа сестра познате сликарке Надежде Петровић(еве), пише три писма Лаву Н. Толстоју и тражи мишљење о анексији Босне и Херцеговине и

„праву малих народа на слободу и самоопредељење” (Сва три писма наводимо у прилогу на крају рада).

Толстој је већ био на силазној животној путањи: у сукобу је с Државом и Друштвом, са Црквом и Породицом, али и са самим Собом. Термин „толстојизам” у свету ће бити метонимија за душевно стање великог генија, тј. за „Толстојево лудило”. Међутим, ништа није могло помутити веру младе девојке из Србије у величину Лава Толстоја као „поборника хришћанске човечности” и наду да само „апостол угњетених” својим ауторитетом може покренути прогресивни свет за отворено „српско питање”.

Преписка Анђе М. Петровић и Лава Толстоја представља корисну грађу за познавање прилика пред Велики рат; а уз „убрзани” хронотоп историјских догађаја везаних за судбину српског народа, у исто време, одвијаће се и трагични расплет личне и породичне драме Лава Толстоја. Преписка је објављена на српском (Ambrozić 1978: 260–263) и на руском (Anisimov 1965: 494–501). Писма која је тада Анђа упутила Лаву Толстоју „доносе својеврстан дах једног времена, мишљења и расположења” (Ambrozić 1978: 260).

Учитељица Марија Ивановић-Бешлић, као одушевљена Југословенка, осуђена је на смрт због револуционарног рада у Аустроугарској (Đimić 1933).

То је био повод да се у Београду одрже бурне демонстрације (1908) са ватреним патриотским говорима и оштрим протестима против Аустроугарске.

„На митингу је говорила и једна чудна жена, млада, крупна плавуша која је направила нарочити утисак, колико својим одличним говором толико и појавом. Београд тада није могао замислити жену у оваквом положају, на подијуму, још више, на уличној манифестацији, жену која кида са свима женским обзирима и држи запаљиве говоре уз оштре гестове. То је била позната сликарка, представник модернизма свога времена, **Надежда Петровић**” (Anonim 1908; Ivanić 1926; Pavlović 1935).

Подстакнута догађајима око анексионе кризе у Босни и Херцеговини 1908. године, у Београду, 7. октобра 1908. године, Анђа М. Петровић(ева) – млађа сестра Надежде Петровић – пише прво писмо „Пресветлом грофу Толстоју, филозофу и писцу”, „генију XX века” (в. Ambrozić 1978: 260–261; Anisimov 1965: 494–496). У писму се на почетку каже:

„Усуђујем се да Вам причам о ранама које тиште Србе, и да замолим за речи утехе у име свеколике српске младежи. Ваша реч је за руско јавно мишљење глас апостола. Зато изговорите ту спасоносну реч, смекшајте срце свога народа (а према малом балканском народу који се налази у ропству отимача)” (Ambrozić 1978: 260).

Убрзо, 26. октобра, Толстој је забележио у дневнику: „Начал /.../ пи-сьмо сербке”. Потом је Толстој 30. октобра 1908. поручио свом лекару Душану Маковицком да напише кратко писмо Анђи Петровић у коме,

у духу чисте хришћанске философије, помиње изреку „кад нам се каже да је све изгубљено, често бива да је све спасено” (в. Anisimov 1965: 497).

Лав Толстој подстакнут писмом младе Српкиње, у којем га она моли да чује његово мишљење о анексионој кризи у Босни и Херцеговини „и праву малих народа на слободу и самоопредељење”, пише једно од својих последњих дела. Дакле, био је то најбољи одговор руског писца који је стигао младој девојци и српској младежи – дело „О присаједињењу Босне и Херцеговине Аустрији”, завршено 5. новембра 1908. године и штампано са оштром цензуром (уп. Ivanić 1910: 457).

Ту политичко-философску расправу Толстој почиње речима:

„Једна српска жена обратила ми се питањем шта мислим о анексији Босне и Херцеговине од стране Аустрије, извршеној ових дана. Ја сам јој укратко одговорио, али ономе ко би се евентуално интересовао о томе, желим што јасније и подробније могу да изразим своје мишљење о том догађају” (према: Ambrozić 1978: 264).

Толстој преко свога лекара Душана Маковицког шаље Анђи одговор, уз напомену да ће свој шири одговор штампати, а уз то шаље и своја дела.

Усхићена Толстојевом пажњом, Надежда Петровић пише 22. новембра 1908. године вајару Ивану Мештровићу у Загреб, који су залагао за ослобођење угњетених народа у Аустроуграској (Мештровићева оставштина, Загреб; према: Ambrozić 1978: 264, нап. 607).

Друго писмо Анђа М. Петровићева пише Толстоју 19. новембра 1908. године, захваљује му што ће објавити студију „О присаједињењу Босне и Херцеговине Аустрији” и захваљује на књигама које је добила на поклон. Годину дана касније објављена је поменута студија (в. Ivanić 1910: 457).

Треће писмо Анђа М. Петровић(ева) шаље Толстоју 20. децембра 1908. године, честита му Божић и Нову годину, и захваљује за рад у штампи „О присаједињењу Босне и Херцеговине Аустрији”.

Толстој, „гоњен унутрашњим кризама и немирима”, одлази од куће и умире 28. октобра (10. новембра) 1910. године. „Вест о његовој смрти је за врло кратко време обишла цео свет. Све што је у том свету чуло за Толстоја зажалило је за огромним губитком” (в. Tolstoj 1965: 471).

Након смрти Лава Толстоја, његов лекар Душан Маковицки доноси у Београд сестрама Петровић пошилку коју је Толстој спаковао за време живота, био је то гест достојан великог генија.

Момчило Иванић преводи биографију и библиографију Лава Н. Толстоја, дописног члана Српске краљевске академије, која излази у *Годишњаку* XXIII (1910).

Уместо закључка

Део књижевне критике непринципијелно, недовољно разумевајући роман *Ана Каренина*, оштро је иступио против ставова Толстоја о славнофиilstву.

Толстој недвосмислено показује своју хришћанску философију:

„Думаєт Лев Николаевич это потому, что важно не политическое положение государства Сербии, а важно духовно-религиозное состояние всего народа” (в. Anisimov 1965: 497).

После једнога писма Анђе М. Петровић(еве) Толстој диктира у перо свога лекара Душана Маковицког о парадоксу живота:

„По случаю вашего письма Лев Николаевич вспомнил изречение о том, что когда нам кажется, что все погибло, часто бывает, что тут-то все спасено” (в. Anisimov 1965: 497).

Својим ставовима „апостол угњетених”, тада већ одбачен од Цркве, у неспоразуму са породицом и друштвом, и слављен и оспораван, показује у својим ставовима доследност и принципијелност – био је испред свога времена.

Извор

Tolstoj 1990: L. Tolstoj, *Ana Karenjina*, knj. I–II, Sarajevo: Svjetlost.

Литература

- Ambrozić 1978: K. Ambrozić, *Nadežda Petrović 1873–1915*, Beograd: SKZ – Jugoslavijapublik.
- Anisimov 1965: И. И. Анисимов (глав. ред.), Толстой и зарубежный мир, Книга первая, *Литературное наследство*, Том 75, Москва: Издательство „Наука”.
- Anonim 1908: Zbor Srpskinja, *Večernje novosti*, XIV/284, Beograd, 13.oktobar 1908, 2–3.
- Barbonte-Brodano 1958: Đ. Barbonte-Brodano, *Garibaldinci na Drini*, Beograd: SKZ.
- Dimić 1933: S. Dimić, Istorija žene osuđene na smrt. Istorija učiteljice iz Zemuna osuđene na smrt, *Politika*, XXX/9131, Beograd, 15. oktobar 1933, 6.
- Đorđević 1880: V. Đorđević, Na granici, *Otadžbina*, 2/4, Beograd, 529–531.
- Igo 1997: V. Igo, Za Srbiju (1876), *Serbia. Srpski narod, srpska zemlja, srpska duhovnost u delima stranih autora*, u: R. Damjanović, N. Tomić, S. Ćosić (prir.), Beograd: Itaka, 431–433.
- Ivanić 1910: M. Ivanić, Lav Nikolajević Tolstoj, dopisni član, *Godišnjak SKA*, XXIII, Beograd: SKA, 383–460.
- Ivanić 1926: D. Ivanić, Nadežda Petrović, akademski slikar, *Vardar*, Kalendar, XV, Beograd, 124–129.
- Kornilov 2005: J. Kornilov, Ko je grof Vronski, *Bagdala*, 465, jul–septembar 2005, Kruševac, 83–93.
- Man 1978: T. Man, *Eseji, Ana Karenjina*, Novi Sad: Matica srpska.
- Marković 1960: S. Marković, Dopisi iz Petrograda, *Sabrana dela*, knj. I, Beograd: Kultura, 11–17.
- Nabokov 2006: V. Nabokov, *Eseji. Lav Tolstoj (1828–1919). Maksim Gorki (1868–1936)*, Beograd: NNK Internacional.

- Nenadović 1962: Lj. Nenadović, *Izabrana dela*, Beograd: Narodna knjiga.
Pavlović 1935: M. Pavlović, Nadežda Petrović, *Narodna odbrana*, 22, Beograd 2. juni 1935, 345.
Potočan 2002: B. Potočan, *Vronski: čast i ljubav*, Beograd: Filip Višnjić.
Tolstoj 1965: L. Tolstoj, *Izbor iz dela*, Beograd: Narodna knjiga.

Vidan V. Nikolić

LEO TOLSTOY AND THE OPEN “SERBIAN QUESTION” IN TWO HISTORICAL EVENTS (IN LIGHT OF RUSSO-SERBIAN TIES)

Summary

This paper, in light of Russo-Serbian historical and cultural ties, discusses the relationship of Leo Tolstoy towards the open “Serbian question” in two events of his time, both important for the history of the Serbian people.

First, it deals with the transpositions of historical material in the motifs of the novel *Ana Karenina*: (a) the views of the Russian public in relation to the “Serbian question” before the Serbo-Turkish war in 1876; and (b) the departure of volunteers and Count Vronsky to the war in Serbia after the tragic fate of Ana Karenina.

Secondly, the paper examines the correspondence between Anda M. Petrović and Leo Tolstoy about the fate of Serbs during the annexation crisis in Bosnia and Herzegovina (1908), which was an inspiration for the writing of his study “On the Annexation of Bosnia and Herzegovina to Austria”.

By doing this, Tolstoy, the apostle of the oppressed, who was already rejected by the church, and in disagreement with his family and society, both celebrated and disputed, showed his consistency and righteousness: (a) he supported the Serbs, the “small” oppressed people in search for freedom and independence and (b) he was ready to listen to a young girl from Serbia, whom he did not forget even in the most difficult moments of his life.

Keywords: Russian-Serbian ties, Leo Tolstoy, *Ana Karenina*, correspondence, Anda M. Petrović, “Serbian question”

Примљен 4. јула 2017. године
Прихваћен 14. септембра 2017. године

ПРИЛОГ

Три писма Анђе М. Петровић(еве) упућена Лаву Н. Толстоју

Прво писмо

Пресветлом грофу Толстоју, филозофу и писцу!

Волела бих изнад свега да имате довољно стрпљења да ово писмо прочитате до краја.

Обраћам се Вама, филозофу и генију XX века – огромна је смелост од једне младе Српкиње. Опростите ми, уважени апостоле угњетених. Ви који умете да праштате и учите људе правичности и милосрђу, немојте одбити молбу Вашим следбеницима. Ви сте ми улили храброст – да се обратим Вама молбом наше мале земље – Вама, поборнику хришћанске човечности.

Усуђујем се да Вам причам о ранама које тиште Србе, и да замолим за речи утехе у име свеколике српске младежи. Ваша реч је руско јавно мишљење глас апостола. Зато изговорите ту спасоносну реч, смекшајте срце свог народа према малом балканском народу који се налази у ропству отимача. Подигните глас за слободу Босанаца и Херцеговаца! То су Срби, то су Јужни Словени, то су људи који су се вековима борили за очување своје самобитности.

Ми, Срби, схватамо сада, боље но икад, да стојимо пред понором који нас тајанствено вуче у своје дубине. На његовом дну нејасно светлуца зрачак – да ли избављења, да ли смрти; и ми се морамо бацити у тај понор са паролем „Слобода или смрт”; и обрести се између ужаса и спасења.

Па ипак, Оче, ми, попут ловца које су лавови окружили огњеним обручем, – испуњени смо неустрашивошћу и спремни да на олтар отаџбине положимо свој живот и своје имање, остајући до последњег дана верни домовини.

Ми морамо разрушити зидове наше тамнице, који нам преграђују пут у слободу и ка остварењу наших стремљења; снаге непријатеља јаче су од наших, душманин је неумољив према јецајима и патњама својих робова, а ми ипак не клонемо духом. У загушљивом ваздуху тамнице ми се не можемо борити за племените хришћанске идеале, а сва наша бодрења била би узалудна маштања, тражење измишљеног света где нема страдања ни понижења.

Данас у целој раскомаданој српској земљи нема ниједног Србина који не би одлучно захтевао рат с Аустријом и ослобођење Босне и Херцеговине.

Срби се никад нису плашили рата, јер су уверени да у борби расту снаге и патриотски полет сам указује пут и правац свим збивањима проистеклим у тој борби. Нека оспоравају Србима способност за друштвени живот, нека нам приписују свеколике пороке (нама, а не Немачкој са њеним интригама усмереним на наше уништење) – ниједан народ није знао и не зна за веће одушевљење и већу спремност за жртвовање себе него Срби, који су се вековима борили против непријатељских интрига и најезде.

Сада је наступио један од најкритичнијих тренутака, када се Срби налазе у ишчекивању одлуке културне Европе на конгресу великих сила.

Русија ћути. То страшно ћутање може да стаје живота цели народ. Је ли могућно да је велика Русија постала крвник и узрочник пропасти невиних Словена? Па где је истински хуманизам? Где је човекољубиво, филантропско уједињење културних народа, ако се не чује ниједан глас у заштиту Јужних Словена од германске најезде?

Није ли истина да се тај хуманизам јавља само у односу на примитивне народе Азије и Африке, проповедајући дивљацима хришћанско милосрђе, у исто време кад на југу Европе мирно допушта уништење целог народа који има вековну историју и културу. Тај народ уништава се само зато што пљачкашка Европа наставља да води тајну политику и што Русија штити једино интересе Бугара – потомака татарских дошљака.

Русија ћути, јер је Бугарска, под њеним старатељством, већ добила независност, а Срби нека гину. Можемо ли ми рачунати на помоћ Енглеза и Немаца који, у суштини, желе слабење словенства?

Енглеска се више од других противи анексији Босне и Херцеговине али не зато што се крње интереси Срба, него зато што она хоће да задовољи своју савезницу Турску. Све земље које су побољшале своје односе са Турском јесу на добитку. За Бугарску се то изразило у анексији Румелије; Грчка је добила Крит; Аустрија – српске покрајине Босну и Херцеговину. А Србија због своје лојалности није добила ништа. Такви су били циљеви европске политике. Турска се показала као врана украшена туђим перјем, али овог пута су се и друге птице грабљивице оденуле у туђа перја. А Србија је морала да стане на страну очерупане Турске, свог бившег непријатеља.

Страшно је када се у културном веку мора проливати крв за своја права. Нека Европа чува интересе германских народа и Турака, а херојска Србија ће без страха кренути у рат.

Ако је у питању заштита стремљења ка уједињењу, боље је погинути бранећи од разбојника своје интересе. Аустријска војска ће на примеру савезничке армије Србије и Црне Горе још једанпут видети шта значи бранити отаџбину и шта значи поћи у лов на туђе добро.

Јуначка смрт која ће покосити све до једнога, или слобода независној српској земљи! Чак и ако милост свевишњег напусти српску војску на бојишту, непријатељ неће успети у Србији да лако прекорачи праг домовна наших: још неиспитане силе српских жена испољиће се у освети за смрт очева и браће.

И нека ва вјеки вјеков остане света успомена на последње дане краљевства које је изграђено на развалинама моћног балканског царства, достојног великих предака српског народа.

Ја сам Вам отворила своју душу, пишем оно што је у крвавим словима записано у срцу сваког Србина; своје наде у Ваше симпатије према Србима ја радо поверавам хартији која, можда, никада неће dospети у руке Ваше Милости.

Али ако примите ово писмо, немојте га одбацити зато што ће Вам наш језик бити неразумљив; немојте презрети одушевљење и усхићење које сам осетила како ниче у мом срцу обраћајући се Вашој Преузвишености.

Дај, Боже, да је као плод мог писма српски народ стекао још једног пријатеља у личности прослављеног писца Лава Толстоја.

Нека ми Ваша Преузвишеност опрости моју смелост и прими безгранично поштовање младе Српкиње, испуњене љубављу према отаџбини и жељом да цео свет буде прожет добрим осећањима за малену Србију.

Београд, 7. октобра 1908. г.
Ратарска 32.

Анђа М. Петровићева

Друго писмо

Ваша Преузвишености!

Не налазим речи којима бих изразила оно што ја као Српкиња осећам у вези са благонаклоношћу и симпатијама што их према нама испољавају Руси и сви северни Словени. Ми се све више убеђујемо у то да су планови које ми изграђујемо у односу на нашу будућност правилни и да стремљења, идеје којима се руководимо доносе благостање и срећу целом народу и воде ка вишем савршенству, какво Ви хоћете да видите у препороду човечанства, када ће сви бити праведни.

Треба примити живот истинито и предано, искоришћујући искуство стечено од познавања себе самог и света који нас окружује, уважавају законе друштва и религије – тако да сваки умно развијени човек узмогне схватити дух Вашег учења, по којем свака тежња мора да буде израз племенитих побуда. Тако мора да мисли сваки културан човек и народ и његови властодршци, али на жалост, малом народу тешко је у овој ствари да испредњачи, јер „на чијој је страни сила, тај је у праву“.

Разбојништво угрожава сада нашу националну слободу, води уништењу наше независности, наше народности.

Под прљавим велом крије германска раса своју аморалност и бестидност, она у нашим срцима распаљује мржњу, јер својим егоизмом настоји да истисне словенске народе, којима припада будућност.

Да, Ваша Преузвишености, Ваше речи налазе одјека у мојој, и свим нашим душама. Са надом гледамо ми у садашње столеће, које ће бити столеће напретка у друштвеним односима. Дозреле, снагом испуњене, идеје диктоваће човечанству нове законе; то ће бити победа и тријумф правичности и једнакости и плод напора словенских народа.

Мене је усрећио Ваш одговор, а Ваше отворено писмо, које ће се ускоро појавити, превазишло је сва моја очекивања. Мој утисак је огроман, он је премашао резултате делања свих наших дипломата, јер ја сам умела да нашу праведну ствар заинтересујем највећег генија на свету. Писмо г. Маковицког, у ком је он благоизволио да изложи Ваше мишљење и где саопштава да ће ускоро бити штампан Ваш суд поводом анексије Босне и Херцеговине, изазвало је код нас највеће интересовање, и сви са грозничавим нестрпљењем очекују „мишљење великог Толстоја о несрећној судбини Босне и Херцеговине и целог српског народа“.

Ваша изузетна доброта испољила се не само у том писму, Ви сте ми причинили огромну радост, пославши ми своја дела, по којима ћу ја схватити Ваше учење.

Нашла сам у себи толико смелости да Вам пошаљем историјско дело мог оца, Мите Петровића, које ће Вас упознати са природом моје малене отаџбине – Србије – то јест са најновијом историјом разних установа, развојем финансија и привреде наше домовине, дело које је мој отац написао на основу аутентичних докумената што их је прикупио за период од 1804. до 1849. године.

Ово дело треба да се састоји од још десет оваквих свезака, у којима ће бити приказан сав историјски материјал. Ускоро ће они ући у штампу. Шаљем само прву свеску, желећи да колико је могуће упознам Вашу Преузвишеност са нашом историјом. Мој отац је годинама скупљао историјске документе, а сада се код њега накупило око једанаест хиљада драгоцених и важних хартија, међу којима се налазе и руком писани псалтири отпре неколико векова.

Део који се односи на историју жена и њихово учешће у нашој новијој историји XIX столећа – писма повезана са политичким и друштвеним животом

Србије, ја обрађујем већ неколико месеци и, када буде штампано, бићу срећна да пошаљем Вашој Преузвишености.

Разуме се, седамнаестогодишња девојка није кадра да створи бесмртна дела таквом човеку као што је Лав Толстој, али бићу задовољна ако урадим бар нешто за српски народ, оживљавајући сећање на наше дивне мајке, које су не једанпут жртвовале себе у име своје вере и свог народа.

За време турске владавине и тираније, одвођење невиних девојчица и де- чака у ропство називали су у народу „крвави данак”. Жена – мајка и сестра, носила је на себи тешки крст, она је голим рукама бранила у своме дому децу и имање, подстицала на отпор, распаљивала осећања љубави и храбрости, а пре- ма тиранима осећање мржње. И приносећи жртве, није роптала и није тражила награде. И код куће, и на бојном пољу, уз рањенике, усред убојних поклича, српске жене биле су нежне помагачице. Угледавши први зрак слободе на срп- ском небу, после пет векова робовања, оне су биле прве у слављењу Провиђења које је улило које је улило снаге у њихове ослабеле мишице.

Оне су своја женска осећања принеле на олтар ослобођења отаџбине, по- пут војника храбро, јуначки и стрпљиво подносиле све, радосно дочекавши кр- ваво сунце на нашем успламтелом небеском своду.

Страшна су била та пет столећа црне ноћи, кад су милиони српских мајки, обузете ужасом и очајањем, биле сведоци несрећа које су вребале њихову децу од првих дана живота, осуђујући их на судбину робова азијатских тирана; наше небо је још и сада крвљу натопљено, наша срца још и сада притискује жиг измученог српског народа.

Наша прошлост је крвава, садашњост – још више окрвављена, а хоће ли икад доћи крај овим мучењима, зар је могуће да нема спасења од мрака и да ће се звекот ланаца и даље разлегати сред дивних српских шума. Страдања Срба су иста као и пређашња, променио се само тиранин – раније су то били Турци, сада – Немци.

Надам се да нисам одвећ злоупотребила Вашу пажњу, написавши Вам ова- ко опширно писмо.

Допустите да на крају додам да ми, Срби, верујемо у будућност Словена, јер само уједињени могу Словени уништити Немце и њихову политику, и са- мим тим обезбедити Словенима слободу културног развоја.

Причинили бисте ми велику радост ако бисте ми послали своју фотогра- фију са аутограмом – она би вечно подсећала мене и моје другове на великог пријатеља Срба, кнеза Лава Толстоја.

У знак поштовања допустите ми да пољубим Вашу руку – руку оца свих угњетених.

Београд, 19. XI 1908. г.
Ратарска 32.

Остајем са дубоким поштовањем
Анђа М. Петровићева

Треће писмо

Ваша Преузвишености!

Сматрам својом дужношћу да Вам захвалим на Вашем племенитом писму поводом нашег српског питања.

Основно хришћанско начело – воли ближњег и воли човечанство – симбол хришћанских стремљења, појам људске правде и личне независности, дошло је сада друкчије облике, извитоперавања племенитих замисли самог Христа стекло је санкцију власти.

Хришћанином се сада назива чак и онај који, прикривајући се тим именом, пролива крв своје браће у име измишљених начела који су се укоренили: егоизам је завладао сваким појединачно и свима заједно.

Циљеви су изгубили своју истиниту племенитост, тако да сте Ви, учитељу, у праву – стаза врлине изгубила се у свакодневној борби.

Ваше учење, или проповед савременог друштва, било би без сумње остварљиво, ако би се сви људи ослободили својих традиција, убедивши овај материјалистички, егоистички свет да је да је у заблуди кад сматра да је Ваше учење неостварљивом филозофијом, а не правом науком, коју тако лако усвајају људи чисте душе.

Ваш одговор пробудио је у мени племенита маштања о правди и љубави, али да бих усвојила милосрђе и племенитост великог учитеља, ја бих морала да заборавим да сам Српкиња, да заборавим несреће сред којих живи српски народ. А стварност захтева сталну, реалну бригу о мојој отаџбини и решење кризе, после које мора да буде саздан бар привремен мир.

Ја сам испуњена надом и ватрено жалим да се брже остваре начела Вашег племенитог учења. Ја се заносим мишљу да ера у чијем предвечерју стојимо неће допустити да се смрви цели народ и да ће у најближој будућности бити остварена народна права.

Верујући у праведност наде у општу срећу, честитам Вам Божић и Нову годину и шаљем хиљаду топлих жеља за дуго година живота и успешног рада.

Још једном примите срдачну захвалност од мене и свих Срба за учешће и одзив у штампи за анексију Босне и Херцеговине.

Београд, 20. XII 1908. г.

Са ватреним поздравом и поштовањем
Анђа М. Петровићева

Ђорђе Р. Радовановић¹

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српску књижевност

ОНТОЛОШКА СЛИКА САМОУБИСТВА У РОМАНИМА *ЗЛИ ДУСИ* Ф. М. ДОСТОЈЕВСКОГ И *РОМАН О ЛОНДОНУ* МИЛОША ЦРЊАНСКОГ

Важност проучавања теме самоубиства у књижевности двадесетог века, посебно у модернистичкој епохи, предмет је овога рада. Полазећи од претпоставки постојања суицидалног дискурса као тоталног семантичког поља унутар кога се могу пратити епохална померања и њихове последице, окрећемо се двама романима чије постојање на крајњим половима модернитета највећма обзнањује услове који су детерминисали начин виђења суицидалног јунака и, следствено томе, његову улогу и присуство у свету који роман пројављује. Појам логичког самоубиства, заједнички Кирилову у *Злим дусима* и Рјепнину у *Роману о Лондону*, везан је искључиво за модернитет, те се у начинима његовога промишљања успоставља однос, неопходан да би компаративне анализе уопште било, али и богата дистинктивност, неопходна да у самоубиствима двају јунака осветли њихову епохалну различитост. Далекосежност наведене дистинкције огледа се и у последицама по приповедача, те ће се, са постепеним трошењем трансценденталних могућности, у *Роману о Лондону* појавити најзад трауматично место недоступно приповедању, па јунак који у смрт добровољно одлази постаје неприповедив у тренутку када тај чин коначно реализује.

Кључне речи: логичко самоубиство, метафизика, приповедање, ђаво, Фјодор Достојевски, Милош Црњански

1. Увод

Успех компаративне анализе двају дела превасходно зависи од могућности да се међу њима пронађу вишеструке везе које анализу оправдавају. Та повезивања не смеју бити вођена насилном жељом и инсистирањем да се створе накнадни услови у којима би се препознавала међусобна поетичка огледања која заправо не постоје, већ их треба доказивати у сталном прожимању разнородних поетичких нивоа, почев од тематских преокупација, па све до епохалних контекста унутар којих се распознаје различит третман значајних егзистенцијалних питања. Узимајући за предмет два велика романа Достојевског и Црњанског настала на сасвим различитим тачкама развоја модернистичке поетике, али са истом централном темом самоубиства јунака, указујемо на значај који

¹ djollleee@live.com

мисао о самоубиству може имати као дискурзивно поље на ком се у дотицају датих епохалних тачака може пратити цивилизацијска онтогенеза од месијанских аспирација Кирилова, који самубиство види као начин да човека устоличи наместо свргнутог Бога, до кнеза Рјепнина, који у суициду очајнички трага за последњим остацима разореног идентитета.

2. Лоџичко самоубиство

Проблем логичког самоубиства заокупља Достојевскову пажњу у последњој деценији стваралаштва, а роман *Зли дуси* вероватно је и његов најважнији допринос овој тематици. У погледу компаративне анализе нас и не може занимати питање самоубиства као чина, већ управо логичког самоубиства, јер једино као производ логике суицид може носити ону епохалну и онтолошку тежину која му се у овим делима придаје. Поред тога, овакав вид суицидалне онтологије врхуни као епохална тачка, која креира дискурзивну раван на чијој се позадини читава сав распон који је књижевност дала унутар идејног оквира који називамо модернизмом. На почетку тог пута су *Зли дуси*, на његовом крају *Роман о Лондону*, а унутар њих је суицид, огледно поље којим се детектује разлика двају цивилизацијских момената у којима романи настају. Када Кирилов у божанском надахнућу проговори о своме самоубиству као граничној тачки од које ће се рачунати нови век човечанства, онда тај позив не смемо узимати здраво за готово, нити у њему сагледавати махниту исповест једног мономана, који је у немогућности свога обожења напросто луд, колико и пародичан, већ ту перспективу морамо проширити до самога приповедача, јер нам управо он њоме саопштава да у досадашњој историји литературе није било лика какав је Алексеј Нилич Кирилов, самоубица из уверења. Није га додуше ни могло бити све док се нису стекли епохални услови за његово упостојење. Вољно, логично или идејно самоубиство могло је у светску књижевност ући тек у оном моменту цивилизацијског самосазнања у коме је позиција хришћанске доктрине дошла до таквог степена деструирања да се може објавити смрт Бога и да се у име нове зоре човечанства сме прогласити натчовек или човекобог који попуњава страшну празнину насталу рушењем готово двомиленијумског онтолошког поретка који је до тога тренутка суверено опстајао. Отуда роман *Зли дуси* треба без зазора прогласити првим романом који проблематику самоубиства третира модернистички. Модернизам трага за трансценденталним алтернативама, а да би ова потрага била могућа, неопходно је да се појави пукотина на месту прелаза на коме је до тог тренутка укотвљена стајала Христова барка. Место прелаза је, наравно, смрт, а овладавање тајном смрти предуслов је човекобоштва. Један од најимпозантнијих начина да се то учини јесте да, противно законима биологије и времена, и изван самог Божијег налога, човек сам одабере тренутак у коме ће умрети, а затим да тај тренутак досегне највиши могући облик симболизације у коме би се егзистенцијално и есенцијално унутар свести поклопили у једном

моменту апсолутне слободе и где би истовременост суицидалног чина и потпуна рационалност у том чину постали једно. Без страха од смрти и без страха од Божије казне, човеку би коначно била дата власт над последњим и најјачим упориштем неегзистенцијалне моћи: „Кад неко постаје господар самог себе до смрти, господар самог себе кроз смрт, он ће бити такође господар ове свемоћне силе која нам долази смрћу, он ће је свести на једну мртву свемоћ. Самоубиство Кирилова постаје дакле смрт Бога” (Blanšo 1960: 25). Хришћанство је своју победу извојевало проповедањем васкрсења. Нови човек ће је задобити актом вољног и слободног самоубиства. О томе приповеда Кирилов:

„Живот је бол, живот је страх и човек је несрећан. Данас је све бол и страх. Данас човек воли живот зато што воли бол и страх. И тако је учињено. Живот се даје за бол и страх – у том је сва обмана. Данас човек још није онај човек. Биће нов човек, срећан и поносит. Кома буде свеједно: живео не живео, тај ће бити нов човек. Ко победи бол и страх, тај ће бити бог. А овај бог неће бити” (Dostojevski 1967 I: 126).

Када Кирилов у својој исповести наратору романа спомене да је данас све бол и страх, он јасно евоцира епохални тренутак у коме је вера у Бога у тој мери истрошена да је од новог човека дели само егзистенцијална стрепња. Бог је постао тиранин кога се ваља ослободити, јер је сазрео тренутак за такво делање, будући да онај кога се бојите никако не може бити и онај коме вољно поклањате своје поверење. Међутим, рани модернизам и даље паразитира на идеји онтолошког тоталитета, а она природно свој једини пандан налази у ономе што руши, па ни Кирилов освајањем слободе за човека не може постати ништа друго до Бог. На место Богочовека ступа човекобог, али са истим претензијама на трансценденталну целовитост. Отуд потиче несигурност коју други ликови романа показују у погледу Кириловљевог атеизма, али и чудновати поступци самога Кирилова који је често противречан у својим мислима о непостојању и постојању Бога:

„Кирилов атеиста-побуњеник, на свој нихилистички начин је дубоко религиозан човек – неверник који пали свећу пред Христовом иконом и разуме цели смисао његовог постојања, порицач који све потврђује [...], један обрнути Христос који се жртвује да би обезбедио спас човечанству, човек кога је цео живот мучио Бог, човек чије страствено порицање Бога прикрива очајну потребу за њим” (Fridman 2012: 171).

Алексеј Нилич је слика первертираног Христа. Он је строго моралан, правдољубив и сажалив спрам патњи света око себе, и све што му недостаје да би поновио себе у Христу јесте вера у Бога, који његову слободу ограничава, и вера у бесмртност душе. Метафизика је и даље у пуном замаху, само са измењеним епистемолошким предзнацима, што омогућава Достојевском да упркос свим нихилистичким ставовима својих јунака, ипак задржи алтернативу повратка у окриље хришћанства, убедљиво обликујући Кириловљев лик као лик онога који је са правог пута скренуо, застранио, и ту је да послужи као својеврсно на-

равоученије да се начињени корак ка новом човеку може повући уна-траг све до руског мужика и рускога Христа, чија је простодушна етика и православни мистицизам једини начин да се истински препород изврши. Достојевски писац, међутим, надилази Достојевског идеолога, па литерарна симболизација разоткрива противречност ове две фигуре, јер, упркос труду да пружи властиту алтернативу Кириловљевој мисли, у лику монаха Тихона или Хроме Марије, Достојевски не успева да пронађе начин којим би се изгубљена равнотежа изнова успоставила. Епохални заокрет неминовно је учињен, и аутор га, упркос својим личним ставовима, мора потврдити снагом једне више нужности. Приповедачу је остављена могућност да егземпларну фигуру новог човека обликује у паралели са Христом, али не и у идентификацији са њим. Кириловљев Христ и Кирилов као Христ никада нису што и Христ, и никада више неће ни бити. Постоји мера докинутости у којој се хришћански поглед на свет урушава, а пред насталим понором отвара се неисцрпни простор за човеково самообликовање, увек недовољно и никада целовито, јер је тоталитет света припадао ономе ко је коначно изгубљен. Основна разлика између два романа који стоје на супротним половима модернистичке епохе лежи у чињеници да Достојевски, за разлику од Црњанског, може да у потпуности прати развојни пут свог јунака, закључно са сликом његових последњих тренутака. Приповест има снагу да опише сав ужас и душевне ломове кроз које Кирилов пролази суочавајући се са неизбежношћу самопоништења. Црњански то не чини, па иако смо у *Роману о Лондону*, већ од првих страница наишли на јунака који промишља самоубиство и постепено се у тој вољи учвршћује, планирајући га најзад до најситнијих детаља, завршне слике нема, те смемо само да нагађамо да је Рјепнин свој наум и извео, претпостављајући да је такав исход највероватнији, док са друге стране остајемо у недоумици, јер су и они мање вероватни исходи и даље у игри, ма колико се опирали да приповести придодамо другачији крај од оног на који нас она очевидно наводи. Разлоге двају приповедачких решења проналазимо у онтолошкој суштини романа. Докле год свет постоји као подељена суштина у којој се разазнају прави и погрешни путеви, и докле год је могућ тријалог ауторовог идеолошког становишта на линији повратка хришћанској вери, јунаковог човекобоштва које трајекторију Христовог страдања понавља у измењеним условима трансценденталне замене Бога човеком, те најзад једнаке парадигме у којој се одиграва потрага за идентитарним новумом, дотле и самоубиства у приповедању има као телеологије и као могућности да се опише кулминативни тренутак у коме личност дела. Чим је овај вид комуникације прекинут, у испражњеном свету без Бога, свету чија је несталност и прозирност одраз његовог искључиво дијаболског карактера, нема ни описа суицидалног чина, јер приповедач мора да устукне пред том последњом тачком, за коју не може да понуди никакву ваљану алтернативу. Самоубиство тада не постоји, или постоји, али тек као најизвеснији потенцијал Рјепниновог, а на његово место сту-

па последњи одељак приповести, као симболичка надокнада и алиби за избегнуто суочавање са суицидом:

„А кад се, ујутру, разведрило, нико није питао: како се један од чунова, крај једног купалишта, одрешио, и, зашто су га нашли на неколико стотина јарди, од обале, запљускиваног од таласа којих је то јутро већ било. Нити су новине, чак ни у Фоукстону, чуле о неком пучњу, после поноћи, у мраку, ма да ветар, и вода, преносе звукове, и надалеко. Нити је то море избацило неки леш, идућих дана, ту, под високом, белом стеном кречњака, и ако је, после, целе зиме, ту, земљу, таласима, као грмљавином, тукло. Само је са светионика, на висини те велике стене, којом се парк завршавао, треперила једна светлост, целе ноћи, трепетом, као да, ту, земља показује неку звезду” (Crnjanski 1977 II: 382–383).

Кириловљев удес, поседујући снажну идејну подлогу титанског сукоба са Богом, даје овом лику Достојевског ореол трагичког хероја, сукобљеног са силама које га превазилазе и мрве, али доследног у намери да са пута пропасти не скрене ни по коју цену. Његова смрт величајна је колико у ужаснутости коју у читаоцу изазива, толико и у једном дивљењу посебне врсте за снагу воље која, упркос сагледавању свога пораза, махнито иде до краја, не одустајући чак ни онда када се залог бивања препозна изневереним. У сагледавању Рјепнинове судбине, дивљење смењује сажаљење и саучешће, јер се егзистенцијална ситуација приповедања прелива у читаочев доживљај сопственог бивања, будући да је идејна дистанца којом би се јунак дао препознати као пример или антипример, сасвим анулирана епохалним рефлексом романа. Дијаболички механизам упрегао је читав свет у бескрајан сплет метаморфоза, а у овим се преображајима тањи и нестаје сваки идентитарни комплекс који би утемељио идеју. У *Злим дусима* ти комплекси остају чврсти и нетакнути у својој суштини. Кириловљева доследност у суицидалном идеалу, политички конзервативизам Степана Трофимовича, Шатовљева мисао о руском Христу и руском сељаку као носиоцу препорода, фанатични револуционарни макијавелизам Шигаљева, све су то чврсте и кохерентне позиције које не познају флуидне облике идентитарне прозирности Црњансковог романа. Једина метаморфичка ситуација у *Злим дусима* јесте Кириловљев преображај у моментима извршења самоубиства, али чак и ова слика у себи носи високосимболичну вредност јер самоубиство уочава као пораз коме се даје дубок и пун смисао. Отуд је приповедачу дата могућност да у завршним акордима кириловљевске одисеје испише најбоље и најдраматичније странице свога романа, док је Црњанском приповедачу одузето чак и право да епилог Рјепнинове судбине оповргне или потврди, макар и лаконском констатацијом да се збило кнежево самоубиство.

3. Срећни самоубица

Појава логичког самоубице доводи до потпуне промене у онтологији овог типа јунака у историји литературе. Промена је у тој мери дале-

косежна да се и у његовом емотивном статусу догађа нешто незамисливо, а то је да самоубица буде апсолутно срећан човек. Одбацујући сваку сумњу и унутрашњи раздор у погледу идејне исправности свога пута, Кирилов доживљава потпуни мир. Помирење са којим нас Достојејски суочава није притом никаква равнодушност или отупелост човека који се већ налази са друге стране егзистенције и који се на овај свет осврће са незаинтересованомшћу једног већ бившег постојања, већ екстатично стање у коме свет престаје да буде место суровог укрштања бесмислених закона природе и случајности, појављујући се као слика испуњености и апсолутног смисла. Сваки приказ преображене кириловљевске реалности одраз је једне више лепоте и мистичког свејединства где се површни призори људског зла и махнитости анулирају једном једином формулом коју инжењер-самоубица непрекидно понавља: „Све је добро”. Ова наизглед мала промена којом се говор суицидалног јунака преображава из „Све је свеједно” у „Све је добро” заправо је од кључне важности, јер самоубица тиме престаје да буде онај који свет одбацује, постајући онај који га присваја. Степен овог присвајања може бити различит, и од њега ће умногоме зависити и начин на који посматрамо судбину модерног самоубице. Кнез Рјепнин ни у ком случају не може поновити Кириловљеву формулу за свет у коме се након своје емигрантске одисеје обрео. За овај свет важи сасвим супротна формула: „Све је зло”, па се и Рјепнинова потрага креће у другачијем правцу. Кнез, наиме, очајнички трага за потврдом добра у свету, а како је то свет потпуне искључености Бога, не постоји инстанца која би добро легитимизовала у ма којој његовој супстанци, лику или догађају. Отуд је Рјепнину неопходно да сам створи слику света која ће му омогућити да се убије. Али врхунска иронија романа и јесте да се новостворени свет дефинише као слика, односно симулација, албум фотографија, па се тако и живот најзад даје за једну илузорну пројекцију кнежеве маште у којој не постоји идентитарна чврстина постојања. Црњанскова идеја сеоба добија у *Роману о Лондону* радикално негативну димензију, јер се несрећни Рјепнин из празни-не сели у празнину, и из симулакрума у симулакрум, док смрти и даље нема, а кнезу и приповедачу је та смрт сада преко потребна, будући да путовање више не познаје трансценденталну неизвесност. Ако бивству без Бога припада свет без добра, онда свет апсолутног добра не само да припада бивству са Богом, већ бивству Бога. Осветивши себе као човекобога, Кирилов постаје Бог. Мост према смрти изнова је изграђен, па ако више нема бесмртности у вечном постегзистенцијалном стању које нуди хришћанство, има живота са смрћу у новоме очовечењу, чији је израз Ничеова девиза о снази коју натчовек поседује да може сам одабрати моменат свога укинућа. Једино као човекобог, човек може одиста бити срећан, јер је, лишивши се страха Божијег, себе разрешио свих сумњи које доноси неизвесност вере. Кириловљево месијанство иде дотле да он себи приписује и прерогативе некадашњег Бога, разрешујући друге грехова, чак и оних најтежих, какав је Ставрогинов грех детеубиства. Дос-

тојевски инсистира на раздвајању Кириловљеве мисли од револуционарних идеја његових некадашњих другова, нихилиста. Дистанцирајући Кирилова и нихилисте, аутор раскрива своје подвостручење, те модернистичку сумњу мора сакрити у алтер его, Кирилова, како би убедљиво и без зазора могао да до краја изведе претпоставку о свету без Бога у коме хришћански закони и даље делују. То је вера у пример Христа-љубави, али не и у васкрслог Христа, нити у Христа сина Божијег. Наместо Шигаљевљевог људског мравињака, заузданог чврстом руком револуционарне власти, Кириловљева визија будућег света јесте остварење сна о милосрђу, али не у наручју Бога, нити на неком другом свету, где свако добија што му по заслуги следује, већ на овоме свету и у овоме животу. То је визија раја на земљи и златног доба о којој у роману *Младић* казује Аркадије Петрович Версиров:

„Ишчезла би велика идеја о бесмртности и морала би се нечим заменити; цео онај велики сувишак љубави према ономе који је значао бесмртност окренуће се код свих људи према природи, свету, људима, сваком живом створу. Заволеће живот и земљу неисказано, уколико више буду постепено били свесни своје пролазности и коначности; волеће неком нарочитом, не пређашњом љубављу [...] Биће горди и храбри за себе, али кротки један према другом; свако ће дрхтати за живот и за срећу свачију. Биће нежни један према другом, и неће се због тога стидети, као сад, и миловаће се као деца” (Dostojevski 1973: 538).

Кирилов је нови Христ који ступа на жртвеник зарад човечанства, али не да би људе повео спасењу у бесмртности и покорности Богу, већ да би их навео да у истом етичком регистру преузму бригу једни о другима и почну да живе слободно. Када нема Бога, остаје земаљска љубав и у *Роману о Лондону*, где ће Нађа-љубав, као разлог живљења, заменити Кирилова-Христа као залог свечовечанске љубави, онда када се слика универзалне међуљудске симпатије у Црњанском Лондону најзад распадне. Супротно Кирилову, Нихилисти су превасходно политичка, револуционарна организација у чијем се деловању такође испољава хилијастичка жеља за новим поретком света. Међутим, њихов се програм суштински разликује од Кириловљевог, јер не подразумева процес трансценденталне размене, већ антитрансценденталност, односно крајњу материјализацију човекових потреба. Свеопшта једнакост није више једнакост у духу и љубави, кировљевској срећи бивања и братства, већ једнакост у најнужнијим телесним потребама и задовољењима истих. Препознајући човекову срећу искључиво кроз материјалну сатисфакцију, револуционари оличавају поредак Великог инквизитора, а њихова идеја света одговара максими Ивана Карамазова: „Ако нема Бога – све је дозвољено”. Повезујући револуционарни нихилизам са западњачком етиком у којој Бог милосрђа постаје Бог власти, трговине и моћи, Достојевски започиње модернистичко путовање, које ће се докочити у *Роману о Лондону*, са пуним онтолошки обртом: „свет трговине, претварања једног у друго, губљења идентитета, новчаног еквивалента самих ствари, новчане суп-

ституције саме вредности, појављује се као свет супротан религији „у човеку”, што не назначује само одсуство религиозности у човеку, већ и празнину унутар човека, па Рјепнинов гнев у име личности, баш и циља на ову празнину” (Lompar 2000: 38). Нихилистичке претпоставке новог света из *Злих духа* за Достојевског су тек потенцијална опасност којој се супростављају трансценденција хришћанства и трансценденција Кириловљевог самоубиства, постале су егзистенцијална закономерност *Романа о Лондону*. Достојевсков дисперзивни универзум у Црњанскомом роману се реализовао у једноме од својих праваца, поништавајући све преостале. Победа дијаболских принципа оличених у Петру Верховенском и његовој анархистичкој групи, укинула је код Црњанског сваку могућност за даљи опстанак метафизике која је *Злим дусима* давала онтолошку равнотежу. Метафизика је сасвим разглобљена и релативизована, осуђена да постоји као фантомски остатак и варљиво сећање. Са кнезом Рјепнином, антејски се потенцијал трансценденције истрошио, оставши без родног тла у коме је налазио своју снагу: „Рјепнин може да се мења као Рус, али као Енглез он више не постоји као Рјепнин, па бити Енглез значи, за њега, не бити више Рус” (Lompar 2000: 43). Русија задобија одлике метафизичког топоса и без Русије нема трансценденције, закључак је оба романа. Кириловљево самоубиство изворно је руско, као што је и мужичка етика коју Достојевски жели да проповеда у диспуту са Криловим, такође руска. Кнежев емигрантски статус раскида додир са простором у коме би се идентитетарно могао остварити. Рјепнин се са носталгијом сећа свога имања у Набережјаји, идеализујући преко мере своје мужике, као што је и његова намера да се убије нашла себи крхки ослонац да ће се у Санкт Петербург тако вратити. Повратка, међутим, нема, јер нема ни Русије, осим у албуму са фотографијама. Између Црњанског и Достојевског успоставља се епохални дијалог у коме се метафизичка идеја руског новог човека (логичког самоубице) и руске хришћанске вере, распада у ништа.

4. Где је шу срећа?

Одрживост замисли о срећном самоубици у *Злим дусима* суочила би нас са не малим бројем недоумица. Модернистичка позиција романа била би укинута, а хришћанска перспектива путем које приповедање опстаје у својој двострукости, морала би узмаћи пред новом и савршењем, чисто човечанском трансценденталном реализацијом златног доба о коме у *Младићу* машта Версилов. Наспрам хришћанске сумње и неизвесности бивања у оностраном Богу, идеја света у коме је достигнут највиши степен благостања и људске слободе свакако изгледа примамљивије. Приповедач би у датом односу снага био идеолог-утописта, а сам роман не би више поседовао дубину онтолошке запитаности у којој се његова суштина показује. Кирилову и Ставрогину Достојевски би престао да противставља ликове који су носиоци хришћанске мудрости или простодушне народне етике какви су монах Тихон и хрома Марија,

јер би и они били само непотребни вишак у једностраном одређењу романескне приче. Наравно, до таквог исхода не долази, и ток приче показује да Достојевски сасвим извесно предосећа пропламсај нове епохе. Мада се у свом идеолошком самоодређењу труди да остане на страни хришћанског идеала, што је вера, а не логика, он помно испитује могућности супротне стране, допуштајући да се сви њени аргументи покажу у једној личности која је савршени носилац свих интелектуалних и моралних врлина, а ипак изван Бога и вере. Два питања везују Кириловљеву личност у неразрешив судбински чвор, и међусобно су условљена. Прво се тиче његових религијских убеђења, док се другим антиципира социолошка визија којој јунак жртвује своју егзистенцију. Достојевски врло спретно гради мрежу односа која ће показати неостваривост модернистичког самоубиства. Један од разлога универзалне је природе, јер свака модернистичка онтологија носи тежину општечовечанског манифеста. Да би самоубиство било успешно, потребно је да буде обзнањено и прихваћено од следбеника као нова религија.² Други разлог је личне природе и тиче се одсуства страха у Кирилову. Мада се чини срећним, и својим речима то ватрено доказује, Кирилов ће у неколико наврата ипак признати присуство страха пред суицидалним чином: „Човек је досад зато и био несрећан и кукаван што се бојао да објави најглавнију тачку своје воље и показивао је своју вољу из прикрајка, као ђак. Ја сам страшно несрећан, јер се страшно бојим” (Dostojevski 1967 II: 328). Страх који га чини несрећним није само страх од смрти, већ много више од Божијег суда. Упркос привидној решености, Кирилов не раскида везу са Богом и допушта могућност да суд бесмртне воље евентуално одлучи о његовој судбини. Двострука негација суицидалне логике, идеолошка и метафизичка, посредована демонолошким присуством, уприсутњује се једино у наведеној онтолошкој констелацији јунакове психе у којој се рационално и ирационално, логичко и мистичко надвлађавају и боре. Све до завршне сцене и остварења суицидалне намере приповедач остаје доследан у идентификацији са свешћу атеисте-логичара, не допуштајући да рационална аргументација буде нарушена мистичким озарењима, а разоткрива се истога тренутка када Кирилову, пред смрт, постаје јасно да је идеја око које се сплела његова егзистенција била ништа друго до улог у дијаболничкој игри завођења. Целокупан приповедачки напор да се допре до лика модерног самоубице сажима се у кулминативној слици и стаје у неколико Пушкинових стихова којима роман дугује свој наслов и који су његов мото: „И убиј ме, по путу ни трага / залутасмо, па шта ћемо сада? / Нечисти нас је у поља завео, / ковитла нас и десно и лево – А. Пушкин (из песме БЕСЫ)” (Dostojevski 1967 I: 9). Знаци дијаболничког присуства у *Злим дусима* бивају доступним и ретроспективно

2 Свако идејно самоубиство захтева жељу за објављењем и препознавањем у свету, па је и код кнеза Рјепнина та жеља, макар и имплицитно, присутна. Што у *Роману о Лондону* нема жеље да се објава упути *urbi et orbi* само показује да више не постоји комуникацијски канал са светом у коме би таква порука имала жељени ефекат. Свет као адресат онтолошке заоставштине појединца на крају модерне престаје да постоји.

се препознају. Петар Верховенски задобија улогу ђаволог адвоката који Кирилову подноси на потпис уговор у виду лажног признања Шатовљевог убиства. Уговор је само форма коју ваља испунити, јер се Кирилов још као припадник нихилистичког покрета у емиграцији обавезао да ће, када за то дође време, своју идеју ставити у службу „заједничке ствари”. Јунак нема куд, јер је већ обавезан, а да тога, припремајући величанствени тренутак свога суицидалног ослобођења, није ни најмање свестан. Уговор је истовремено и етичка компромитација идеје, па се пуна мера ништавности остварује у његовој неприсутности за свет. Самоубиство из месијанских побуда метаморфира у самоубиство због гриже савести након почињеног злочина. Метаморфоза празни и поништава Кириловљев идентитет, те он престаје да буде приповедив књижевни јунак, због чега даље вођење Кириловљеве судбине приповедач мора препустити ђаволу као не-бивству:

„Ђаво прозирности је стопљен са преображењима као демонско-секуларним деградацијама идеје о преобраћењу која утемељује, а не растемељује: његово инсистирање на уговору тежи томе да личност растемељи, да се она одвоји од себе, постане немогућа као личност, тиме и суштински неодговорна, јер није дужна својој прошлости, нити судбини, кад она више и нема неку посебну судбину” (Lompar 2000: 19–20).

Достојевски сцену самоубиства гради кроз два призора од којих први симболизује онтолошку смрт, док је други само механички чин самоуништења. Прву смрт обликује ђавољи адвокат, Верховенски, одузимајући Кириловљево самоубиство свету, док у другој не учествује нико други до сам Ђаво који се из, приповести недоступног, мрака Кириловљеве собе оглашава једним непрекидним „сад, сад, сад”, гурајући га у физичку смрт:

„Што је његов крај изванредна збрка, што он убија, убијајући се, и оног сапутника, свог двојника, поред кога је он остао некад оборен у једном рђавом ћутању, што има за последњег саговорника и најзад за јединог противника само кобни лик у коме може да гледа у свој истини пораз своје намере, – ове околности не припадају само његовом уделу постојања у свету него се јављају из прљаве блискости понора. Веровао је да је умирући ступио у племениту борбу са Богом, а на крају среће Верховенског, који је много истинитија слика ове моћи без узвишености са којом се треба такмичити у гадости” (Blauš 1960: 30–31).

Својерсно „посртање” приповедача коме поједини догађаји у роману напосто измичу, још доследније је изведено у *Роману о Лондону*. Приповедач Црњансковог романа свог јунака напушта знатно раније него што то чини приповедач *Злих духа*, остављајући нас без завршне сцене. Код Достојевског, тек након Кириловљеве фаталне спознаје, приповедач тоне у тишину коју прекидају пуцњи из револвера, да би се приповедање наставило повратком Верховенског који утврђује да је Кирилов несумњиво мртав. Кратко затишје трајало је тек толико да се испале хици, након чега се завеса поново диже и приповест наставља. Достојев-

ски, дакле, може да прати траг, звук револвера, којим ће приповест премостити, па иако је амплитуда приповедања сведена на минимум, нит се не прекида. Феномен неприповедивости као резултат размимоилажења и неподударности између приповедања и приче прустан је и у овом роману, али сам много већом конвергенцијом него у *Роману о Лондону*:

„Однос између приче и приповедања [...] одређен је немогућом позицијом заплета који ишчезава, јер је одлука Црњанског да се Рјепниново самоубиство на самом почетку постави као неминовно, постала изазов за приповедање које је присиљено да – у понављањима, пригушивањима, преношењима – непрестано кружи око ње, лишено могућности да је промени” (Lompar 2005: 354).

Разлози поменутог приповедног удаљавања вишеструки су. Они могу почивати на различитим утицајима које њихова појава врши на централни ток приповести. Рјепнинова егзистенција тематско је средиште *Романа о Лондону*, па је природно да се њеним довођењем до краја завршава и роман. Кирилов, са друге стране, није главни јунак *Злих духа*, већ Ставрогин и приповест се мора наставити и након што се овај рукавац романа исцрпи. Ипак, ова формална дискрепанца нас не задовољава, јер не може објаснити чињеницу Рјепниновог нестанка. Делује да је уплетеност Црњансковог приповедача у причу о кнежевом самоубиству значајно већа, што неминовно производи утисак смањене дистанце између приповедања и лика, повећавајући личну заинтересованост онога који нам о судбини Рјепниновој казује. Епохални контекст допушта Достојевском да начини тек кратак излет у неприповедиво, а да затим и смрт Кирилова слободно објави, јер му на располагању и даље стоје онтолошке алтернативе које пут у бесмисао детаљно приказују, јер је погрешан и последица је уговора који је својевољно сачињен. У *Роману о Лондону* погрешивости нема, будући да дијаболичка природа света сасвим испуњава његову метафизику, па је и акт преступа као потписивања уговора, који Рјепнин одбија, неважан, јер су на свим странама спремно разапете ђаволске мреже. Немајући других ослонаца, приповедање може да се ослони једино на себе и да смрт јунака одлаже до тачке када роман одлагања престаје да трпи и када је једино преостало решење ескапизам приповести која Рјепниново самоубиство оставља отвореним, што значи „да постоји паралелизам између приповедања и егзистенције као основ да се разликује кнежева смрт од завршетка приповедања. Јер смрт безизузетно припада егзистенцији, као што завршетак припада приповедању” (Lompar 2005: 359). Поред тога, Достојевски мора да иде до крајњих граница приповедивог како би разоткрио узалудност Кириловљеве идеје и разобличио је као заблуду среће која је продукт демонског поигравања. Црњансков јунак није срећан. Он је у непрестаној потрази за срећом која му упорно измиче, јер је више и нема, осим као илузије која се никада не уздиже до оног степена поверења који Кирилов поклања својој логици. Но ипак, пред сам завршетак *Романа о Лондону* Рјепнин ће осетити наизглед потпуну срећу. Лепећи тапете у стану

Ординског и састављајући прецизно геометријске облике исцртане на њима, он се први пут осећа спокојним. Спокојство и мир достижу такав интензитет да му чак и мисао о самоубиству постаје далека и страна.

„Знао је да ће то завршити самоубиством, сасвим сигурно, али је сад осећао потпуну срећу човечијег живота, и ако је то било невероватно. Чинило му се да је, исто тако невероватно, и немогуће, да се човек после тога, може убити” (Crnjanski 1977 II: 343).

На први поглед делује као да Рјепнин убрзано, у неколико реченица, прелази читав пут кириловљевске егзистенције. Али није тако. Рјепнин је свестан да се мора убити, и да је срећа коју осећа привидно озарење у ком се последњим снагама, неуспело, хвата за живот. Рјепнинова потрага за срећом почива у логици живота,³ и самоубиство јесте излаз у случају крајње нужде. Кнез жели да живи и да у животу пронађе оно што је, како сам тврди, невероватно – срећу. За њега нема парадокса, судбинског преврата који Кирилова доводи у стање ужаса, јер Рјепнин поседује знање да среће нема, као што нема ни добра, а самим тим ни Бога. Ђаволу обмањивачу више нису потребне игре скривања, јер је омнипотентан и наспрам себе нема трансцендентални принцип са којим се о човекову душу отима. Сада је са друге стране само приповедач, а како се приповест као страна жеље и бивања мора служити параболом о ђаволу да би самоубиство одложила и она нужно постаје дијаболички контаминирана и све што књижевност на истеку модернитета може учинити јесте да о крајњем чину свога пораза уопште не проговори.

Извори:

- Crnjanski 1977 I, II: Miloš Crnjanski, *Roman o Londonu I, II*, Beograd: NOLIT.
Dostojevski 1967 I, II: Fjodor Mihajlovič Dostojevski, *Zli dusi I, II*, Beograd: Izdavačko preduzeće „Rad”.
Dostojevski 1973: Fjodor Mihajlovič Dostojevski, *Mladić*, Beograd: Izdavačko preduzeće „Rad”.

Литература:

- Blanšo 1960: Moris Blanšo, *Eseji*, Beograd: NOLIT.
Lompar 2000: Milo Lompar, *Crnjanski i Mefistofel*, Beograd: Filip Višnjić.

3 Треба напоменути да упркос наведеној дистинкцији, логика и у једном и у другом случају постаје разлогом јунакове пропасти. Кирилова ће увереност у смисао идејног самоубиства довести до коначног обесмишљења када схвати да иза те логике зјапи демонска празнина, недоступна спекулативном разуму, док ће Рјепнин у самоубиство поћи након што се исцрпи свака нада да у свету ђавољих метаморфоза може бити места за логику среће, чиме ће најлогичније решење постати оно које самоуништењем укида свет нелогичности

Lompar 2005: Milo Lompar, *Roman o Londonu: Koliko kišnih kapi?*, u: Milo Lompar (prir.), *Knjiga o Crnjanskom*, Beograd: Srpska književna zadruga.
 Fridman 2015: Moris Fridman, *Problematicni pobunjenik*, Beograd: Službeni glasnik.

Đorđe R. Radovanović
ONTOLOGICAL VIEW OF SUICIDE IN *DEMONS*
BY F. M. DOSTOEVSKY AND A NOVEL ABOUT LONDON
BY MILOŠ CRNJANSKI

Summary

Two novels analyzed in this work share the same theme of suicide, and not just a suicide as a fact, but as a literary transfiguration. During the epoch of modernism, writers started to show interest in the so called logical suicide for the first time. Both heroes in these two novels share similar suicidal ideas but with different consequences. Kirilov in *Demons* acts as a hero of an early modern poetics, trying to create a new man and a new post-Christian order. His suicide should make him a God, so he can replace the old religious paradigm. If man could be freed from the idea of immortality and also from the fear he senses because of the possible post-existential revenge, he would finally turn attention to the people he lives with. Kirilov thinks that without God a new golden era of humanity will emerge, so his suicide appears to be a mission that leads the world into this. On the other hand, *A Novel of London* creates a late modern perspective in which the main hero Repin lives in a world that has to deal with a lack of God's presence, and as a consequence with a lack of anything good or beautiful that can bring any sense to existence. Unlike Kirilov, Repin considers suicide only when he knows that all of his attempts to stay in this world are senseless because this world functions only in demonic ways. A demon figure is present in both novels, but in *Demons* it is an alternative to God's way that still exists. In *A Novel about London*, demonic presence is everywhere, so suicide seems like the only dignified way to maintain identity.

Keywords: logical suicide, metaphysics, storytelling, devil, Fyodor Dostoevsky, Miloš Crnjanski

Примљен 8. јула 2017. године
 Прихваћен 14. септембра 2017. године

Владимир Б. Перић
Музичка школа „др Милоје Милојевић”, Крагујевац

СЛИКА РУСИЈЕ У СРПСКОМ ДАДАИЗМУ

Дискурс који описује српско-руске дадаистичке везе је тројак: политички (идеолошки), топографски и културолошки. Први аспект тиче се совјетофилије (комунистичке политичке оријентисаности са снажним руским печатом), која је неодвојиви део поетике/политике часописа „Зенит”, у коме је дада била битан део стилског амалгама.

Други се односи на руске топосе у које се смешта српска дадаистичка имагологија: Урал, Волгу, Сибир, Лењинград (Петроград) и Москву, на путовања и просторе слободе који су учитани у руско пространство, те на исцртавање географске бинарне опозиције Исток–Запад (Москва–Париз, Владивосток–Париз).

Трећи пак реферише ка емпатији према руском народу (велика глад током 1921. године), русофилију у најширем могућем смислу, као и на везе са руским уметницима (Татљин, Архипенко, Мајаковски, Горки). Посебан фокус у раду је стављен на феномене интеркултуралности и транскултуралности који проистичу из природе комплексних веза српског и руског културног простора.

Кључне речи: дада, „Зенит”, интеркултуралност, транскултуралност, заум, руски формализам

1. Приступ

Слику Русије у српском дадаизму посматраћемо, пре свега, кроз дадаистичку периодику: кроз дадаистички поетички слој текстова објављених у часопису „Зенит”, који су уређивала браћа Мицић, Љубомир и Бранислав (Бранко Ве Пољански) као и кроз текстове у часописима „Dada tank” и „Dada jazz”, чији је уредник и главни представник даде на територији Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца био Драган Алексић. У периоду непосредно после Првог светског рата, прва југословенска држава налазила се геополитички између Истока, оличеног у Совјетском Савезу, и Запада, кога су чиниле преостале силе Антанте: Француска, пре свега, а онда и Уједињено Краљевство. У случају часописа „Зенит”, ту балканистичку расцепљеност имамо на релацији Париз–Москва¹.

Примарна грађа рада имплицитно сугерише формалистички приступ као методолошку доминанту рада што се види у поезији пи-

¹ То је посебно видљиво у Мицићевој варварској тропологији, тачније у прималној фигури Барбарогенија децивилзатора, Балканца који презире Европу, европске вредности и тежи да примитивизирањем старог континента спроведе његову својеврсну ренесансу. Мицић је овде радикалан, за разлику од Марије Тодорове која је неутрална према појму Балкан, и истиче у својој монографији *Имагинарни Балкан* да „нити се њиме поноси, нити се њиме стиди” (Тодорова 1997: 2).

саној дадаистичким „универзалним” језиком, који има пандан у руској концепцији заува као и у екстремном инсистирању на „очуђењу” као главној стратегији деловања на публику². Овај вид, до крајњих граница доведене аутономне поетичке праксе, која није марила да ли ће стићи до свог краја, до самоукидања које је наступило поетичким исцрпљивањем, важило је, послужимо се Ејхенбаумовим термином, за сва три „спецификатора” зенитистичког дадаизма (Бужињска, Марковски 2009: 16)³. Без бриге око рецепције, аутори су прибегавали поступцима прекомерног формализовања које се огледало у намерним изразитим отежавањима рецепције текстова (деформисањем речи са умножавањем истих гласова, растурањем истих по простору песме, убацивањем црних правоугаоника у текстове, уз потенцирање на екстремној алогичности исказа у стиховима, прози и драмским репликама). То је чинило ејхенбаумовски конструктивни принцип деструктивне дадаистичко-зенитистичке праксе, којој, позовимо се на Давида Бурљука, „није било битно шта каже, него како каже” (Бужињска, Марковски 2009: 127). Констелација и перспективизам проблема којим се бавимо неодвојиви су и од постструктурализма и од савремених културолошких приступа, а то се односи на исходе Мицићеве русофилије као и на динамичну природу руско-српских интеркултурних и добровољних руских транскултурних утицаја у мултикултурним срединама Загреба, Славоније, Војводине и Београда.

2. Руси „зениш”

Русија је за дадаисте (зенитисте) била оличење (еволюционог) прогреса. То можемо наћи и у поетичким омеђивањима зенита која је учинила Ирина Суботић назвавши „Зенит” часопис који „има агонистички, милитантни, експериментални, антибирокаратски, антитрадиционалан, антиакадемски и револуционарни карактер” (Суботић 2000: 13). Треба напоменути само да се русофилија не почиње и завршава у „Зениту” дадаистичким периодом (средином 1922. године). Она је била присутна од самих, експресионистичких поступака, а посебно је била изражена у конструктивистичкој фази⁴, која ће кулминирати „руском свеском”,

2 Потврду да се „Зенит” „инспирисао моделима стварања радикалних покрета попут дадаизма и футуризма” (Суботић 2000: 16) имамо код низа аутора који су проучавали поетичку морфологију овог покрета (Јасна Јованов *Демистификација ајокрифа: дадаизам на југословенским просторима 1920–1922* (1999), Радоња Лепосавић *Dada clipping: потрага за изгубљеним српским (?) дадаистом* (2001), Видосава Голубовић и Ирина Суботић *Зениш 1921–1926* (2008), Предраг Тодоровић *Антологија српског дадаизма* (2014).

3 Кажемо три зато што је и сам Драган Алексић био зенитиста, односно, објављивао је у „Зениту” закључно са бројем 14 из маја 1922. године. Након прекида сарадње, Алексић ће покренути своја два поменута интернационална часописа, једноброја, која ће издати исте године.

4 За дадаисте Русија је конструктиван принцип из револуционарне деструкције. Својим деловањем, гледано из Краљевине СХС, руски комунизам и октобарска револуција били су оличење црвене утопије која је, и реално, променила културну конфигурацију (источно)европског простора. Конструктивизам је био видљив и на тексту-

односно двобројем 17/18⁵. У вези са конструктивизмом и геометријом, налази се и дадаистичка наклоност према апстрактној уметности, према апстракцији уопште и минималистичким поступцима, што ће бити видљиво у Алексићевом манифесту „Дадаизам”: „Поезија апстракције. Говор је апарат. На секундно га сужавам. Што је поредба доли сецираност (Клиника W & CL, Pitt.). Један прелив апстракције замењује прегршт поредаба [...] (Алексић 1978: 85)”. У цитату јасно се види опредељење „преиспитивања канона чулног/видљивог и стављања акцента на концептуални аспект дела [...]” (Дедић 2013: 14).

Исто тако, требало би указати на преплитање поменутих различитих -изама у „Зениту”. Часопис је започео превасходно као часопис експресионистичке провенијенције (са сарадницима попут Милоша Црњанског, Станислава Винавера и Станислава Кракова) да би убрзо потом постао амалгам футуризма, дадаизма и конструктивизма. Последњи правац био је транскултурно „увезен” из Русије. Зенитизам је правац који се вишеструко уклапа у Бојтарову концепцију источноевропске авангарде, „великог правца који обухвата пет мањих јединица: дадаизам, футуризам, експресионизам, конструктивизам и надреализам” (Бојтар 1999: 7), само без надреализма. Ови правци су у „Зениту” били у јукстапозицији, омогућавајући часопису да у изузетно широком опсегу комуницира са уметницима различитих авангардних оријентација.

Зенитистичка фактура била је балканистичка. Ако је Марија Тодорова у својој поменутој имаголошкој монографији тврдила да „један баук кружи Европом – баук Балкана” (Тодорова 1997: 15), онда можемо рећи да је српском авангардом, русофилски „кружио” „Љубомир Мицић, баук Загреба” (Алексић 1978: 108). Фактурно посматрање балканизма код Љубомира Мицића нужно повлачи за собом немиметичност у доживљају српског али и руског преко српске визуре. Ако је фактура, према Давиду Бурљуку, немиметички „шум материјала” (Хансен-Леве 1984: 16), који сада живи свој живот развезан од свих пројекција центара моћи, онда је балканистичка фактура зенитизма била снажно обојена жудњом према Русији.

Русија, и то она револуционарна, лењинистичка, и тематски је и поетички била уткана у часопис. Зато можемо потврдити формалистички

алном и на визуелном плану. Ирина Суботић тако повлачи једну руску конструктивистичку линију „Зенита” коју чине Татљин, Архипенко и Кандински, посебно анализирајући визуелни идентитет часописа са „изразито геометризованим распоредом слова и динамичном композицијом словног слога” (Суботић 2000: 19). То визуелно поетичко усмерење „Зенита” усмерава ка окулароцентризму, појму Мартина Џеја где је поглед привилегован „над осталим облицима перцепције” (Дедић 2013: 9).

- 5 У својој монографији *Руска авангарда* Александар Флакер минуциозно даје преглед руских сарадника у овом зенитистичком двоброју, а међу којима се налазе Хлебњиков, Мајаковски, Пастернак, Јесењин, Еренбург, Лисицки, Таиров, Родченко, Маљевич, Татљин, акцентујући ексклузивитет објављивања нацрта Татљиновог „Споменика трећој интернационали”, који се „по свој прилици, први пут после објављивања у Русији појавио у ’Зениту’, одакле је клише преузет и у друге европске часописе” (Флакер 1984: 440).

став Александра Веселовског о „општој еволуционој историји поезије, чију је теоријску основу чинило уверење о каузалној зависности историјског развоја књижевности од спољашњих чинилаца друштвених промена и општег развоја људске свести” (Рибникар 1976: 17). Мицићи су сматрали да је њиховом русофилијом сâм „Зенит” досегао свој периодички зенит.

3. ПОЛИТИКА, ИДЕОЛОГИЈА

Морфологија позитивног односа према Русији, односно Совјетском Савезу, у дадаистичким текстовима Љубомира Мицића манифестује се кроз однос према великој словенској држави као колективном завичају. На другој страни налази се нежељена, „посустала” Европа и њему антипатичне САД. Русија је као војна сила представљена љупко, а сам карактер Мицићеве поезије метонимично је близак троцкистичкој фигури чекића насупрот „безукусној” миметичној фигури огледала. Лењин, дадаистичка фигура, емигрант у Швајцарској 1916. године у Цириху, у доба када настаје дада, игра битну улогу у српској дадаистичкој поезији. Овај град је био уточиште многих дезертера из Првог светског рата јер је Швајцарска била ратно неутрална држава, али је била и место склањања дисидената, попут Лењина. Будући предводник Октобарске револуције становао је у близини Кабареа Волтер, „и историјска је чињеница да је био виђан у локалу у тренуцима извођења дадаистичких каламбура, бурлески и гротески” (Тодоровић 2014: 11). У дадаистичкој визури, револуција коју су у Русији спровели комунисти, трансформишући је потом у Совјетски Савез, метонимија је за хаос, кога су дадаисти сматрали апокалиптичким индикатором који омогућава настанак нове, ослобођене уметности.

Колективни завичај, о коме говори Светлана Бојм у *Будућности носталгије*, код Мицића је метонимично приказана односом „[...] 63. ИСТОК против ЗАПАДА / (...)” (Тодоровић 2014: 90) у *Аероплану без мотора (антиевројској поеми)* (1925). Последица приклањања Русији (Совјетском Савезу) можемо видети у европском вишевековном третирању Балкана као Другог, мање вредног, полуцивилизованог, немарног (Тодорова 1997: 15). Због тога Мицић пре у панславизму под окриљем Европе види будућност српства него у изградњи паневропског културног простора и могућности стварања заједничке европске културе и идентитета (Мајнхоф, Триандафилиду 2008: 17). Љубомир Мицић је доминантно фаворизовао Русију спрам Сједињених Америчких Држава, прецизније – источну, словенску „емоцију” спрам западњачке „технократије”. У последњем појму старији Мицић види „узрок потчињености југословенске културе” (Суботић 2000: 12), мада можемо направити дадаистички отклон од овог става Ирине Суботић указујући да сами дадаисти нису веровали у кохерентност Прве Југославије а то се конкретно може видети у Алексићевом манифесту када метонимично каже „На дну Јадрана трафика СХС” (Алексић 1978: 88).

На другој страни, Русија је виђена као чврста држава, као војна сила, и позитивно пристрасно је представљена. Симпатије су чак текст песме Бранка Ве Пољанског „Слепац број 52” одвеле у естетичке зоне љупкости: „[...] / Чаробњаци руски генерали / по вечери за динара / 10. / [...]” (Тодоровић 2014: 73). Овај радикални историзам виђен и у визури Владиславе Рибникар Перишић као индикатор аксиолошког релативизма који води ка својеврсној „анархији вредности” (Рибникар 1976: 8–9) имплицитан је позив Мицића на једно преосмишљавање, метаморфозу Европе, напредну „регресију” ка континенту „чистог срца” тако својственом експресионистичкој визији препорођеног, „новог човека”. Та трансформација Европе требало би, из Мицићеве перспективе, да буде пацифистичка а не револуционарна: „[...] Не! Ми не ћемо више да смо хермафродити / - Европа. / Убивства су увек и у времена злочини. / Не ћемо убијати ни Русе ни Србе. / Доље рат! / [...]” (Тодоровић 2014: 162). Хермафродитизам се овде негативно односи на процес европског транскултурног цивилизовања „балканске мужевности” Срба, која се тиме губи, а сам Мицић остаје на становишту европске имагологије Балканаца, балканизма и балканизације као „синонима за повратак племенском, заосталом, примитивном и варварском”, с тим што треба напоменути да је тај повратак, парадоксално, код Мицића, дадаистички напредак ка почетку.

Совјетски Савез се кроз дадаистичку призму види као црвеноутопијска земља са Лењином као централном фигуром авангардне (дадаистичке) музе, а сама постреволуционарна атмосфера као плодно тле за стварање у хаосу који се слави. Црвена, луминозна слика комунизма приказана је кроз готово надреалистичке пејзаже у Мицићевим „Речима у простору”: „Што су те црвене рибе са великим светлим очима / то знају само они у Русији. // [...]” (Тодоровић 2014: 84). Оваква визија налази се на истој траси на којој је и уметност револуције коју Ејхенбаум види као „припрему за припрему” новог друштва (Ејхенбаум 1972: XIII–XIV). Алексићев афинитет према уметности Владимира Татљина (теоријски текст „Татлин НР/s + Човек”) у складу је са мегаломанијом московских пројеката које Светлана Бојм из перспективе с краја другог и почетка трећег миленијума види као московску рестауративну носталгију „која прошлост поново ствара као време митских дивова” (Бојм 2005: 175). Овакви пројекти оличење су формалистичког акцента на поступку деконтекстирања, дислокације из стварности и „искривљавања 'сдвиг' те на стварању супротности према прагматском и комуникативном контексту” (Бекер 1986: 17).

Владимир Иљич Лењин и дада у свом настанку, у Цириху 1916. године, како смо већ напоменули, неодвојиви су. Он је вођа црвене, утопијске левичарске земље којој су и Алексић и Мицић склони у својој текстуалној пракси. Да је Лењин виђен као полубог, како Светлана Бојм у својој *Будућности носталгије* наводи (Бојм 2005: 174), показује и српска дадаистичка текстуална пракса. У тексту Бранка Ве Пољанског „Нихилон” Лењин се види као фигура преображаја: „[...] Знаш ти мој дрвени чет-

вороношче: у свету револуција постоји и ново име: ЛЕЊИН Нихилон се тргне. [...]” (Тодоровић 2014: 177). Доста приземније га види Љубомир Мицић у „Стотину вам Богова” када каже: „[...] ДОЛЕ ЦАР – ЖИВЕО ЛЕЊИН / [...]” (Тодоровић 2014: 98). Свака од ове две фразе су уоквирена свака фраза и међусобно су спојене, тако да и визуелно асоцирају на делове теразија. Оне су заправо реч и корелатив. Ристо Ратковић у „Дактилокариатурама” Лењина већ скицира доста блеђе: „[...] Сведочанства. - (...) б.) Тврдимо да постоји Русија. Чак смо и за Лењина чули. Тако нам прича Горки (Максим). [...]” (Тодоровић 2014: 225). Прогресија је, у случају дадаистичких текстова, негативна, што више временски одмичемо од година активне зенитистичке продукције. Историјски контекст у коме је излазио „Зенит” са дадаистичким текстовима који су славили комунизам и Лењина био је маргиналишући по саме ауторе. Краљевина СХС је била репресивна према онима које је обележила као комунисте до те мере да је Алексићу одузела пасош након упада у стан 1921. године (Јованов 1999: 37), тако да га је, фактички, сатерала у оно што бисмо могли назвати унутрашњим егзилем.

Револуција је метонимија за дадаистичко слављење хаоса. Ова културема је била једна од жељених спона уредника „Зенита” са Русијом и према речима Александра Флакера, оличење потребе „успостављања културних веза с ’новом Русијом’, изражавајући своју наду да ће доћи вријеме ’када слободне кремаљске двери буду и нама отворене’” (Флакер 1984: 449). У дадаистичким текстовима овај појам је графички издвојен, аугментован и уоквирен – он је кључна реч даде и повезан је са супкултурним елементима, филмом и циркусом, који су за дадаисте били равноправни уметнички ентитети са тада „елитним” канонизованим уметничким артефактима (медијима). То видимо у Мицићевим стиховима: „(...) филмовати источне вулкане / Русију мајко хаоса / Зато је наша слава РЕВОЛУЦИЈА (уоквирено, В.Б.П.)” или: „’ЛУДИЛО’ / Рат.Рат.Рат.Рат.Рат. / РУСИЈА / 1917 / РЕВОЛУЦИЈА / Црвена војска. Октобар., ’Дванаесторица’. / Спартакус. ’Диктатура пролетеријата.’ / Лењин. Троцки. Луначарски. / ПРЕГАЗИТИ ЕВРОПУ. / На врх Порт-Артура врти се јапански вртуљак. / (...)” (Тодоровић 2014: 98, 164).

4. *Майирања*

Географско семантичко поље српско-руских односа у дадаизму дивергира тројако: ка Уралу, Волги и Сибиру. Урал представља зенитистички, дадаистички видиковац. Ако бисмо се формалистички запитали о генези овог мотива код српских дадаиста, могли бисмо га пронаћи у осамнаестовековним јаким културним руско-српским везама, које ће касније бити белетристички јасно видљиве у *Сеобама* Милоша Црњанског. Алегорично побратимство два народа јасно је у Мицићевим стиховима: „[...] Мој друг је Урал, / Моја сестра Авала / Диагнозу лудак писао је сам / [...]” (Тодоровић 2014: 102). Алексићеви стихови су милитаристичкији: „[...] Стоје аероплани чекају топове са Урала / [...]” (Алексић 1978:

12). То је чак уочљиво и у оној поезији писаној поступком блиском аутоматском писању: „[...] / Поздравни сајмови блеште у интертелурности / и ко по свету шиба трулост више Истоку / мамзеле опуцати без смок-ва-листа / О о пуно воље. Хитропренос. / Куда господо: Тулон се срзоао. УУУРАЛ.///” (Алексић 1978: 15).

Волгу зенитисти доживљавају као мајку што видимо код Мицића: „[...] ВОЛГА ВОЛГА ТИ МАТУШКА” (Тодоровић 2014: 100). Овај двострукоуоквирени стих носталгично указује на меланхолију коју осећа лирско „ја”. Ова топографија чежње потпуно је другачија од циничне „љубави” који аутори осећају према Сибиру а што се да видети у песми Антуна Туне Милинковића „Етапна постаја Северни пол”: „[...] где је највиши Монт Еверест / лепи су нужници у возовима транскаспијским / и где је лепше него у Сибирији / када се примају ћушке / [...]” (Тодоровић 2014: 108). Средина о којој певају дадаисти, руска пространства, можемо посматрати фосијоновским очима – где је ареал схваћен „ван сваке буквалности, као нешто флексибилно, променљиво, нешто чему се радује и што се прихвата у свим његовим категоријама” (Суботић 2000: 6). Тако су и руски простори далеко од сваке реалности приказани у оптици дадаистичке емотивности.

Када је, уже гледано, реч о градовима, они су неизоставни у дадаистичкој зенитистичкој топографији. Петроград (Лењинград) је место (апстрактног) рађања револуције, а Москва је центрирана, макар била и метафорично употребљена као назив хотела у Београду а који је имао огроман значај јер је био стециште српских авангардиста. За Мицића Москва је обећани простор који треба отворити, утопијски црвени Елдорадо: „[...] Ватромет у Лунапарку / Нипошто / То знају само они у Русији / Москва / [...] Увек остајемо живи / Има нас чак у Њујорку, Ђенови и Токију / Још чекамо да нам отворе Москву / До виђења / [...]” (Тодоровић 2014: 98, 101). Руски простор је у зенитистичким песничким визијама почесто геометризован. Екстремне железничке релације, попут транссибирске железнице имају за циљ што већи просторни обухват. Србија (Југославија) је тачка сусрета на путу Исток–Запад, а сам пут у утопијску Русију је радостан и топао што се опажа у песми Бранка Ве Пољанског „Дада каузал дада”: „1,2,3 и.т.д. / Свако подне звони прелом имажинација / на полузи мога кажипрста. / Љубим те у у у у / утопију / 39 (стелени, В.Б.П.) топлине. / Раскуштране су трачнице жељезнице за Русију. / [...]” (Тодоровић 2014: 74).

Напоменули смо да се конструктивизам транскултурно пренео из руског у српски културни простор. Но, зенитистички дадаисти су у својим текстовима показали изузетну емпатију према великој руској глади. Посебно је значајан простор који су у зенитистичкој периодици имали Татљин, Архипенко, Мајаковски и Горки, пре свега. Сцијентистички принцип конструктивизма, са машинама као обавезним елементом света предметности и фабриком као пољем збивања нашао је постварење у тексту Драгана Алексића „Татлин. НР/s + Човек”: „Човек претисућлетне

реликвије – вечна вреднота: / НОМО + 435 НР = / Судар мозгонапетих момената, ствара инстинкт двокарактерних плусенергија Рада, маса нагона према нужној употреби, усавршењу, деловању. (н.п. фабрика са Татлином, пролаз, радници - шпалир пренеражење, пре тога: 60% енергија – употребе, после 90% резултат + 30% Практика = доказ = јасноћа)” (Тодоровић 2014: 279). Оваква технопасторала, употребимо израз који користи Светлана Бојм (напомињући да је двадесети век започео футуристичком утопијом, а да се завршио носталгијом (Бојм 2005: 16)), имала је за циљ буђење адреналинске техноекстазе код читалаца. Њен извор налазио се у Русији и он заиста представља „модел будућег света” (Бојтар 1999: 20).

На другој страни, песимистичке ставове које Никола Милошевић артикулише и притом тврди „да се човек неће никада одрећи праве патње” те да човек „понекад ужасно воли патњу” (Милошевић 1964: 11), илуструју браћа Мицић својом поезијом. Песме „Нихилон”, „Контраидиотикон” и „Стотину вам Богова” садрже индикативне стихове: „Плакати урличу. Лажна је графика црвљивог столећа. Плакати завијају ко гладни шакали. / Русија умире од глади. / (...)”, „Кобасице су емоција – Печенка је утопија за гладне Русе на Волги – [...]”, „[...] ПОМОЗИТЕ ГЛАДНИМА У РУСИЈИ”, „[...] Још нема људи на нашој земљи / Ветрови на Волги урличу глад / Руска војска зелена и слатка / Смртно делује / Из љубави руски Дантон биће обешен / Пљесак гомила / [...]” (Тодоровић 2014: 176, 181, 98, 100). Активизам који у својој поезији заступају Мицићи представља својеврсно океанско осећање, али сужено на свесловенски (и још прецизније, руски) свет.

Каталог руских уметника који су били део предметног света дадаистичких текстова садржи имена Владимира Мајаковског (позив за уништење „целе ропотарнице стар уметности” (Тодоровић 2014: 278)), Александар Архипенко (у Алексићевом тексту истоименог назива), поменути Владимир Татљин, недовољно познати Александар Крушевич који се у тексту „Дада дадаизам” (потписаног анонимом Зенитистом) наводи као Рус, покретач дадаизма, уз Цару, Рибмон-Десења и Пикабију. Ту се налазе и Кандински, Маљевич и Еренбург (визуелне референце у текстовима) али и имена као што је Александар Скрјабин (његови посмртни маршеви у сценарију за филм Монија де Булија „Доктор Хипнисон или Техника живота”) и Фјодор Михайлович Достојевски, кога је Мицић изузетно ценио као књижевника (Тодоровић 2014: 102).

5. Закључак

Након свега реченог можемо извући следеће закључке. Српски дадаизам у „Зениту” био је русофилски и идеолошки изразито лево оријентисан, што је за последицу имало маргинализујући однос у монархистичкој држави која је културно и војно гравитирала Француској (Краљевина СХС припадала је са Румунијом и Чехословачком тројном савезу под називом Мала Антанта). Краткотрајност српског дадаистичког покрета (1920–1924) није утицала на значај текстова, који су били расветљавани

интензивно у последњој четвртини XX века, а та демаргинализација омогућила је да увидимо значај који је за српску књижевност имала интернационална авангардна периодика у коју свакако спадају и „Зенит” и „Dada tank” и „Dada jazz”. Значајан простор у првом часопису имали су руски уметници. После сто година од настанка даде, поново смо у ситуацији да се српски културни простор налази у неутралном процепу између Запада и Истока. Криза мултикултурализма која наступа почетком XXI века, због проблематичне одрживости (мигрантска криза је само један од њених показатеља), захтева као равнотежу поновно повлачење интер-, транс- и мултикултурних веза који простор српске културе може да оствари са Другима, а самим тим, у овом случају, са Русима. Овај темат „Наслеђа” свакако доприноси таквој једној телеологији.

Листа референци

- Aleksić 1978: D. Aleksić, *Dada tank (pesme)*. Beograd: Nolit. [orig.] Алексић 1978: Д. Алексић. *Дада танк (песме)*, Београд: Нолит.
- Beker 1986: M. Beker, *Suvremene književne teorije*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Bojm 2005: S. Bojm, *Budućnost nostalgije*, Beograd: Geopoetika.
- Bojtar 1999: E. Bojtar, *Književnost istočnovevropske avangarde*. Beograd: Narodna knjiga, Alfa. [orig.] Бојтар 1999: Е. Бојтар, *Књижевност источноевропске авангарде*. Београд: Народна књига, Алфа.
- Bužinjska 2009: A. Bužinjska, *Književne teorije XX veka*, M. P. Markovski, Beograd: Službeni glasnik.
- Dedić 2013: N. Dedić, *Radikalna apstrakcija*, Denegri etc.: Beograd, Službeni glasnik.
- Ejhenbaum 1972: B. Ejhenbaum, *Književnost*, Beograd: Nolit.
- Flaker 1984: A. Flaker, *Ruska avangarda*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Hansen-Löve 1984: A. A. Hansen-Löve, *Faktura, fakturnost*, u: A. Flaker, D. Ugrešić (red.), *Pojmovnik ruske avangarde*, sv. 1, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, Zavod za znanost o književnosti.
- Interkulturalnost 2008: *Leksikon savremene kulture*, (red. Ralf Šnel) Beograd: Plato.
- Jovanov 1999: J. Jovanov, *Demistifikacija apokrifa: Dadaizam na jugoslovenskim prostorima 1920-1922*, Novi Sad: Apostrof.
- Majnhof 2008: U. H. Majnhof, *Transkulturalna Evropa*, A. Triandafilidu, etc.: Beograd: Clio.
- Milošević 1964: N. Milošević, *Antropološki eseji*. Beograd: Nolit.
- Ribnikar Perišić 1976: V. Ribnikar Perišić, *Ruski formalizam i književna teorija*, Novi Beograd: Savez socijalističke omladine Jugoslavije.
- Subotić 2000: I. Subotić, *Od avangarde do Arkadije*, Beograd: Clio. [orig.] СубОТИЋ 2000: И. СубОТИЋ, *Од авангарде до Аркадије*, Београд: Clio.
- Todorova 1997: M. Todorova, *Imaginarni Balkan*. Beograd: XX vek.
- Todorović (red.) 2014: *Antologija srpskog dadaizma*, Beograd: Službeni glasnik. [orig.] Тодоровић (ред.) 2014: *Антологија српског дадаизма*, Београд: Службени гласник.

Vladimir B. Perić

THE IMAGE OF RUSSIA IN SERBIAN DADAISM

Summary

Discourse describing Serbian and Russian dadaistic relations is triple: political (ideological), topographic and cultural. The first aspect refers to Sovietophilia (communist political orientation with a strong Russian imprint), which is an inseparable part of poetics/policy of the magazine *Zenith*, in which dada was an important part of the stylistic amalgam.

The second part refers to Russian topoi, in which dadaistic imagology is placed: Ural, the Volga, Siberia, Leningrad (Petrograd) and Moscow, to travels and spaces of freedom which are imprinted into the vast Russian expanses, as well as to drawing the geographic binary opposition East–West (Moscow–Paris, Vladivostok–Paris).

The third aspect refers to empathy towards Russian people (the great famine of 1921), Russophilia in the broadest sense possible, as well as to connections with Russian artists (Tatlin, Archipenko, Mayakovsky, Gorky). The paper particularly focuses on phenomena of interculturality and transculturality resulting from the nature of complex relations of Serbian and Russian cultural spaces.

Keywords: dada, *Zenith*, interculturality, transculturality, zaum, Russian formalism

Примљен 22. јула 2017. године

Прихваћен 14. септембра 2017. године

Татјана М. ВулићУниверзитет у Нишу
Филозофски факултет**Маја М. Анђелковић**Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет**РУСИЈА КАО ТЕМА У НОВИНАМА СРБСКИМ
(КРАГУЈЕВАЧКИ ПЕРИОД)¹**

Новине србске почеле су да излазе у Крагујевцу 5. јануара 1834. године (по старом календару). Све до 1. јуна 1835. године, када је штампарија пресељена у Београд, место издавања је било Крагујевац. Облици новинарског изражавања су хибридни са одликама фактографије и аналитике. Поред тема које су се односиле на стање у Србији, објављивале су написе који су за тему имали догађаје и појаве из региона и у другим земљама. Готово у сваком броју тема у овим новинама је била и Русија, те ћемо стога за потребе нашег рада анализирати управо заступљеност Русије као теме у *Новинама србским* које су штампане у периоду излажења новина у Крагујевцу – од јануара 1834. до јуна 1835. године. Корпус на коме се изводи истраживање јесте репринт издање *Новина србских* (крагујевачки период) чији је издавач Народна библиотека „Вук Караџић” у Крагујевцу.

Кључне речи: штампа, *Новине србске*, Русија.

Прва штампарија и покретање Новина србских

Настанак штампе у Србији у тесној је вези са издвајањем грађанства као друштвене категорије. На основу права датих Хатишерифом, оснивање штампарије је било међу првим отвореним установама у обновљеној Србији. Тачније, Хатишерифом из 1830. године² Србија је добила право да отвара школе и штампа књиге и друге публикације на свом језику. Убрзо је кнез Милош донео одлуку да се купи штампарија и почне штам-

1 Рад је настао у оквиру пројеката број 179008, *Цивилно друштво и религија*, и 178018, *Друштвене кризе и савремена српска књижевност и култура: национални, регионални, европски и глобални оквир*, које финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

2 На основу Хатишерифа Србија је добила право да несметано оснива све просветне и културне установе. У исто време то је условило потребу за школованим људима, које Србија није имала, тако да су дошли Срби из Аустрије, који су постали главни организатори и носиоци културног рада у периоду стварања српске буржоаске државе. Дошавши из једне много развијеније средине, Срби „пречани” настојали су да Србија што пре добије све оне установе које имају све европске земље. В. Вулић 2007: 33. Уп. Мрђеновић 1988: 15, Bjelica, Jevtović 2006.

пање првих новина. Покретањем *Новина србских* кнез Милош је сматрао да ће одговорити потреби да се и у Србији на веродостојан начин сазнају најновије вести из земље и иностранства, упркос податку да је у то време обновљена Србија имала тек две до три хиљаде писмених људи од којих је тек половина била толико писмена³ да је могла да чита књиге и штампу. Треба нагласити да је штампа *Новина* у Крагујевцу повезана са важном историјском чињеницом – премештањем 1818. године престонице у Крагујевац, који је доживео и пораст броја становника⁴ и уопште привредни и културни процват. Тиме, поред административно-управне и политичке улоге, значају Крагујевца је допринела и културно-просветна функција, у којој значајно место заузима појава српске штампе.⁵

По налогу кнеза Милоша, крајем 1830. године штампарију су купили Аврам Петронијевић и Цветко Рајовић у Русији, у Петрограду.⁶ „Слова су набављана у Русији, а као први стручњаци доведени су њемачки типографи – штампари” (Pandurević, Anđelković 2014: 100). Са Немцем Берманом, који је и у Петрограду био директор ове штампарије, договорено је да остане као стручни директор, али да управу штампарије води Србин у звању администратора. Прва српска државна штампарија – „Књажевско-српска печатња”, допремљена је у Београд 21. маја 1831. године. Стручни директор, како је и договорено, био је Немац Адолф Берман, словослагачи и сецери стигли су из Аустрије, а у јуну су из Немачке дошли још један штампар и ливац са својим алатом за ливење слова. Кнез Милош те године поставља и првог Србина на управљачко место, за помоћника директора штампарије, и то песника Симу Милутиновића Сарајлију.

Први табак одштампан је у септембру 1831. године, а годину дана касније у јуну 1832. године штампар Берман изазвао је праву сензацију међу становницима Београда када је на плакату одштампао слику слона и позивао у тексту грађанство да га види на лађи на Сави. Осим умножавања објава, пасоша, протокола и другог, у августу 1832. године завршено је штампање прве књиге. Почетком 1833. године одштампана

3 Читалачка публика били су чиновници, свештеници, један број трговаца, занатлија, учитеља и по неки земљорадник. Vulić 2007: 31.

4 За разлику од 1818. године када је имао 193 куће и 378 пореских глава, четири године касније има 283 куће и више од две хиљаде становника. У том периоду осим досељавања Срба из других крајева бележи се и досељавање странаца, пре свега чиновника, занатлија, трговаца и лекара, који су дошли на позив кнеза Милоша како би били носиоци развоја града. Vulić 2007: 29–30.

5 Прве школе отворене су у Крагујевцу, и то Велика школа која 1838. године прераста у Лицеј, 1835. године отвара се прво позориште „Књажевско-српски театар”, библиотека, музеј и друге културне и просветне установе, које су културни живот престонице обогатиле извођењем позоришних представа и неговањем музике и сликарства. B. Vulić 2007: 31.

6 Купљена је по повољној цени квалитетна типографија са две модерне енглеске Стенхопове гвоздене пресе. Готово пола године је прошло од када је купљена до када је прва штампарија допремљена у Србију. Када је почела да ради, штампарија је имала проблем са недостатком свих величина и количином слова, али и са недостатком папира који је морала да купује у Бечу. Vulić 2007: 34. Bjelica 1975, Bjelica, Jevtović 2006, Šumarević 1936.

је и прва периодична публикација – алманах. Како су још 1831. године почеле припреме за издавање новина, кнез Милош доноси одлуку да се у септембру 1833. године штампарија премести у Крагујевац да би била под његовом контролом.⁷ Иако је Димитрије Исаиловић, професор Више школе у Београду, препоручивао кнезу да покрене новине⁸, посао издавања поверен је кнежевом секретару Димитрију Давидовићу⁹.

Прве новине у Србији почеле су да излазе 5. јануара 1834. године (по старом календару)¹⁰ у Крагујевцу под називом *Новине србске*. Тако „Србија и издавање новина у среди својој доживи, који никад досад није било...” (Vulić 2007: 36). Сви подаци о новинама, као на пример о времену и месту излажења, уреднику, програму, издавачу, формату, претплати, објављени су у огласу „Објављеније” који је штампан у првом броју новина¹¹. *Новине србске* биле су политички лист који је истовремено имао и улогу службеног гласила. Већ у првом броју у „Објављенију” је дефинисана уређивачка политика и концепт новина да ће садржај новина обухватати пре свега политичке вести како из Србије тако и из региона и других земаља, као и званичне указе и уредбе, трговачке и књижевне вести, али и друге забавне прилоге. Од првог броја садржај новина је био овакав: на најистакнутијем месту у новинама (на месту уводника) написи о кнезу Милошу и његовој породици, као и кнежеве одлуке и наредбе, затим су налазиле остале вести из Србије и укази постављењима и слични тематски написи. На другој и трећој страни најчешће су биле преведене вести и извештаји из стране штампе, а на последњој – четвртој страни објављивани су занимљиви прилози, огла-

7 Оваква одлука кнеза Милоша Обреновића у складу је са чињеницом да је био апсолутан владар, у чијим рукама је била сва власт и законодавна и судска и извршна, а кнежева Канцеларија је била изнад свих државних установа. Поред тога, кнез Милош је имао и највећу економску власт у земљи јер је држао монопол на најважнијој привредној грани у то време у Србији – трговини.

8 Исаиловић се обратио кнезу са молбом да га ослободи наставничких дужности и да му додели место у штампарији на месту цензора или да уређује новине. Кнез му је поверио општу управу над штампаријом, али да остане у школи док се не заврши школска година. Поред осталих послова, Исаиловић је у штампарији почео да ради на припремама за издавање новина. У марту 1832. године Исаиловић је предао кнезу Милошу разрађен план целокупне издавачке делатности у коме се, поред осталог предвиђа и покретање једног листа на српском језику. Лист је требало да излази два пута недељно, а уређивао би га сам Исаиловић. Кнезу је навео следеће разлоге за покретање новина у Србији: штампарија би радила преко целе године, а уз то са 200 претплатника годишње од четири талира, издавање новина би се потпуно исплатило. Тај Исаиловићев план је и доказ да су *Новине* могле да почну да излазе већ крајем 1832. године. В. Vulić 2007: 34. Уп. Bjelica 1975, Bjelica, Jevtović 2006, Šumarević 1936, Nedeljković 1989.

9 Димитрије Давидовић је у Бечу од 1813. до 1821. године уређивао један српски лист – *Новине србске*.

10 По новом календару 18. јануара 1834. године.

11 У огласу је објављено да ће *Новине србске* излазити под управом Димитрија Давидовића, и то једанпут недељно, на целом табаку средње величине. Новине ће коштати два талира годишње и морају да се плате унапред, док ће претплата по налогу кнеза обављати преко нахијских судова. Vulić 2007: 34. Bjelica 1975, Bjelica, Jevtović 2006, Šumarević 1936.

си и обавештења. Бартоломео Куниберт, савременик Димитрија Давидовића, у свом познатом делу о Србији под називом *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића 1815–1839*, пише да је Милош наредио издавање новина како би „могао што боље распрострети србском народу све благодети о образовању” и сматра да је задатак листа био „да поучи народ у Србији о установама и догађајима у свету, нарочито у Европи, који би га могли просветити и задахнути га жељом да и он корача путем напретка” (Vulić 2007: 37).

Новине србске излазиле су у изузетно сложеним политичким околностима за Србију. Против кнеза Милоша у време покретања *Новина* развио се јак опозициони покрет са циљем да се путем устава и закона реши питање политичке и економске власти у земљи. На Милоша су притисак вршиле и велике силе, пре свих Русија и Турска, које су на основу разних уговора од раније имале право да се мешају у унутрашње послове Србије. То су разлози због којих је кнез Милош био принуђен да почетком 1835. године сазове Народну скупштину и одобри Сретењски устав, који је на снази био јако кратко и укинут већ после месец дана. У време одржавања Велике народне скупштине у фебруару 1835. године уредник новина Димитрије Давидовић, понесен значајем тих догађаја, објављивао је само оно што је сматрао важним, и то без икаквог договора са кнезом. Од 2. фебруара до 9. марта 1835. године *Новине* су највише писале о Народној скупштини, Уставу и реорганизацији државне администрације. Није било места ни за једну другу сталну рубрику, па чак ни за вести о спољној политици. Сретењски устав и писање о њему довели су до новог сукоба између кнеза и Давидовића¹² који се завршио удаљавањем Давидовића из новинарства. Наиме, зна се да је Давидовић био један од главних твораца Сретењског устава којим је ограничена апсолутистичка кнежева власт. Такође је познато да су против тог Устава биле и велике силе Русија, Аустрија и Турска, па је та чињеница послужила Милошу као аргументација за укидање Устава и поновно увођење апсолутистичке власти. Кнез Милош је окривио Давидовића не толико што је био писац Устава већ што је у *Новинама србским* писао о Уставу. У писму од 14. марта 1835. године кнез Милош замера Давидовићу за прекомерно хвалисање Устава и каже: „Да није у **НОВИНАМА** то којешта печатано, не би нико ни знао ал курири лете са свих страна и разносе Новине наше, из којих људи виде само конституцију” (Bjelica, Jevtović 2006: 240). Кнез је у писму саопштио Давидовићу и да је то највише наљутило руског посланика Бутењева, па је своје примедбе, кнез завршио речима: „Ја сам вам и пре казао, и сад вам опет кажем, не стављајте у Новине ни речце док вам ја на то дозболеније не дам” (Bjelica, Jevtović 2006: 240). После два дана, 16. марта 1835. године, Милош упућује ново писмо сада са наредбом да се од Димитрија Давидовића одузме уредништво и да именује

¹² Кнез Милош и Димитрије Давидовић пре овог сукоба имали су сукобе још два пута. Први сукоб је био када је приликом дипломатске посете грофа Боа-Ле-Конта у новинама објављен негативан став о Француској, други сукоб је наступио када је у *Новинама* објављена вест да је Милошев старији син Милан тешко болестан.

Димитрија Исаиловића за новог уредника *Новина србских*. Неколико дана касније, 22. марта, Давидовић је писменим путем обавестио кнеза да је *Новине србске* предао професору Исаиловићу и уз то, прилично разочаран, написао да се више „ни најмање ни из далека” неће мешати у њихово уређивање (Bjelica, Jevtović 2006: 240). У писму којим је именован за уредника, Исаиловић је од кнеза Милоша добио и упутства о томе шта може да објављује од садржаја: „Ви ћете у њима стављати слободно све оно што из различни немачки новина извадите, но уз сваки член морате казати из који новина и ког числа з превод из мог кабинета свагда добијати. Што се пак Србије тиче, ништа не стављајте у те новине ваше, што би се код мене, фамилије моје и пријатељства нашег тицало, разве што из кабинета добијете. Маловажне ствари, обичне грађанске, можете слободно и о Србији стављати м.п. ову недељу киша непрестано била, или ветар, или суво време итд. Или, овај и онај трговац дошао и прошао, или објављенија књижевна и овим подобне предмете мање важности” (Vulić 2007: 39).

Како због сложених и преломних политичких околности, али и дубоко разумејући улогу и значај штампарије, кнез Милош је одлучио да јуна 1835. године штампарију врати у Београд, где након пресељења и новине настављају да излазе од 10. јула те године. Разлог за пресељење у Београд није у бројнијој читалачкој публици већ управо, како смо истакли, у политичкој ситуацији. Велике силе – Русија, Аустрија и Турска посебну пажњу су обраћале на град на обалама Саве и Дунава, исказујући аспирације ка тој територији. Изградњом Београда као административно-управног, политичког, привредног и културног центра српске државе, кнез Милош је сматрао да ће допринети праву Србије да остане српски град као и да добије национално обележје. Штампарија је пресељена како би афирмисала Београд као културни центар. Јула 1835. године кнез Милош је издао и Привилегију, односно монопол на штампање *Новина србских*, календара, забавника, као црквених и школских књига. На овај начин Државној штампарији је обезбеђен опстанак и рад. У наредних 30 година она ће бити и једина штампарија у обновљеној Србији.

Рубрике и садржај у Новинама србским

Новине србске почеле су да излазе 5. јануара 1834. године (по старом календару) у Крагујевцу. У старој престоници кнеза Милоша Обреновића штампане су се до јуна 1835. године када је штампарија пресељена у Београд. Од датума штампања првог броја *Новине* представљају документ, својеврсно сведочанство општег културно-образовног, политичког и друштвеног развоја како града тако и обновљене Србије. У исто време јесу и веома активан, креирајући чинилац друштвено-политичких и спољно-политичких кретања и показатељ утицаја на формирање јавног мњења у земљи и окружењу.

Излазиле су једном недељно и штампане су на целом табаку средње величине. Садржај је био на укупно четири стране. Анализом садржаја

и форме облика новинарског изражавања *Новина србских* закључујемо да је најзаступљенији жанр у форми коментара, али са хибридним одликама између извештаја и коментара. Текстови нису чисте жанровске целине, већ мешавина извештаја и коментара са елементима фактографских и аналитичких облика новинарског изражавања, и то у форми друштвене хронике као спој редакцијског коментара, односно уводника, колумне, полемике и класичног коментара. Ови текстови¹³ у *Новинама* су велики¹⁴ налазе се на првој страни на месту где се у савременој штампи налази уводник. Осим уводника у *Новинама* су биле рубрике: „Вести”, „Из српских земаља”, „Из других земаља”, „Трговачке вести”, а како би садржај био занимљивији, Давидовић је осмислио и рубрику „Смесице проучителне и забавне”¹⁵, у којој су објављиване разне занимљивости, анегдоте, шале и поуке. Текстове који су за тему имали важне догађаје Давидовић је истицао крупним и проређеним словима тако да можемо да закључимо да је водио рачуна о графичким решењима (уређењу) или, како би данас рекли, презентацији садржаја листа, што значи да је разумео значај обликовања за разумевање садржаја читалаца. Стил и језик аутора у *Новинама србским* можемо сврстати у правац романтизма: дуге реченице са пасивима и глаголима на крају, епитети готово уз сваку именску реч и честа употреба ироније и метафоре. Ако су *Новине србске* биле претеча модерне српске штампе, текстови који су објављивани јесу весници онога што ће се касније разврстати у жанрове и искристалисати у коментар (уводник, колумна, осврт), тематски чланак, друштвену хронику, односно у високо ангажоване облике новинарског изражавања погодне да се у њима изразе лични, ауторски ставови према сложеној реалности у којој су излазиле *Новине србске*.

Највећи број садржаја у рубрикама биле су преведене вести из страних новина. Кнез Милош био је претплаћен на више страних листова и то: „Аугсбуршке Опште Новине”, „Газету Петербуршку”, „Естерајхшпер Беобахтер”, аустријски „Обсерватер”, једне грчке новине, „Монитер Иниверсал”, „Отомански Монитер” и „Конститисионел”¹⁶. Уредништво

13 Приликом анализе садржаја и форме текстова са одликама коментара, и поред недовољне жанровске маркиције, одредили смо их на основу препознатљивих елемената који доминирају њиховом структуром као хибридне са изразитим одликама класичног коментара. Аутор недовољно користи аргументацију и документ у анализи како би постигао „ваљан” коментар. Подаци на почетку текста обликовани су као глава вести (извештаја), иако аутор често изражава сопствени став. Експозиција и закључак обликовани су углавном као колумна, подврста коментара коју карактерише јасно изражен став аутора и отворени ангажман, што је једна од карактеристика коментара – јавне легитимације листа.

14 Приликом квантитативно-квалитативне анализе садржаја служили смо се поделом за величину текста на велике, средње и мале.

15 У првим бројевима у јануару 1835. године у овој рубрици било је преведених текстова из стране штампе, међутим у фебруару у време Сретењске скупштине ова рубрика није објављивана јер су доминирали текстови у вези са скупштином. Осим ове рубрике у то време нису објављиване ни вести у вези са спољном политиком.

16 „Конститусионел” у кнежевој околини звали су „Конституционал” и није био баш омиљен лист. Кнез Милош није волео ни Устав ни његово име, а Конституционал –

Новина србских тако је било у прилици да преводи и преузима текстове. На ово упућује више историчара штампе, као на пример: Бјелица (1974), Скерлић (1966), Божиловић (1934), Бјелица и Јевтовић (2006), Вулић (2007), Недељковић (1989).

Русија као тема у Новинама србским

У раду под насловом „Новине србске Димитрија Давидовића о другим земљама и народима” Миле Недељковић (1989) анализирао је 63 броја новина које је уређивао Димитрије Давидовић и у раду представио резултате о томе колико се у *Новинама* писало о другим земљама и народима. Недељковић наводи да је у том периоду објављено 532 написа о другим земљама и притом утврдио и изворе. Наводи да су написи преузимани из 63 листа која су у то време излазили у Европи, а који су Давидовићу били доступни. У наведеном раду истиче и да је највише прилога о догађајима и појавама било заступљено из Турске и то 132, а затим је одмах Русија о којој је објављено 113 прилога. Ово је сасвим и очекивано уколико узмемо у обзир међународни положај Србије у то време. Осим Недељковића и други аутори су уочавали значај спољно-политичких вести у првим српским новинама. Јован Скерлић (1966) сматра да је од изузетне важности то што су *Новине србске* обавештавале о свим земљама у Европи. Божиловић (1934), у тексту поводом сто година изласка *Новина*, скреће пажњу на велики значај писања о суседним земљама. За разлику од Божиловића, Бјелица (1975) скреће пажњу на написе о најудаљенијим земљама и народима и у једној од анализа *Новина србских* наводи да је две трећине простора у *Новинама* било за преведене вести о догађајима у свету.

Приликом наше анализе 52. броја *Новина србских* која су објављена у фототипском издању (2005. године) о заступљености Русије као теме, установили смо да је објављено 73 прилога посредством преведених вести из стране штампе, али и готово 20 индиректног помињања Русије у оквиру других садржаја. Ово наводи на закључак о великом значају који је за ондашњу Србију имала руска царевина.

Русија као тема присутна је од првог броја *Новина србских* – од 5. јануара 1834. године, и у сваком наредном броју, закључно са бројем 52 од 29. децембра 1834. године.

У првом броју већ у уводнику Давидовић истиче значај Русије и императора Николаја и његову улогу за добијање и првог 1830. и другог Хатишерифа од турског султана, којима је Србија стекла самосталност, основе да се обнавља и изграђује, а сам кнез Милош наследно кнежево достојанство (право). Поред тога, у другом прилогу у *Новинама* је објављено о помоћи коју је упутила Русија Турској за смиривање побуне у Египту: „Цариград 10. децембар 1833.: Мехмед Али-Паша египатски побунио

Уставобранилац био је јако либаралан и допринео је својим писањем избијању Јулске револуције у Паризу. Кнез је био са тим упознат с обзиром на то да су му сваког дана читани најбољи европски листови. Из тог разлога саветовао је Давидовића да текстове тог листа не преводи и не штампа у новинама. Уп. одељак у: Vulić 2007.

се против Султана и две године ратовао. Султан се обратио Императору руском Николају зимус, да му пошаље сувоземну и морску војску у помоћ” (*Новине Србске*¹⁷, 5. јануар 1834, стр. 4¹⁸). Из наставка текста се разуме да је помоћ резултирала смиривањем побуне. Међутим, на истој страни када је Porta такође позвала Русе за смиривање побуна у великој отоманској царевини, резултат није био позитиван. Вест о побуни на грчком острву Самос на истој страни гласи: „5. децембар: Посланства Руске, Енглеске и Француске вратили су се са острва Самос незавршеног посла. Мештани су одбили да се покоре Порти”.

Осим о дипломатским активностима и политичком утицају велике руске царевине у *Новинама србским* штампају се и вести које представљају својеврстан документ о догађајима и појавама, као и о животу обичних руских грађана. Тако је, на пример, у броју 3 *Новина србских* од 10. јануара 1834. године објављена следећа вест: „У Русији је нарочито у јужним областима, 1833., била лоша жетва зато је сада глад па је цар дозволио увоз пшенице и кукуруза, ражи, јечма, овса и пасуља. Ослободио је и плаћања ђумура...” (НС, 10. јануар 1834, стр. 12). Лоша жетва и глад била је тема и у наредна три броја, тако да у броју 5. од 3. фебруара 1834. године у *Новинама србским* на страни 20. пише: „Писма са руских граница, пре шест недеља писана, јављају, да је храна у унутрашњости овог царства врло поскупела, иако је правитељство руско мудре и различите мере предузело против тога. Тако у Москви стоји пул брашна 200 до 220 копејки, а које је пре ових прилика било 80 копејки; за четврт ражи, које је у ово доба године обично коштало по 12 рубљи, мораш сада да платиш и 24 и 30 рубље. У пределима око реке Волге једва можеш сада наћи пуд сена од око 14 ока, за 4 рубље а пре овог зими коштало је од 40 до 80 копејки”.

У *Новинама србским* забележено је у броју 4 од 27. јануара 1834. године и колико је Царство Русије: „Она има 371.000 четвороуглни миља у наокоу и то са земљама у Европи, и у Асији, и у Америци, а у самој Европи има 74.500 таквих миља – мало од половине Европе...” (стр. 15). Европска и Асискаја Русија има 54 гуверније и земљу донечких козака. Русија има преко 50.000.000 душа. Прихода годишњег државног има од прилике 85 милиона талира, а у време рата близу 900.000. Војних бродова има 406... Императору руском име је Николај Павлович Први, рођен је 7. јула 1796., а престони градови су Санкт Петербург и Москва...” (стр. 16).

О величини Русије говори прилог у броју 7 од 17. фебруара 1834: „Као што протоколи руске православне цркве гласе, да је 1832. године рођено у целом руском царству у православним општинама 992 663 мушка и 932 442 женска детета, тако свега 1.925.105 глава. А умрло у истој години 615 956 мушкараца и 594 691 женска, свега 1.210 647 душа. Тако се 714 458 душа више родило него умрло. Венчало се 375 501 пар људи” (стр. 27).

¹⁷ У даљем тексту *Новине србске* обележаваћемо са НС.

¹⁸ Напомињемо да је број страна из фототипског издања репринта 52. броја *Новина србских*.

О стању буџета, хвалећи министра финансија, пише у прилогу од 10. фебруара 1834. године: „Главни руски ђумрук у Петрбургу добио је за 1833. годину 50 милиона 98 хиљада и 914 рубаља прихода. А пре десет година имало је само 22.386.579 рубаља. Тако је од 1823. године, како је господин Канкрин министар финансија постао, од оног доба до сада умножио се приход ђумрука руског готово за 28 милиона рубаља” (НС, 10. фебруар 1834, стр. 23). И како се богатство Русије увећавало тако се ова велика земља све више градила, о чему пише и у *Новинама*: „У различитим деловима града подигнути су храмови и болнице. Град Смоленск великодушностју Цара нашег тако рећи из пепела свог опет се подигао; Губернаторски град Карск украшава се и умножава све више и више; Одеса ће се у скоро време равнати с првим европејским морским градовима. У целој Русији у свим градовима зидано је непрестано нови домови, граде се и подижу цркве по плановима славних архитекта (зидара)...” (НС, број 10, 9. март 1834., стр. 38–39).

У више наврата у *Новинама* у оквиру теме Русија пише се о улагању и стању у образовању: „... у Јарославу Демидовска школа преобразена је у Лицеум, где се и више филозофске науке предају. У свеучилишту (универзитету) Казанском основана је посебна катедра за учење монголског језика, како је постало нужно због све већег савеза са Азијом ... Свеучилишта у Москви и Дорпату започела су после дугогодишње паузе, књижевне своје летописе издавати. Попечитељство народне просвете обновило је журнал (дневник) који је пре много година престао да излази” (НС, број 10, од 9. марта 1834, стр. 38–39).

Посебан податак тиче се Универзитета у Москви, на основу ког се може бар оквирно сагледати начин функционисања вискошколске установе: „Московски универзитет састоји се из 113 учитеља и чиновника, и 514 ученика од којих су 144 у прошлој години изашли и то њих 110 са завршеним различитим степенима учења” (НС број 20, од 19. марта 1834, стр. 79).

У *Новинама* је као документ о образовању у царској Русији забележена и вест о царској уредби која се тиче и односа према образовању Руса у иностранству: „Наш Император брине непрестано о томе како би се у најбољем правцу васпитавала руска младеж како у благонарављу тако и у наукама... Забрањено је Император да се младеж руска не учи више у страним земљама; ово је само у неким случајевима допуштено, али и у тим случајевима треба свагда молити за особито допуштење” (НС, број 23, 9. јун 1834, стр. 91).

О томе да је посвећивана брига о образовању и женске деце са села ондашње Русије, али и о специфичном односу према надареној деци, сведочи следећи прилог: „22. новембра. Цар посетио гимназију у Костроми, тражио да се доведе сељачко дете женско Ивана Петрова која има 11 година и која не зна ни да чита ни да пише, али има дар да из главе рачуна и најтеже аритметичке задатке. Император дете награди са 1000 рубаља и нареди директору школе, да се дете учи читању, писању, руском, не-

мачком, француском језику и другом да се обучи” (НС, број 50, 15. децембар 1834, стр. 199).

У *Новинама србским* објављивани су прилози о Русији у којима је забележено где је цар и царска породица путовала: „8. новембра јављају да су Цар и престолонаследник Велики Кнез из Петербурга отишли у Берлин...” (НС, број 48, 1. децембар 1834, стр. 190); или „... Рига 4. децембар. Царска породица стигла у Ригу” (НС, број 51, 22. децембар 1834, стр. 203), као и да су се вратили у престоницу: „8. децембар. Царска породица вратила се у Ст. Петербург...” (НС, број 52, 29. децембар 1834, стр. 206). Такође, у прилогу у *Новинама србским* остао је забележен царски обилазак Русије и како је од народа дочекан: „Вест из Ст. Петербурга од 27. септембра јављају: Његово Величанство Император 19. текућег месеца у 6 сати увече (дакле путовао је отприлике 36 сати) здраво је стигао у Москву. Сутрадан одма како се сунце родило, биле су све, у центру града водеће улице, људима препуне, који су у Кремљ хитили, и око 9 сати био је цели простор код Николајевске палате од Саборне цркве и Грановите палате испуњен великим бројем људи... На свим лицима изражено је било нестрпљење чекања, када на једанпут јендогласно и дуготрајно повикаше 'Ураа' Императора поздравише” (НС, број 43, 27. октобар 1834, стр. 174). Очигледно је да се вести о царској породици нису сводиле само на протоколарна дешавања, те да се пажња посвећивала и величању човечности цара Николаја Првог, што је остало у следећем напису: „Свака дворска политика далеко је од њега, молбе, које му се писмено предају, прима лично, и разговара и забавља се са сваким најмањим подаником својим, који му молбу какву има да предложи, или који би само, нагону срца свога и слично...” (НС, број 47, 24. новембар 1834, стр. 188).

О животу у престоници Петербургу сазнајемо истражујући *Новине србске* у којима су објављени прилози о броју становника, градњи кућа, али и о природним непогодама и оним које су изазване од стране људи, па чак и о крађама: „Године 1833. било је у Петербургу 441 005 Руса и 8365 странаца. Число зданија у Петербургу било је: државних од камена 332, а од дрвета 222 – приватних кућа 2410 од камена, а 5035 од дрвета, општинских зграда 19 од камена, а 7 од дрвета... Пожара је било 44, а од тога 15 великих. Украдено је свега 161146 рубаља важности у стварима, а нашло се опет 42 457 рубаља” (НС, број 14, 7. април 1834, стр. 54). Забележене су и недаће које су задесиле и друге градове у Русији: „26. јула. Тума једна од наших највећих, најлепших и народом најбогатијих губернаторских вароши, била је 11 у месецу ужасним пожаром опустошена, који је око 3 сата после подне у једној приватној кући почео, и за мало сати, при одвећ великој олуји и жестокој јаркости да се тако брзо по целој вароши распрострањено, да се никаква средства помоћи и одбране нису могла употребити” (НС, број 32, 11. август 1834, стр. 126). Као и природне непогоде: „3. октобар у 10 сати пре подне догодио се код Одесе земљотрес” (НС, број 50, 15. децембар 1834, стр. 199).

Новине србске објављивале су и прилоге о друштвеном и културном животу у Русији средином XIX века и писале о баловима, тако да сазнајемо да је време балова било у време значајних празника у јесен и зиму, као и о пригодама када су се славили царски рођендани или обележавале војне смотре: „Из Санкт Петербурга јављају да је новогдишње вече била обична маскарада у великим салама зимског дворца: 30 хиљада званица било је позвано. Сва императорска фамилија била је дошла као и дипломате и дворани...” (НС, број 6, 10 децембар 1834, стр. 23). Објављена је и вест да је, када је цар допутовао у Орлу на војну смотру, организован у том месту после смотре и бал: „5. октобра увече Цар је присуствовао државном балу Орелске области” (НС, број 44, 3. новембар 1834, стр. 179).

На основу анализе можемо да истакнемо да је величина прилога који за тему имају Русију у највећем проценту средње величине. Такође, неретко се Русија помиње и у другим прилозима и таквих текстова у фототипском издању *Новина србских* из 2005. године препознали смо око 20. Углавном се говори о утицају који је Русија имала за решавање одређених политичких и друштвених прилика у вези са Србијом или других земаљама у региону.

Закључак

Новине србске које су излазиле у Крагујевцу од 1834. до 1835. године, под уредништвом Димитрија Давидовића, у оквиру свог садржаја пратиле су и објављивале сва најактуелнија дешавања и догађаје у Европи и свету. Редослед објављивања прилога у првим бројевима, а које обухвата и фототипско издање *Новина србских* из 2005. године, које је и било предмет наше анализе, био је следећи: на првим странама у листу, које на основу теорије и технике новинарства можемо препознавати као хибриде уводника са елементима извештаја и чланка, говорили су о кнезу Милошу и његовој породици, затим су објављиване све кнежеве важније одлуке и наредбе, па вести из Србије, укази о постављењима и други званични акти. У средишњем делу *Новина* углавном су штампане преведене вести и извештаји из стране штампе. На последњој четвртој страни штампани су занимљиви прилози, огласи или обавештења. Облици новинарског изражавања су хибридни са одликама фактографије и аналитике. Поред тема које су се бавиле стањем у Србији, објављивани су написи који су за тему имали догађаје и појаве из региона и у другим земљама. Готово у сваком броју тема у овим новинама је била и Русија. За потребе нашег рада анализирали смо заступљеност Русије као теме у *Новинама србским* које су штампане у периоду излажења новина у Крагујевцу, односно у периоду од јануара 1834. до јуна 1835. године. Корпус на коме смо обавили истраживање јесте репринт издање из 2005. године, а анализом смо обухватили 52 броја *Новина србских*, који су уврштена у ово издање. Истраживање је показало да је у свим бројевима *Новина* Русија као тема била заступљена, и то 73 пута у оквиру посебних прилога, али и готово 20 пута индиректно у оквиру других прилога који су

објављивани. Већ у првом броју¹⁹, на данашњим уводничким странама, Димитрије Давидовић посебно истиче значај Русије да Србија од Порте добије и први и други Хатишериф (1830. и 1833. године), велича царског посланика Бутењева који је помогао у преговорима у Цариграду, али и наглашава да је кнез Милош од руског Цара добио вредно ордење. На основу овога већ можемо да закључимо о важној улози коју је Русија имала за стицање независности Србије после пет векова турског ропства. Анализом садржаја ових прилога који су објављивани у *Новинама србским* можемо да констатујемо да ове *Новине* представљају вредан документ о друштвеним, политичким приликама као и сведочанство о догађајима и појавама у 1834. години, и то не само у Србији већ, како смо видели, и у Русији. Прилози који за тему имају Русију сведоче о томе да су то биле године напретка и развоја руске царевине. И док су политички и војни аспекти о збивањима били у центру интересовања уредништва *Новина*, морамо да приметимо да је Димитрије Давидовић приликом избора тема бирао прилично слојевито, тачније да је врло пажљиво бирао да буду заступљене разноврсне теме, као на пример о друштвеним, културним, правним и обичајно-етнолошким догађајима и приликама, што је за позитивну последицу имало разноврсност и занимљивост садржаја.

Читајући прилоге о Русији јасно се упознајемо са приликама које су владале, па отуда и *Новине* тако можемо разумети као својеврстан документ о времену и догађајима, о народима и државама. Зато с правом можемо рећи да је од немерљивог значаја и драгоцене све оно што су *Новине србске* објављивале, како за развој новинарства тако и за разумевање догађаја и прилика у Србији и Европи и свету у другој половини XIX века, а нарочито за дешавања у Русији – који, бар по броју прилога, сведоче о важности српско-руских политичких, културних и духовних веза.

Извор

НС = *Novine srbske*, fototipsko izdanje, ur. Mirko Demić, Kragujevac: Narodna biblioteka „Vuk Karadžić”, 2005.

Литература

- Arnautović 1912: A. Arnautović, *Štamparije u Srbiji u XIX veku*, Beograd: Državna štamparija.
- Bjelica 1975: M. Bjelica, *Politička štampa u Srbiji 1834–1934*, Beograd: Jugoslovenski institut za novinarstvo.
- Bjelica 1985: M. Bjelica, *Velike bitke za slobodu štampe*, Podgorica: Univerzitetska riječ.

¹⁹ *Новине србске*, 5. јануара 1834, број 1.

- Bjelica 1989: M. Bjelica, Mesto Dimitrija Davidovića u istoriji jugoslovenskog novinarstva, u: „*Stvaralaštvo Dimitrija Davidovića*”, urednik prof. dr Najdan Pašić i drugi, Beograd: Udruženje novinara Srbije i SANU.
- Bjelica, Jevtović 2006: M. Bjelica, Z. Jevtović, *Istorija novinarstva*, Beograd: Megatrend.
- Božilović 1934: Lj. A. Božilović, Kako su pokrenute pre sto godina „Novine Srbske”, u: *Spomenica „Srpske novine 1834–1934.”*, Beograd.
- Jevtović, Potočan 2010: Z. Jevtović, B. Potočan, Novine srbske i Kragujevac kao vesnici novinarstva u Srbiji, u: *Kragujevac u drugoj polovini devetnaestog veka*, Naučni skup, knj. 2, *Šumadijski anali*, Posebna izdanja, uredili Boriša Radovanović i Predrag Ilić, Kragujevac: Istorijski arhiv Šumadije, 407–442.
- Kunibert 1901: B. Kunibert, Srpski ustanak i prva vladavina Miloša Obrenovića 1815–1839, Beograd.
- Ljušić 1986: R. Ljušić, *Kneževina Srbija (1830–1839)*, Beograd: SANU.
- Lukač 1969: S. Lukač, *Teorija i tehnika novinarstva (skripta FPN)*, Beograd: FPN.
- Mitrović 1933: J. Mitrović, *Kragujevac do 1839. godine*, Beograd: Štamparija „Privrednik”.
- Mrđenović 1988: *Ustavi i vlade Kneževine Srbije, Kraljevine Srbije, Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije (1835–1941)*, prir. D. Mrđenović, Beograd: Nova knjiga.
- Nedeljković 1989: M. Nedeljković, Novine srbske Dimitrija Davidovića o drugim zemljama i narodima, u: *Stvaralaštvo Dimitrija Davidovića*, urednik prof. dr Najdan Pašić i drugi, Beograd: Udruženje novinara Srbije i SANU, 109–121.
- Pandurević, Anđelković 2014: J. Pandurević, M. Anđelković, *Kratka istorija pisma, knjige i biblioteka*, Banja Luka: Univerzitet u Banjoj Luci, Filološki fakultet Banja Luka, Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske.
- Pašić i drugi 1989: N. Pašić i drugi, *Stvaralaštvo Dimitrija Davidovića*, Beograd: Udruženje novinara Srbije i SANU.
- Skerlić 1911: J. Skerlić, *Istorijski pregled srpske štampe 1791–1911*, Sabrana dela, knjiga osma, Beograd: Prosveta.
- Slavković 1979: D. Slavković, *Teorija i praksa novinarstva – žanrovi*, Beograd: Savremena administracija.
- Šumarević 1936: S. Šumarević, *Štampa u Srba do 1839*, Beograd: Luča.
- Todorović 1998: N. Todorović, *Savremeno novinarstvo*, Beograd: Čigoja štampa.
- Vulić 2007: T. Vulić, *Kragujevačka štampa u XIX veku – Sadržinsko-žanrovske odlike*, Kragujevac: Narodna biblioteka „Vuk Karadžić”.
- Vulić 2010: T. Vulić, Propisi o štampi u XIX veku u Srbiji, u *Kragujevac u drugoj polovini devetnaestog veka*, Naučni skup, knj. 2, *Šumadijski anali*, Posebna izdanja, uredili Boriša Radovanović i Predrag Ilić, Kragujevac: Istorijski arhiv Šumadije, 433–458.

**Tatjana Vulić
Maja Anđelković**

RUSSIA - RELATED TOPICS IN *NOVINE SRBSKE* (KRAGUJEVAC PERIOD)

Summary

Novine srbske started coming out in Kragujevac on 5th January 1834 (as per the old calendar). *Novine srbske* was being published in Kragujevac until 1st June 1835 when the print shop was relocated to Belgrade. The forms of journalistic expression were hybrid, including the features of factography and analytics. In addition to the topics that covered the news in Serbia, the articles on events in the region and other countries were also published. Russia was one of the topics in almost every issue of this newsletter. For the purpose of our paper, we will analyze the frequency of Russia - related topics in *Novine srbske*, during the time period when this newsletter was published in Kragujevac, that is, between January 1834 and June 1835. The corpus we used to conduct the research was the reprint edition of *Novine srbske* from 2005 (phototype edition), published by the national library "Vuk Karadžić" in Kragujevac. The analysis included 52 issues of *Novine srbske* which were included in this phototype edition. The research has shown that Russia - related topics had appeared in all the issues of *Novine srbske*, that is, there were 73 individual articles about Russia only, while Russia was indirectly mentioned around 20 times in the other articles published. Through the analysis of these articles, we can conclude that they represent a valuable document on social and political conditions, as well as a testimony of events and phenomena in 1834.

Key words: print press, *Novine srbske*, Russia

*Примљен 8. септембра 2017. године
Прихваћен 14. септембра 2017. године*

Мара С. Кнежевић
Универзитет у Новом Саду
Педагошки факултет у Сомбору

РУСИ У СРБИЈИ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

Везе два народа исте вере и духовности трају вековима. Историјски догађаји условљавали су њихово повезивање и заједничку судбину. У најтежим догађањима помагали су једни друге. Повезивање српског и руског народа догађало се у свим сферама људског битисања, у свим временским периодима, почев од Светог Саве до данашњих дана. Није случајно да су у свим областима културе и науке ова два народа била упућена један на други. И зато треба да памтимо прошлост, да упознамо шта су све Срби и Руси заједнички проживљавали. Поред историјских чињеница до почетка двадесетог века и области књижевности коју смо пратили кроз систем образовања, нажалост, период између два светска рата остао је свих ових година прећуткиван те га је неопходно истражити и изнети на видело. То је период када је Србија прихватила руску емиграцију након Октобарске револуције, период када је Србија помогла Русима у њиховој новој отаџбини, период када су Руси узвратили помоћ градећи ратом разорену Србију.

Кључне речи: Руси, Срби, везе, образовање, култура, архитектура.

Руси у Србији

Много је непознаница о историјским догађајима, о судбинама људи у ратним вихорима који су несрећа и за победнике и за победиоце. Људи страдају на обе стране. Још страшније је када се покрене братоубилачки рат, који је несхватљив људском уму.

Почетком двадесетог века многи Руси били су принуђени да напусте своју отаџбину. Они који су већ из неких разлога били ван ње, нису се враћали, а затим је уследио талас избеглица које су биле принуђене да након промене система, абдикације цара Николаја Романова II и победе комунизма, напусте Русију.

У Београду, који је тада имао око 110.000 становника, живело је 30.000 руских емиграната. Долазећи у Србију надали су се да је то њихово привремено боравиште, али су временом схватили да се ту најбоље осећају. Срби су их топло примили. Срби су разумели шта значи живети у туђини без своје отаџбине када су били принуђени да напусте Србију пред надмоћним непријатељем у Првом светском рату и повуку се у Грчку, на Крф. Срби су Русима, од свих држава у које су емигрирали, највише помогли. Шта су то све учинили Срби за Русе, а како су Руси то узвратили, видећемо на неколико кључних области у реализацији животних питања.

„Било, како било, остаје чињеница да је Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, односно Краљевина Југославија, била једина земља у Европи која је прихватила руске официре и уврстила их у своју армију у оним чиновима које су имали у Русији.

Омогућила је отварање кадетских корпуса, девојачких института, гимназија и других училишта и образовних институција, од којих је најзначајнија била Руско-српска гимназија у Београду која је сматрана највећом руском институцијом у емиграцији” (Руси без Русије, 1994).

Највећи број избеглица из Русије стизао је бродовима до Цариграда, до Солуна, па даље возовима преко Ђевђелије до градова у Краљевину СХС, или преко јадранских лука. Многе избеглице нису имале никаквих средстава за живот, мучила их је носталгија за Русијом, те су гајили наду да ће се ускоро вратити у своју отаџбину. Потресан је био обичај сахрањивања избеглица са шаком руске земље понете са собом на пут и надом у скоро повратак.

У почетку држава је финансирала смештај избеглица, а потом се приступило њиховом запошљавању у складу са занимањима за која су били оспособљени.

„Осим тога Југославија је била једина земља у Европи која је државно-правно инситуционализовала прихват руских избеглица. Она је 1920. године формирала Државну комисију за питања руских избеглица преко које је збрињавала, запошљавала, материјално помагала појединце и организације емиграције” (Руси без Русије, 1994).

Држава је финансирала и различите руске избегличке институције. Организовани су и курсеви за учење српског језика како би се превазишла и та препрека при запошљавању. Поставило се и питање држављанства, те су примани у радни однос на одређено време уз изјаву: „Ја (име и презиме) ступајући у држављанство Краљевине Југославије заклинам се свемогућим Богом, да ћу владајућем Краљу свагда бити веран, да ћу се закона савесно придржавати, да ћу тачно испуњавати све грађанске дужности и верно служити интересима државе и народа Краљевине Југославије. Тако ми Бог помогао!” (Бела Русија, 2014).

Описујући пријем у Србији 1921. године, А. Филипов је записао:

„Од свих словенских држава, које су прихватале руске избеглице, Србија је неоспорно најгостопримљивија и најбрижнија. Однос српског народа према избеглицама је најсрдачнији. У многим селима Срби их сами позивају код себе, задовољавају се малим киријама и показују изузетно брижан однос према њиховим потребама. Међу становништвом и избеглицама веома брзо се ствара родбинска, духовна веза, што треба посебно ценити, имајући у виду она морална страдања, која су избеглице морале да проживе [...]. Они неће заборавити да су управо у Србији, најразрушенијој од свих држава које су ратовале, они нашли и нежност, и комфор, и потпуну могућност да живе као људи. У том погледу Срби чине велико дело” (Бела Русија, 2014).

Руси су у Србији оснивали и своје институције и своје цркве. У већим градовима смештени су: у Сремским Карловцима седиште Руске армије, Штаб главнокомандујућег Руске армије генерала Врангела и Руске цркве, Свети архијерејски синод Руске заграничне цркве. Три девојачке средње школе са интернатима биле су у Новом Бечеју, Белој Цркви и Великој Кикинди. Руске болнице биле су у Панчеву и Вршцу. Домови за старе Русе били су у Панчеву, Новом Саду и Великој Кикинди. Три сиротишта за руску децу била су у Панчеву, Манастиру Хопово и Белој Цркви.

Бела Црква је била седиште Николајевске коњичке академије, ту је био смештен кадетски корпус, домови ратних војних инвалида и сирочади.

„У Новом Саду, у најзначајнијој руској заједници у Војводини, поред руске колоније и Руске црквене општине деловали су: Одељење Руске матице, Руско друштво за ширење националне и патриотске литературе, Руски национални кружок, Руски кружок љубитеља уметности, Руско друштво Црвеног крста, Руско певачко друштво Василија Григорјева, Оркестар балалајки Чернојарова, Мешовити црквени хор, Руско соколско друштво, Новосадски национално-монархистички савез, Руски ослободилачки комитет, Новосадска управа лојалних престола, Удружење официра Генералштаба, Новосадско одељење руских официра у Краљевини СХС, Дом руских официра, Руски клуб, ...” (Алексеј Арсењев, 2012).

Посебан печат руски архитекти дали су градовима: Београду, Нишу, Врању, Панчеву и др. Градили су и цркве: Црква Светог Јована у Вучју (1936), архитекта Григорије Самојлов, црква у Радовању (1930), архитекта Василиј Андросов, Црква Свете Петке у Кумареву (1930), архитекта Василиј Андросов, Црква Светог Саве на Савинцу (1935), архитекта Виктор Лукомски, Црква Светог Вазнесења у Жаркову, архитекта Лукомски и др. „Тековине руског академизма пренео је у архитектуру Ниша Јулијан Ђупон, познат по многим јавним и стамбеним објектима, али и по споменику на Чегру (1927)” (Руси без Русије, 1994). У области руске класицистичке архитектуре највиши допринос дао је Николај Петровић Краснов. Посебно се истиче палата Генералштаба у Улици кнеза Милоша саграђена 1928. године по пројекту архитекте Баумгартена, као и Руски дом саграђен 1931. у улици Народног фронта, такође по пројекту архитекте Баумгартена. Фасада поште у Београду изграђена је 1938. године, архитекта Василиј Андросов.

Руски емигранти имали су и своје школе. Руске основне школе основане су у: Земуну, Новом Саду, Панчеву, Суботици, Сомбору, Панчеву, Вршцу, Великом Бечкереку. Руске гимназије биле су у Београду, Земуну, Новом Саду, Панчеву. Оснивани су и дејчи вртићи, дејчи домови за руску сирочад, домови за ученике. Осниване су и руске болнице, руски домови за стара лица. Србија је омогућавала Русима да се осећају сигурно у својој новој отаџбини. Војно образовање стицали су по правилима руске војске што је јединствен случај у свету да једна држава омогућава емигрантима примену својих правила војне службе.

Генерал Врангел сместио се у Сремске Карловце са официрским кадром надајући се да ће се ускоро вратити у Русију. Наде је било све мање, свет се мењао након Другог светског рата и Руси су морали схватити, мада болно, да им повратак у отаџбину неће бити могућ. Они који су поверовали у могућ повратак страдали су у логорима нове власти. Царске Русије више није било.

Алексије Арсењев пише о руској емиграцији:

„Као син руских емиграната сматрао сам својим задатком да сачувам успомену на моје сународнике, који су допринели развоју земље, у којој су се нашли. Циљ моје књиге је да представим три аспекта, који одређују појам руска емиграција. Први је да се покаже живот избеглица у оквиру такозване руске колоније, у којој су се трудили да сачувају обичаје и традицију императорске Русије. Други је да представим допринос руских емиграната развоју просвете, заштите здравља и пољопривреде. Трећи је да представим најистакнутије личности и испричам о њиховом личном раду у Војводини, где сам рођен. На пример, једно поглавље је посвећено руском монаштву у српским манастирима, свештеницима и руским православним парохијама у Војводини, организацији црквеног живота. Та је тема слабо истражена. Једно поглавље сам посветио руским професорима у вишим школама у Војводини. Можда ће то некоме изгледати досадно, али сам их набројао више од 400. Осим тога, још стотинак учитеља у основним школама” (Арсењев, 2012).

И руско свештенство било је принуђено на одлазак из отаџбине. Привремена виша црквена управа напустила је Русију и 1921. године на позив српског патријарха Димитрија, преко Истанбула, стигла у Сремске Карловце, који је постао центар Руске заграничне цркве. Српска црква омогућила је смештај руским свештеницима по манастирима Фрушке горе. Оснивана су руска монаштва братстава и сестринстава у запуштеним српским манастирима. У Карловцима је редовно заседао Синод Руске православне цркве. Осниване су руске парохије у Сремским Карловцима, Великом Бечкерек (Зрењанину), Белој Цркви, Земуну, Вршцу, Сомбору, Суботици, Великој Кикинди и Новом Бечеју. Руски храмови су били привремено смештени у разним објектима, приватним кућама. Српска црква је неке своје храмове уступила Русима. У Сомбору је већ постојећи објект на Православном гробљу адаптиран у руски храм. Неки руски свештеници прешли су под јурисдикцију Српске православне цркве. Тако је Владимир Родзјанко, унук последњег председника Царске думе, Михаила Родзјанка, који је потписао акт о абдикацији цара Николаја II Романова, служио у Цркви Светог Николаја у селу Станишићу, удаљеном 20 километара од Сомбора на северу Бачке.

Занимљива је повест о Владимиру Родзианку, Русу, школованом у Београду и Лондону, становнику и свештенику села Станишић на северу Бачке, монаху Василију и владици и епископу Епархије Сан Франциска и Запада – Владики Василију. Упознавањем судбине свештеника Владимира Родзианка захтева од нас шире упознавање историје два братска православна народа, упознавање са догађајима у којима су Руси пома-

гали српски народ у ослободилачким ратовима и како су Руси нашли уточиште у братској Србији.

Владимир Родзјанко

Породица четворогодишњег Владимира Родзианка стигла је возом у Београд 1919. године. Породица Родзианко нашла је уточиште у Србији, у Београду. Владимир Родзианко рођен је 22. маја 1915. године на породичном имању угледне руске породице у Екатеринославу, данашња Украјина. Његов деда, Михаил Родзианко био је последњи председник Руске царске думе за време владавине цара Николаја II. Владимир се школовао у Београду и где је завршио теолошке студије. Постдипломске студије завршио је у Лондону. Оженио се 1937. године Мариом Колубаев. По повратку из Лондона у Југославију, рукоположен је у чин ђакона. У двадесет петој години рукоположен је за свештеника Српске цркве. Када је почео рат, отац Владимир Родзјанко учествовао је у покрету отпора, а највећи допринос и залагање испољио је у раду Црвеног крста. Помагао је многим људима, што му је била и дужност и задовољство.

У времену од 1941. до 1949. године отац Владимир службовао је у местима на северу Југославије, у селима Станишићу и Пачиру. Остао је у Југославији по доласку комуниста на власт, мада су многи емигранти напустили земљу, пре свега они за које је совјетска власт била посебно заинтересована. Отац Владимир служио је као свештеник у српској парохији и за њега је било незамисливо да напусти своју паству, чак и ако му је претила робија или стрељање. Комунисти су га осудили на осам година робије због проповедања православне вере, одузета му је мантија и крст, али је након две године, на инсистирање руске елите и неслагања Броза са Стаљином, ослобођен. Тако је отац Владимир у југословенским затворима провео само две године. Ни у затвору се није одрицао свог рада на ширењу православља. Успевао је да испуни захтеве, како својих православних верника, тако и људи друге вере.

Након што је пуштен на слободу, Владимир је отпутовао са женом Мариом Колубаев и синовима Владимиром (рођеним у Лондону 1939) и Петром (усвојеним у Станишићу, отац Петар погинуо је, а мајка Дренка умрла) у Француску, а потом у Енглеску. Отац Владимир кренуо је за Париз код свога духовника, архиепископа Јована (Максимовича), затим у Лондон, где је почео да служи у српском православном храму. Ту, у Лондону, отац Владимир је на радију Би-Би-Сија почео да води своје црквене емисије намењене Русији. Посветио се цркви и верницима, радио као свештеник, али се посебно интересовао за радиодифузну мрежу преко које је слао емисије о православљу у Москву. Наредних четрдесет година он је емитовао верске програме за Совјетски Савез. Неколико поколења грађана СССР-а стицало је путем тих емисија знања о Богу, о православној вери, историји Цркве и своје земље.

Владика Василије

У Лондону 1978. године, оцу Владимиру умрла је супруга, те се замонашио 1979. године у Енглеској, узевши име Василије. Јеромонах Василије примио је од Московске патријаршије православне цркве у Америци. По доласку у САД 1980. године постаје владика, у новембру 1980. године епископ Епархије Сан Франциска и Запада, све до пензионисања 25. априла 1984. године.

Након пензионисања вратио се у Вашингтон и наставио да припрема православне емисије директно преко руског радија и телевизије. У мају 1991. године руски патријарх Алексије замолио је владика Василија да води ходочашће у Свету земљу, да донесе Свети огањ са гроба Христовог на Васкрс и да се прво заустави у Цариграду уз благослов Васељенске патријаршије, да пропутује земљама југоисточне Европе, а потом из Кремља, после литургије, уз патријарха води литију улицама Москве. Била је то прва литија у Москви након 70 година. Предводили су је патријарх Алексије и владика Василије.

Руси су изузетно ценили владика Василија и сматрали га свецем због његове оданости вери, његовог начина живота и помоћи коју је пружао људима. Иако се владика никада није посебно изјашњавао, ипак се знало да је служење на корист Русије и Руске цркве било његова највећа животна жеља. Када је на Првом каналу Централне телевизије слушао циклус емисија о Богу и цркви, о древним светитељима, новомученицима, о Русији и руској емиграцији, владика Василије је, иако болестан, стигао у Москву и даноноћно радио на тим емисијама. Били су то први разговори такве врсте на совјетској телевизији.

Сјашавање Почајевске лавре

Где год би се владика појавио људи су му захваљивали јер су се, слушајући његове разговоре, вратили вери. Многи догађаји црквене историје XX века, захваљујући владичиним причама, сагледани су у новом светлу. Једном се у његовом присуству покренула непријатна дискусија о епископу совјетског периода.

Владика је ћутке слушао разговор и тада испричао занимљив давни догађај.

„Почетком шездесетих година, док је он још био свештеник у Лондону, дође му у кућну посету митрополит Никодим, председник Одељења за спољне црквене односе. Обојица су морали да легну на под и тако обаве разговор, јер совјетска обавештајна служба Митрополита није скидала с ока, снимала је његове разговоре чак и кроз прозор. Владика Никодим шапатом исприча оцу Владимиру како се совјетске власти данима већ спремају да затворе Почајевску лавру, а јерарси у Отаџбини исцрпили су све могућности у покушајима да до тога не дође. Зато је молио оца Владимира да на Би-Би-Сију и 'Гласу Америке' организује специјалне емисије и тако онемогући совјетско руководство да се обрачуна с Почајевом. Обојица су одлично схватили колико Владика Никодим ризикује. Већ сутрадан је По-

чајев постао главна тема у верским емисијама Би-Би-Сија и 'Гласа Америке'. Хиљаде писама протеста из целог света почеше да пристижу у ОУН и на адресу совјетског руководства. Утицај таквога притиска на совјетску власт био је велики. Она је била принуђена да још једном одобри активан монашки живот у Почајевској лаври" (Шевкунов, 2013).

Први пут владика је посетио Почајев 1990. године. Одслужио је литургију и срео се с људима који су били учесници догађаја од пре тридесет година.

Помен Романовима у Москви

По древним црквеним канонима, када епископ дође у туђу епархију, богослужење не може да врши без благослова локалног, надлежног архијереја. За Москву је то био сам патријарх. Његова светост патријарх Пимен дозволио је владика Василију, док борави у Москви, да служи молебне и парастосе. Владика Василије затекао се у Москви у јулу 1987. године, имао је жељу да одслужи парастос породици Романов. Та жеља му се испунила, јер је баш тога дана требало освештати надгробни споменик Пересвету и Осљаби на месту погибије, а то је тада било у кругу фабрике Динамо. Владика Василије се прихватио освећења са својим људима. За службу је био потребан и хор. Сви поклоници који су допутовали с владиком певали су у црквеним хорovima. Сви они били су углавном православни Англосаксонци, говорили су само енглески и црквенословенски. Речено им је да не говоре како се не би акцентом открили, само да певају на парастосу. Владика Василије почео је са освећењем споменика Пересвету и Осљаби, а када је завршио, полако је прешао на помен, да људи на задатку ништа не примете. Људи у цивилу подозриво су посматрали наочитог владика и његову паству, преплашену и ћутљиву, али ипак толико различиту од обичних совјетских људи.

„Владика је служио тако надахнуто, а његови верници певали у таквом заносу да је цело богослужење прошло као један трен. Владика није изговарао речи „император“, „императорка“, „царевић“, помињао је само најпре ратнике Андреја Осљабу и Александра Пересвета, а затим убијеног Николаја, убијену Александру, убијеног дечака Алексија, убијене девојке Олгу, Татјану, Марију и девојчицу Анастасију, а такође и своје и наше упокојене ближње. Ко зна, можда су људи у цивилу све схватили. Није искључено. Али нико од њих није реаговао" (Шевкунов, 2013).

Извињење владике Василија Русима

Владика је већ у позним годинама добио благослов да одслужи литургију у Царском Селу у Храму *Теодоровске иконе* Пресвете Богородице, у храму који је саградио император Николај II и који је посебно волела цела царска породица. По завршетку службе владика изиђе пред народ и изнесе покајање за кривицу у којој се од детињства осећао као саучесник само зато што је био унук свога деде:

„Мој деда је Русији хтео само добро, али, као слаб човек, често је грешио. Погрешио је када је своје парламентарце послао цару с молбом да се одрекне престола. Он није мислио да ће се цар одрећи и у своје име и у име свога сина. А када је то сазнао, горко је заплакао рекавши: „Сад више ништа не може да се учини. Сад је Русија пропала”. Постао је нехотични кривац за ту јекатеринбуршку трагедију. Али и нехотични грех је ипак грех. И ево сада, на овом светом месту, ја пред Русијом, пред њеним народом и пред царском породицом молим опроштај за свога деду и за себе. И као епископ, влашћу која ми је дата од Бога, опраштам и разрешујем његову душу од тог нехотичног греха” (Шевкунов, 2013).

Владика Василије био је активан међу православцима у Вашингтону све до своје смрти. Упокојио се 17. септембра 1999. године у 84. години живота. Сахрањен је на гробљу (Спринг Вадлеи) у Њујорку.

Док је служио у Станишићу, родном месту ауторке, крстио је њу као и другу децу рођену у том периоду. Ово је мали дуг према великом човеку који је живео међу нама, са нама, а да ми то нисмо знали све до пре неколико година.

Дакле, везе Срба и Руса су чвршће но што их ми знамо и познајемо, а то нас обавезује на даља истраживања о нераскидивим везама и поштовању узајамне помоћи. Бројни руски емигранти остајали су у Србији, а њихови потомци живе са нама данас, док њихови преци још увек нису довољно познати и признати.

Литература:

- Арсењев 2012: А. Арсењев, *Самовари у равници*, Нови Сад: Змај.
- Димић 1994: Љ, Димић, *Руско школство у Краљевини Југославији 1918–1941*, у: *Руска емиграција у српској култури 20. века*, Београд:
- Јанићијевић, Шлавик 1994: Д. Јанићијевић, З. Шлавик, *Руси без Русије, Српски Руси*, Београд. Дунај, Беочин: Ефект.
- Миловановић, Петијевић 2014: С. Миловановић, А. Петијевић, *Бела Русија, Руска емиграција у Војводини*, Нови Сад: Музеј Војводине.
- Шевкунов 2013: А. Т. Шевкунов, *Несветли а Светли и друге приче*, Београд: Чувари.
- Епископ Василије (Родзјанко) 2015: Е. Василије, *Моја судбина (Моя судьба)*, Москва: Сретенски манастир.

Mara Knežević**RUSSIANS IN SERBIA BETWEEN THE TWO WORLD WARS****Summary**

Connections between the two peoples of the same religion and spirituality have lasted for centuries. Historical events conditioned their bonds and mutual destiny. They helped each other in the most difficult of times. Ties between Serbian and Russian nations have been strong in all spheres of human existence, in all epochs, from St Sava to the present. It is thus not a coincidence that these two nations have reached towards each other in all fields of culture and science. This is the reason why we should remember the past and get acquainted with everything that Serbs and Russians experienced together. Beside the historical facts up to the beginning of the twentieth century and the field of literature that we emulated through the system of education, we have regretfully been silent about the period between the two World Wars, which is why it needs to be examined and brought to light. This is the period when Serbia accepted Russian immigration after the October Revolution, when Serbia helped Russians in their new homeland and when Russians responded by rebuilding the war-torn Serbia.

Keywords: Russians, Serbs, connections, education, culture, architecture

Примљен 29. маја 2017. године
Прихваћен 14. септембра 2017. године

Саша С. Марковић¹
Универзитет у Новом Саду
Педагошки факултет у Сомбору

СРПСКИ И РУСКИ ВОЈНИК У ВЕЛИКОМ РАТУ: СКИЦЕ О ЉУДСКОСТИ

Историографија Великог рата 1914–1918, актуелна у годинама обележавања његове стогодишњице, више него икада обогаћена је истраживањима чији циљ нису само расветљавања војно-политичких догађаја. Све више стручна јавност, али и заинтересовани грађани, у прилици су да сазнају разноврсне аспекте свакодневног живота људи чија улога није била видљива јер нису припадали политичкој, државној или војној елити. „Обичан” човек и његово трауматско преживљавање ратних околности, било да је војник или становник државе која учествује у рату, својеврстан је херој епохе која је одисала антихуманошћу. У нашем раду потрудићемо се да, на основу приступачне мемоарске и дневничке литературе, представимо човека у униформи који се, вођен патриотизмом, труди да испуни од њега очекивано, али и да сачува живот. У том контексту доживљај српског и руског војника представљао је јединствену али и сличну појаву, при чему је суочавање са изазовима ратних околности било неизбежно и пуно непредвидивих настрадаја. Причом о војничким судбинама, на основу расположивог сазнања из извора, намера нам је да страхоте рата предочимо у реализму, како би њихов реализам био што чешће избегнут.

Кључне речи: рат, војник, дужност, врлина, нација, патриотизам.

Утићеност руско-српске идеје о нацији

Један од наших најзначајнијих историчара Милорад Екмечић, приликом волуминозног истраживања модерне историје српског народа, уважавајући колоплет најширег културног утицаја на настанак и развој српског националног идентитета и анализирајући идејне и идеолошке утицаје, дошао је до становишта да је српска национална идеја грана чије је стабло – дубоко укореењена руска национална идеја (Екмечић 2008: 301). Утицај руске друштвене мисли на развој српске националне идеје био је условљен остваривањем државних интереса. Расна и конфесионална повезаност, као и припадност идентичном културном свету, омогућила је подршку Русије Србији у изградњи њеног државног и националног пројекта на простору Балкана у врло комплексним геополитичким околностима које су биле оптерећене интересним утицајима великих сила. Суочавање Србије са модерним идејама западне цивилизације, а

1 milnik.markovic@gmail.com

које су се односиле на продор либералних и националних идеја, затим на артикулисање државних институција као и на уобличавање слободе као принципа демократичности, једним својим значајним делом била је и рефлексија утицаја поменутих идеја на руску друштвену мисао. Руски народ, територијално неомеђен и географски свеприсутан, није олако прихватао тзв. западноевропску модернизацију и цивилизацијске помаке. Тражећи аутохтони одговор на духовне и идејне изазове, Руси су јединственост своје цивилизације налазили у пројекцији државе која је оличење хришћанског царства. Отуд је улога и симболика руског цара била концептуално придружена органској државној целини коју уз цара чини православље и верујући народ. Овај концепт самодржавља почетком 20. века суочио се са намером реформисања државне идеје. Конзервативна идеја о богоугодном царству трпела је озбиљне социјалне критике присталица модерних идеја тзв. „западњака” који су захтевали демократизацију друштва и одбацивање царске аутократије. Уобличавање руске националне идеје кретало се на току друштвене мисли чије је ограничење била, са једне стране, интелектуална уобразиља о аутохтонном путу, а са друге стране, некритичка уобразиља о томе да вредности које ће афирмисати модерни руски идентитет потичу једино од западноевропске цивилизације.

Историјске околности у којима се развијала национална идеја Руса биле су врло динамичне и непредвидиве. Суочена са изазовима модерних идеја, руска друштвена мисао у којој је доминирао конзервативни карактер трагала је за модалитетом свог израза. Тај развојни пут имао је током деветнаестог века своје специфичне фазе. Под утицајем либералних идеја, најпре су руски мислиоци негирали да постојећи руски идентитет може да опстане без утицаја из Западне Европе. Одговор на ову негацију било је формирање идеологије самодржавља, која је била заснована на традицији органске повезаности и оданости народа цару и цркви. Из ових основа настала су два становишта или учења, један подржава западноцивилизацијске вредности, а други негује аутохтону руску мисао. Сврставање на једну или другу страну довело је до тога да принципи демократије и политичких и верских слобода буду супротстављени идеји владавине руског цара, доминацији руске православне цркве и словенске узајамности. Подела на западњаке и славенофиле, и њихове међусобне оптужбе, гурале су руску друштвену мисао у пропаст. Излаз се налазио у покушају помирења ових различитих погледа на свет. Одатле је настала идеја о Русији која је демократски оријентисана, али и верна свом цару, хришћанству и словенским народима. Ова идеја утицала је на руски национални израз. Овај појам је покушао да повеже партикуларност националних тежњи Руса са универсализмом њихове вере.

„Руски народ је народ хришћански... Али дух националног егоизма не даје тако лако себе на жртву. Код нас је он нашао начин да се утврди, а да се притом отворено не одрекне свог религиозног карактера, иначе својственог руској националности. Не само да се признаје да је руски народ, народ

хришћански, већ се надмено изјављује да је он хришћански народ по првенству и да је Црква истинска основа нашег националног живота. Али све се ово говори само због тога да би се истакло да Црква постоји искључиво код нас и да ми имамо монопол над вером и хришћанским животом” (Solovjov 2006: 100).

Ипак, Руско царство је по свом карактеру било мултинационално и мултиконфесионално. Иако су доминирали, Руси (приближно 70% становништва) су били посвећени уважавању националних мањина и других конфесија осим православно-хришћанске. „Впервые въ истории России русское государственное дѣло стало дѣломъ всѣхъ национальностей, ее населяющихъ. И стало оно ихъ дѣломъ не только по обязанности подданства, но и по доброй волѣ, по свободному признанию и по свободному сознанию” (Группа авторов 1914: 106).

Из ове намере да руска национална идеја буде универзална и планетарно прихватљива проистицала је склоност руских мислилаца о специфичној улози Русије у савременом свету. Империјални сукоб интереса великих сила и егоизам национализма, у овом тумачењу елиминисан је руским месијанством (национальный мессианизъм), односно јединим правим путем који води према вредностима које је неговао Богочовек – Исус Христ. У овом наративу све већу улогу је добијао емотивни контекст руске националне идеје. Непосредно пред Велики рат, руска друштвена идеја је нудила излаз за све националистичке проблеме, а за главног кривца у јачању антагонизама у светским односима прогласила је немачки национализам и милитаризам. „Наша (односи се на Немце – примедба С. М.) култура и наш милитаризам су једно” (Ern 1915: 12). Сукоб „крста” и „мача” је метафорични израз понуђен од стране руских интелектуалаца, који се односио на сукоб Русије, која је узела у заштиту и остале Словене против Немачке, представника германске амбиције о светској превласти. „Када је разбојнички мач био извучен из корица и био размахнут над малом Србијом, Руски народ се подигао против њега са крстом” (Ern 1915: 6). Овај антагонизам је у потпуности превладао и Русију и Немачку укључујући и њихове универзитетске професоре који су подржали интересе својих држава. Треба истаћи да су руски интелектуалци већ годинама уназад Немачку називали „Пруска империја” и „утврђени логор” (Karejev 1883).

Империјализам Немачке, након њеног уједињења оствареног на таласу националистичке одлучности и на понижењу Француске, а коју је стимулисао пруски милитаризам, уобличио је канцелар Ото фон Бизмарк. У тумачењу руских мислилаца ова доктрина искључивости остварила се у неуважавању националних и државних интереса других народа. Разматрајући немачку националну идеју, уочи Великог рата, Руси су континуитет њене империјалне агресивности проналазили и у политици Бизмаркове доминације. „Основная идея бисмарковой политики было неуважеше къ индивидуальности народовъ и къ нравственнымъ обязательствамъ въ международной жизни” (Ruskaja misl 1914: 48). Своје

циљеве Немачка је намеравала да оствари оружаном путем, а Русија и словенски народи су били на правцу најснажнијег удара. „Главной причиной первой мировой войны явилось стремление Германской империи силой оружия установить свою господствующую гегемонию в Европе и мире и готовность Тройственного согласия не допускать подобного исхода” (Pervaja mirovaja vojna. Prolog XX veka 1993: 55). Правдајући ову своју стратешку визију будуће Немачке непримереним запостављањем немачког интереса и колонијалних прохтева, Вилхем Други је своју националистичку фикцију – територијалног проширења намеравао да оствари војном доминацијом. Био је то почетак трке у наоружању која је утицала на стратешка повезивања геополитичког простора Европе. „The nationalism which established itself as the standard version of the national ideology and programme was essentially territorial” (Hobsbaum 1987: 147). Сви домаћаји немачке културе, оличени пре свега у филозофској и друштвеној мисли, почетком 20. века инструментализовани су у стратегији очувања културе путем милитаризма, насталог у Пруској, а услед наводне претње опстанка. „Культуру задушил империализмъ и джingoизмъ прусскаго типа” (Ruskaja misl 1914: 59). Срби су у том контексту били узети у заштиту Русије и нису остављени на милост било чијем, а нарочито не аустроугарском империјализму. Саосећајност Русије и подршка у најтежим тренуцима били су незаменљива помоћ Србији у очувању државне и националне самосталности.

Рашни вихор

Почетком 1914. године, како западноевропске земље, тако и земље Балкана, пре свих Краљевина Србија сматрале су, уз нескривену наду да ће то бити и реалност, да је, након Балканских ратова стабилизована војно-политичка ситуација и да је мир најприхватљивији војно-политички контекст функционисања стварности. На идентичну атмосферу наилазимо и у Русији. „Въ Россіи, Европѣ и почти во всемъ мірѣ была тишина: спокойное творческое напряжение работы сотенъ миллионѣвъ, отдыхъ и лѣнь тысячъ. Никто не ждалъ грозныхъ событій именно въ тѣ дни” (Konduruškin 1915: 7). Чин атентата у Сарајеву није нарушио ту атмосферу спокојства, а европска дипломатија налазила се на одмору. Вест о убиству престолонаследника Аустроугарске Франца Фердинанда и његове супруге Софије са великим интересовањем и добром информисаношћу је пропраћена и у Русији. „При јутарњем проласку Херцега са супругом [...] на аутомобил је била бачена бомба [...] Преступник типограф Чабриновић био је ухапшен [...] Гимназиста 8 разреда Принцип из Грахова ранио је из браунинга Херцега у главу и надвојвоткињу у стомак [...] Убица је ухапшен. Маса је желела да се обрачуна са оба преступника” (Moskovskija vedomosti 1914). С тим у вези Русија је упозоравала на неоправдано ширење србофобије и подстицај мржње међу словенским народима. „Присталице хрватске странке Франка организовали су бурне демонстрације против Срба [...] У Сарајеву и Мостару су поново органи-

зоване антисрпске демонстрације. На неким српским кућама су разбијени прозори [...]” (Moskovskija vedomosti 1914).

У Краљевини Србији, становништво је, током тзв. „јулске кризе”, било под притиском неспокојства и недоумице који је очигледно условљавао аустријски империјални цинизам. Након беспримерног ултиматума, поглед наде јавности у Србији био је упрт према Русији. „Свет се не бави толико распитивањем шта нота садржи [...] Главни интерес грађанства упућен је [...] држању Русије” (Novosti 1914). Равнодушност Русије, уколико имамо у виду интуитивно и емотивно упориште њене националне идеје била је у потпуности неочекивана. Објаву рата Аустроугарске Краљевини Србији Русија је прихватила са крајњом резигнацијом, одлучна да не дозволи нестанак Србије и тријумф Дунавске монархије. Руски цар Никола је тада прокоментарисао: „Један сраман рат објављен је једном слабом народу. Гнушање је велико у Русији, а и ја учествујем у њему” (Niš 1914: 56).

Рат је постао стварност, тешка и неизбежна. Руски војник, вођен патриотизмом и чврстом вером у праведност свог подухвата приступио је овој дужности са ентузијазмом. „1914. године, 13. августа наступило је за Русију тешко време, време крвопролића. То је била објава рата Немачке и Аустрије. Почело је када су у Аустрији убили наследника престола. Убиство су признали наши Словени Срби, и зато је Аустрија објавила рат Србији, а Русија се залагала за Словене. У заштиту Аустрије стала је Немачка, која, како се испоставило само је то и желела. То је време било тешко за све државе” (Група avtorov 2014: 19). Саосећајност – руковођена промишљањем хришћанских вредности, правдољубивост и слобода деловања са одлучним ставом о специфичној улози Русије у очувању словенског народа, покренула је ову царевину у ратни вихор. Успешном скором завршетку су се сви надали, а о пропасти царства мало ко је и размишљао. „Народу было много — все вышли провожать своих. Настал час разлуки и мне, дали третий звонок, и я, расцеловавшись и попрощавшись с родными, сел в вагон. Поезд тронулся [...] Наши все прослезилась и я тоже не выдержал [...] Но приходилось крепиться и покоряться судьбе. Россия встала на защиту угнетённых братьев Славян, и надо было стать за честь и достоинство св. Руси” (Arutjunov 2013: 6).

Рат се одужио, жртве су биле све бројније, а привреда земље је поустајала. Безизлаз и разочарање се осећало на фронту.

„Кто не был здесь, тот не может представить себе все те ужасы, которые несёт с собою настоящая война. От грохота орудий и ружейной пальбы нельзя слышать друг друга. Жизнь солдата на войне — это жизнь крота или ежа. Только ночью он может сравнительно безопасно вылезать из своей норы, сходить за водой, получить порцию. Спать приходится мало: за выстрелами и грохотом сон превращается в какую-то полудремоту, когда и спишь и слышишь всё. Нервы напрягаются до последней возможности... Кто был на войне, участвовал в ней, тот мог понять, какое это великое зло. Люди должны стремиться к тому, чтобы уничтожить её” (Vipiska iz pisma 1914).

Војник је делио осећања тескобе и помућеног патриотизма излизаног фразема државне политике, ма где био у рову. „My Dearest Mother, Just a very hasty note to let you know that I am going strong, In exceptionally cold and unpleasant circumstances. We have been in the trenches five days, with frost at night, and snow and sleet by day, and have changed nothing, not even boots or socks” (Letters 1916: 31).

Рат је национални ентузијазам и усхићење победе свакодневно тестирао. Иза кулиса националистичких доктрина, на бојишту је остајао пејзаж разарања и људских жртава. Војници су почели да препознају људе који су страдали у униформама различитих држава. Из овога је произлазио глас сажаљења и саосећања. Можда касно, али никако непотребно.

„9 марта. Вчер, наконец, оставили окопы, пробыв тринадцать суток без горячей пищи и часто без хлеба. Пошли занимать австрийские окопы, которые они оставили ввиду натиска наших частей с флангов. Спускаясь по другую сторону сопки, мы местами переходили валявшиеся на снегу и даже под снегом трупы, засыпанные еще в начале зимы. Тяжело было смотреть и думать: 'За что погибли эти люди? Неужели и нас может постигнуть такая участь – валяться где-то на Карпатах?' В одном месте, я заметил, лежали почти рядом два 'врага' – русский солдат и австриец” (Dnevnik 1915).

Краљевина Србија је била савезник царске Русије у Првом светском рату. Намера Аустроугарске да окупира Србију уласком Русије у рат постала је додатно отежана јер је главнина аустријских трупа покренута према фронту у Галицији, где су их чекале руске трупе. Ова околност ишла је на руку војно-политичком положају Србије, али је тиме и одговорност српске војске да своју одбрамбену улогу оствари што је могуће квалитетније постала више обавезујућа. Осим тога, влада је проценила да је овај рат одлучујући за опстанак српског и југословенских народа и на основу тога је намеравала додатно да мотивише патриотизам становништва. „Србија је до почетка рата 1914. стално у положају одбране од империјалних циљева моћне суседне монархије. Али када је већ била принуђена да у рат ступи у циљу заштите своје егзистенције, тада је сама популарност рата за Србију разбуктала у народу идеју: или пропасти или овом приликом ујединити цео свој народ који се налази под аустроугарским јармом” (Veliki rat Srbije 1924: 2).

Трећа година заредом, српски сељак је постао српски војник и то баш у време када је легина требала да се убире. Није било лако ни пожељно, али се није избегавало. „Да није коже душа да излети” (Sekulić 1985: 300). Како код Руса, тако и код Срба, рат који је наметнут у почетку је дочекан као излаз и коначно ослобођење од стално присутне опасности. „Ја се надам да ћемо ми тамо ослободити наше светиње мислећи на фрушкогорске манастире” (Kostić 1914). Усхићење и идеализам у победнички исход рата готово да и нису имали разумевања за сумњу. „Е, Милутине да се ми нисмо за ово определили и волико жртвовали никад не

би дошло до уједињења Јужних Словена [...] Ја слегнем раменима не разумем српска посла и српску рачуницу. Нисам сигуран да због тога треба и ова деца да страдају. [...] Ми овај рат не смемо да изгубимо, то теби, Милутине, не може бити јасно, то су нека виша знања [...] Шта ти значи да добије рат, а да сатреш народ?" (Роровић 1985: 11).

Страдалништво је било свакодневно. Жртва је постала обавеза – проклета, али неизбежна.

„Ретки су они којима трогодишњи рат није узео неког драгог члана породице. Има чак и потпуно угашених породица: пре неки дан видео сам једног несрећног старца који је од октобра 1912. године сахранио седморицу својих синова, четири зета (ожењени његовим сестрама) и двојицу зетова који су били ожењени његовим ћеркама. Али, душа српског сељака је неуништива: ову часну старину несреће нису дотукле. Он наставља да обрађује свој комадић земље, без роптања. То не значи да не жали за својом децом. Он их жали у себи, да нико не види" (Rajs 2014: 112).

Суочен са сопственим слабостима, српски народ је одолевао страшној војној сили. „Чудио сам се и дивио истрајности и помирености нашег војника са свим тешкоћама" (Ratni zapisi 1915: 9). Његов војник није био убица већ бранитељ. „Онако исто као што у миру сматра за дужност да најсвесније похађа своје часове и држи предавања, исто тако он схвата и врши и своју веома тешку дужност војничког старешине" (Ratni zapisi 1915: 9). Српски војник се мучио – тражио опроштај за испаљени метак, али није престајао да пуца. Победе нису изостале, а како тумачи штампа „српски војници су подигли велелепне вечите споменике свог хероизма" (Ratni dnevnik 1914). Заробљени непријатељ постао је сирот човек чију бројност злоупотребљавају охоли појединци и патолошке убице. Пуни мржње, они су чинили зло. „Заробљеници веле да су бугарске трупе том приликом починиле свирепства којима се не може наћи речи" (Rajs 1918: 28). То је, дакле видео Арчибалд Рајс и упознао је свет са тим. Људи су убијани и мучени јер су били Срби. Белег и брука која прати насилнике до века.

„У Поцерском, Јадарском и Мачванском срезу и у седам општина изван њих убијено је 1300 цивила. Међу убијенима имам 994 мушкарца и 306 жена. Ево неких бројки, према узрасту: 8 млађих од годину дана, 5 од годину дана, 6 од две године, 13 од три године, 6 од 4 године, 10 од 5 година, 11 од 6 година, 10 од 7 година, 6 од 8 година, 11 од 9 година, 5 од 10 година, 5 од 11 година, 17 од 12 година..." (Rajs 2014: 65).

Српски војник, односно домаћин, имао је слободарске тежње али не и необуздане емоције. Нацији је био посвећен али је породицу чувао изнад свега. Отуд Рајс и није био на правом путу са својом констатацијом о бројности деце када је покушао да нађе трунку оптимизма у ратном страдању Срба. „На сву срећу, у Србији има пуно деце, тако да ће за неколико година ови малишани заменити оне који су пали на Јадру, Церу, Мачковом камену, Гучеву, Руднику, или на Колубари" (Rajs 2014: 113). Деца, без обзира што су услед бројних жртава постајала замена, никад

нису на тај начин у српској традицији доживљена. Деца су радост живота и њихова будућност није имала цену. Ипак, најрадоснији дечји тренутак налазио се у одрастању поред живих родитеља и њихов губитак је био неприхватљив.

Епилог доследности

Српски и руски војник су имали поверење у своје политичке представнике који су им формулисали националну идеју и државну стратегију. Руско царство и његов универзализам стајали су на путу империјалних интереса немачког Рајха који је инсистирао на хегемонији без обзира на супротна стајалишта. Србија је неговала патриотизам и практично спроводила улогу Пијемонта у процесу ослобођења сународника. Културни приступ националној идеји, војни успеси у Балканским ратовима и широки демократски процеси који су потискивали политикантске калкулације условили су јачање аспирација Аустроугарске монархије према Краљевини Србији. Што су унутрашњополитички потези Монархије били искључивији према становништву које није било немачке или мађарске националности, то је код њих јачала симпатија према слободним словенским земљама – царској Русији и Краљевини Србији. То је условљавало емотивно јачање незадовољства Беча и потребу коначног и одлучног обрачуна са државама које прете опстанку Дунавске монархије. Берлин је овај став подржавао и стимулисао. Повод се нестрпљиво очекивао и обрачун је могао да почне. Наметнути рат је имао разлога да се прихвати са достојним моралним оправдањем. Већина руских и српских војника била је убеђена у идеју о правдољубивости њиховог чина. Зато је и суочавање са бројним жртвама било подношљивије, али не и мање болно. У овом контексту рат никада није био неизбежно прибежиште будуће среће појединца и народа. Конфликт је био наметнут, а бројне жртве није требало да буду узалудне. Крајње границе прегнућа биле су стално на испиту током ратних година. Србија је била окупирана, а Русија је исцрпла све своје природне и привредне ресурсе. И једна и друга држава суочиле су се са нестанком. Србија је пронашла излаз у југословенском заједништву које је пратила контроверзност сврсисходности – од настанка до нестанка. Русија је утонула у конфликт грађанског рата, а потом се опробала са идеолошким друштвом прокламованог социјализма. Амбивалентни карактер бољшевизма, беспримерено пожртвовање у „Великом отаџбинском рату” и државни провизоријум опстанка у тзв. „Источном блоку” довели су до максималне напетости руских националних ресурса. Разарање идеолошке творевине утицало је на нову кризу у Русији, а њен повратак тек је данас очевидан. Словенска узајамност, препозната уочи Великог рата 1914, данас поново стиче поверење у смисленост њеног политичког пројекта. У том погледу блискост Срба и Руса треба да буде надахнут православљем чије човекољубље не раздваја људе како по националној, тако ни према било каквој другој основи. Овај универзализам хуманости најбољи је начин да се

одбаце могуће оптужбе о трагању за срећом појединца и народа на рачун несреће другог појединца или народа.

Литература:

- Arutjunov 2013: A.S. Arutjunov, *Dnevnik soldata 1914–1915*, Rostov na Donu: Izdatelj A. Arutjunov. [org.] Арутюнов 2013: А.С. Арутюнов, *Дневник солдата, 1914–1915*, Ростов-на-Дону: Издатель А. Арутюнов.
- Berđajev 2006: N. Berđajev, *Ruska ideja, osnovni problemi ruske misli 19. početka 20. stoleća*, Zagreb: Hrbat graf.
- Dnevnik rjadovogo soldata Velikoj vojni (tekst dnevnika R.M. Fišeleva) [org.] Дневник рядового солдата Великой войны (текст дневника Р.М.Фишелева), http://rusaswwl.ru/view_post.php?id=281. (приступљено 2. 05. 2017.)
- Ekmečić 2008: M. Ekmečić, *Dugo kretanje između oranja i klanja, istorija Srba u novom veku 1492–1992*, Beograd: Zavod za udžbenike. [org.] Екмечић 2008: М. Екмечић, *Дуго кретање између орања и клања, историја Срба у новом веку 1492–1992*, Београд: Завод за уџбенике.
- Ern 1914: V.F. Ern, *Ot Kanta k Krupu, Ruska misl*, Moskva: № 12, 116–124. [org.] Эрн 1914: В.Ф. Эрн, *От Канта к Круппу, Русская мысль*, Москва, № 12, 116–124.
- Ern 1915: V.F. Ern, *Meč i Krst*, Moskva. [org.] Эрн 1915: Эрн 1915: В. Эрнъ, *Мечъ и крестъ*, Москва.
- Grupa avtorov 2014: G. Avtorov, *Pervaja mirovaja vojna, Vzgrad iz okopa, Snakt Peterburg* Moskva: Nestor-Istorija. [org.] Група авторов 2014, *Група авторов, Первая Мировая Война, Взгляд из окопа, Снакт Петербург*: Нестор-История.
- Grupa avtorov 1914: G. Avtorov, *Čego ždet Rosija ot vojni, Sbornik statej*, Moskva: „Prometej”. [org.] Група авторов 1914: Г. Авторов, *Чего ждет Россія отъ войны*, Сборникъ статей, Москва: „Прометей”, 1914, <http://ruslitwwi.ru/files/attachment/2173.pdf>. (приступљено 12. 05. 2017.)
- Hobsbaum 1987: E. Hobsbawm, *The Age of Empire, 1875-1914*, New York: Vintage books.
- Karejev 1883: N. Karejev, *Što hotel skazat etim knjaz Bismark?*, *Političeskoe pismo iz Germanii*. [org.] Кареев 1883: Н. И. Кареев, *Что хотел сказать этим княз Бисмарк?*, Политическое письмо из Германии, 1883. http://az.lib.ru/k/kareew_n_i/text_1883_bismark_oldorfo.shtml (приступљено 5. 05. 2017.)
- Konduruškin 1915: S.S. Konduruškin, *Vsled za vojnoj. Očerki velikoj evropejskoj vojni (avgust 1914–mart 1915)*, Petrograd. [org.] Кондурушкинъ 1915: С. С. Кондурушкинъ, *Вслѣдъ за войной, Очерки великой европейской войны, (Августъ 1914 г.—Мартъ 1915 г.)*, Петроградъ.
- Kostić 1914: T. Kostić, *Dnevnik 1914*, rukopis. [org.] Костић 1914: Т. Костић, *Дневник 1914*, рукопис.
- Letters 1916: *Letters written from the English front in France between september 1914 and march 1915*, Captain sir Edward Hamilton, Westrow Hulse, Privately printed.

- Lor 2012: E. Lor, *Ruski nacionalizam i Rossiskaja imperija: kampanija protiv vrašeskih podanih v godi Pervoj mirovoj vojni*, Moskva. [org.] Лор 2012: Э. Лор, *Русский национализм и Российская империя: Кампания против «вражеских подданных» в годы Первой мировой войны*, Москва.
- Menšikov 2012: M. Menšikov, *Velikoruskaja ideja*, Moskva: Institut ruskoj civilizaciji. [org.] Меньшиков 2012. М. Меньшиков, *Великорусская идея*, Москва: Институт русской цивилизации.
- Moskovskija Vedomosti 1914: Avstrija i aneksirivanja provincii, *Moskovskija Vedomosti*, 18. juna (1. jula). [org.] Московскія Вѣдомости 1914: Австрія и аннексированныя провинціи, *Московскія Вѣдомости*, 18 іюна (1. іюла).
- Moskovskija vedomosti 1914: Demonstracija protiv Serbov, *Moskovskija vedomosti*, 19. juna (2.jula). [org.] Московскія Вѣдомости 1914: Демонстрація противъ Сербовъ, *Московскія Вѣдомости*, 19 іюна (2. іюла).
- Niš 1914: Telegram njegovog carskog veličanstva imperatora Nikolaja kraljeviću Aleksandru srpskom, *Ruska diplomatska prepiska – Srpsko-austrijski i evropski rat*. [org.] Ниш 1914: „Телеграм његовог царског величанства императора Николаја Краљевићу Александру Српском“, *Руска дипломатска преписка – Српско-аустријски и европски рат*.
- Novosti 1914: Utisak u Beogradu, *Novosti*, 12. jul. [org.] Новости 1914: Утисак у Београд, *Новости*, 12. јул.
- Popović 1985: D. Popović, *Knjiga o Milutinu*, Beograd: Srpska književna zadruga. [org.] Поповић 1985: Д. Поповић, *Књига о Милутину*, Београд: Српска књижевна здруга.
- Pervaja mirovaja vojna 1994: Proishozhdenie pervoj mirovoj vojni (materijali kruglogo stola 28–29 sentjabra 1993), *Pervaja mirovaja vojna. Prolog XX veka*, Moskva. [org.] *Первая мировая война 1994: Происхождение первой мировой войны* (Материалы 'круглого стола' 28–29 сентября 1993 г.), *Первая мировая война. Пролог XX века*, Москва.
- Rajs 2014: A. Rajs, *Ratni izveštaji iz Srbije i sa Solunskog fronta*, Beograd: Geopolitika. [org.] Рајс 2014: А. Рајс, *Ратни извештаји из Србије и са Солунског фронта*, Београд: Геополитика, Београд.
- Rajs 1918: A. Rajs, *Austro-Bugaro-Nemačke povrede ratnih zakona i pravila*, Krf. [org.] Рајс 1918: А. Рајс, *Аустро-Бугаро-Немачке повреде ратних закона и правила*, Крф.
- Ratni zapisi 1915: Ratne slike i prilike, *Ratni zapisi*, broj 12. [org.] Ратни записи 1915: Ратне слике и прилике, *Ратни записи* број 12.
- Ratni zapisi 1915: Svetli primeri, *Ratni zapisi*, broj 5, 25. januar. [org.] Ратни записи 1915: Светли примери, *Ратни записи*, број 5, 25. јануар.
- Ratni dnevnik 1914: *Ratni dnevnik*, Izveštaj vrhovne komande, 3. 12. [org.] Ратни дневник 1914: Извештај Врховне команде, *Ратни дневник*, 3. 12.
- Ruskaja misl 1914: Germanska ideja, *Ruskaja misl*, broj 12, decembar. [org.] *Русская мысль* 1914: Германская идея, *Русская мысль*, број 12, декабр.
- Ruskaja misl 1914: Germanskaja ideja, *Ruskaja misl*, № 12, 42–60. [org.] *Русская мысль* 1914: Германская идея, *Русская мысль*, № 12, 42–60.
- Sekulić 1985: I. Sekulić, *Zapisi o tome narodu*, Beograd: Vuk Karadžić. [org.] Секулић 1985: И. Секулић, *Записи о моме народу*, Београд: Вук Караџић.
- Solovjov 2006: V. Solovjov, *Svetlost sa istoka*, Beograd: Logos. [org.] Соловјов 2006: В. Соловјов, *Светлост са истока*, Београд: Логос.

- Subotić 2001: М. Subotić, *Tumači ruske ideje*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. [org.] Суботић 2001: М. Суботић, *Тумачи руске идеје*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Veliki rat Srbije 1924: *Veliki rat Srbije za oslobođenje i ujedinjene Srba, Hrvata i Slovenaca, knj. 1, 1914*, Beograd: Štamparska radionica Ministarstva vojske i mornarice. [org.] Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрватша и Словенаца. Књ. 1, 1914. година, 1924, Београд: Штампарска радионица Министарства војске и морнарице.
- Vipiska iz pisma 1914: Vipiska iz pisma s podpisu Griša, iz dejstvujušej armii, 17. Dekabrja 1914. Goda, k Nikolaju Dmitrijeviču Nižnikovu, v Nosoviči Mogilevskoj gub, Gomeljskogo uезда, Pribitkovskoj zemskoe učiliše. [org.] Выписка из письма 1914: Выписка из письма с подписью „Гриша”, из действующей армии, 17. декабря 1914 года, к Николаю Дмитриевичу Нижникову, в Носовичи Могилевской губ., Гомельского уезда, Прибытковское земское училище. <http://foto-history.livejournal.com/8199634.html>. (приступљено 30. 04. 2017.)

Saša Marković

SERBIAN AND RUSSIAN SOLDIER IN THE GREAT WAR: SKETCHES OF HUMANITY

Summary

Historiography of the Great War from 1914 to 1918, now current in the years of its centenary, is enriched more than ever with research whose aim is not only to clarify the military and diplomatic events. The professional community, as well as the curious public, are increasingly able to learn about the diverse aspects of everyday life of the people whose role was not apparent because they did not belong to the political, governmental or military elite. The “ordinary” person and his/her traumatic survival in the circumstances of warfare, whether he/she was a soldier or a citizen of a country engaged in warfare, was a particular hero of the epoch which abounded in anti-humanism. In our work we shall try, based on the available memoir and diary sources, to uncover a man in the uniform who, led by patriotism, tried to fulfil what was expected of him, but also to preserve his life. In that context the experience of a Serbian and Russian soldier demonstrates the same phenomenon, while the challenges of warfare were inevitable and full of unpredictable assaults. Telling the story of the soldiers’ destinies, based on the available literature, our intention is to present the realism of the horrors of war so that its realities would be avoided in the future.

Keywords: war, soldier, duty, virtue, nation, patriotism

Примљен 29. маја 2017. године
Прихваћен 14. септембра 2017. године

Јелена Н. Арсенијевић Митрић¹

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српску књижевност

АНТРОПОЛОШКА МИСАО НИКОЛАЈА НИКОЛАЈЕВИЧА МИКЛУХО-МАКЛАЈА И ЊЕН УТИЦАЈ НА СТВАРАЛАШТВО СРЕТЕНА БОЖИЋА/Б. ВОНГАРА²

У раду се бавимо антрополошком мисијом Николаја Николајевича Миклухо-Маклаја, тумачећи његове дневнике и белешке, у чијем су фокусу антрополошка, етнологска и лингвистичка истраживања које је руски научник спроводио на острвима Тихог океана, полуострву Малаки, Аустралији и Папуи Новој Гвинеји. Поред проучавања првобитних култура Аустралије и Океаније, Маклај је, ужаснут злоделима које над староседеоцима спроводе различите колонијалне експедиције, остатак свог живота провео у очајничкој борби да спречи даље поробљавање људи и пустошење ових простора, али и у настојањима да истина о нехуманим радњама „цивилизованих“ освајача изађе на видело. У другом делу рада инсистира се на утицају који је Миклухо-Маклај имао на живот и стваралаштво аустралијског писца и антрополога српског порекла Б. Вонгара.

Кључне речи: Н. Н. Муклухо-Маклај, Б. Вонгар, антропологија, етнологија, књижевност, колонизација, Аустралија и Океанија, Папуа Нова Гвинеја

Чини ми се, да није болесни, не би ми било криво да ћу остатком живота, и да се никада не враћам у Европу.

Николај Николајевич Миклухо-Маклај, Путовања

После Титове Југославије, и Француске која је била у рату, желео сам бити што даље од Европе – изгубити се у проширеној Аустралији.

Б. Вонгар, Још увек сањам

¹ jelena.arsenijevic@kg.ac.rs

² Овај рад је део истраживања која се изводе на пројекту 178018 Друштвене кризе и савремена српска књижевност и култура: национални, регионални, европски и глобални оквир који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1.

Николај Николајевич Миклухо-Маклај (1846–1888) је руски етнолог, антрополог и биолог који је, поред осталих достигнућа о којима ћемо говорити у наставку рада, познат и по томе што представља првог научника који је крочио на тло Папуе Нове Гвинеје, тог, још и данас, недовољно истраженог острва. Рођен је 17. јула 1846. године у селу Рождественском. Када је имао једанаест година, умире му отац и од тада је породица живела у великој немаштини. Будући да га је красио снажан и независни ум, често је упадао у конфликте са ауторитетима. Средњу школу је завршио у Санкт Петербургу, потом се уписао на универзитет, међутим, због учешћа на студентским демонстрацијама бива му забрањено да настави студије. Снажна жеља за учењем одвела га је у иностранство, у Немачку, где 1864. године на Универзитету у Хајделбергу студира хемију, медицину, природне науке и филозофију. Потом се сели у Лајпциг, а затим прелази у Јену, где код професора Карла Гегенбауера изучава упоредну анатомију и где га чувени зоолог Ернст Хекел, иначе поборник дарвинизма, узима за свог асистента. Већ 1866. године Маклај полази на своје прво путовање на Канарска острва, где се бавио анатомијом сунђера и проучавањем мозга хрскавичавих риба. Тамо је открио нову врсту сунђера коју је назвао бели Гуанчи, у знак сећања на првобитне становнике Канарских острва, берберска племена Канари или Гуанчи (како их називају Шпанци), која су европски колонизатори истребили. Још тада се код Маклаја развија интересовање и емпатија за припаднике првобитних култура који су страдали под ударом западних освајача. Он је предосетио да ће убрзани развој индустрије удружен са повећањем људске популације изазвати страховито загађење животне средине, довести до нестанка многих биљних и животињских врста, али и до истребљења првобитних заједница (в. Čukovska 1953: 7–11; Vongar 2007: 1–5; Živanović 2006: 90–91).

Иако је у своје истраживачке походе ишао како би се пре свега бавио антрополошким, етнологским и лингвистичким истраживањима, никада га није напуштао наум да остави трага о томе како такозвани цивилизовани народи поступају са припадницима првобитних култура које на сваком кораку настоје да најпре искористе, а потом и униште.

Када се вратио у Русију 1869. године, са само 23 године, већ је стекао завидну репутацију у академским круговима, почео је да размишља о одласку на острва Тихог океана и упознавању тамошњих култура. Тада га је научник Карл Максимович Бер упутио у проблематику неистражених племена Нове Гвинеје и инспирисао да се одважи на ово, како ће се касније показати, револуционарно путовање. Пре доласка на Нову Гвинеју руски етнолог је посетио Ускршња острва, која су била слика у малом онога што се дешавало и што ће тек задесити сва острва у Пацифику. Због своје изолованости, повећања популације и скромних ресурса Ускршњим острвима је већ претила еколошка опасност, доласком Европљана почео је убрзани процес пропадања. Колонизатори су донели бо-

лести, уништили локалне сорте биљака, посекали шуме, а народ одводили у робље. Пошто је видео стравичне последице колонијализма, Маклај решава да живот посвети упознавању и одбрани првобитних култура од страховитог западног прогреса који руши све пред собом. На Нову Гвинеју стиже 1871. године на руском броду Витез, под командом капетана Назимова, а по налогу великог кнеза Константина, брата руског цара и председника Географског друштва Русије (в. Vongar 2007: 1–5; Živanović 2006: 91).

Сведочанства о својим истраживањима Маклај је оставио у дневнику, који је предано водио (од 7. септембра 1871. до 23. марта 1883. године), и бројним белешкама, цртежима и скицама од великог научног значаја. У Русију се враћа након више од 12 година путовања и истраживања по острвима Тихог океана, полуострву Малаки, Аустралији и Новој Гвинеји, на којој је провео 15 месеци приликом прве посете, да би је касније посећивао у још два наврата (в. Živanović 2006: 91).

Потребно је нагласити да је руски антрополог староседеоце Нове Гвинеје (Папуанце залива Астролабија на североисточном делу острва) доживљавао као себи равне, у његовим дневницима не проналазимо изразе надобудног европског етнолога, већ само покушаје да се други разуме и да се опишу његова нарав и обичаји. Као своје гесло, већ на почетку своје путоловине, истиче: „Мислити и настојати да разумем оно што ме окружује” (Mikluho-Maklaj 1953: 43). У предео пред собом заљубљује се на први поглед:

„Та промена околине делује на мене веома повољно: одмарам се. Онда, ова уједначеност температуре, раскош вегетације, лепота краја чине да потпуно заборављам прошлост, не мислим на будућност и само уживам у садашњости. [...] Шта бих више? Море с коралним гребенима, с једне стране, и шума тропског растиња – с друге, обоје пуни живота, разноликости; у даљини планине чудних обриси; над планинама се гомилају облаци не мање фантастичних облика. Размишљајући о свему томе, лежао сам на дебелим стаблу оборена дрвета и био сам задовољан што сам стигао циљу, или, тачније, првој пречаги веома дугих лествица, које ме морају довести до циља...” (Исто).

Папуанце назива „моји суседи”, описује их као „добре, благе, паметне, досетљиве, спретне”, не осуђује њихове обичаје, већ настоји да их протумачи. Диви се њиховим умећима да са оскудним оруђима постижу тако добру обраду тла³, такође фасцинира га њихова уметност. Битно је

3 Маклај није пропустио прилику да приликом посматрања и упознавања поступака, обичаја и нарави урођеника остави детаљан опис својих запажања у дневнику и белешкама. Тако на неколико места описује њихове плантаже и начин узгоја биљака који га је фасцинирао. Једном приликом бележи: „Плантажа је недавног порекла. Плот, у висини човека, сасвим је нов и веома је чврсто саграђен. Начињен је био од мотки забодених у земљу једна уз другу – то су, заправо, стабла шећерне трске, пободена у два реда на размаку од двадесет сантиметара. Тај је међупростор испуњен комадима стабала и грана, а чврсто међусобно повезане трске придржавају све то. Овакав је плот нарочито чврст, јер трске пуштају корен, расту, и јачају сваког месеца, из године у годину. Улазна врата замењује изрез у плоту, тако да се мора прекорачити

напоменути да је при првом сусрету са њима, Маклај наступио супротно очекивањима. Пошто су га видели, Папуанци су били обазриви и заузели ратоборан став према странцу, неколико стрела је пролетело поред истраживачеве главе. Међутим, није се дао застрашити, већ је легао на земљу и заспао, желећи да им тим гестом укаже да их се не боји, да је дошао као пријатељ и да сматра да му неће учинити никакво зло. Потпуно супротно колонизаторима који долазе са оружјем у рукама, он је са собом носио само бележницу и оловку (в. Ćukovska 1953: 11–12). Реакција староседелаца наводи га на размишљање којим он оправдава овакав њихов наступ и уједно доводи у питање надобудност с којом истраживачи често себи дају за право да непозвани упадају на туђе територије и нарушавају мир оваквих изолованих заједница:

„Погледах унаоколо – све сама мрка, узнемирена, незадовољна лица и погледи, који као да су говорили: зашто си дошао да нарушиш наш миран живот? [...] Нађох се и сам у неприлици: збиља, зашто да долазимо да смећам тим људима” (Mikluho-Maklaj 1953: 48).

Аустралијски писац српског порекла Б. Вонгар/Сретен Божић, на чије је стваралаштво управо овај руски научник извршио пресудан утицај, наводи како је већ поменути догађај навео Маклаја да закључи да ниједан урођеник неће наудити белом човеку осим ако није испровоциран да тако поступи (Vongar 1992: 219).

Маклај се постепено прилагођавао урођеницима, без настојања да их „цивилизује” и да им натура њима стране обичаје, изградио је сопствену колибу изван села с намером да му староседоци сами прилазе уколико то желе. Тако је његова „политика стрпљивости и ненаметљивости” (Mikluho-Maklaj 1953: 85) ускоро уродила плодом, а наклоност староседелаца је ишла тако далеко да су га молили да се настани унутар села и живи заједно са њима. [фотографија 1] Упоређујући начин живота домородачког становништва са цивилизацијом изван острва, Маклај ће често бити у прилици да опази недостатке и једног и другог стања. Приликом једног тешког физичког посла који је изискивао приличну снагу, забележиће:

„Да смо на неком другом месту, где бисмо лако могли наћи помоћнике, сматрали бисмо да нисмо кадри да обавимо наш јучерашњи и данашњи посао и потражили бисмо туђу помоћ. Но овде, где се не може надати ничијој помоћи, човек се свега лађа сам и куша на тај начин властиту снагу. Овакво пуно напрезање свих способности и свих снага могуће је код данашњег стања наше цивилизације само у изузетним случајевима, и то

праг висок од две стопе. То је мера опрезности против дивљих свиња, које би могле да се увуку у плантажу. Неколико непрекрштаних стазица деле велики ограђени простор у парцеле, на којима се уздижу довољно високе полукружне леје. Земља је помно уситњена. У свакој су леји посађене различите биљке: слатки кромпир, шећерна трска, дуван и много другог биља које ми није познато. Ванредно добра обрада тла подстакла ме је да обратим пажњу на оруђе које служи у ту сврху, но нисам нашао ништа осим дугих колаца и уских кратких ашова. Крај плота се димила мала ватра, која је, углавном, служила урођеницима за паљење цигара” (Maklaj 1953: 141–142).

ретко, – и што даље, оно ће се сретати све ређе. Наша цивилизација развија све више само неке од наших способности и погодује једностраном развоју, једностраној диференцијацији. Не мислим да истичем као узор дивљака, коме је потребно да развија своје мишиће, нити желим да проповедам повратак у првобитна времена, али уза све то, ја сам се на властитом искуству уверио да физички развој сваког човека треба да иде упоредо с његовим умним развојем, уместо да се запоставља у корист интелекта” (Mikluho-Maklaj 1953: 85).

Фотографија 1. Цртеж „Маклајева обала”, 1870. или 1871.⁴

Време када Маклај предузима своја путовања и обавља проучавања обележиле су бурне расправе о пореклу људске врсте, броју и вредно вању људских раса. За разлику од многих научника тога доба, у складу са уверењем да су сви људи једнаки међу собом, заступао је тезу о јединственом пореклу свих људских племена. Дакле, борба се водила између „моногениста”, који су веровали да све људске расе потичу од истог стабла и „полигениста”, који су сматрали да људске расе воде порекло од различитих примитивних предака. Полигенисти су на основу таквих теза изводили закључак да људске расе нису једнаке вредности, тако је „супериорним” белцима од природе дато да владају, а инфериорни „црнци”, будући неспособни да се развијају, осуђени су на потчињеност⁵. Маклај је управо на Новој Гвинеји желео да оповргне оваква расистичка схватања полигениста који су заступали идеју о „вишим” и „нижим”

4 Фотографија доступна на: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/01/Maklaj%27s_coast.jpg, 31.3. 2017.

5 Историјом таквих расистичких теорија, али и њима супротним идејама, бавила сам се у студији *TERRA AMATA VS. TERRA NULLIUS: Дискурс о постколонијализму у делима Б. Вонгара и Ж. М. Г. ле Клезиоа*, посебно у другом поглављу (в. Arsenijević Mitrić 2016: 31–74).

расама. Друштво Папуанаца описао је као првобитно комунистичко друштво, где није било трговине, а производња и потрошња су имале колективан карактер (в. Čukovska 1953: 17–18). Он запажа како овде нема хијерархијског уређења, „нема заправо ни старешина родова ни изабраних начелника: свима одраслима припада једнако право гласа; али међу њима се налазе утицајнији, који се одликују памету или спретношћу, па их људи слушају и примају њихове савете” (Mikluho-Maklaj 1953: 189). Занимљиво је да се у племенским заједницама савремене Папуе Нове Гвинеје мало шта изменило:

„Основну друштвену заједницу чини племенско насеље или село у коме живи, отприлике, 50 до највише 300 особа. [...] У друштвеној структури села не постоји нека наследна хијерархија, већ поглавица, или вођа то постаје захваљујући своме раду, снази, мудрости и другим особинама због којих га племе прихвата као старешину. Када они оду са сцене неко други заузима њихов положај по сопственој заслуги, а не по праву наслеђа. [...] Село или племе води заједнички живот у којем појединци доприносе својим радом и учешћем онолико колико су способни да дају. Сви становници економски зависе једни од других и ту нема подела. Сви чланови племена осећају лојалност само према своме племену и та лојалност не иде ван граница сопственог насеља. Осећање националног идентитета још увек није развијено и не односи се на државу као целину. Све друштвене заједнице су веома мале, па су поједини етнологи и социолози покушавали да их опишу као пример 'раја' где нема приватног власништва и где свако добија оно што му треба [...] Индивидуално власништво не постоји у европском смислу, већ се сва добра налазе у рукама куће, породице или племена. Између породица и група у селу постоје доста сложени односи у погледу њихових дужности и одговорности, путем којих доприносе добробити заједнице” (Живановић 2006: 22)⁶.

Оно што је нарочито важно јесте да је Маклај одбацио све дотадашње тврдње о Папуанцима као наводно нижој раси. Његов дневник у целости побија клевете које су се шириле против тамне коже. Када би се појављивали похлепни трговци и колонијални војници који су чинили насиље над домороцима, Маклај је увек иступао у одбрану Папуанаца и у име „праведности” и „човечности” обраћао се властима захтевајући да се оформи Међународно удружење за заштиту права тихоокеанских урођеника „од безочног насиља и бесрамне пљачке”. Папуанци му нису остали дужни и на његову племенитост одговарали су истом мером,

6 Слично запажање износи и Царед Дајмонд, биолог који је на Новој Гвинеји провео више од тридесет година бавећи се проучавањем еволуције птица али и људским заједницама на овом острву: „За племена и скупине заједнички је 'егалитаран' друштвени систем, без ранжираних лоза или класа. Не само што положај није наследан, већ и ниједан члан традиционалног племена или скупине не може да се несразмерно обогати на основу свога рада, јер сваки појединац има дуговања и обавезе према многим другим члановима. Човеку са стране стога је немогуће да на основу изгледа погоди ко је међу свим одраслим мушкарцима тај 'велики човек': он живи у колиби исте врсте, носи исту одећу и украсе, или је наг као сви остали” (Dajmond 2004: 244–245).

када се Маклај разболео, носили су га у посебној носиљци јер није могао да хода, годинама пошто је отишао чували су његове ствари као да је био један од њих. То нису радили зато што су по природи били понизни, већ стога што су били људи у правом смислу те речи (в. Ćukovska 1953: 18–20). О њиховој изузетној, обостраној привржености најбоље сведочи анегдота из *Дневника о 'уознавању' руске лађе која је пристаа на обау*. Маклај је једну групу староседелаца наговорио да се попну на клипер и разгледају палубу:

„Мноштво људи и разни апарати, за њих несхватљиви, тако су уплашили урођенике да су се они са свију страна ухватили за мене, мислећи да су тако ван опасности. Онда сам замолио једног морнара да ми донесе уже; средину ужета смотао сам око паса, а оба краја ужета препустио сам својим Папуанцима. Сада сам могао да идем напред, а Папуанци су уображавали да се држе за мене. С таквим репом обишао сам читаву палубу и стално сам се заустављао да бих одговорио на питања и објашњавао урођеницима употребу разних предмета” (Mikluho-Maklaj 1953: 270).

Већ по самом доласку на Нову Гвинеју Маклај предузима своја антрополошка истраживања која су подразумевала евидентирање расних карактеристика новорођенчади, деце, одраслих, разлике између полова, као и извођење антропометријских мерења, зоолошка, лингвистичка и друга проучавања. У том смислу можемо издвојити најважније резултате његовог научног рада: побијање расистичке теорије о томе да постоје „ниже” и „више” расе и то управо сакупљањем чињеница; порицање заблуде према којој Папуанци означавају посебну расу, јединствену на читавој планети; опсежан опис меланезанског антрополошког типа; запажање да у свакој заједници могу да постоје и брахикефали и долихокефали типови али и прелазни облици (в. Živanović: 94) [фотографија 2]. Потребно је напоменути да формирању теоријског модела у антропологији или етнологији неизоставно претходи прикупљање података и истраживање на терену. У прилог томе да је рад на терену предуслов антрополошког и етнолошког проучавања, Александар Бошковић наводи као први пример управо Миклухо-Маклаја и његових 15 месеци проведених на Новој Гвинеји (1871–1872), затим Риверсов петомесечни боравак на југу Индије, међу Тодама (1901–1902), девет месеци током којих је Малиновски извео своја проучавања у периоду од 1915. до 1918. године. Ово је битно нагласити стога што се данас јављају тежње да се овај кључни елемент, „терен”, пренебрегне или прикаже мање вредним (Bošković 2010: 109). Данас је јасно да постоји „важна и нераскидива веза између антрополошке мисли и путовања. Помоћу путовања – што је могуће дужег – остварује се сусрет различитих облика живота, различитих друштвених и културних средина који може да изнедри свеукупну антрополошку мисао” (Fabijeti *i dr.* 2002: 78).

Фотографија 2. Маклајеви цртежи и белешке, Пела, 1875.⁷

Након што је оболео од реуматизма и маларије, Маклај више није могао да путује, настанио се у Сиднеју и настојао да обради прикупљени материјал за објављивање. Године 1884. Немци су окупирали североисточни део Нове Гвинеје, назвали је „Земља цара Виљема“, и поробили урођенике са којима је Маклај годинама живео. Руски научник је бурно реаговао, телеграфисао је Бизмарку у име Папуанаца који су се побунили, међутим ништа није постигао. Вонгар пише како је две године касније руски антрополог отпутовао у Москву не би ли што пре објавио своје записе и покушао да олакша судбину урођеника и спречи да се они третирају као заостала бића подобна за ропско служење. Захтевао је од руског цара Александра III да преузме улогу заштитника поробљених народа, међутим Русија тада није била у позицији да изазива европске колонијалне силе. Маклај се тада обратио свом пријатељу писцу Лаву Толстоју, који је прочитавши *Дневнике* изјавио: „Био си први који је изван сваке сумње, својим искуством, показао да је човек свуда човек, што значи добронамерно, друштвено биће са којим комуникација може и мора бити успостављена предусретљивошћу и истином, а не борбеним ставом и оружјем” (наведено у Vongar 2007: 262). Толстој га је такође посаветовао да рукописе што пре објави, верујући да ће књига пронаћи пут до великог броја читалаца и да ће Маклај својим сазнањима о Папуанцима представљеним у *Дневницима* успети да узбуди људе широм света и подстакне их на спасавање Папуанаца од колонизатора (в. Vongar 2007: 260-262).

⁷ Фотографија доступна на: <http://beautifulrus.com/wp-content/uploads/2013/06/Pelas-January-25-1875.jpg>

Сломљен болешћу и разочарањем, будући да се нико није одазивао на његове вапаје за спас староседелаца Нове Гвинеје, Маклај умире у четрдесет другој години живота не успевајући да помогне својим штићеницима. Након пораза Немачке у Првом светском рату, Нову Гвинеју преузимају Британци, на њене обале убрзано пристижу енглеске, француске, немачке, холандске и италијанске експедиције, које за циљ имају следеће императиве – премерити земљу, искористити природне ресурсе којих има у изобиљу (дијаманти, злато, сандаловина, каучук, бакар...) и поробити становништво. За разлику од Маклаја, који је дошао на Нову Гвинеју као истраживач и који се сродно са Папуанцима, постао им пријатељ и заштитник, након њега долазили су антрополози у служби империје, који су људска бића на која су у својим походима наилазили, представљали и третирали као дивљаке. Тако је немачки антрополог Финш проучавао урођенике само како би их што лакше поробио, вођен саветима Адолфа фон Ханемана, трговца у чијој је служби био – „истражити непознате обале Нове Гвинеје и ступити у пријатељске односе с урођеницима како би се од њих добило што више земљишта” (в. Čukovska 1954: 385–387). Вонгар наводи како је Финш подробно проучавао Маклајеве записе, чак му је и сам Маклај наивно поверовао да Папуанцима иде с добром намером, те му је својим саветима помогао да им се приближи и задобије њихово поверење (Vongar 2007: 261).

Етнолози, који су долазили након Маклаја, обузети империјалном расистичком похлепом, грабили су папуанске уметничке предмете, оруђе, оружје, одећу, орнаменте како би их „заштитили” и „сачували” а заправо украли и пренели у европске музеје. Уништавали су људе а њихову уметност отимали и затварали у стерилне музејске витрине⁸. Маклајева страховања од империјалног ужаса су се у потпуности обистинила (в. Čukovska 1953: 387).

Вонгар пише како се Маклај за живота противио не само немачким већ и британским империјалним претензијама према Новој Гвинеји. Бели досељеници из Квинсленда припојили су Аустралији један део Нове Гвинеје, будући да им је понестало абориџинских робова и ресурса, отимали су људе, тзв. канаке са пацифичких острва и доводили их као робове у Квинсленд. Иако је Енглеска званично укинула ропство 1883. године, британске колонизаторе, на простору Аустралије и Океаније, тај акт не обавезује будући да урођенике не сматрају људима (Vongar 2007: 260). Оваква колонијална пракса позната је под називом *blackbirding*, на њене ужасне последице подсећа француски писац Ле Клезио у ангажованом есеју *Рађа, приближавање невидљивом континенту* из 2006. године, где аутор описује боравак у Полинезији, сусрет са културама Океаније, а пише и о тортурама и прогонима које је тај народ трпео под европским колонизаторима. Ле Клезио истиче како је опустошеном изгледу многих

8 У многим деловима Океаније, уметност је и даље саставни део живота. Неки од најпознатијих светских музеја и галерија, од Музеја Метрополитен у Њујорку до Музеја Кеј Бранли у Паризу као део сталне поставке имају уметничке предмете из Океаније: маске, тотеме... (Vlček 2013: 66–67).

острва управо допринела поменута империјална политика која је трајала од 1850. до 1903. године. Термином „blackbird” („црни кос”) у сленгу се погрдно именовало домородачко становништво. У вези је са ранијим изразом „blackbird shooting”, који упућује на лов на Аборицине Аустралије, којем су се као виду забаве посвећивали први европски досељеници. Иста пракса примењивана је и у Јужној Африци у поступању према Бушманима. Касније, постаје назив за систем принудног рада који су староседеоцима наметнули енглески и француски колонијални господари. Долазили су бродовима и служећи се преваром отимали су домороце који су им затим на плантажама широм Аустралије и Океаније служили као робље. Капетани злогласних бродова зарађивали су тако што су превозили и продавали ове људе власницима плантажа на Фиџију и Квинсленду. Поступање са отетима било је крајње сурово, често би путовали и по више од хиљаду километара до одредишта, ускраћивана им је храна и вода. Многи су умирали током пловидбе, било од повреда, глади, исцрпљености, шока, или болести. У тим случајевима бацали су их преко палубе у воду. По доласку, продавали су их и приморавали на тежак физички рад. Они који су завршавали дубоко у унутрашњости копна борили су се, поврх свега, и са хладном климом. Није им било дозвољено да на било који начин ступе у контакт са својим породицама. У периоду од 1859. до 1900. године више од стотину хиљада острвљана је киднаповано. Већина, око 62 500, остављена је у Квинсленду, док је пет хиљада завршило своје путовање у Перуу, у Јужној Америци. Остали су распоређени по острвима Пацифика (в. Le Klezio 2007: 48–53).

Ле Клезио пише о отмицама урођеника којима је Маклај лично сведочио и тим поводом 1874. године упутио писмо гувернеру Холандске Источне Индије: „Мада је ропство у холандским колонијама већ давно укинато званично, на папиру, трговина људима врши се и даље у великој мери. [...] Безакоње несметано цвета [...] За мене би представљало велико задовољство када би ових неколико редака могло допринети бар неком олакшању жалосне судбине урођеника” (Mikluho-Maklaj 1953: 281–282). Неколико година касније, у Сиднеју га затиче вест да Аустралијски савез намерава да заузме источну обалу Нове Гвинеје. Том приликом обраћа се сер Артуру Гордону, британском комесару: „Одлучио сам да дигнем глас у име права човека ... и да Вас упозорим на опасност која прети да заувек уништи благостање хиљаде људи, који нису починили друге кривице осим што припадају другој раси и што су слаби” (Исто: 351). Том приликом га подсећа на „потпуно уништење урођеника Тасманије и постепено истребљење Аустралијанаца, које се и даље врши” и опомиње га да „спречи низ неправедних убистава, да убудуће спасе цивилизацију од срамоте премлаћивања жена и деце под изговором ’заслужене освете’” (Исто).

Приликом путовања по острвима Меланезије и Микронезије руски научник с гнушањем бележи каквим су се безочним преварама служили бели колонизатори како би обманули урођенике:

„Европљани експлоатишу урођенике и својим примером развијају код њих лаж и превару. У лову за трепангом, корњачом и бисером, енглески, холандски и немачки трговци нису се ничега устручавали. Они су стално варали урођенике дајући им свакојаке старудије по безобразно високој цени, опијали их, силом одводили жене, а ако су се урођеници бунили, или чак мирно одбијали да воде неповољну трговину, наоружани трговци су једноставно од њих одузимали све што су хтели. Ратни бродови које су слали колонијалне власти увек су прихватили становниште тредера и немилоsrдно се разрачунавали с острвљанима” (Mikluho-Maklaj 1953: 289).

Описивао је и како трговци привлаче острвљане на лађе, а затим их приморавају да без предаха роне у потрази за бисерима, док се не разболе, а након што их искористе, полумртве их бацају преко бродске ограде. Овакве сцене навеле су Маклаја да приликом поновне посете заливу Астралабија упозори Папуанце на опасност која им прети од белог човека.

2.

Вонгар 2007. године преводи на енглески *Дневнике из Нове Гвинеје 1871–1883*⁹, које Маклај пише у доба када је Дарвинова теорија коришћена као покриће за различите колонијалне експанзије. Боравећи међу домородачким становништвом, он открива слику умногоне другачију од уврежених расистичких претпоставки у владајућој антропологији. Касније су његова сазнања и достигнућа врло брзо заборављена и избрисана из британске и аустралијске верзије историје (Vongar 2007: vii). У коментарима које је придружио тексту Маклајевих дневничких белешки, Вонгар открива откуда интересовање за овог руског антрополога. Његов *Дневник* је прва, како каже, озбиљна књига коју је прочитао са осамнаест година. Читајући је, Сретен Божић постаје истински Маклајев поклоник (v. Vongar 2007: 1), а 1950. године у Аранђеловцу гледа и филм о овом руском научнику¹⁰. Сусрет са Маклајем и антропологијом предодредио га је да се годинама касније посвети проучавању аборицинске културе, али и да се оствари као активиста у борби за њихова права и откривање истине о многобројним злоделима која су им учињена од инвазије Европљана (v. Arsenijević Mitrić 2016: 196). Оно што, такође, повезује Вонгара и Маклаја јесте то што им је Аустралија друга домовина [фотографије 3, 4].

9 Реч је о првом преводу на енглески штампаном у Аустралији, ранији преводи на енглески објављени су 1975. године на Новој Гвинеји и у Москви 1982. Маклајеве дневнике је на српски превела Александра Зараховић, а објављени су 1949. године под насловом *Путовања: дневник са Нове Гвинеје*, Загреб, Београд, Ново поколење.

10 Историјско-биографски филм *Миклухо-Маклај* режирао је Александар Разумнов 1947. године. Доступан је на: <https://www.youtube.com/watch?v=RommeVdnCMc>. 9.4.2017.

Фотографија 3. Миклухо-Маклај у Квинсленду, 1880.¹¹

Фотографија 4. Сретен Божић Вонгар у Мелбурну, 1965.¹²

У тексту „Миклухо-Маклај и његов динго” Вонгар наводи да су Маклајеве идеје опстале и да су готово читав век касније инспирисале многе европске филозофе када су писали о племенским друштвима и културама. Можемо пратити његов утицај од Маркса, преко Малиновског до Маргарет Мид. Научници су често понављали његове идеје, а да му нису признавали заслуге за њих, нити су га наводили као извор. Његова открића да је племенски човек далеко срећнији, политички независнији, економски сигурнији у оквиру природног окружења буша где живи у хармонији са природом, него када је у ропском положају и зависи од западне културе, одбацивана су као погрешна¹³. У Аустралији је бели

11 <http://beautifulrus.com/wp-content/uploads/2013/06/Mikluho-Maclay-in-Queensland-in-1880.jpg>

12 <https://collections.museumvictoria.com.au/articles/14481>

13 Андре Влчек, у свом путопису о Океанији, наводи како је ситуација на Новој Гвинеји данас више него поразна. Наводећи пример главног града – наиме, Порт Морсби често води на светским листама као најмање пожељан за живот. Док центар града и лука одају утисак луксуза, већ неких десетак километара одатле, на хиљаде људи живи на периферији у очајним условима, настањени у импровизованим металним кућама-контејнерима без чисте воде за пиће. Стопа криминала је веома висока, као и проценат неписмених. Иако је град подигнут на земљи која припада староседеоцима, они су гурнути на обод и ускраћена су им сва права, те тако расна тензија достиже врхунац. Флора и фауна су озбиљно угрожене услед деловања мултинационалних компанија за прераду дрвета и руде (в. Vlček 2013: 110–126).

човек у последњих двеста година готово потпуно уништио буш, и истребио многе врсте, укључујући и многа племена, изазвао је еколошку катастрофу претварајући земљу у пустињу. С друге стране, Аборицини су на тој земљи живели 50 000 година и наставили би незнано колико само да су се Европљани држали даље од аустралијских обала (Vongar 1992: 220).

Вонгар ни и у својим интервјуима не заборавља да помене Маклаја, на питање каква је улога интелектуалаца, научника, антрополога у пракси коју је спроводио политички и бирократски апарат колонизатора, као и због чега га је дело руског антрополога у толикој мери фасцинирало да га преведе на енглески, одговара:

„Књигу Миклухо-Маклеја, о његовом путу на Нову Гвинеју, прочитао сам док сам био у Србији и остао очаран његовим радом и храброшћу. Маклеј је такође радио на антрополошким истраживањима у Аустралији; дотакао се једне од најбитнијих тема која данас забрињава свет – контроле популације. На то сам наишао док сам писао књигу *From Cave to Yirrkala*. Књига се односила на аборицинску уметност у периоду уназад 35 000 година. Постало ми је јасно да се аборицинска култура негде у периоду леденог доба зачурила током климатских непогода и била приморана да развије мноштво церемонијалних обреда и веровања како би народ преживео. Кључ том веровању била је контрола прираштаја, односно популације. Аборицини су у овом предњачили у односу на данашњи свет за неких две хиљаде генерација. Појединцима се није свиђало да 'субхумани' народ може бити толико напредан, тако да књига *From Cave to Yirrkala* никада није штампана. Оно што сам писао у тој књизи поновио сам касније у роману *Walg*. Популација је табу тема у земљама такозване демократије. Што више народа – више потрошача, односно сиротиње. На крају ће ђаво доћи по своје. Државници, бирократе и политичари окупљају се помпезно у Копенхагену и Мексику да реше проблем климатске катастрофе. Један седи аборицински старац могао би им бесплатно препричати повест како је његов народ преживео ледено доба и показао пут спаса, али зар би њега неко питао” (Arsenijević 2010: 209–210).

У аутобиографији *Динџово легло* Вонгар пише о кривотворењима која су вршена на пољу антропологије и историје, а ишла су у прилог популарне тезе о „примитивним” расама које су наводно на нижем ступњу развоја (в. Arsenijević Mitrić 2016: 465). На тај начин Вонгар наставља Маклајеву мисију коју је овај научник започео на просторима Аустралије и Океаније још у XIX веку, одбацујући расистичке тезе о „супериорним” и „инфериорним” расама. Немачки антрополог Теодор Вајц, оснивач компаративне психологије народа, један је од ретких који се у XIX веку оштро супротстављао расистичкој струји и идеологији. Попут Маклаја, залагао се за моногенетски принцип, сматрајући да сви народи поседују једнаке способности за развој (Bošković 2010: 53–54). Франц Боас, оснивач америчке антропологије, као професор на Колумбија Универзитету у Америци читав свој радни век посветио је борби против расизма. У есеју „О нестабилности расних типова” из 1911. године, инсистирао је на дестабилизовању опозиције између цивилизованих и

примитивних култура и оповргао теорије о урођеној расној инфериорности (в. Воас 1916: 713–718). Као антрополог снажно се противио владајућој расистичкој идеологији у Америци, у чланку из 1939. године Боас открива како су званични уџбеници из историје, биологије, географије и грађанског права, у то доба препуни нацистичке доктрине о вишим и нижим расама (Burkholder 2006). Клод Леви-Строс је такође у својим делима, посебно у *Дивљој мисли*, инсистирао на оповргавању схватања о наводној лествици развоја, и инсистирао да тзв. примитивна мисао није инфериорна, међутим до данас таква схватања нису искорењена, већ и даље налазе моћне присталице и заговорнике. Он је тврдио да је такозвана примитивна мисао која је изражена у магији сасвим „довршена и кохерентна” и да она није само „први корак”, предлогички ступањ научног мишљења, већ „она образује добро организован систем, независан од оног другог система који ће наука образовати, осим формалне сличности што их зближава и због које се први сматра за метафизички израз другог” (Levi-Stros 1966: 49).

Насупрот оваквим светлим примерима антрополога, Вонгар у *Динџовом леђлу* говори о етнолозима у Аустралији који су злоупотребљавали сопствене позиције. Силвија Џ. Халам и Џефри Блејни су ишли тако далеко да су за нарушавање еколошке равнотеже оптуживали Аборицине а не досељенике који су се бахато односили према природи. Уместо да потврде да су спаљивање самониклог растиња вршили белци и тако нарушавали првобитну флору и фауну, они су заступали став како су урођеници сами спаљивали вегетацију годинама уназад пре доласка колонизатора. Вонгар се пита зашто би племена изазивала пожаре у бушу од којег им је зависио живот и опстанак. Он у својим истраживањима није наишао на такве доказе (Vongar 2010: 180–181)¹⁴.

14 Мрачним странама антропологије бави се и документарни филм *Тамна наука* (*Dark science*, 2008), који открива запањујуће чињенице о експедицији шведских етнолога која предвођена Ериком Мјобергом одлази у регију Кимберли, у западној Аустралији, и то у два наврата у периоду од 1910. до 1916. године. Филм користи наводе из Мјобергове књиге *Крила отрова* (*Wings of Poison*) и његовог дневника, у којем научник открива прави циљ својих истраживања и покренуте експедиције, а то је да се иза маске о истраживању флоре и фауне са ових простора, заправо, крила монструозна замисао о сакупљању аборицинских скелета. Мјоберг је успео да прокријумчари и пренесе у Шведску неколико аборицинских посмртних остатака. Како је био опседнут сулудом идејом о Аборицинима као заосталој, „нижој” раси, није презао од тога да узнемири духове умрлих предака. По повратку у Шведску, Мјоберг је подлегао мистериозној болести, некој врсти парализе, а затим је почео да доживљава халуцинације и кошмаре у којима га прогоне духови Аборицина, који су, како је тврдио, тражили освету. Очигледно мучен савешћу, пише књигу *Крила отрова*, где коначно оповргава тезе изнете у дневнику о Аборицинима као нижим бићима и признаје како никада није видео материјално сиромашнији народ од Аборицина, али опет народ тако богате духовности. Посмртни остаци Аборицина, пренети у Шведску, готово читав један век су лежали у просторијама Етнографског музеја у Стокхолму, све до момента када су дневници Мјобергове експедиције објављени и варварски поступак разоткривен. Напокон, 2004. године кости бивају враћене натраг у племенску заједницу одакле су отете, како би биле прописно сахрањене (Gejbrielson, Vorik 2008).

Вонгар подсећа на другачије примере етнолога, међу којима је и Жан Пујон, пријатељ Жан-Пол Сартра и Симон де Бовоар са којима је уређивао часопис *Les Temps Modernes*. С њим је имао прилику да говори током боравка у Француској. Пујон је уређивао и ревију *L'Homme* са Клод Леви-Стросом. Једно време је боравио у Сахари, проучавајући племена у Чаду. Сматрао је да је француска друштвена и културна свест ишчезла и да се, како каже, убрзано враћамо у мрачно доба. Вонгарову збирку прича *Пути у Бралџу* је заиста снажно доживео. Увидео је сличност са аутохтоним народима Африке, као и то да их је задесила иста судбина. Француска, како каже, није била заинтересована за те културе које постепено изумиру. Жалио је због чињенице да она постаје европска провинција. Посебно је био огорчен због нуклеарних програма које је Француска изводила у Полинезији, и не само то, није их држала у тајности као Британија, већ се јавно тиме истицала у медијима, тако да су атомске пробе за савремену Француску представљале симбол угледа и моћи (в. Vongar 2010: 232).

Вонгар, у оквиру свог стваралаштва, било да је реч о фикционалној, документарној прози или антрополошким истраживањима, сведочи о „колонијалним стратегијама Британије спровођеним над аборицинским становништвом, од исељавања и одузимања земљишта, нуклеарних експеримената, затварања, до различитих видова асимилације” (в. Arsenijević Mitrić 2016c: 268). Управо због многобројних злоупотреба и кривотворења у области антропологије и етнологије, сматрао је неопходним да се посвети и другим пољима проучавања и изражавања ван матичног подручја књижевности, увиђајући да аборицинска култура из године у годину постаје све угроженија, решио је да барем записом остави траг и сачува истину. Тако је 1969. године написао антрополошко-историјску студију *Од ђећине до Јиркале*, у оквиру које се бави аборицинском уметношћу, усменим стваралаштвом и сликарством на стенама. Затим, 1972. године, у сарадњи са аустралијским писцем Аланом Маршалом, објављује књигу *Аборицински митови*, збирку митова које је забележио обилазећи аборицинске заједнице. Књигу прати серија фотографија на којима су представљени староседеоци Аустралије док изводе поједине обреде у свом природном окружењу, али и уметнички, ритуални предмети и цртежи (в. Arsenijević Mitrić 2016: 129) [Фотографија 5].

Фотографија 5. Абориџински плес, Мандора, Аустралија, 1965,
Сретен Божић Вонгар¹⁵

Ово није једина књига фотографија које је Вонгар забележио, годинама касније, 2007. године са тадашњом супругом Линдом Билчић објавиће збирку фотографија са пропратним текстом, *Тошем и руда*, као документ о двострукој нуклеарној трагедији коју је овај народ претрпео. Ове фотографске записе начинио је шездесетих и седамдесетих година XX века путујући аустралијским континентом¹⁶. Већ на први поглед фотографије указују на стравичну патњу тих људи и непојмљиву беду у коју су их они који су им преотели земљу сатерали. Реч је о вађењу руде уранијума у Западној Арnhemској Земљи током педесетих година, које је имало погубан утицај на тамошња племена. Руда је прерађивана у уранијум-оксид, који је коришћен за израду британских нуклеарних бомби, и бродовима транспортован у иностранство (Исто: 439). Међутим, Вонгар наглашава како ископавања нису била оно најстрашније: након тога вршене су нуклеарне пробе у областима централне Аустралије, што је донело трагичне последице староседеоцима¹⁷. Аустралијска влада је

15 Фотографија је доступна на: <https://collections.museumvictoria.com.au/items/2142332>. 15.03. 2017.

16 Више о самој колекцији и о проблемима које је аутор имао са излагањем видети у раду „Емигрантски дискурс Б. Вонгара” (Arsenijević Mitrić 2016b: 202–203). Део из ове колекције данас се чува у „Музеју Викторија”, у Аустралији. Аутор Б. Вонгар колекције је куратор за репатријацију Џејсон Гибсон (в. Gibson 2016).

17 У исто време док је у Аустралији трајао уранијумски бум, 1966. године Француска започиње серију нуклеарних проба у Пацифику. У периоду од јула 1966. до јануара 1996. године, спроведено је више од 200 нуклеарних експеримената у атолу Муруроа и Фангатуфа. У документарном филму *Нуклеарне пробе: наслеђе без краја (Essais nucléaires, un Héritage Sans Fin*, 2012), Тијери Друе и Натали Барбе истражују последице овог стравичног злочина и говоре о утицају на здравље становника, жртава

пре тестирања Британији доделила 200 000 квадратних километара племенских територија у јужној Аустралији. Аборицини који су тамо живели од памтивека преко ноћи су „пресељени”, камионима пребачени, у бројне кампове који су подсећали на концентрационе логоре (в. Vongar 2010: 134). У есеју *Тоштем и руда* аутори откривају како су „Аборицине, преминуле услед радиоактивног зрачења, бацали у масовне гробнице. У време британских нуклеарних проба, око петнаест хиљада Аустралијанаца примљено је у војну службу како би учествовали у том пројекту” (Arsenijević Mitrić 2016b: 202–203)¹⁸.

Божић је имао прилику да се непосредно упозна за аборицинском културом, и да попут Миклухо-Маклаја на „терену” доноси сопствене судове неоптерећене предрасудама званичне антропологије, живећи у бушу са својом аборицинском сапутницом Ђумалом и двоје деце. У интервјуу „Пишчев пут је марафонски”, Вонгар приповеда о томе како изгледа обичан дан проведен у аборицинској породици:

Када устанете, прво разгрнете пепео да оживите ватру и видите да ли је можда неки сладак кромпир остао затрпан у пепелу од претходног дана. Ту је и чађава лимена кантица (bilycan) коју наспете водом, да направите чај или сличан напитака. Обично се кампује близу воде, ако воду не носите у ланеном џацићу (water-bag). Током дана треба обезбедити воду и храну, што је дужност оба партнера породичне групе. Мушкарци обично иду у лов на животиње или лове рибу. Жене трагају за корењем у земљи или ваде ларву из пањева дрвећа. Нешто од тога поједу на терену, остало донесу у камп. Ако се мушкарци врате из лова празних руку, једе се оно што су жене сакупиле. У случају да лов успе прави се гозба. Месо се замота у зелено лишће и затрпа у ватру да се испече. Храну једу сви присутни, фамилија и племенски рођаци. Најбољи комад хране се дели најстаријима, потом млађи, па домаћи пси. Ако случајно нема хране или воде, онда се камп напушта у потрази за бољим локалитетом. Ја нисам био вешт у лову, увек би се придружио неком искуснијем, па и женама, у скупљању корења (Арсенијевић 2010: 210–211).

О привржености аутохтоном становништву Аустралије и њиховом начину живота говори и чињеница о промени имена у Б. Вонгар¹⁹. Миклухо-Маклај, у оквиру једне анегдоте из *Дневника*, бележи како је јед-

експеримената (Barbe, Drue 2012). Андре Влчек подсећа на нуклеарне експерименте које су Сједињене Државе извеле на Маршалским острвима, а Британија на острву Киригитимати и Малден у Централном Пацифику (*Операција Грајл*, 1956–1958) (Vlček 2013: 250–251). Првог марта, 1954. године САД су на атол Бикини (припада Маршалским острвима) бациле хидрогенску бомбу кодног имена „Браво”, хиљаду пута снажнију од оне бачене на Хирошиму (83). Атол Квајалеин америчка војска и даље користи као своје постројење. Огромна просторства Океаније и даље су напуштена због последица тестирања (250).

18 Монструозни нуклеарни програм није се зауставио на аустралијском континенту, након тестирања „прљавих бомби” (коктел уранијума, плутонијума и других радиоактивних елемената) ове „нуклеарне играчке” (Vongar, Bilčić 2010: 144) разиграле су се у Заливском рату и бомбардовању Југославије 1999. године (Ibid.: 145).

19 Више о промени имена видети у раду „Емигрантски дискурс Б. Вонгара” (Arsenijević Mitrić 2016b: 195–201).

ном приликом излечио урођеника по имену Туј, а да су након тога чина сељани почели да га ословљавају његовим именом, Туј уместо Маклај. Таква замена имена указује на неку врсту братимљења, којом се исказивала изузетна захвалност, блискост и поштовање. На овај обичај замене имена руски научник је наилазио, како сведочи, и у Полинезији (Mikluho-Maklaj 1953: 167–168). Да ли је поштујући управо поменути традицију, у знак захвалности што су га прихватили, третирали као једног од њих, и излечили од 'цивилизацијских болести', аустралијски писац српског порекла прихватио аборицинско име?

Вонгар наставља Маклајеву мисао и мисију у 20. и 21. веку. Попут руског антрополога, који је најпре почео да прикупља појединости и бележи карактеристике Папуанаца, а затим и да се упушта у борбу против колонизатора мислећи да ће можда бити последњи сведок о одликама и животу острвљана, пре него што буду уништени, одведени у робље или убијени, Вонгар је свој живот посветио настојању да истина о страдањима аборицинских племена Аустралије изађе на видело, као и да се спречи даља патња и прогањање. Поред тога што пише о колонијалним стратегијама којима су аутохтони народи овог континента били изложени кроз историју, он данас сведочи о неоколонијалним претензијама запада на овом простору, пишући о уранијумској грозници и нуклеарним пробама које руски антрополог није могао ни да сања, а које су нова пошаст која је задесила простор Аустралије и Океаније.

Занимљиво је да су заправо први Европљани који су стигли до Пацифика, и опловили острва Бизмарк и Нове Хибриде са наших простора – дубровачки морнари, у служби шпанског краља, које је предводио капетан Вице Буне (1559–1612). Експедиција је трајала од 1594. до 1597. године. Имајући у виду Маклајев подухват, као и каснији ангажман Божића/Вонгара, открива се да управо Словени показују изузетно интересовање и приврженост овим просторима удаљеним од њихових матичних земаља. И не само то, јер су они инспирисали касније генерације истраживача да наставе њихову мисију. У прилог томе истичемо пример Панче Хаџи-Андонова, аустралијског археолога српског порекла, који нам у наслеђе оставља значајну студију *Аборицини: људи из Времена Снова*, за коју је рецензију написао баш Б. Вонгар, којем Андоново даје посебну захвалност на свесрдној помоћи у проучавању. Брачни пар Софија и Србољуб Живановић, у Маклајевом духу путују на Папуу Нову Гвинеју, на позив Универзитета Папуе Нове Гвинеје, у својству археолога и професора, где проводе три године. Као резултат сопствених фасцинација, боравка и истраживања на овом острву пишу драгоцену књигу белешки, сећања и фотографија – „Земља рајских птица Папуа Нова Гвинеја”. Такође, једна веома значајна студија, *Океанија: неоколонијализам, нуклеарно оружје и кости* (*Oceania: Neocolonialism, Nukes&Bones*), за коју је предговор написао Ноам Чомски, објављена 2013. године, настала је из пера руског новинара и писца Андреа Влчека, који је истраживао подручје Океаније и притом бележио не само културне одлике аутохтоних

народа који и данас истрајавају на овом подручју, већ и настојао да укаже на многобројне неоколонијалне недаће којем је становништво овог дела света изложено (велики јаз између богатих и сиромашних, еколошке последице нуклеарних проба, многобројне злоупотребе мултинационалних компанија, глобално загревање...), а о чему светски медији данас недовољно извештавају. Из поменутих примера, јасно је да Маклајев дух и даље живи, а његова мисија се увелико наставља.

Извори

- Mikluho-Maklaj 1953: N. N. Mikluho-Maklaj, *Putovanja: dnevnik sa Nove Gvineje*, Beograd, Zagreb: Novo pokolenje.
- Mikluho-Maklaj 2007: N. N. Miklouho-Maclay, *The New Guinea Diaries 1871–1883*, Carnegie, Victoria Australia: Dingo Books.
- Vongar 2010: B. Vongar, *Dingovo leglo*, Beograd: Jasen.
- Vongar, Bilčić 2010: B. Vongar, L. Bilčić, Totem i ruda, *Koraci*, godina XLIV, sveska 9–10, Kragujevac: Narodna biblioteka „Vuk Karadžić”, 131–152.

Литература

- Arsenijević 2010: J. Arsenijević, intervju sa B. Vongarom, Pišćev put je maratonski, *Koraci*, godina XLIV sveska 9–10, Kragujevac: Narodna biblioteka „Vuk Karadžić”, 205–217.
- Arsenijević Mitrić 2016a: J. Arsenijević Mitrić, *Terra Amata vs. Terra nullius: Diskurs o (post)kolonijalizmu u delima B. Vongara i Ž. M. G. le Klezioa*, Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet.
- Arsenijević Mitrić 2016b: J. Arsenijević Mitrić, Emigrantski diskurs B. Vongara, *Putovanje i pripovedanje. Putevi kulture, književne mape i aktuelne teorijske destinacije*, Maja Anđelković (ured.), *Liceum*, god. XXII, broj 16, Centar za naučnoistraživački rad SANU, Univerzitet u Kragujevcu, Kragujevac, 189–209.
- Arsenijević Mitrić 2016c: J. Arsenijević Mitrić, Figura dinga (canis lupus dingo) u prozi B. Vongara, *Canis lupus između obredne maske i književne životinje*, Maja Anđelković i Jelenka Pandurević (ured.), Kragujevac: Ministarstvo kulture i informisanja, Filološko-umetnički fakultet, 257–283.
- Barbe, Drue 2012: N. Barbe et T. Derouet, dir., *Essais nucléaires: un héritage sans fin*, Bonobo productions, France Télévisions.
- Boas 1916: F.Boas, New Evidence in regard to the Instability of Human Types, *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. Vol. 2, No. 12, Dec. 15, pp. 713–718.
- Bošković 2010: A. Bošković, *Kratak uvod u antropologiju*, Beograd: Službeni glasnik.
- Burkholder, Z. Franc Boas and Anti-Racist Education. *Anthropology News*. October 2006. <https://www.academia.edu/333081/Franz_Boas_and_Anti-Racist_Education>13.03.2017.

- Čukovska 1953: L. Čukovska, Predgovor, u: N. N. Mikluho-Maklej, *Putovanja: dnevnik sa Nove Gvineje*, Beograd, Zagreb: Novo pokolenje.
- Fabijeti i dr. 2002: U. Fabijeti, R. Maligeti, V. Matera, *Uvod u antropologiju: od lokalnog do globalnog*, Beograd: Clio.
- Gibson, J. (2016) B. Wongar Collection in Museums Victoria Collections<<https://collections.museumvictoria.com.au/articles/14507>> 4. 13.2017.
- Dajmond 2004: Dž. Dajmond, *Mikrobi, puške i čelik: Sudbine ljudskih društava*, Beograd: Dosije, SCG.
- Gejbrielson, Vorik 2008: J. Gabrielsson, T. Warwick, dir. *Dark Science*, Frank Haines Films Pty Ltd, Australia, DVD.
- Le Klezio 2007: J. M. G. Le Clézio, *Raga, approche du continent invisible*, Points.
- Levi-Stros 1966: K. Levi-Stros, *Divlja misao*, Beograd: Nolit.
- Vlček 2013: A. Vltček, *Oceania neocolonialism, nukes and bones*, Auckland, New Zealand: Atuanui Press Ltd.
- Vongar 1992: B. Wongar, Miklouho-Maclay and his dingo, in S. M. Gunew, K. O. Longly (edit.), *Striking Chords: Multicultural Literary Interpretations*, Sydney (NSW): Allen & Unwin.
- Vongar 2007: B. Wongar, Translator's Note, Commentary, Disillusionment and Death, Afterword, in: N. N. Miklouho-Maclay, *The New Guinea Diaries 1871-1883*, Carnegie, Victoria Australia: Dingo Books.
- Živanović 2006: Sofija i Srbojub Živanović, *Zemlja rajskih ptica Papua Nova Gvineja: beleške i sećanja*, Beograd, Pešić i sinovi.

Jelena N. Arsenijević Mitrić

THE ANTHROPOLOGICAL THOUGHT OF NICHOLAI NICHOLAIEVICH MIKLOUHO-MACLAY AND ITS IMPACT ON THE CREATIVE WORK OF SRETEN BOŽIĆ WONGAR

Summary

The paper deals with the anthropological mission of Nicholai Nicholaievich Miklouho-Maclay by interpreting his diaries and notes that focus on anthropological, ethnological and linguistic research that the Russian scientist conducted on the islands of the Pacific Ocean, Malacca Peninsula, Australia and Papua New Guinea. Miklouho-Maclay was horrified by the atrocities that various colonial expeditions were perpetrating against the indigenous people. Along with studying the aboriginal cultures of Australia and Oceania, he spent the rest of his life in a desperate struggle to prevent further enslavement of the natives and the devastation of the area. He also strove to reveal the truth about the inhumane acts of the "civilized" conquerors. In the second section of the paper, we insist on the impact that Miklouho-Maclay had on the life and creative work of the Australian writer and anthropologist of Serbian origin B. Wongar.

Keywords: N. N. Miklouho-Maclay, B. Wongar, anthropology, ethnology, literature, colonization, Australia and Oceania, Papua New Guinea

Примљен 13. априла 2017. године
Прихваћен 14. септембра 2017. године

Божинка М. Петронијевић¹
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за немачки језик и књижевност

ЈЕЗИК У ЗБИРЦИ ПРИПОВЕДАКА *RUSSENDISKO* ВЛАДИМИРА КАМИНЕРА И ЊЕГОВОМ ПРЕВОДУ НА СРПСКИ РУСКИ ДИСКО

У приложеном раду описана су језичка средства у делу Владимира Каминера, са руским као матерњим језиком и немачким као страним, на коме овај аутор пише. Анализа језика служи као илустрација за функције које такав језик може имати у мигрантској књижевности; централно место заузимају русизми у немачком и посредно преко превода у српском језику. Утврђује се њихова типологија, те разлике у процесу позајмљивања из руског на немачки и руског на српски, које би се могле односити и на друге језике. Истовремено се пореде русизми у српском са лексичким јединицама у руском као језику даваоцу, утврђују њихове сличности и разлике, с посебним нагласком на морфолошком и творбеном подсистему.

Кључне речи: Владимир Каминер, мигрантска књижевност, књижевност на немачком језику као страном, функција језика у мигрантској књижевности, руски као језик давалац, немачки и српски као језици примаоци, русизми у немачком и српском језику и њихова типологија, сличност морфолошког и творбеног подсистема

1. Увод

Рад под наведеним називом представља покушај да се тематски подведе под задату тему Зборника. Истовремено он означава и проширење теме јер уводи и немачки језик и културу у суоднос између три језика и три културе, што на овај начин до сада није чињено. Он се у тој релацији јавља као језик **оригинала** (*језик изворник*) у односу на *српски* као **језик циљ** (*превод*) али и као **језик прималац** у односу на *руски*. У том процесу *руски* је **језик давалац** и за *српски* као **језик прималац**. Преко немачког оригинала српски не долази у примарни контакт са руским језиком и културом, он је већ постојао и постоји као део лексичког система српског језика, скоро на исти начин као и немачки. Нема у немачком језику ни једог **русизма**, а да га нема и у српском. Увођењем **мигрантске књижевности** као **нови тип корпуса**, истраживач је двоструко у добити. Он спознаје дубље закономерност процеса којим се бави **контактна лингвистика** али и нуди довољно материјала за **контрастивна** тројезична

1 cristivoje@ikomline.net

истраживања, подразумевајући под контрастивним истраживањем не само разлике већ и сличности више језичких система или подсистема.

Осим лингвистичких параметара рад покушава да уведе и објасни и нови тип књижевности, настао управо на немачком тлу, који се све више етаблира као **мигрантска** књижевност. Језичком анализом таквог једног дела као што је *Russendisko*, односно *Руски диск*, пропитују се постојеће хипотезе о овом типу књижевности, потврђују се њихова тачност или оспорава евентуална произвољност.

1.1. Владимир Каминер

Владимир Каминер је руско-јеврејског порекла, рођен 1967. године у Москви у којој је завршио најпре студије за тонског инжењера за радио и позориште, а потом и студије драматургије на тамошњем московском Институту за позориште. Од 1990. године живи са породицом као емигрант у Берлину. Чињеница да је касно дошао у Немачку, да није у њој одрастао као дете и није у њој усвајао немачки као други језик (*Deutsch als Zweitsprache*) није га спречило да као самоук уз помоћ немачког уџбеника *Deutsches Deutsch zum Selberlernen* усвоји немачки у мери да може на њему да се окуша и као писац романа, збирки приповедака, али и као журналиста, модератор на немачком језику на немачкој телевизији и сл. Као писац познат је и ван граница Немачке, објављиван је и у Русији, на немачком и руском, али и у преводу на многим другим језицима, па тако и на српском. Сматрају га *немачким писцем* и то као типичног представника **мигрантске књижевности**² (уп. Crhová, Н. 2011). Потврду за ову тврдњу налазимо у следећем исказу у самој горе наведеној збирци приповедака.

*Већ годинама свако вече читам руски уџбеник из 1991. године. Прави првацајши немачки за самостално учење. Ушеха за душу и тело. Једино што вам се од предговора дигне коса на глави, јер се у њему описује колико је немачки стварашно компликован језик: „На немачком је девојка средњега рода, **das Mädchen**, али зашто кромџир, **die Kartoffel**, није, женске груди, **der Busen**, мушкога су рода, а све именице се пишу великим словом”, жале се Руси. Па шта онда? Мени то не смета. Ја читам свој прави првацајши немачки за самостално учење већ осам година и сигурно ћу провесити уз њега још тридесет. Њме ми се отивара један сасвим дугачији свет, спокојан и безбрижан (2005: 154).*

1.2. Мигрантска књижевност (*Migrantenliteratur*) је појам новијег датума настао у Немачкој, а односи се на књижевност истог типа и у Аустрији и у Швајцарској. Њему су претходила различита термилошка одређења: **гастарбајтерска књижевност** (*Ausländerliteratur*), књижевно стваралаштво странаца, **„књижевност погођености/ганутости”** (*Literatur der Betroffenheit*), тј. књижевност као израз личне судбине која

2 Појам **мигрантска књижевност** не среће се у србистичкој теорији и историји књижевности за разлику од кроатистике која бележи назив **мултикултурална књижевност** (уп. Perić, Т. (2014)).

тежи да изазове ганутост и емпатију, **eine nicht nur deutsche Literatur** (књижевност која није искључиво немачка). Поред **мигрантске књижевности** новијег датума су и **миграциона књижевност** (*Migrationsliteratur*), **интеркултурална књижевност** (*Interkulturelle Literatur*) и **шамисоовска књижевност** (*Chamisso-Literatur*). Између ових одређења не постоји знак једнакости јер сваки од њих постулира различите аспекте књижевности чији аутори нису Немци, а делују на немачком говорном подручју и пишу на немачком језику (детаљније код Photong-Wollmann, Pimonmas (1996)). Суштину појма **мигрантска књижевност**, међутим, нико није описао тако добро и прецизно као сам аутор књиге, предметом наше анализе, користећи језик који све то поткрепљује, а до сада у литератури није био предмет истраживања везаних за ову врсту књижевности. Основна дистинкција између **мигрантске књижевности** и ових других лежи у самој дефиницији предмета **мигрантска књижевност**, а реч је о емиграцији као *сћању*.

1.2.1. Емиграција као сћање

Емиграцију Каминер поима као стање *између – међу-јросћор, међу-свешћ, културу између* – старог, изворног, домаћег, топлог, чулима опипљивог, домовине (ССРП) за којом се чезне (*носталгира*) и оног новог, обећавајућег, сведеног на један град – Берлин, прецизније на један његов део (*Prenzlauer Berg*) као остатак нечег бившег – бившег ДДР-а, а ипак *сйраноћ*. Берлин је град пун тајни у коме ништа није онако како изгледа на први поглед.

У суши-ресторану за шанком ради Бурјашкиња. Од ње сам сазнао да већину суши-ресторана у Берлину држе Јевреји, као и то да ти ресторани немају везе са Јапаном, већ да су их измислили Американци, ишћо у гасстрономској брани и није нишћа ново. Као кад, на пример, у супермаркету Алди наићешће на најјефтиније могуће конзерве, а на њима пише да су шћо заправо посебно обраћене француске шаргареице: нишћа овде није оригинално, свако је делимично он сам а делимично неко сасвим дрући (2005: 79).

У Берлину не живи само немачки или руски свет већ **мешавина** мултикултуралног (*MultiKulti*), најчешће поменута земља порекла или национална припадност, али већином **сви безимени изузев Руса** и појединачно **Немаца**, а разлог томе би могло бити запажање да Каминер пише на немачком а мисли на руском, што се посебно види када пише о својој некадашњој домовини (совјетској домовини) или о Русима (о овоме касније у поглављу о језику). Становници Берлина сведени на **Prenzlauer Berg** као место-прибежиште су за Каминера *сйрава*, или што би млади рекли *суйер*, а **Немци** који насељавају тај део града су за аутора *мирни, ойушћени али сћално нешћо мислећи људи*, по правилу **без имена**. Та слика, међутим, намеће Каминеру потребу да упореди два различита **културолошка обрасца** – овај нови и онај његов, домовински, коме и сам припада.

*Када човек помисли шта се овде све десило последњих година: пао Зиг, Немачка се поново ујединила, затворен казино у штржном центру Европа... А ипак ретко ко је баш пролућао. Берлинци углавном раде оно што мисле да је исправно и **уживају у животи**. У Москви је пак дошло до низа самоубиства само што је дневник на телевизији једном закаснио двадесет минута, и многи су побежали из града и мислили да је почео смак света. Према статистици само **17,8% Руса ужива у животи** (2005: 68).*

Берлин, према новодошлом Каминеру и многима попут њега, уме да покаже и своје друго лице; **неонацисти** нису реткост на улицама Берлина који својом иконографијом и претњама показују **мржњу** према свему што је **страно**, а то се у овом тренутку односи примарно на мигранте. Каминер покушава ипак да ову слику некако ублажи бирајући мало блажу и неутралнију лексику у односу на праву. **Десничари** или **насилници** не морају неминовно бити и **неонацисти**, а овде је реч управо о њима. Аутор ипак свесно бира *хипероним* уместо *хипонима*. Наводећи слику где становница Берлина о **неонацистима** говори на начин који следи: *Ех, штакви су вам ови **наши нацисти**, само нешто измишљају, смиривале су ме жене* (2005: 68), биће да Каминер од овог **новог зла** тражи отклон, себе ради и читалаца ради, а можда и због властитог субјективног вредновања појма **слобода**. Слику ублажава тиме што закључује да ових **насилника**, он их не изговара неонацисти, има и на другим странама – у Русији, Америци, Вијетнаму. Он ипак признаје да се код странаца (Арапи, Јевреји, Кинези, Турци и многи други), код људи који до тада нису знали једни за друге, јавља осећај **заједништва**, као несвесни одговор на присутну и видљиву мржњу и претњу.

MultiKulti-Берлин као стециште миграната окупља припаднике различитих нација, највише Руса, те оних са Балкана (Југословени, Бугари, Грци, Турци), али и Арапи, а следе их и Вијетнамци, Лајиноси, те појединачни припадници других народа. **Коцкарница**, обавезни део тамошњег миљеа, повремено подсећа на заседање Уједињених нација. Чак мислим да у коцкарници има много више нација него на обичном заседању УН (2005: 65). А ко су они, можда најбоље илуструје сам аутор: **Руси** које сам знао још из Москве. Углавном су то били сликари, музичари или песници: људи без блиставе будућности, такозвани **међуслој** – увек негде између срца и чекића, прилично дроњави, али и поред тога увек добро расположени (2005: 146). А ко су и шта су други, осим што су и они трајно незапослени, аутор нам не казује. Уместо тога он нас доводи до спознаје да права свих тих из мноштва нису једнака, пре свега право на азил и право на рад.

Право на азил у Немачкој ђудљиво је попути жене код које не можете да провалити шта јој се допада а шта не. У једног кандидата право на азил заљуби се на први поглед и никако га не пушта. Другог шутира у задњицу. Недавно сам на Шенхаузенској алеји срео старог познаника који очигледно није имао среће с дошћиним правом. Већ два пута је покушао да му се умили, али је оба пута прошеран из земље. Неко други би на његовом месту одавно одустао. Али он није губио наду и сваки пут се срећно прошверцовао назад (2005: 69).

У намери да супротстави овдашњи, немачки свет оном страном, новопридошлом, било да је реч о Русима или оним другима са заједничким именитељом **странци**, аутор илуструје сликом у коцкарници. *Немци иду у коцкарницу јер су знаишјељни и ошворени за нове ствари. Тамо уче сисџеме друђих народа, мада их они, ако хођемо право, и не инђересује баш нарочитио.*

Магију, атипичну за културолошки немачки образац али не и за културе других народа, посебно Словена, Каминер свесно или несвесно, рекли бисмо више искуствено, транспонује и у свет миграната. Он држи до метафизичких објашњења, верујући да метафизика даје човеку осећај да није сам и да сам као јединка није одговоран. Метафизика, према њему, чудо је које решава све сукобе и проблеме, у њој човек види тренутни и коначни спас. Практиканти, магови или вештице, поседују вештине којима настоје да произведу последице супротне природним законима и могућем. Код Каминера то су примарно жене-вештице које одређеним техникама решавају проблеме, посебно мушко-женских односа. У том, према њему, божанственом свету магије, као главна вештица се јавља **југословенска** вештица, чија техника подразумева коришћење *vođe*, *кухињског ножа* и *брачног кревета* уз истовремено садејство пет калуђера у пет манастира који све то треба да благосиљају. Биће да се радња одвија на тлу **Србије** иако аутор говори о **Југославији** у којој је рат. Изузев Совјетског савеза, ова држава је једна од ретких о којој Каминер проговара нешто више осим што јој изговара име. Упражњавање магије има и своју цену о којој аутор не говори и коју не анализира. Јасно је само да у конкретном случају она износи 900 марака. **Југословене**, позивајући се на немачку штампу и немачки вредносни систем, он без властитог коментара сврстава у **криминалце** (*jugoslawische Kriminelle* 2002: 126), али их види и доживљава и као креативне типове перверзних прича, попут оног **плејбоја** са својом причом о сребрној кашици.

Свети –између као стање је за Каминера и свет **проституције** и **алкохола** који он по правилу везује за жене руског порекла, а алкохол и за мушкарце и за жене пореклом из Совјетског савеза, посебно из Русије. Стиче се утисак да аутор ове појаве поима као нормали руски културолошки образац. *Шпешта шпшо су йросули онај шампањца, каже Гриша. Али шпша ћеш, Амери нешпшо и не троше шампањца, више се ложе на пиво. Али Руси ишшо воле пиво, одговарам. Руси пију све, њих не мораш да нушкаш,* каже Гриша (2005: 118). Ипак они најчешће пију **вотку** као своје национално пиће, без мере и границе. Немачки културолошки образац који аутор супротставља руском и на који се емигранти тек навикавају подразумева **пиво** као национално пиће, посебно *Berliner Pilsner*, али га Немци не пију са страшћу. Од њега се не губи разум и глава.

2. Функција језика у мигрантској књижевности Владимира Каминера

Приче постављене између две културе Владимира Каминера (*Russendisko*) са напред објашњеним карактеристичним темама, преводом на српски језик (*Руски диско*) постају приче између три културе. И поред тога што је реч о преводу с немачког на српски, битно место и у оригиналу и у преводу заузима **руски као језик давалац**, који са својим културно-специфичним садржајима и језичким структурама постаје власништвом и друга два језичка система, означени у литератури као **посуђенице/позајмљенице** (*Lehnwörter*). Оне не искључују ни могућност да се културно-специфични садржаји из руског језика и културе у причама јаве и као **стране речи** (*Fremdwörter*), али и као **калкови** (*Lehnübersetzung*). Централни проблем за нас је питање функције таквог језика у мигрантској књижевности, типа **Руски диско** (*Russendisko*). Каминер, који у конкретном случају не пише на свом матерњем језику већ на **немачком као страном** логично да и сам на тај начин обогаћује и страни језик (*немачки*). Његов немачки није хибрид(ан), како се често истиче за ауторе мигрантске књижевности, он није ни локални језик (*Berlinerisch*), ни језик социјалних слојева, он једноставно влада овим језиком као системом. Намеће се зато закључак да руски језик у његовом делу (било као *посуђеница*, *калк* или *страна реч*) има другу функцију, било да је он тога свестан или не. Скоро сви **русизми** којима се аутор у свом делу служи су, како ће то примери показати, постојали у лексичком систему немачког језика и раније, и пре Каминера, а то исто важи и за лексички систем српског језика. Многи од њих би у поређењу са преводом на још неки други језик показали да су у књизи заступљени **русизми** истовремено и **интернационализми**. Код Каминера они су језик **носталгије**, **средство идентификације**, с акцентом на **домовини као првобитности** и њеном **културолошком обрасцу**.

2.1. Русизми и њихова типологија

Русизми код Каминера чине релативни скуп нехомогених лексичких јединица које се дају свести на два типа:

Тип А – **фонетско-морфолошко-творбене структуре са примарно денотативном сем-структуром**

Тип Б – **фонетско-морфолошко-творбене структуре са референцијалним значењем**

2.1.1. Тип А

Русизми типа А се могу дефинисати као русизми у ужем смислу речи, као лексичко-семантичке јединице преузете из система руског језика које **примарном адаптацијом** бивају прилагођене фонетско-морфолошко-творбеном систему **језика прималаца**, у конкретном случају

немачког и српског језика. Они не морају бити моносемне лексичке јединице (*лексеме* = *семеме*), што значи да могу бити и полисемне са преузетом лексичком структуром из руског језика као **језика даваоца**. Не треба, међутим, искључити ни лексичке структуре секундарно адаптиране у нове *семеме* као јединице значења у језику примаоцу.

Листа 1 којој припада тип А показује тако

Руски	Немачки	Српски
рубљ, -м	Rubel, <i>т</i> , -s, -;	рубља, <i>ж</i> , -е, -е;
водка, <i>м</i>	Wodka, <i>т</i> , -s, -s;	Вотка, <i>ж</i> , -е,
Спутник, <i>м</i>	Sputnik, <i>т</i> , -s, -s;	Спутник, <i>м</i> , -а,
Волга, <i>ж</i>	Wolga, <i>ф</i> , -, -;	Волга, <i>ж</i> , -е, -;
перестројка, <i>ж</i>	Perestroika, <i>ф</i> , -, -;	перестројка, <i>ж</i> , -, -;
комсомолец, <i>м</i> [*]	Komsomolze, <i>т</i> , -n, -n;	комсомолац, <i>м</i> , -а, -и;
матрешка, <i>ж</i>	Matrjoschka, <i>ф</i> , -, -s;	матројшка, [*] <i>ж</i> , -е, -е;
тайга, <i>ж</i>	Taiga, <i>ф</i> , -, -s;	тајга, <i>ж</i> , -е, -е;
кавказский, Адј. <i>м</i> .	kaukasisch, Адј.	кавказски, Адј.
Совет, <i>м</i>	Sowjet, <i>т</i> , -s, -s;	Совјет, <i>м</i> , -а, -и
КПСС, <i>ж</i>	KPdSU [*] , <i>ф</i> , -, -;	КПСС, <i>ж</i> ,
казачок, <i>м</i>	Kasatschok, <i>т</i> , -s, -s;	казачок, <i>м</i> , -а, - ?
балалайка, <i>ж</i>	Balalaika, <i>ф</i> , -, s/-en;	балалајка, <i>ж</i> , -е, -е
Белая гвардия, <i>ж</i>	Weisse Garde, <i>ф</i> , -, -;	белогардејац, [*] <i>м</i> , -а, -и;

Листа 1

да већина наведених русизама представља моносемне лексичке јединице, како у језику даваоцу (*руском*) тако и у језицима примаоцима (*немачком* и *српском*). Изузетак чине речи попут: **Волга, ж / Wolga, ф, -, - / Волга, ж, -е, -;** са актуализованом семемом, 'ауџо' а не 'река'. Исто важи и за полисемни русизам: **Совет, м / Sowjet, т, -s, -s / Совјет, м, -а, -и** са у тексту моносемираном семемом 'власт'. Секундарна адаптација није забележена, па је тако и нема на листи. **Русизми**, Листа 1, показују да припадају различитим **ономасеолошким групама** као хиперонимима (*новац, пиће, члан организације, ауџо, сувенир, власт, партија, игра, инструменти* и сл.). Већину њих представљају **именице** са својим морфолошким обележјима (*род, женитив једнине и номинатив множине*), а о њима као творбеним структурама биће више речи у поглављу о русизмима у немачком и српском језику. Забележен је, и на листи наведен, само *један* пример који припада врсти речи **придев** (*Адј.*), без додатних морфолошких обележја зато што их не бележи лексикографија. Са листе се може закључити да већину именица чине русизми општег значења који су типични за руски језик и културу. Два од њих спадају у домен реалија, што се ишчитава на недостајућем плуралу код: **КПСС, ж / KPdSU^{*}, ф, -, - КПСС, ж** и **Белая гвардия, ж / WeißeGarde, ф, -, -;** (уп. Попов, Тијана (2011)).

2.1.2. Тип Б

Русизми типа Б су код Каминера бројчано заступљенији од **типа А**. Сви они имају *референцијално значење* и служе као средство *идентификације једном датје величине Х*. Као отворени скуп они нису хомогени и обухватају више подскупова: *имена, презимена, пуно име и презиме и географска имена* (државе, градови и сл.). Сваки овај подскуп у Каминеровом делу има своју функцију.

2.1.2.1. Имена

Листа 2 обухвата сва имена ексцерпирана из превода **Руски диско** и његовог оригинала **Russendisko**. Имена нису сложена алфаветски, већ следе ток казивања аутора у самом делу. Укупно их је 26, 1 име је грчко и 1 енглеско, те 4 немачка. Остала су руска, укупно њих 20. Сва заједно чине комуникацијски низ са аутором као првим (**Владимир**). Користећи оволики број руских имена, несразмеран са бројем оних других, посебно немачких, аутор, свесно или не, примењује у свом делу **језичко-културолошки** образац, својствен не само **Русима** већ и другим **Словенима**, па тако и **Србима**. Код њих и имена имају функцију *идентификације, она су носиоци референцијалног значења*, чак и у случају да се ради о *хијокористицима*, о чему сведочи већина наведених имена на *Листи 2*. Тај образац (*језички и културолошки*) је Немцима још увек стран, али искуствено се може приметити да та тенденција полако почиње да стиче право грађанства, као резултат мешања све већег броја народа на немачким просторима. Имена, посебно она из милошта, откривају руску и словенску душу, њихову потребу да се с неким буде близак, да ти је неко драг, да се човек не осећа страним и странцем, већ човеком-пријатељем. У томе и јесте њихова функција у делу предметом наше анализе. (О томе да ли су на листи исправно и тачно наведена имена на немачком и српском језику као језицима примаоцима више у поглављу о русизмима у немачком и српском језику). Овде упоређује *Листу 2*.

РУСКИ	НЕМАЧКИ	СРПСКИ
Владимир, м	Wladimir, m	Vladimir/Владимир
Миша, м	Mischa, m	Miša/Миша
Иља, м	Ilija, m	Ilija/Илија
Андреј, м	Andrej, m	Andrej/Андреј
Игорь, м	Igor, m	Igor/Игор
Олга, ж	Olga, f	Olga/Олга
Сергей, м	Sergej, m	Sergej/Сергеј
Виталий, м	Vitalij, m	Vitalij/Виталиј*
Диана, ж	Diana, f	Dijana/Дијана
Марина, ж	Marina, f	Marina/Марина
Лиза, ж	Lisa*, f	Liza/Лиза

Коля, <i>м</i>	Kolia,* m	Kolja/Коља
Катя, <i>ж</i>	Katja, f	Kača/Kaђa
Мелина, <i>ж</i>	Melina*, f	Melina/Мелина
Сабина, <i>ж</i>	Sabine*, f	Sabina/Сабина
Клаус, <i>м</i>	Klaus*m	Klaus/Клаус
Мила, <i>ж</i>	Mila, f	Mila/Мила
Катя, <i>ж</i>	Katja, f	Kača/Kaђa
Света, <i>ж</i>	Sweta, f	Sveta/Света*
Марк, <i>м</i>	Markus*, m	Markus/Маркус*
Гриша, <i>м</i>	Grischa, m	Griša/Гриша
Лена, <i>ж</i>	Lena, f	Lena/Лена
Франк, <i>м</i>	Frank,*m	Frank/Франк
Таня, <i>ж</i>	Tanja, f	Tanja/Тања
Василиј, <i>м</i>	Vasilij,* m	Vasilij/Василиј*
Ирина, <i>ж</i>	Irina, f	Irina/Ирина

Листа 2

2.1.2.2. Презимена

Презимена на *Листи* 3, укупно их је 15, нису само руска, њих је 5, већ највећим делом немачка (9); сва она покривају две ономасиолошке групе: **политичаре** и **писце** који спадају у домен енциклопедијског и светски познатог, у ужем смислу ипак немачког и руског. Као интелектуалац и писац, Каминер показује да му тај немачки свет није стран, већ веома познат, и то још из совјетских дана. Међу политичарима превагу односе они новијег доба, који су негде и обележили живот младог Каминера. Сва имена имају зато обележје 'познати (X)'. Презимена ових људи су довољна да би била идентификована као конкретне јединке. Зато су им имена и пресупонирана. У случају да аутор процени да код неког то није довољно, он испред презимена 'особа X' ставља његову функцију или занимање.

Имајући све ово у виду, пада у очи да презимена са листе нису чисти **русизми**, већ највећим делом **германизми**, па тако имамо двосмерну релацију: **а)** немачки као језик давалац, руски и српски као језици примаоци; **б)** руски као језик давалац, немачки и српски као језик примаца. Закономерности, с овим у вези, биће предмет наших истраживања у поглављу о русизмима у немачком и српском. Упореди:

RUSKI	NEMAČKI	SRPSKI
Гонеккер	Honecker,m	Honeker/Хоне
Горбачёв	Gorbatschow, m	Gorbačov/Горбачов
Че Гевара	Che Guevara, m	Čegevara/Чегевара
Хрущёв	Chruschschow, m	Hruščov/Хрушчов
	Sachanevivich, m	Zahanevič/Заханевич
Петров	Petrov, m	Petrov/Петров

Пушкин	Puschkin,m	Puškin/Пушкин
Моцарт	Mozart, m	Mocart/Моцарт
Шиллер	Schiller,m	Šiler/ Шилер
Гете	Goethe, m	Gete/Гете
Хайзенберг	Heisenberg, m	Hajzenberg/Хајзенберг
Брехт	Brecht, m	Breht, Брехт
Шрёдер	Schröder, m	Šreder/Шредер
Гитлер	Hitler,m	Hitler/Хитлер
	Kugler,m	Kugler/Куглер

Листа 3

2.1.2.3. Имена и презимена

Имена и презимена заузимају у језику Каминера значајно место, иако мање фреквентни, а шта нам она говоре показују примери који следе:

Мюллер Хайнер	Heiner Müller	Hajner Miler/Хајнер Милер
ЈохенБерг	Jochen Berg	Johen Berg/ЈохенБерг
ТомасБраш	Tomas Brasch	Tomas Braš/ТомасБраш
ФранкКасторф	Frank Castorf	FrankKastorf/ ФранкКасторф

Листа 4

Већ на први поглед приметно је да аутор бира немачка имена и презимена (**германизми**) хотећи да их приближи свом комуникацијском кругу. Реч је о познатим немачким уметницима, додуше *мање познатим* у односу на презимена са *листа 3*. Суштинску улогу у том процесу прецизирања, а у намери да прошири наша сазнања, аутор користи име које у комбинацији с презименом идентификује особу Х као *'познати Х'*. У Каминеровом делу, предметом наше анализе, таквих је 4, о чему сведочи и *Листа 4*.

2.1.2.4. Топоними

Језик Каминера бележи релативно велики број **топонима** који надмашују број русизама у укупном збиру све четири напред наведене листе. Најбројнији су они који покривају територију бившег Совјетског Савеза (навођење република, градова, река, језера и сл.), а следе их у поређењу с њима далеко ређи немачки топоними (углавном градови) те појединачне државе ван ове две – Совјетског Савеза који полако нестаје и ДДР, већ разграђеног али још увек без јасне слике државе која се утапа у другу немачку државу, синоним Запада. Све ово је за Каминера *међусвети*, *међу-простор*, а он сам само његов делић, са ипак наглашеном везаношћу за Совјетски Савез.

Листа 5, са топонимима, које бележи Каминер, биће ипак **изостављена** због великог броја одредница које би превазишле обим овог рада.

3. Русизми у немачком и српском језику

Русизми у немачком и српском језику, ексцерпирани из дела Владимира Каминера **Russendisko** као **оригиналног** текста и **Руски диск** као **превода**, у бити се не разликују; број и њихова врста су идентични као и типологија коју илуструју листе: 1, 2, 3, 4 и 5. Ниједан од наведених **русизама** није креативна творевина аутора (**оказионализам**), није ни **неологизам**, већ је реч о лексици која је постојала у системима немачког и српског језика преузета пре Каминера као **позајмљеница**, независно једно од другог. Сви русизми са наведених листа су приликом позајмљивања подвргнути **примарној адаптиацији**, независно од језика, уколико није реч о српском **ћириличном писму** које се делимично **поклапа са руским**, а не мора неминовно да буде и русизам, већ може бити **славенизам**, заједнички и руском и српском језику. **Примарна адаптиација**, заједничка свим језицима, уколико није реч о **шућици**, подразумева **орфографско-фонолошко прилагођавање** језичком систему језика примаоца, у конкретном случају немачког и српског, што потврђују и назначене листе. Примери које овде наводимо казују да **немачки** увек **примарно адаптира русизме**, што важи и за српски уколико користи латинично писмо, али то не искључују и русизме на ћирилици, који, као у прва два наведена примера, исто подлежу адаптацији. У друга два случаја руски и српски се поклапају. Прва два примера показују истовремено да се русизми у **немачком и српском морфолошки** битно **разликују**; у немачком они увек следе **род** именице **језика даваоца**, с деклинацијом именица страног порекла (**јака деклинација**). У **српском** је другачије, он се у морфолошком смислу понаша слободније, **сам одређује род**, независно од језика даваоца и подвргава га морфолошком систему именица властитог језика, што се јасно види из прва два примера. Упореди:

Руски	Немачки	Српски
рубљ, <i>-м</i>	Rubel, <i>т, -s, -;</i>	рубља, <i>ж, -е, -е;</i>
водка, <i>м</i>	Wodka, <i>т, -s, -s;</i>	Вотка, <i>ж, -е,</i>
Спутник, <i>м</i>	Sputnik, <i>т, -s, -s;</i>	Спутник, <i>м</i>
Волга, <i>ж</i>	Wolga, <i>ф, -, -;</i>	Волга, <i>ж, -е, -;</i>

Примери који следе попут:

матрѣшка, <i>ж,</i>	Matrjoschka, <i>ф, -, -s;</i>	матројшка, <i>*ж, -е, -е;</i>
тайга, <i>ж</i>	Taiga, <i>ф, -, -s;</i>	тајга, <i>ж, -е, -е;</i>
кавказский, <i>Адј. м.</i>	kaukasisch*, <i>Адј.</i>	кавказски, <i>Адј.</i>
Совет, <i>м</i>	Sowjet, <i>т, -s, -s;</i>	Совјет, <i>м, -а, -и</i>
КПСС, <i>ж</i>	KPdSU*, <i>ф, -, -;</i>	КПСС, <i>ж,</i>
казачок, <i>м</i>	Kasatschok, <i>т, -s, -s;</i>	казачок, <i>м, -а, - ?</i>

балалайка, <i>ж</i>	Balalaika, <i>ф, -, s/-en;</i>	балалајка, <i>ж, -е, -е</i>
Белая гвардия, <i>ж</i>	Weißer Garde, <i>ф, -, -;</i>	белогардејац, <i>*м, -а, -и;</i>

отварају проблем и намећу питање да ли су сви примери **русизми** истог типа у немачком и српском. Придев **kaukasisch** у немачком, као и **КрДСУ**, *ф, -, -* спадају у **калкове**, који се уклапају у систем немачког језика, уз препознатљиву структуру језика даваоца, односно руског. Истовремено се на примеру

кавказский, <i>Адј. м.</i>	kaukasisch, <i>Адј.</i>	кавказски, <i>Адј.</i>
----------------------------	-------------------------	------------------------

открива да су суфикс **-isch** и **-ский**, односно **-ски** кореспонденти и да указују на елементе контрастивне граматике у напред објашњеном значењу. Лексема **матројшка**, *ж, -е, -е* у српском као наводни русизам не постоји; уместо ње била би то реч **бабушка**, у српском омиљени и распрострањени **русизам**. Но, тај проблем би спадао у домен секундарне *адапације русизама*, кога преводилац очигледно није свестан или намерно га превиђа с циљем да у преводу задржи **русизам**, делом примарно *адаптиран*, али с призвукот **стране речи**. Интересантан је и пример **Белая гвардия**, *ж* → **белогардејац**, **м, -а, -и* из кога ишчитавамо преводилачки поступак под називом *транспозиција*, што ће рећи замену одређене структуре у језику изворнику (ЈИ) по облику различитом од оног у језику циљу (ЈЦ). Именичка фраза **Белая гвардия** примарно је адаптирана на српски у *сраслу именичку фразу* као **базу** која додавањем српског суфикса **-јац** твори експлицитни дериват **белогардејац**, **м, -а, -и*; (**сложено-суфиксални дериват или Zusammenbildung**).

Листа **имена** која следе су за ово истраживање од изузетног значаја. Многа од њих природни говорници српског језика не би препознали као **русизме**, већ би их сматрали својим језиком, **србизмима** (*Миша, Илија, Олга, Дијана, Каћа, Мелина, Мила, Лена, Тања, Ирина*), а *Андреј, Изгор, Сергеј, Вишалиј**, *Коља, Светша**, *Гриша, Василиј** *ишичним русизмима*. Ова дистинкција је небитна за немачки, на пример, који сва ова имена фонетски адаптира према властитим правилима, као што смо напред видели, али она и даље остају препознатљива као руска и звуче руски. Творбена структура таквих имена, међутим, остаје за истраживача недоступна и недокучива. За већину наведених руских имена која срећемо и у српском може се рећи да имају скоро **идентични творбени образац**, посебно ако се ради о *хипокористичима*. Њихов творбени образац још увек чека да буде истражен. Описаћемо га као: [**СК (име) + СУФ** → **име (хип.)**]

Изузетно фреквентан суфикс **-ша**, и у руском и у српском језику, твориће **русизме** или **србизме** у зависности од имена као **базе** које се крати попут: рус [Ми(хаил) + **-ша**], срп. [Ми(лан) /Ми(лорад)/Ми(лилав)/ + **-ша**]; име **Света** постоји у оба језика, и у руском и у српском и припада истом творбеном обрасцу као и **Миша**, у нашем корпусу она је **русизам**, јер означава женско име скраћено од базе **Свет(лана)**, рус [Свет(лана) + **-а**], срп. **Цеца**. Мушко име **Света** би било чист **србизам** јер у основи/бази има српска имена: [**Свет(омир) /Свет(ислав) + -а**].

Руско мушко име **Виталиј**, *м* је, како примери показују, *примарно адаптирано* на немачки, а рекло би се преко њега и на српски, у коме гласи **Виталиј**. У српском се ово име ипак осећа као *страно*, као **русизам**, и нема пандан у виду србизма. Слично, али не и идентично је име: рус. **Василиј**, *м, срп. Vasilij/Василиј**, по нама типично руско име и тиме у преводу **русизам**, активирањем

суфикса **-ије** у српском језику допушта и **србизам Василије**, *м*; из овога јасно проистиче да се, када су имена у питању, руски и српски великим делом додирују, да имају заједничке творбене обрасце, али да треба бити обазрив код одреднице **русизам**.

Корпус:

Wladimir Kaminer (2002): *Russendisko*, Wilhelm Goldmann Verlag: München,
Vladimir Kaminer (2005): *Ruski disko*, Beografiti: Beograd, str.161

Литература

- Brezina, K. (2004): *Funktion und Bedeutung der Migrationsliteratur im deutschsprachigen Raum*. GRIN Verlag, 78 Seiten.
- Crhová, H. (2011): Vladimir Vertlib und **Wladimir Kaminer** im Vergleich. Magisterská diplomová práce (is.muni.cz/th/179650/ff_m/MgrArbeit.pdf – 4.12.2016)
- Heero, A. (2008): Multikulturelle Identitätskonstruktion in der deutschen Gegenwartsliteratur. In Parry, Ch., Voßschmidt, L. Hrsg. *Europäische Literatur auf Deutsch?* München: Judicium Verlag
- Perić, T. (2014): Aspekti interkulturalne književnosti – Dubravka Ugrešić i Marića Bodrožić darhiv (ffzg.unizg.hr/.../Diplomski%20rad%20Tatjana%20Per...- 4.12.2016)
- Photong-Wollmann, Pimonmas (1996): *Literarische Integration in der Migrationsliteratur anhand der Beispiele von Franco Biondis Werken*, Siegen, Univ. Diss, 217 S. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/binary/.../full/1.pdf>- 7.12.2016)
- Pirojkov, Alexandre (2002): *Russizismen im Deutschen der Gegenwart : Bestand, Zustand und Entwicklungstendenzen*, Berlin (16.12,2016)
- Popova, Tatjana (2011): Wolf Oschlies: *Aeroflot bis Zar* Ein heiteres Sachbuch zu den 222 russischen Wörtern, die ALLE Deutschen kennen. Wieser Verlag, Klagenfurt (Rezension) (www.wieser-verlag.com/.../Rezension-Prof.-Dr.-Tatjana-Popova - 17.12.2016)
- Tommala, H. (2013): *Zur Kulturgebundenheit des Verstehens – nicht Realien allein Kaminer auf Russisch und Finnisch* (www.trans-kom.eu/.../trans-kom_06_01_08_Tommola_Kami... - 15.12.2016)

Božinka Petronijević

ZUR SPRACHE VON RUSSENDISKOIM DEUTSCHEN UND DESSEN ÜBERTRAGUNG *RUSKI DISKO* IM SERBISCHEN

Zusammenfassung

Das Hauptanliegen des vorliegenden Beitrags besteht darin, den Begriff *Migrantenliteratur* zu ergründen und diesen mittels Sprache und ihrer Spezifik zu belegen und zu erklären. Die Analyse vollzieht sich an *Migrantenliteratur als Korpus*, am Deutschen und am Serbischen als zwei *Aufnahmesprachen* und dem Russischen als der *Gebersprache*. Die Zentralrolle spielen dabei im Sprachdomene der beiden Sprachen Russizmen. Bei ihrer Aufnahme ins Deutsche und ins Serbische unterliegen sie *phonetisch – orthographischen primären Adaptation*, im Serbischen auch der *morphologischen Adaptation*. Zugleich bewisen sie, besonders bei den Nomina, auch *identische Wortbildungsmuster* (WBM) und *Suffixe* zwischen dem Russischen und dem Serbischen.

Schlüsselwörter: Migrantenliteratur, Kontaktlingustik, Gebersprache (Russisch), Nehmersprachen (Deutsch/Serbisch), Russizmen, primäre Adaptation, korespondente Wortbildungsmuster, korespondente Suffixe;

Примљен 2. јануара 2017. године
Прихваћен 14. септембра 2017. године

Светлана В. Терзић¹
Универзитет у Крагујевцу
Учитељски факултет у Ужицу
Катедра за језике и књижевности

СИНТЕТИЧКИ СУПЕРЛАТИВ НА -АЙШ- У РУСКОМ ЈЕЗИКУ И ЊЕГОВИ СРПСКИ ЕКВИВАЛЕНТИ НА КОРПУСУ ЛИТЕРАРНИХ ДЕЛА

У овом раду се говори о синтетичком суперлативу са суфиксом -*айш*-, о начину његовог образовања и његовом основном суперлативном значењу. Циљ рада је да се конфронтативном анализом на примерима литерарних дела руске и српске књижевности укаже на суперлативно значење овог облика суперлатива, које је задржано и у српским еквивалентима, и да се укаже да овај облик суперлатива у устаљеним изразима може да има елативно значење. Истраживањем се дошло до закључка да синтетички суперлатив на -*айш*- у руском језику служи пре свега за исказивање суперлативног значења, али у појединим устаљеним изразима он може имати и елативно значење, што потврђују посведочени руски примери и њихови еквиваленти на српском језику на корпусу литерарних дела. Самим тим потврђује се и констатација да је синтетички суперлатив на -*айш*- одлика књижевног језика.

Кључне речи: синтетички суперлатив на -*айш*-, суперлативно значење, елативно значење, пример, еквивалент, руски језик, српски језик.

1. Синтетички облици суперлатива са суфиксима -*ейш*- и -*айш*- и -*ш*-

У руском језику синтетички облици суперлатива образују се помоћу суфикса -*ейш*-, -*айш*- и -*ш*- који се додају на придевску основу, а после тога се додају придевски наставци за сва три рода и за множину.

Синтетички облици суперлатива на -*ейш*- у руском језику образују се од оних придева чија се основа не завршава на веларне задњонепчане сугласнике *к, г, х* и после суфикса се додају придевски наставци за једнину: -*ий*-, -*ая*-, -*ее* и множину -*ие*:

любим-ый – любимейший, любимейшая, любимейшее; мн. ч. любимейшие.

Синтетички облици суперлатива на -*айш*- у руском језику образују се од оних придева чија се основа завршава на *к, г, х*. Испред суфикса -*айш*- мења се крајњи сугласник основе:

к→[č] велик-ий – величайший, величайшая, величайшее, мн. ч. величайшие;

¹ sv.terzic@gmail.com

g→[ž] строг-ий – строжайший, строжайшая, строжайшее, мн. ч. строжайшие;

h→[š] тих-ий – тишайший, тишайшая, тишайшее, мн. ч. тишайшие.

Придев *короткий* образује суперлатив од основе *крайкий* (*крайк-*), а придев *дорогой* од основе *драг-*:

короткий/краткий – кратчайший, кратчайшая, кратчайшее, мн. ч. кратчайшие;

дорогой – дражайший, дражайшая, дражайшее, мн.ч. дражайшие.

Прости суперлатив имају само дуги придеви, а употребљава се у атрибутивној и (ређе) у предикативној функцији.

Овде треба напоменути да облици на *-ейш-/-айш-* могу да и не буду суперлатив већ *елатив*, а елатив означава особину у врло високом степену без поређења (Marojević 2001: 141). Нпр. Менделеев *крунейший* ученый. – Менделеев је *веома велики* научник. О елативном значењу ових облика суперлатива биће речи у неком од наредних радова.

Што се тиче начина образовања синтетичког суперлатива у руском и српском језику, основна разлика је у месту афикса у односу на придевску основу (или компаратив придева):

(а) у руском језику облици синтетичког суперлатива образују се помоћу суфикса *-ейш-*, *-айш-*, и *-ш-* који се додају на придевску основу, дакле, заступљен је суфиксални начин образовања;

(б) у српском језику синтетички суперлатив образује се помоћу префикса *нај-* који се додаје на компаратив придева, при чему је заступљен префиксални начин образовања.

Суперлатив са суфиксом *-ейш-/-айш-* одлика је књижевног језика (Marojević 2001: 142), што је потврдило и наше истраживање.

2. Суперлативно значење синтетичког суперлатива на *-айш-* у руском језику и његови еквиваленти у српском језику

У овом раду приказаћемо примере у којима у нашем ексцерпираним материјалу синтетички облик суперлатива са суфиксом *-айш-* има суперлативно значење у руском језику, али је то суперлативно значење задржано и у еквивалентима на српском језику.

2.1. Синтетички суперлатив на *-айш-* у руском језику – суперлатив са префиксом *нај-* у српском језику

У нашој грађи посведочено је деветнаест примера са овим обликом еквивалентности.

Од тога потврђена су четири примера суперлатива *ближайший* у руском језику. Сва четири облика овог суперлатива образована су од придева *близкий*, чија је творбена основа *близ-* (сугласник *к* не учествује у образовању) и обличког суфикса *-айш-*. Еквивалент у српском језику у сва четири примера је суперлатив *најближи* са префиксом *нај-*.

Навешћемо два примера овог типа еквиваленције.

(1) По объявлении войны отряд получил приказ покинуть Скадар и отправиться в распоряжение командования <i>ближайших</i> соединений на границе Сербии (Andrić 1956: 659).	(1) Кад је букнуо рат, они су добили наређење да напусте Скадар и да се ставе на располагање <i>најближој</i> команди аустријских трупа на граници Србије (Andrić 1964: 347).
--	---

У примеру (1) облици суперлатива (ген. мн.) *ближайших* (*соединений*) у руском језику и у српском језику (дат. ж. р.) *најближој* (*команди*) имају суперлативно значење јер је реч о *најближим* командама у односу на границу Србије.

(2) Валия выполнил пожелание влиятельного друга, поскольку Шехага не заговаривал о возвращении долга, сохраняя его как залог своей силы, и поскольку судьба чиновников, за исключением <i>ближайшего</i> окружения, Валию не очень заботила (Selimović 1974: 300).	(2) Валија га је послушао, зато што Шехага није помињао враћање дуга остављајући га као залог свога утицаја, и зато што се за судбину чиновника, осим из своје <i>најближе</i> околине, није много бринуо (Selimović 1963: 389).
--	--

У примеру (2) облик суперлатива (ген. ср. р.) *ближайшего* (*окружения*) у руском језику и његов еквивалент (ген. ж. р.) *најближе* (*околине*) у српском језику имају значење суперлатива. На то указује чињеница да валија није бринуо за чиновнике из целог вилајета већ за оне из најближе околине. Преводацац на руски није разумео значење речи „валија” (титула господара одређене провинције која се називала вилајет), па је у преводу на руски ставио велико слово, мислећи да је то име неког конкретног човека.

Овде је потребно напоменути следеће:

- (а) В. В. Виноградов износи твдњу да су речи *дальнейший* (потпуно), а *ближайший*, *малейший* и *полнейший* у делу својих значења испали из система облика компарације у односу на речи *дальный*, *близкий*, *малый*, *полный* (Vinogradov 1947: 212).
- (б) Н. С. Валгина констатује да су од облика на -*ейш*- и -*айш*- само још облици *дальнейший* и *ближайший* задржали значење компаратива и то у устаљеним изразима: *при ближайшем рассмотрении*; *в дальнейшем изложении* и др. (Valgina 2002: 139–140).
- (в) В. Николић (Nikolić 1969: 121) и Р. Маројевић (Marojević 1983: 122) констатују да су граматички облици суперлатива 1) *ближайший* и 2) *дальнейший* изгубили суперлативно значење. Наше истраживање је потврдило ове констатације, али то није предмет овога рада.

У нашем ексцерпираном материјалу пронашли смо седам примера облика суперлатива *величайший* у руском језику. Свих седам облика овог суперлатива образована су од придева *великий*, чија је творбена основа *велик*- (сугласник *к* прелази у *ч*), и обличког суфикса -*айш*-. Еквива-

ленти у српском језику у овим примерима су суперлативи са префиксом *нај-*, али са различитим творбеним основама компаратива. Навешћемо два примера.

(3) Признаюсь, я знал мало и сбивчиво, да и теперь не совсем компетентен, но что знал, то изложил с <i>величайшим</i> жаром, несмотря ни на что (Dostojevski 1957: 426).	(3б) Морам признати да сам знао мало и слабо, а ни сад нисам баш мјеродаван, али оно што сам знао изложио сам му, упркос свему, с <i>највећим</i> жаром (Dostojevski 1978: 379/III).
(3а) Признајем да сам о њој знао врло мало и збуњено; ни сад нисам за њу потпуно компетентан; али оно што сам знао, изложио сам с <i>највећим</i> жаром, не обазирјући се ни на што (Dostojevski 1933: 18/III).	(3в) Морам признати да сам знао мало и несређено, а ни сад нисам сасвим меродаван; али оно што сам знао изложио сам му с <i>највећим</i> жаром, ни на шта се не обазирјући (Dostojevski 1992: 122/II).

У примеру (3) облик суперлатива (инс.) *величайшим (жаром)* у руском језику има еквиваленте у сва три превода у српском језику (инс.) *највећим (жаром)* са суперлативним значењем.

(4) Разве наши победы на Куманове и Брегалнице не являются в то же время <i>величайшими</i> победами прогрессивной мысли и социальной справедливости? (Andrić 1956: 595)	(4) Зар нису наше побједe на Куманову и Брегалници у исто време <i>највеће</i> побједe напредне мисли и социјалне правде? (Andrić 1956: 595)
--	--

У примеру (4) облик суперлатива (инс. мн.) *величайшими (победами)* у руском језику има еквивалент у српском језику *највеће (побједе)*, који има суперлативно значење.

У нашој грађи пронашли смо пет примера суперлатива *высочайший* у руском језику. Овај суперлативни облик образован је од творбене базе *высок-* (сугласник *к* прелази у *ч*) и обличког суфикса *-аиш-*. Еквиваленти у српском језику у овим примерима су суперлативи са префиксом *нај-*, али са различитим творбеним основама компаратива.

Навешћемо два примера са овим обликом суперлатива.

(5) Деньги, конечно, есть деспотическое могущество, но в то же время и <i>высочайшее</i> равенство, и в этом вся главная сила (Dostojevski 1957: 98).	(5б) Новац, наравно, ствара деспотску моћ, али у исто вријеме и <i>највећу</i> једнакост и у томе је његова главна снага (Dostojevski 1957: 89).
(5а) Новац, истина, значи деспотску моћ, али у исто време и <i>највишу</i> једнакост, и у томе је главна његова снага (Dostojevski 1933: 137).	(5в) Новац је, наравно, деспотска моћ, али у исто време и <i>највиша</i> једнакост, и у томе је његова главна снага (Dostojevski 1992: 110).

У примеру (5) суперлативни облик (ср. р.) *высочайшее (равенство)* у српском има еквиваленте: у преводу (5а) (ак. ж. р.) *највишу једнакост* у преводу (5б) *највећу једнакост* и у преводу (5в) (ж. р.) *највиша једнакост*, који исказују суперлативно значење.

(6) Но если внешнее спокойство города на первый взгляд ничем и не было нарушено, то в человеческих душах недавние события вызвали целую бурю <i>высочайших</i> взлетов воодушевления и глубочайшего отчаяния и тоски (Andrić 1956: 584).	(6) Али ако је спољни изглед касабе био миран и непромењен, у духовима су ти догађаји изазвали читаве олује <i>највећих</i> заноса и најдубљих потиштености (Andrić 1964: 259).
--	---

У примеру (6) суперлативни облик (ген. мн.) *высочайших* (*взлетѡв*) воодушевления у српском има еквивалент (ген. мн.) *највећих* заноса са суперлативним значењем. И у овом примеру руски суперлативни облик задржава у српском језику своје суперлативно значење преводом (ген. мн.) *највећих* заноса.

2.2. Синтетички суперлатив на -айш- у руском језику – у српском језику суперлатив са префиксом *нај-* у једном преводу и придев у другом преводу

У нашој грађи пронашли смо два примера оваког еквивалента. Навешћемо један пример.

У примеру (1) суперлативном облику (ак. ж. р.) *глубочайшую* горестъ еквивалент у српском је суперлатив *најдубљу* тугу у преводима (1а) и (1в) док је у преводу (1б) овај суперлативни облик преведен придевом *дубок* јад.

(1) Лицо его выражало <i>глубочайшую</i> , мрачную безысходную горестъ (Dostojevski 1957: 337).	(1б) Лице му одражаваше <i>дубок</i> , суморан и безнадан јад (Dostojevski 1978: 301/II).
(1а) Његово лице изражавало је <i>најдубљу</i> , црну, безизлазну тугу (Dostojevski 1933: 175/II).	(1в) Лице му је одавало <i>најдубљу</i> , суморну, безнадну тугу (Dostojevski 1992: 24).

2.3. Синтетички суперлатив на -айш- у руском језику – у српском језику суперлатив са префиксом *нај-* у једом преводу и синтагма у другом преводу

У нашој грађи посведочена су два примера оваког еквивалента. Навешћемо један пример.

У примеру (1) суперлативу (лок. ср. р.) *величайшем* сердце у српском је у једном преводу (1а) еквивалент синтагма са суперлативом *највећем људском срцу* у преводу (1б) синтагма са суперлативом *човека најплеменитијег срца*, а у преводу (1в) је синтагма *човека племенитијоџ срца* без суперлатива. У сва три превода се мислило на најдражег човека и човека са најплеменитијим особинама, само што је у сва три превода другачије преведено.

(1) Я буду думать о вас всю мою жизнь, как о драгоценнейшем человеке, как о <i>величайшем</i> сердце, как о чем-то священном из всего что могу уважать и любить (Dostojevski 1957: 571).	(16) Мислићу на вас до гроба као на најдражег човека, као на <i>човека најплеменитије</i> срца, као на нешто најсветије од свега што могу поштовати и вољети (Dostojevski 1978: 505/III).
(1a) Мислићу о вама целог живота као најдрагоценнијем човеку, као о <i>највећем људском срцу</i> , као о нечем најсветијем међ свим оним што могу да ценим и волим (Dostojevski 1933: 225/III).	(1в) Мислићу на вас читавог свог живота као на најдражег човека, као на <i>човека племенитио</i> срца, као на нешто најсветије на свету што могу да поштујем и волим (Dostojevski 1992: 281/II).

2.4. Синтеитички суперлатив на -ајш- у руском језику – суперлатив са префиксом нај- + предлоз међу + инструментал множине придева у српском језику

У нашој грађи посведочен је један пример оваквог еквивалента.

(1) Смотрите! Здесь Мехмед-паша, <i>мудрейший</i> среди мудрых и <i>величайший</i> из великих своего времени, выполняя завет своего сердца, своей заботой и трудом возвел мост на реке Дрине (Andrić 1956: 434).	(1) Гле Мехмед паша, <i>највећи међу мудрима и великима</i> , свога времена, оствари завет свога срца и својом бригом и трудом сагради мост на реци Дрини (Andrić 1964: 84).
--	--

У примеру (1) суперлативима *мудрейший* и *величайший* Мехмед-паша еквивалент у српском језику је суперлатив *највећи* + *међу* + *мудрима* и *великима* Мехмед паша, чиме је такође пренесено суперлативно значење.

2.5. Синтеитички суперлатив на -ајш- у руском језику – у српском језику суперлатив са префиксом нај- у једном преводу, предлоз до/преко + женитив именице у другом преводу и синтаксички израз у трећем преводу

Пронашли смо два примера оваког еквивалента у нашој грађи. Наводимо један од њих.

(1) Мстительный и гордый ум ее был возбужден в <i>высочайшей</i> степени (Dostojevski 1957: 552).	(16) Њен осветољубиви и поносити дух узбудило се <i>преко сваке мере</i> (Dostojevski 1978: 489/III).
(1a) Осветољубиви и поносити њен карактер се узбудило у <i>највећем</i> степену (Dostojevski 1933: 198/I/III).	(1в) Њен осветољубиви и поносни карактер узбудило се <i>до крајности</i> (Dostojevski 1992: 262/II).

2.6. Синтетички суперлатив на -айш- у руском језику – придев у српском језику

Посведочена су два примера оваког еквивалента у нашој грађи. Наводимо један пример.

(1) Полковник окинул собравшихся беглым, злым и хмурым взглядом человека, угнетенного <i>тяжелейшей</i> ответственностью и <i>величайшей</i> опасностью (Andrić 1956: 493).	(1) Пуковник их погледа кратко и оштро љутим, црним погледом човека који је стално у тешким пословима и <i>великим</i> опасностима (Andrić 1964: 153).
---	--

У примерима (1) суперлативним облицима (инст. ж.р.) *величайшей* опасностью, *тяжелейшей* ответственностью српски еквиваленти су придевски облици (лок.) *великим* опасностима, *тешким* пословима. У оригиналу су коришћени придеви али се преводилац на руски језик одлучио за суперлативне облике.

3. Синтетички суперлатив на -айш- са елативним значењем у устаљеним изразима

В. Николић у *Граматици руског језика* констатује да синтетички суперлатив на -айш- и -ейш- синтетички суперлатив на -айш- у устаљеним фразеолошким обрtima има значење елатива и наводи неке од примера: *глубочайшее уважение* – најдубље поштовање; *ближайшее знакомство* – веома блиско познанство; *злейший враг* – крвни непријатељ; *добрейший человек* – веома добар, душеван човек; *широчайшие массы* – најшире масе, *строжайший запрет* – најстрожа забрана; *в кратчайший срок* – у најкраћем року и др. (Nikolić 1969: 121).

У нашем ексцерпираном материјалу посведочена су три примера устаљеног израза *мельчайшие подробности*, који наводи и Р. Кошутић у *Руској граматици: до мельчайших подробностей (до најситнијих појанкоћа)* (Košutić 1971: 118) као пример елативног значења. Наводимо један од њих.

(1) Лотика управляла судьбой целой дюжины еврейских семейств, входила в <i>мельчайшие подробности</i> их жизни, рашала вопросы замужеств и женитб, определяла в школы или в обучение ремеслу детей, посылала на излечение больных, отчитывала и карала нерадивых и расточительных, хвалила бережливых и предприимчивых (Andrić 1956: 539).	(1) Управљала је судбином целог туцета јеврејских породица, улазила је у њихове животе до у најситније појединости, одрешивала удаје и женидбе, упућивала децу на школе или занате, слала болесне на лечење, опомињала и карала нерадне и расипне, а хвалила чуварне и предузимљиве (Andrić 1964: 207).
--	---

У примеру (1) суперлативни облик *мельчайшие подробности* (мн.) образован је од творбене основе *мелк-* (сугласник *к* прелази у *ч*) и облич-

ког суфикса *-айш-*, с тим што је дошло до умекшавања сугласника *л* у *љ* због мекоће сугласника *ч*. Еквивалент у српском језику су облик суперлатива (мн.) *најмање* појединости који је саставни део устаљеног израза у коме суперлатив има елативно значење.

У нашем ексцерпираном материјалу пронашли смо и устаљени израз *нижайший поклону* једном примеру.

(2) „Достолюбезной и почтенной супруге нашей Софье Андреевне посылаю наш <i>нижайший</i> поклон...” (Dostojevski 1957: 17)	(2б) „Нашој врлој и поштованој супрузи Софији Андрејевној шаљем свој <i>најјонизнији</i> поздрав...” (Dostojevski 1978: 17)
(2а) „Нашој драгој и поштованој супрузи Софији Андрејевној шаљем мој <i>најјонизнији</i> поздрав...” (Dostojevski 1933: 25)	(2в) „Прељубазној и многуваженој супрузи нашој Софији Андрејевној шаљем наш <i>најјонизнији</i> поздрав...” (Dostojevski 1992: 19)

У примеру (2) суперлативни облик *нижайший* поклон образован је од творбене базе *низ(к)-* (сугласник *к* не учествује у образовању а сугласник *з* прелази у *ж*) и обличког суфикса *-айш-* а српски еквивалент је граматички суперлатив *најјонизнији* поздрав са елативним значењем. На елативно значење указује контекст у коме се јасно види да је *најјонизнији* поздрав део фразеолошког израза и шаље се конкретној особи испред које стоје атрибути који су такође са елативним значењем, што је потврда у преводу (2в) *прељубазној* и *многуваженој* супрузи.

4. Закључак

Синтетички суперлатив на *-айш-* у руском језику служи пре свега за исказивање суперлативног значења, али у појединим устаљеним изразима он може имати и елативно значење, што потврђује наше истраживање са посведоченим руским примерима и њиховим еквивалентима на српском језику. С обзиром на то да је истраживање обављено на корпусу литерарних дела руске и српске књижевности, долазимо до потврде констатације руских лингвиста да је ова врста синтетичког суперлатива на *-айш-* одлика књижевног језика.

Извори

- Andrić 1964: I. Andrić, *Na Drini ćuprija*, Beograd.
 Andrić 1956: И. Андрић, *Мост на Дрини – Вышеградская хроника*, Перевод с сербско-хорватског, Н. Н. Соколова, Москва. -
 Dostojevski 1957: Ф. М. Достоевский, *Подросток*, Собрание сочинений, VIII, Москва.
 Dostojevski 1933: F. M. Dostojevski, *Momče*, Izabrana dela, XXXI, XXXII, XXXIII, Preveo sa ruskog M. Ivković, Beograd.
 Dostojevski 1978: F. M. Dostojevski, *Žutokljunac*, Preveo sa ruskog Z. Crnković, Zagreb.

- Dostojevski 1992: F. M. Dostojevski, *Dečko 1, Dečko 2*, Preveli sa ruskog M. Marojević, R. Marojević, Beograd – Gornji Milanovac – Moskva.
 Selimović 1963: M. Selimović, *Tvrđava*, Sabrana dela, VI, Beograd.
 Selimović 1974: M. Селимович, *Крејџостъ*, Перевод с сербскохорватского, О. Кутасова, Москва.

Литература

- Košutić 1971: R. Košutić, *Gramatika ruskog jezika*, II tom, *Oblici*, Treće izdanje, Beograd: Naučna knjiga.
 Marojević 2001: P. Мароевич, *Русская грамматика (сопоставительная грамматика русского и сербского языков с историческими комментариями)*, Том I. Москва – Белград: Филологический факультет Белградского университета.
 Nikolić 1969: V. Nikolić, *Gramatika ruskog jezika (fonetika i morfologija)*, Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika.
 Valgina 2002: Н. С. Валгина, Д. Э. Розенталь, М. И. Фомина, Современный русский язык: учебник / под редакцией Н. С. Валгиной, Москва: „Логос”.
 Vinogradov 1947: В. В. Виноградов, *Грамматическое учение о слове*, Москва: „Русский язык”

Svetlana V. Terzić

SYNTHETIC SUPERLATIVE ENDING IN -АЙШ- IN THE RUSSIAN LANGUAGE AND ITS SERBIAN EQUIVALENTS IN A CORPUS OF LITERARY WORKS

Summary

This paper is about the synthetic superlative ending in the -айш- suffix, the way it is formed, and its basic superlative meaning. The aim of the paper is to indicate the superlative meaning of this superlative form, retained in its Serbian equivalents as well, using the contrastive analysis of the examples from the works of Russian and Serbian literatures. Its aim is also to indicate that, in commonly used expressions, this superlative form can have the same meaning as the elative. The research has led to the conclusion that the synthetic superlative ending in -айш- in the Russian language is primarily used to express the superlative meaning, but in certain commonly used expressions can also have the same meaning as the elative, as evidenced by numerous Russian examples and their Serbian equivalents in a corpus of literary works. Therefore, the statement that the synthetic superlative ending in -айш- is a characteristic of literary language has also been confirmed as true.

Keywords: synthetic superlative ending in -айш-, superlative meaning, elative, example, equivalent, the Russian language, the Serbian language

Примљен 7. јуна 2017. године
 Прихваћен 14. септембра 2017. године

Милка В. Николић¹

Јелена Л. Петковић

Универзитет у Крагујевцу

Филолошко-уметнички факултет

Катедра за српски језик

ДИДАКТИЧКО ОБЛИКОВАЊЕ УЧБЕНИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА У СВЕТЛУ СОЦИОКУЛТУРНЕ ТЕОРИЈЕ Л. С. ВИГОТСКОГ²

Предмет нашег истраживања јесте дидактичко обликовање учбеника српског језика за старије разреде основне школе. Реч је о новој генерацији учбеника, од које се очекује да у остваривању *општих стандарда квалитета* донесе напреднија решења у образовном дизајнирању учбеничког садржаја. Корпус чине учбеници српског језика за старије разреде основне школе који се одликују новим приступом у транспоновању и структурирању знања. Циљ је да се у светлу социокултурне теорије Л. С. Виготског испитају принципи дидактичког обликовања учбеничког садржаја. Анализа је показала да се приступ дидактичком обликовању садржаја у учбеницима који чине корпус базира на постулатима актуелне виготскијанске парадигме учбеника. Обухваћене су обе функције које се захтевају од савременог учбеника – *трансмисивна* функција (преношење знања) и *формативно-развојна* функција (конструкција знања). Посебно је значајно то што учбеник усмерава ученика да самостално изграђује конструкцију знања, да формира стратегије учења и да управља сопственим мисаоним процесом.

Кључне речи: учбеник, лекција, дидактичко обликовање учбеника, социокултурна теорија менталног развоја, Л. С. Виготски, српски језик.

1. Предмет и циљ истраживања

Преко четири деценије на Институту за психологију у Београду изграђује се тзв. виготскијанска парадигма истраживања и вредновања учбеника.³ Успостављена је „једна оригинална теорија учбеника као изузетно важног културног производа који има или бар може да има фор-

1 milanik75@gmail.com

2 Овај рад написан је у оквиру пројекта *Динамика структура савременог српског језика* (број 178014), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

3 Како се у српској средини развијала виготскијанска теорија учбеника показује обимна литература, из које издвајамо: Antić 2009; Antić 2016; Indić 2001; Ivić 1976a; Ivić 1976b; Ivić, Pešikan, Antić 2013; Krnjajić 2012; Lazarević 2009; Pešić 1998; Pešić 2005b; Pešić 2016; Plut 1993; Plut, Pešić 2003; Trebješanin 2009; Trebješanin, Pešikan, Kovač-Cerović 1990.

мативну улогу у развоју деце” (Ivić, Pešikan, Antić 2008: 9–10). Принципи ове парадигме темеље се на теорији Л. С. Виготског о социјално-културно посредованом развоју виших менталних функција.⁴ У оквиру социокултурног приступа онтогенетском развоју испитује се „neposredna socijalna interakcija, najčešće između deteta i odraslog (roditelj, nastavnik) koji ima ulogu nosioca kulture i posrednika kulturnih uticaja” (Pešić 2005b: 370).

Културни утицаји се уграђују у развој појединца посредством симболичких система, који представљају посреднике „у развоју појмова, у успостављању нових међуфункционалних веза између психичких процеса, у успостављању контроле над сопственим психичким процесима и у метакогнитивним регулацијама развоја уопште” (Plut 2003: 30–31). Према виготскијанској теорији београдског круга психолога, уџбеник се схвата се као *културно-психичко средство* за ментални развој појединца: (а) *културно средство* – јер има улогу посредника у деловању културе на дете; (б) *психичко средство* – јер се захваљујући његовом посредовању изграђују и развијају психичке функције.

Као што је познато, експертизе постојећих уџбеника представљају један од чинилаца унапређивања и продукције и теорије уџбеника (Nenezić 2009: 82). У том смислу, предмет нашег истраживања јесте дидактичко обликовање уџбеника српског језика за предметну наставу у старијим разредима основне школе. Реч је о новој генерацији уџбеника, од које се очекује да у остваривању *ојшћих стандарда квалитета* доне-се напреднија решења у образовном дизајнирању уџбеничког садржаја.⁵ Корпус чине уџбеници српског језика за старије разреде основне школе Милоша Ковачевића и Миланке Бабић (Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Ново Сарајево, 2016).⁶ Циљ је да се у светлу социокултурне теорије Л. С. Виготског испитају принципи дидактичког обликовања уџбеничког садржаја у корпусу.

2. Теоријско-методолошки концепти истраживања

Једна од најзначајнијих практичних импликација социокултурног приступа уџбенику јесте одређивање жанровских особености овог дидактичког средства:

„Minimalni žanrovski zahtevi koji se u pogledu obrazovnog dizajna postavljaju pred udžbenik jesu: da uzorak znanja iz određene oblasti bude struktuiran kao sistem znanja, i da se didaktičkom obradom tog sadržaja adekvatno vodi i usmerava proces u učenju” (Pešić 2005b: 377).

4 О утицају социокултурне теорије менталног развоја Л. С. Виготског на промишљање проблема образовања, в. Ivić 1994.

5 Најновија генерација уџбеника усклађена је са захтевима савременог школства: „individualizacija, odgojna dimenzija, autodidaktičnost, raznovrsnost izvora, poticanje kreativnosti, rješavanje teorijskih i praktičnih problema, stvaranje karte osobnog sustava znanja” (Mijatović 2004: 15).

6 Ови уџбеници су изабрани јер представљају примере најновије уџбеничке продукције, а одликују се новим решењима у преношењу и структурирању знања.

Према традиционалном схватању, основна функција учбеника је-сте преношење (трансмисија) садржаја предвиђених наставним про-грамом. С друге стране, према савременом схватању, у првом плану је развојно-формативна функција (в. Plut 2003). Од учбеника се захтева да: (а) начином преношења садржаја обезбеди услове за активну изградњу стабилних и употребљивих знања, и то уз властити мисаони и радни напор ученика; (б) да помогне ученику у изграђивању конструкције знања и у формирању стратегије учења; (в) да помогне ученику да се са-мостално оспособљава да управља сопственим учењем (метакогнитивне стратегије).⁷

Ученик усваја не само садржаје него и концепт структурације (уређивања) садржаја. Зато је потребно да на нивоу целе књиге постоји: (а) јединствен принцип организације (истоветност и понављање); (б) приказивање истог садржаја на различите начине и у различитим кон-текстима (разноликост и понављање). Важна је предвидивост структуре текста, тј. стабилна и предвидива композиција странице. У учбенику је неопходно постићи сагласност између начина на који је написан текст и читаочеких очекивања заснованих на одликама жанра. Другим речима, редувантност је једна од специфичности овог жанра.

Поред *структурираности*, значајна је још једна жанровска карак-теристика – *дијалогиичност*, што подразумева моделовање текста према адресату, као и наглашену интеракцију са читаоцем у својеврсном вир-туелном дијалогу.

Дигитално доба донело је нова дидактичка средства, међутим, уч-беник је „toliko specifičan medij da s lakoćom opstaje uz sve druge novije i sofisticiranije medije” (Jurić 2004: 58). Кад је реч о земљама у развоју, ис-траживања су показала да један од најефикаснијих начина да се унапре-ди настава јесте изграђивање стандарда квалитета учбеника. Представ-ници виготскијанске теорије учбеника у српској средини заслужни су за дефинисање *општих стандарда квалитета учбеника*, као и за преус-меравање традиционалне концепције наставе према *активној настави*.⁸

За анализу корпуса у нашем раду значајни су стандарди квалитета *дидактичког обликовања учбеника*: (1) објашњење термина; (2) функ-ционална употреба иконичких средстава изражавања; (3) дидактичка вредност примера; (4) смислене везе градива; (5) постојање секвенци интеграције градива; (6) ефикасни начини презентовања вредности у учбенику; (7) постојање питања, налога и задатака; (8) смисленост пи-тања, налога и задатака; (9) разноврсност питања, налога и задатака; (10) питања, налози и задаци за различите методе учења; (11) питања, налози и задаци за проверу напредовања у учењу; (12) подршка стваралачком

7 О улози учбеника у развоју трајних и примењивих знања, в. Bogavac 2009. О улози учбеника у развоју појмовног, критичког и креативног мишљења, в. Lazarević 2001a; Lazarević 2001b; Lazarević, Šefer 2001. О улози учбеника у развоју метакогнитивних стратегија, в. Trebješanin 2001.

8 О принципима активне наставе, в. Ivić, Pešikan, Antić 2001. О учбенику с аспекта активне наставе, в. Pešikan, Antić 2007; Plut 2007a; Zlatić 1997.

мишљењу; (13) подршка развоју критичког мишљења (Ivić, Pešikan, Antić 2008: 92–122). Дидактичко обликовање садржаја јесте једна од жанровских одлика, захваљујући којој уџбеник обавља *конструктивну функцију*, или, како поједини аутори истичу – *конструкциону функцију* (в. Antić 2013).

3. Резултати истраживања

Анализа изабраних уџбеника српског језика за старије разреде основне школе показује да су у све четири књиге употребљена идентична решења у дидактичком, језичком и ликовно-графичком обликовању.⁹ Доследност у примени структурних и организационих компонената уџбеника кроз све четири године школовања помаже ученику: (а) у изградњи вештина служења књигом, као и вештина у проналажењу информација; (б) у вертикалном повезивању градива и формирању целовите структуре знања на крају првог циклуса обавезног образовања.

Специфичност анализираних уџбеника јесте у томе што су све структурне компоненте у лекцијама графички раздвојене оквиром, чиме је на визуелном плану извршена *рубрикација* целокупног садржаја лекције. Насупрот томе, уобичајени приступ у структурирању лекције одликује се тиме што се један део основног текста оставља изван рубрика. Заступљене су следеће рубрике: (а) лингвометодички текст, са објашњењима непознатих речи; (б) питања, задаци и налози; (в) садржај који треба усвојити (запамтити); (г) дефиниција појма који се обрађује у датој лекцији; (д) посебно захтеван и важан садржај; (ђ) излагање и објашњавање градива.

Употребљавају се три вињете за издвајање структурних компонената: (а) лупа са знаком питања – за питања, задатке и налоге; (б) исказ *Замисли*, са истакнутим знаком узвика – за садржај који треба усвојити; (в) сијалица – за посебно захтеван и важан садржај.

Посебну боју слова имају рубрике: (а) за питања, задатке и налоге; (б) за садржај који треба усвојити; (в) за посебно захтеван и важан садржај. Рубрика за дефиницију појма издвојена је тако што је написана на плавим линијама. Рубрика за излагање и објашњавање градива – написана је на уобичајен начин (без увођења посебне боје), чиме се истиче у односу на остале структурне компоненте лекције (за које је везана одређена боја). Кључне речи су истакнуте црвеним словима: (а) у рубрици у којој се излаже и објашњава градиво; (б) у рубрици у којој се наводи дефиниција.

9 О питањима дидактичког обликовања уџбеника, в. Kocić 2001; Kovačević 2009; Pešić 2005a; Pešić 2009; Plut 2007b; Štasni, Dobrić 2011; Trnavac 1999. О питањима језичког обликовања уџбеника, в. Cvijović 1982; Gašić-Pavišić 2001a; Lazarević, Šefer 2009; Nikolić 2012; Nikolić 2014; Nikolić, Pižurica 1982; Stanojčić 2013; Visinko 2004. О питањима ликовно-графичког обликовања уџбеника, в. Gašić-Pavišić 2001b; Rasonja, Reljić 2004.

Рубрика за посебно захтеван и важан садржај не појављује се у свакој лекцији, чиме је додатно наглашена (поред њеног издвајања бојом и вињетом).

Специфичност ових учбеника огледа се у томе што се питања, задаци и налози, издвојени у посебну рубрику, распростиру од почетка до краја лекције. Насупрот томе, уобичајени приступ у структурирању лекције одликује се тиме што постоји једна рубрика на крају, или једна на почетку и једна на крају лекције. Континуирани низ питања, задатака и налога омогућава да се спроведе проблемски приступ градиву, да се постигне дијалогичност лекције, као и континуирана мисаона активност читаоца.

Ученику се пружа подршка у стварању *конструкције знања* на тај начин што му је омогућено да, након учења (које спроводи читањем на уобичајен начин), „вертикално” прочита лекцију пратећи боје појединих рубрика и вињете. У лекцијама доминирају две рубрике издвојене и бојом и вињетама: (а) питања, задаци и налози; (б) делови садржаја које треба усвојити. На овај начин постиже се интелектуално подстицајна структура лекција, у први план се стављају кључна питања и њихови одговори. Притом, питања су усмерена на *конкретне чињенице* (примере издвојене из лингводидактичког текста), а одговори садрже *генерализације*, чиме се постиже одговарајући сазнајни пут, примерен узрасту – од конкретног ка апстрактном. Дакле, иако је истакнута, дефиниција појма који се обрађује није у првом плану. Предност оваквог приступа учбенику јесте у томе што се ученику показује како да формира *стратегију учења* садржаја из граматике. И ово је специфичност у учбеницима који чине наш корпус.

Показаћемо на примерима одређених лекција како функционишу наведене структурне компоненте лекције у анализираним учбеницима српског језика. Изабрали смо лекције намењене садржајима који се јављају у различитим разредима, како бисмо могли да упоредимо начин обраде на различитим нивоима знања: (а) „Атрибут” у шестом разреду (Ковачевић, Бабић 2016а: 13–15); (б) „Атрибут” у осмом разреду (Ковачевић, Бабић 2016с: 41–43).

Лекција „Атрибут” у шестом разреду налази се у оквиру тематске целине која се назива „Именички додаци”. Обрада овог садржаја структурирана је на следећи начин – наводимо рубрике:

- (1) Лингвометодички текст – ово је традиционално прва рубрика у учбенику српског језика;
- (2) Питања, задаци и налози – односе се на текст, а осмишљена су тако да активирају вештине из области *чишћење и разумевање прочишћеног*;
- (3) Излагање и објашњавање градива – подсећање на оно што је из претходног разреда ученику познато о атрибуту: да је атрибут „додатак именици у било којој њеној реченичној служби”;

- (4) Питања, задаци и налози – ученику се задаје да у тексту пронађе атрибуте који су додаци именицама у функцији субјекта, објекта и прилошке одредбе;
- (5) Излагање и објашњавање градива – указује се да придеви најчешће врше службу атрибута и да означавају особину или припадност;
- (6) Питања, задаци и налози – ученику се задаје да осмисли реченице са присвојним придевом;
- (7) Излагање и објашњавање градива – предочава се да службу придева врше и придевске заменице;
- (8) Питања, задаци и налози – ученик се усмерава не претходни сегмент лекције да одреди који податак о именици дају придевске заменице (припадност или особина);
- (9) Излагање и објашњавање градива – говори се о бројевима у служби атрибута, а наведени су искључиво примери редних бројева;
- (10) Питања, задаци и налози – ученик се усмерава да на примерима провери да ли именица може бити у служби атрибута;
- (11) Излагање и објашњавање градива – овај сегмент лекције надовезује се на претходни: помоћу примера предлошко-падежне конструкције (без овог термина) показује се да именица може имати службу атрибута;
- (12) Садржај који треба усвојити (запамтити) – наводи се да присвојни придев и именица могу вршити службу атрибута, што се показује на примеру одређивања именице по припадности (*наслон од сџолице* = *сџоличин наслон*);
- (13) Иза ове структурне компоненте следи предак за читаоца, тј. простор у коме нема текста већ је дата слика, што је пожељна одлика обликовања лекције (в. Ivić, Pešikan, Antić 2008: 69);
- (14) Дефиниција појма који се обрађује – атрибут се дефинише применом свих карактеристика које су претходно разматране: да одређује именицу по припадности, да осим придева атрибутску службу врше и придевске заменице, бројеви и именице;
- (15) Питања, задаци и налози – ученик се усмерава да примени знања.
С друге стране, лекција „Атрибут” у осмом разреду припада тематској целини „Састав именичке синтагме”. Обрада садржаја структурирана је овако – наводимо рубрике:
 - (1) Питања, задаци и налози – ученик се усмерава да у лингвометодичком тексту из претходне лекције („Састав именичке синтагме”) одреди облик зависног и главног члана именичке синтагме;
 - (2) Садржај који треба усвојити (запамтити) – објашњава се шта је *конгруентни атрибут* и које врсте речи могу вршити ту функцију (придеви, придевске заменице, редни бројеви и и број *један*);

- (3) Питања, задаци и налози – ученик се усмерава да запази да сви атрибути нису конгруентни;
- (4) Излагање и објашњавање градива – предочава се да службу атрибута може вршити предлошко-падежна конструкција (употребљава се овај термин);
- (5) Садржај који треба усвојити (запамтити) – објашњава се шта је *неконгруентни атрибут* и које врсте речи могу вршити ту функцију (именице у зависном падежу, прилози);
- (6) Излагање и објашњавање градива – говори се о синтагми која има више атрибута; употребљава се графички приказ структуре синтагме са конгруентним и неконгруентним атрибутом, што је пожељна одлика дидактичког обликовања уџбеника (в. Ivić, Pešikan, Antić 2008: 94);
- (7) Питања, задаци и налози – ученик се усмерава да примени знања.

Ако се посматра вертикални низ рубрика, кључни кораци у формирању структуре знања о атрибуту у основи су идентични, с тим што је у осмом разреду прецизирано свако одређење атрибута које је научено у шестом разреду:

Структура знања о атрибуту у шестом разреду	Структура знања о атрибуту у осмом разреду
Атрибут је <i>именички додатак</i> .	Атрибут је <i>члан именичке синтагме</i> .
Службу атрибута најчешће имају <i>придевске речи</i> .	Придевске речи у служби атрибута представљају посебну врсту атрибута – <i>конгруентни атрибут</i> .
Службу атрибута могу имати и <i>именице</i> .	Именице у служби атрибута представљају посебну врсту атрибута – <i>неконгруентни атрибут</i> .

Анализа је показала да се приступ дидактичком обликовању садржаја у уџбеницима нашег корпуса базира на постулатима актуелне виготскијанске парадигме уџбеника. Обухваћене су обе функције које се захтевају од савременог уџбеника – *трансмисивна* функција (преношење знања) и *формативно-развојна* функција (конструкција знања). Посебно је значајно то што уџбеник усмерава ученика да самостално изграђује конструкцију знања, да формира стратегије учења и да управља сопственим мисаоним процесом.

4. Закључак

Испитивање најновијих уџбеника српског језика, спроведено према критеријумима виготскијанске теорије уџбеника – показује да постоје унапређена решења за две суштинске карактеристике образовног дизајнирања уџбеника:

- (1) *Структурираност* – и на плану садржаја и на визуелном плану. То подразумева добру просторну организацију текста, као и логичан, проблемом и садржајем вођен дизајн текста. У свим лекцијама доследно је спроведен јединствен принцип организације (истоветност и понављање), приказивање истог садржаја у различитим контекстима (разноликост и понављање), што су специфичне одлике уџбеника као жанра.
- (2) *Дијалогичност* – и на формалном плану (упитне и узвичне реченце) и на дубинском плану основног уџбеничког текста (интелектуално подстицајан начин излагања садржаја). Дидактичко-методичка апаратура успева да оствари сарадњу са учеником, да га континуирано мотивише за рад, да код ученика подстиче развој сазнајне активности. Уџбеник помаже ученику у учењу, не оставља га самог са текстом, питањима и задацима. Текст је моделован према адресату, инсистира се на интеракцији са читаоцем.

Питања, задаци и налози појављују се континуирано од почетка до краја лекције. Стваралачки захтеви превладају над репродуктивним захтевима, што је постигнуто проблемским питањима.

Мисаоне активности ученика током сазнајног пута крећу се од конкретног према општем, а онда од општег ка конкретном: (а) ученик прво запажа одређену језичку појаву у контексту; (б) затим, разматра одређене њене карактеристике на конкретним примерима; (в) разрешава питања која му омогућавају да дође до закључка; (г) на крају, путем уопштавања долази до дефиниције одређеног појма; (д) задаци за примену знања (на крају лекције) омогућавају да се активности ученика усмеравају од теоријског уопштавања поново ка конкретизацији.

Извори

- Kovačević, Babić 2016a: M. Kovačević, M. Babić, *Srpski jezik i jezička kultura za 6. razred osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Istočno Novo Sarajevo.
- Kovačević, Babić 2016b: M. Kovačević, M. Babić, *Srpski jezik i jezička kultura za 7. razred osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Istočno Novo Sarajevo.
- Kovačević, Babić 2016c: M. Kovačević, M. Babić, *Srpski jezik i jezička kultura za 8. razred osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Istočno Novo Sarajevo.
- Kovačević, Babić 2016d: M. Kovačević, M. Babić, *Srpski jezik i jezička kultura za 9. razred osnovne škole*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Istočno Novo Sarajevo.

Литература

- Antić 2009: S. Antić, Savremena shvatanja udžbenika: posledice na konstrukciju i merila kvaliteta, Beograd: *Inovacije u nastavi*, 22 (4), Beograd, 25–39.
- Antić 2013: S. Antić, *Udžbenik kao instrument za konstrukciju u ko-konstrukciju školskog znanja*, Doktorska disertacija, Beograd: Filozofski fakultet.
- Antić 2016: S. Antić, Udžbenik u mozaiku različitih perspektiva, u: A. Pešikan (ur.), *Nastava i učenje – udžbenik u funkciji nastave i učenja*, Užice: Učiteljski fakultet, 21–34.
- Bogavac 2009: D. Bogavac, Struktura udžbenika u funkciji trajnih i primenjivih znanja, Beograd: *Inovacije u nastavi*, 22 (4), Beograd, 50–55.
- Cvijović 1982: M. Cvijović, Proučavanje i vrednovanje jezika udžbenika, u: R. Ničković (red.), *Udžbenik kao predmet naučnih istraživanja*, Beograd: Zavod za udžbenike, 238–245.
- Gašić-Pavišić 2001a: S. Gašić-Pavišić, Jezik udžbenika, u: B. Trebješanin, D. Lazarević (prir.), *Savremeni osnovnoškolski udžbenik*, Beograd: Zavod za udžbenike, 157–169.
- Gašić-Pavišić 2001b: S. Gašić-Pavišić, Likovno-grafička oprema udžbenika, u: B. Trebješanin, D. Lazarević (prir.), *Savremeni osnovnoškolski udžbenik*, Beograd: Zavod za udžbenike, 171–185.
- Indić 2001: T. Indić, Sociološko-kulturološka očekivanja od savremenog udžbenika, u: B. Trebješanin, D. Lazarević (prir.), *Savremeni osnovnoškolski udžbenik*, Beograd: Zavod za udžbenike, 21–29.
- Ivić 1976a: I. Ivić, Skica za jednu psihologiju osnovnoškolskih udžbenika I: Razvoj intelektualnih sposobnosti dece i udžbenik, Beograd: *Psihologija*, 9 (1–2), Beograd, 25–45.
- Ivić 1976b: I. Ivić, Skica za jednu psihologiju osnovnoškolskih udžbenika II: Oblici učenja i udžbenik, Beograd: *Psihologija*, 9 (3–4), Beograd, 61–74.
- Ivić 1994: I. Ivić, Lev S. Vygotsky, In: J. C. Tedesco, Z. Morsy (Eds.), *Thinkers on Education*, Vol. 4, *UNESCO Prospects* (quarterly review of education), Vol. XXIV, No 3–4, UNESCO Publishing, Geneva: International Bureau of Education, 761–785.
- Ivić, Pešikan, Antić 2001: I. Ivić, A. Pešikan, S. Antić, *Aktivno učenje 2*, Beograd: Institut za psihologiju.
- Ivić, Pešikan, Antić 2008: I. Ivić, A. Pešikan, S. Antić, *Vodič za dobar udžbenik – Opšti standardi kvaliteta udžbenika*, Novi Sad: Platoneum.
- Ivić, Pešikan, Antić 2013: I. Ivić, A. Pešikan, S. Antić, *Textbook quality – A Guide to textbook standards*, Gottingen: V&R unipress.
- Jurić 2004: V. Jurić, Može li udžbenik podržati otvorenost nastave, u: S. Halačev (ur.), *Udžbenik i virtuelno okruženje*, Zagreb: Školska knjiga, 55–60.
- Kocić 2001: Lj. Kocić, Didaktičko-metodički zahtevi u oblikovanju udžbenika, u: B. Trebješanin, D. Lazarević (prir.), *Savremeni osnovnoškolski udžbenik*, Beograd: Zavod za udžbenike, 131–156.
- Kovačević 2009: Z. Kovačević, Instrukcije za samostalno učenje kao strukturalne komponente udžbenika, Beograd: *Inovacije u nastavi*, 22 (4), Beograd, 56–70.
- Krnjajić 2012: J. Krnjajić, Udžbenik kao podsticaj stvaralaštva, inicijative i saradnje učenika u nastavi, u: J. Šefer, J. Radišić (ur.), *Stvaralaštvo, inicijativa i saradnja – Implikacije za obrazovnu praksu*, Beograd: Institut, 389–409.

- Lazarević 2001a: D. Lazarević, Formiranje sistema pojmova, razvoj pojmovnog mišljenja i udžbenik, u: B. Trebješanin, D. Lazarević (prir.), *Savremeni osnovnoškolski udžbenik*, Beograd: Zavod za udžbenike, 89–98.
- Lazarević 2001b: D. Lazarević, Razvoj kritičkog mišljenja i udžbenik, u: B. Trebješanin, D. Lazarević (prir.), *Savremeni osnovnoškolski udžbenik*, Beograd: Zavod za udžbenike, 99–110.
- Lazarević 2009: D. Lazarević, Udžbenik kao predmet psihološke analize u našoj sredini – pristupi, problemi, rezultati, Beograd: *Inovacije u nastavi*, 22 (4), Beograd, 5–15.
- Lazarević, Šefer 2001: D. Lazarević, J. Šefer, Razvoj kreativnog mišljenja i udžbenik, u: B. Trebješanin, D. Lazarević (prir.), *osnovnoškolski udžbenik*, Beograd: Zavod za udžbenike, 111–116.
- Lazarević, Šefer 2009: E. Lazarević, J. Šefer, Jezik udžbenika narativnih predmeta: razumevanje reči u sedmom razredu osnovne škole, Beograd: *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 2, Beograd, 418–436.
- Matijević 2004: M. Matijević, Udžbenik u novom medijskom okruženju, u: S. Halačev (ur.), *Udžbenik i virtuelno okruženje*, Zagreb: Školska knjiga, 73–82.
- Mijatović 2004: A. Mijatović, Treća generacija udžbenika, u: S. Halačev (ur.), *Udžbenik i virtuelno okruženje*, Zagreb: Školska knjiga, 11–21.
- Nenezić 2009: J. Nenezić, Teorija udžbenika njeno značenje za konstruisanje visokoškolskog udžbenika stranog (ruskog) jezika, Nikšić: *Riječ*, 1, Nikšić, 81–91.
- Nikolić 2012: M. Nikolić, Jezik zvaničnih udžbenika srpskog jezika za mlađe razrede osnovne škole (stilistički aspekt), u: M. Kovačević, D. Bošković (ur.), *Savremeno društvo i kriza proučavanja jezika i književnosti*, Kragujevac: FILUM, 155–164.
- Nikolić 2014: M. Nikolić, Odlike naučnog funkcionalnog stila u udžbenicima na prelasku iz razredne u predmetnu nastavu, u: M. Kovačević, D. Bošković (ur.), *Srpski jezik, književnost i kultura u procesu evrointegracija*, Kragujevac: FILUM, 287–297.
- Nikolić, Pižurica 1982: M. Nikolić, S. Pižurica, Funkcionalnost jezičkih i stilskih postupaka u udžbenicima, u: R. Ničković (red.), *Udžbenik kao predmet naučnih istraživanja*, Beograd: Zavod za udžbenike, 147–160.
- Pešić 1998: J. Pešić, *Novi pristup strukturi udžbenika*, Beograd: Zavod za udžbenike.
- Pešić 2005a: J. Pešić, Problemski diskurs udžbenika, Beograd: *Psihologija*, 38 (3), Beograd, 225–237.
- Pešić 2005b: J. Pešić, Sociokulturni pristup udžbeniku, Beograd: *Psihologija*, 38 (4), Beograd, 369–381.
- Pešić 2009: J. Pešić, Podrška učenju s razumevanjem i strategije didaktičkog oblikovanja udžbenika, Beograd: *Inovacije u nastavi*, 22 (4), Beograd, 40–49.
- Pešić 2016: J. Pešić, Od izvora informacija do sredstva za učenje: neke aktuelne dileme obrazovnog dizajniranja udžbenika, u: A. Pešikan (ur.), *Nastava i učenje – udžbenik u funkciji nastave i učenja*, Užice: Učiteljski fakultet, 35–52.
- Pešikan, Antić 2007: A. Pešikan, S. Antić, Kako ugraditi ideje aktivnog učenja u udžbenik, Novi Sad: *Nastava i istorija*, Nova serija, 7, Novi Sad, 147–161.
- Plut 1993: D. Plut, Kvalitet udžbeničkih tekstova, Beograd: *Nastava i vaspitanje*, 3–4, Beograd, 131–147.

- Plut 2003: D. Plut, *Udžbenik kao kulturno-potporni sistem*, Beograd: Zavod za udžbenike.
- Plut 2007a: D. Plut, Istraživanje užbenika kao osnov za aktivne i smislene strategije nastave, Beograd: *Učitelj*, 1–2, Beograd, 75–86.
- Plut 2007b: D. Plut, Struktura naloga u čitankama za treći razred osnovne škole, u: J. Vučo (prir.), *Savremene tendencije u nastavi jezika i književnosti*, Beograd: Filološki fakultet, 73–84.
- Plut, Pešić 2003: D. Plut, J. Pešić, Toward a Vygotskian Theory of Textbook, Beograd: *Psihologija*, 36 (4), Beograd, 501–515.
- Rasonja, Reljić 2004: I. Rasonja, V. Reljić, Psihološki pristup vizualnim standardima suvremenog udžbenika za niže razrede osnovne škole, u: S. Halačev (ur.), *Udžbenik i virtuelno okruženje*, Zagreb: Školska knjiga, 113–120.
- Stanojčić 2013: S. Stanojčić, Konverzacijski i narativni elementi u udžbeničkom diskursu, Kragujevac: *Nasleđe*, 26, Kragujevac, 47–58.
- Štasni, Dobrić 2011: G. Štasni, N. Dobrić, Primeri metodičkih modela vodiča kroz udžbenik, Novi Sad: *Metodički vidici*, 2, Novi Sad, 18–34.
- Trebješanin 2001: B. Trebješanin, Razvoj metakognicije i motivacije – uloga udžbenika, u: B. Trebješanin, D. Lazarević (prir.), *Savremeni osnovnoškolski udžbenik*, Beograd: Zavod za udžbenike, 117–127.
- Trebješanin, Pešikan, Kovač-Cerović 1990: B. Trebješanin, A. Pešikan, T. Kovač-Cerović, Analiza motivacionih karakteristika udžbenika za niže razrede osnovne škole, Beograd: *Psihološka istraživanja*, 4, Beograd, 205–245.
- Trnavac 1999: N. Trnavac, Didaktičko-metodička aparatura za rad učenika u osnovnoškolskim udžbenicima, u: N. Laketa (ur.), *Vrednosti savremenog udžbenika*, Knj. 3, Užice: Učiteljski fakultet, 93–122.
- Visinko 2004: K. Visinko, Udžbenik i cjelokupna jezična djelatnost, u: S. Halačev (ur.), *Udžbenik i virtuelno okruženje*, Zagreb: Školska knjiga, 149–153.
- Zlatić 1997: L. Zlatić, Samoobrazovna funkcija udžbenika iz ugla aktivne nastave, u: N. Laketa (ur.), *Vrednosti savremenog udžbenika*, Knj. 1, Užice: Učiteljski fakultet, 274–284.

Milka Nikolić
Jelena Petković

DIDACTIC FORMATION OF SERBIAN LANGUAGE TEXTBOOKS IN LIGHT OF THE SOCIOCULTURAL THEORY OF L. S. VYGOTSKY

Summary

The subject of our research is didactic formation of Serbian language textbooks for upper grades of primary school. We are discussing a new generation of textbooks, which are expected to meet *general quality standards*, thus producing more advanced solutions in educational design of textbook contents. The corpus consists of Serbian language textbooks for upper grades of primary school which feature a new approach in transposing and structuring knowledge. The aim is to examine principles of didactic formation of textbook contents in

light of the sociocultural theory of L. S. Vygotsky. The analysis has shown that the approach to didactic formation of corpus textbooks is based on Vygotskian paradigms. Both functions required in a modern textbook are included – *transmissive* and *formative-developmental*. It is of particular importance that textbooks should stimulate students to build a construction of knowledge independently, form learning strategies and develop their own thought process.

Keywords: textbook, lesson, didactic formation of textbooks, sociocultural theory of mental development, L.S. Vygotsky, the Serbian language

Примљен 29. августа 2017. године
Прихваћен 14. септембра 2017. године

ПРИКАЗИ

Анђелка Ж. Крстановић
Филолошки факултет
Бања Лука

Наслеђе 37 • 2017 • 265-273

ПРИЛОЗИ КОНТРАСТИВНОЈ ТВОРБИ РЕЧИ (ЊЕМАЧКО-СРПСКИ И СРПСКО-ЊЕМАЧКИ)

Petronijević, Božinka: *Beiträge zur kontrastiven Wortbildung: deutsch-serbisch und serbisch-deutsch*. Jasen, Beograd, 2015.

Научна расправа проф. др Божинке Петронијевић посвећена је контрастивној анализи творбених структура именица, глагола и придјева у њемачком и српском језику. Подијељена је на осам прилога, а на крају сваког од њих дати су списак литературе и извори.

У предговору и уводу ауторка наводи да је веома мали број контрастивних истраживања творбе ријечи у њемачком и српскохрватском, односно српском језику. С обзиром на то да је грађење ријечи креативан и сталан процес у живом језику, њега наука, ако уопште, тек накнадно региструје. Оказионализми који настају показују да су резултат творбеног процеса, али и да самим начином творбе они модификују постојеће творбене структуре, што се у науци пропитује тек након сусретања са конкретним проблемима приликом превођења. Управо ова чињеница потакла је ауторку да се посвети истраживању деонимијских структура творбе, што илуструју прва три прилога. Остали су посвећени придјевским изведеницама у српском као изворном језику, те њиховим контрастирањем са стањем у њемачком језику. Прилози имају за циљ, како се наводи, да на примјеру придјева као врсте ријечи покажу како су у српском језику творбене структуре подложне фиксираним обрасцима, те да, на основу анализе придјевских изведеница, размотре које творбене структуре и који афикси допуштају, односно искључују могућност да придјев фунгира у класи *релативних*. Творба ријечи омогућава на овај начин диференцијацију поткласа придјевских изведеница, што је од изузетног значаја.

Прилози 4–8 подијељени су према мотивним лексемама анализираних придјевских изведеница – придјев, именица, глагол, фраза.

Први прилог посвећен је проблематици превођења креативних творбених структура из њемачког у српски језик. Илустроване су три њемачке творбене структуре, чији преводи показују да за њих не постоји

одговарајући еквивалент у српском, или да постоји само дјелимична, односно денотативна еквиваленција.

Прва структура односи се на сложенице у њемачком језику проистекле из процеса творбе именице од апелативне именице, структура која не постоји у српском језику.

Друга структура обухвата ријечи изведене из редуковане основе, у њемачком маркиране као *Silbenwörter* (‘скраћенице редуковане на почетне слоге непосредних конституената или сегмената’), посебно њихову поткласу *Kopfwörter*/иницијална СК (‘скраћеница редукована на прву непосредну конституенту’).

Трећа структура у превођењу се показује као најкомпликованија, а односи се на новије творбене структуре у њемачком језику, које се тичу експлицитне деривације, односно њеног одступајућег типа творбе са *-i/-o* дериватима.

Друга расправа носи наслов „*Nomen proprium* као конституента деонимијских номиналних структура и фразеологизама”. Пропријална конституента као друга конституента у творбеним конструкцијама и фразеологизмима у њемачком језику дефинише се као слободна морфема деонимијског карактера. Божинка Петронијевић износи конкретније закључке, који произлазе из анализе опширне истраживачке грађе: свако презиме или име конкретне особе може под одређеним околностима да се трансформише у апелатив који се понаша као самостална ријеч; уколико фунгира као слободна морфема (ријеч) у класи именица, може да се веже у комплексне творбене структуре; као друга конституента гради сложенице у којима између ње (друге конституенте) и детерминативне сложенице настају исти семантички односи као и између слободне морфеме и творбене конструкције – хиперонима у односу на хипоним.

Када је у питању семантика апелатива, из анализе произлази да апелативи не фунгирају као моносемне јединице, као што се у досадашњој литератури наводи, него и као полисемне.

Посљедња анализа у овој расправи односи се на фразеологизме са конституентом *nomen proprium*.

У трећем прилогу анализа је посвећена пропријалним дериватима у њемачком језику који се користе у творби глагола (*verbapropria*), и то у новијим креативним творевинама, јако конотираним, а зависним од тога колико савременици познају актуелни контекст. У анализи су издиференциране двије групе пропријалних глагола: лексикализоване јединице и окационализми, који допуштају даљу супкатегоризацију. Из анализе прве групе изводи се закључак да код ових глагола не постоји директна веза између глагола и презимена као његове основе (нпр. *boykottieren, galvanisieren*); та веза присутна је између презимена као основе и методе, тј. начина извођења неке радње, што противрјечи закључцима Моча (Motsch). Код ове врсте глагола издиференцирано је више творбених структура.

У другој групи су издвојени окازیонализми за које у српском језику углавном не постоје формални еквиваленти (*bismarcken, haidern, schrödern* др.). Спорадично се глаголи овог типа јављају и у српском, попут *богаршовајши, ћурувисајши, алкајонисајши се*, али искључиво као жаргон.

Прилог о пропријалним глаголима допринио је нарочито расвјетљавању друге групе, у коју улазе окازیонализми. Ти глаголи су додатно издиференцирани у погледу значењских структура и творбених структура.

Прилози српском језику засновани на контрастивној анализи отворени су расправом о префиксалној творби и компарацији код придјева и прилога, гдје се, полазећи од тезе да само *релативни* дозвољавају компарацију, износи релевантна научна надоградња истраживању компарације. Анализа иде у смјеру пропитивања творбених образаца (семантички образац у комбинацији са творбеним морфемама) које прилоге, односно придјеве, трансформишу у *релативне*, да би се појаснило у којој мјери је компарација као семантичка категорија универзална или језички специфична. На корпусу српског и њемачког језика констатовано је да код префигираних придјева и прилога сâм придјев односно прилог фунгира као хипероним, тј. својим значењем детерминише класификацију у *релативне* или *ајсолушне* придјеве и прилоге, чиме одређује и компарацију. Префикси у комбинацији са *релативним* придјевима/прилозима преузимају функцију семантичке модификације.

Анализа префикса издиференцирана је у три цјелине. У првој су издвојени српски префикси који изражавају различит степен компарације: **о-, по-, из-, су-, про-, на-, при-** (нпр. *повећи, превелик, изврсно*).

У другој цјелини анализирају се префикси који узрокују прекорачења норме на скали градације. То су префикси **пра-, пре-, над-**, са кореспондентима у њемачком језику **ur-, erz-, über-**. Поменута творбена структура (елатив), која се у сербокroatистичкој дериватологији своди на дате префиксе, у анализи је проширена и на префиксе **су-, и-, од-** и сл. (нпр. *сувише, исувише, одвише*), те су издиференциране и њихове творбене структуре. Такође се указује на префикс **ван-**, који није забиљежен у српскохрватској литератури о творби ријечи (нпр. *вансеријски*).

У завршној цјелини анализирају се префикси **не-** и **без-**, чија се функција семантичке модификације показује у успостављању поларитета (антонимије) у односу на основу као хипероним (придјева/прилога). Архисема овако префигираних придјева/прилога остаје непромијењена у односу на ону у основи, тако да зависно од ње дериват може бити подложен компарацији, а може и да је искључује. Анализа префикса допринијела је новом расвјетљавању префикса **без-**, који, како се наводи, у досадашњој сербокroatистичкој литератури (са изузетком Раде Стијовић) готово да није познат у поменутој семантичкој функцији, него се такви деривати погрешно третирају као префиксално-суфиксално извођење (Бабић, Стјепан, 1986: 409; Клајн, Иван, 2002: 224–225; Оташевић, Ђорђе, 2004: 47–50; слично код Маројевић, Радмило, 2005: 702).

У петом прилогу ријеч је о деноминалним односним придјевима и њиховом контрастирању у српском и њемачком језику. Анализа је усмјерена на пропитивање кореспондената. Из контрастивног угла се подвлачи и чињеница да се на основу суфикса у српском језику издвајају двије поткласе придјева који означавају припадност – присвојни и партитивни придјеви, док се у њемачком језику не могу наћи ни као врста ријечи, ни као стручни термини. Из примјера који илуструју присвојне придјеве у српском и њихове еквиваленте у њемачком, изводи се закључак да из структуре семе основне конституенте произилази 'ОСОБИНА' присвојног придјева као *ајсолућина*, што ову врсту ријечи семантички и морфолошки не чини подложном скалирању.

Из анализе деноминалних придјевских изведеница, које означавају припадност, произлази да ови придјеви у семантичком погледу означавају релацију 'ДИО – ЦЈЕЛИНА', због чега су и обиљежени као партитивни придјеви (нпр. *лабудов враћ*, *синовљева рамена* и сл.). Из партитивне семантичке релације проистиче то да је ОСОБИНА, која карактерише ове придјеве, *ајсолућина* и тиме неподложна скалирању. Сљедећа поткласа придјева са изражавањем припадности односи се на деноминалне придјеве који у српском језику означавају релације између два или више бића по сродности или познанству, а као такви не постоје у њемачком језику (нпр. *Иблисова кћи*, *породична залућала овца* и др.). Ови придјевски деривати појављују се у систему српског језика као *ајсолућини* и немају способност компарације.

Придјеви који се односе на мјесну припадност терминолошки фунгирају као придјеви који означавају поријекло (творе се суфиксима **-ски**, **-шки**, **-чки**). Кореспондент у њемачком језику им је суфикс **-isch**. И ови придјеви се јављају углавном атрибутивно. Како показује корпус, они садрже *ајсолућину* ОСОБИНУ, те се искључује скалирање, што произлази из семантике творбене основе, која имплицира *јединственост*. Показало се да придјеви и прилози у српском изведени од имена мјеста помоћу суфикса могу да се употребе и предикативно и адјунктивно, гдје се појављују и у компаративу. Скалирање ова група адјектива дозвољава у оба језика у случају да дође до проширења семантичког обрасца са „**типично за N**” (*београдскије*, *berlinerischer*).

У посебну групу издвојени су придјеви који означавају припадност групи (нпр. *хришћански*, *хришћанскији*). У закључку, семантика именице као основе интерпретира се као 'КОЛИЧИНА од X_1 , X_2 , X_n ', при чему сваки X фунгира као члан исте групације. Тиме се, супротно Мочу (Motsch), тврди да скалирање у правилу не мора да мијења семантичку структуру. Анализом су обухваћене и придјевске изведенице чија је основа именица која означава 'КОЛИЧИНУ више X ', а обиљежавају припадност нацији, као и придјевске изведенице које означавају припадност некој политичкој организацији. Код ове групе, како се наводи, суфикс **-чки** показује се као продуктивнији него суфикс **-ски**. Такви деривати такође су подложни скалирању и граде позитив, компаратив и

суперлатив. Њихова семантика остаје непромијењена (нпр. *грађански*, *најграђанскији*, *вехабиџискији* и сл.).

Шести прилог посвећен је контрастирању српског и њемачког језика с обзиром на деадјективске придјевске деривате–придјеве који према творбеној основи припадају истој врсти ријечи као и сама придјевска изведеница. Анализа је посвећена творбеним структурама Adj + суфикс и префикс + Adj како би се утврдила функција суфикса и префикса, а тиме и искристалисале појединачне творбене структуре, као и њихова продуктивност. Прописујући њемачке суфиксе **-lich** и **-haft** те њихове кореспонденте у српском: **-каст**, **-ичаст** и др., ауторка је закључила да придјевска основа у српском језику показује могућност повезивања са више суфикса као семантичких предиката који означавају степен, те стоје у синонимној релацији једни наспрам других и неријетко су носиоци евалуативних сема (нпр. *слабачак*, *слабашан*, *слабуњав* и сл.). Повезивање се оцјењује као могуће уколико је основа иста предикација. Уколико је творбена основа полисемна јединица, онда се искључује синонимија.

Анализа префикса је посвећена само оним префиксима (**о-**, **по-**, **на-**, **при-**, **про-** и **су-**) који корелирају са одређеним суфиксима и с њима су синонимни. Корелација зависи нарочито од структуре семе творбене основе: уколико придјев као основа искључује суфикс да би изразио степен, онда се ова предикација степена маркира префиксима (нпр. *проћелав*, *овећи*). Уколико основа дозвољава суфикс, онда се префиксална творба може замијенити суфиксалном творбом, тј. оне су синонимне (нпр. *киселкаст* – *накисео*).

У поменутој групи посебно су истражени придјеви који за основу/базу имају придјеве који означавају боје. У истраживању српског језика полази се од тезе да је код ових придјева могућа компарација само уколико се употребљавају у пренесеном значењу. Анализа је показала да је градијација придјева који обиљежавају основне боје могућа, а њихова спецификација најприближнија је тезама Кауфмана (Kaufmann). Издиференцирана су два закључка: а) „домаћи” придјеви који означавају боје могу да се дефинишу као *релативне* једновалентне предикације које дозвољавају суфиксацију, чиме се сврставају у придјевске изведенице подложне степеновању [да су апсолутне величине, не би постојала могућност ове врсте творбе], те б) у корпусу анализирани примјери потврђују да су и придјев као творбена основа и придјевска изведеница подложни компарацији и творе компаратив (нпр. *бјеље*, *бјеличаст*о, *сиваст*о у српском језику, или *weißer*, *blauer*, *weißlich* у њемачком). Анализа је показала да се придјеви страног поријекла у новијим текстовима приближавају придјевима прве групе.

Број суфикса код деадјективних придјевских изведеница које фунгирају као модификујући предикати много је већи у српском. Суфиксу **-lich**, који у њемачком језику једини потврђује описану творбену структуру, одговара више српских суфикса: **-аст**, **-част**, **-каст**, **-икаст**, **-њав**, **-ушкаст**, **-ав**, **-икав**. У њемачком, **-lich** модификује основне придјеве као једнова-

лентне предикације у степен у смислу 'ПРАВАЦ', док у српском суфикси модификују појединачне основинске придјеве и образују код одређених семантичких класа синониме – углавном код придјева који означавају боје. Имају способност да маркирају и одређене семантичке класе.

На обилном корпусу пропитана је и творбена структура обрасца [SM; префикс + Adj]. Анализа је показала да у функцији модификације степена преовладавају префиксалне творбене структуре. Структура која подразумева придјевске изведенице са придјевском основом као предикацијом особине која изражава 'СТЕПЕН' са обиљежјем '+ ПРАВАЦ' и '+/- ПОЛ' (нпр. *просиједи, припрости, суспријести, нагљув*), показала се као хетерогена у односу на претходну. Супротно Стјепану Бабићу, који у хрватском, читај српском поистовјећује редуликован придјевски дериват са суфиксом **-цат** (*пун пунцаи*) са префиксом **пре** (*препун*), који у њемачком кореспондира са префиксом **über-**, те оба означава као елатив, показало се да они семантички нису истоветни. Префикс **пре-** и његов кореспондент **über-** подразумевају у оба језика 'превише', што одговара 'прекорачењу степена', док се код деривата са суфиксом **-цат** ради о 'највишем степену', што се може тумачити као 'потпуна предикација особине'. Сва три придјевска деривата показују се, међутим, као *айсо-лућне* предикације, што важи и за придјевске деривате с префиксима **пра-** и **над-** у српском и њихове кореспонденте с префиксима **über-**, **ur-** и **erz-** у њемачком. Као изузеци забиљежене су, ипак, и компаративне форме (нпр. *urälter*). Анализом су обухваћене и придјевске деривационе структуре које не образују низове.

У шестом прилогу у оквиру деадјективне суфиксације обрађени су предикати који условљавају промјену класе у односу на основинску предикацију (у српском суфикс **-уљаст**). За разлику од деривата степеновања, ови деривати не образују низ у смислу образовања класе.

Седми прилог посвећен је анализи девербативних придјева у српском и њемачком језику. Према анализи корпуса, девербативни придјеви у српском језику из класе *релативних* биле би оне придјевске изведенице код којих се у функцији синтаксичке транспозиције јављају сљедеће творбене морфеме: **-ав**, **-ив**, са аломорфима **-јив**, **-љив**, затим **-ен**, **-ан**, са аломорфима **-жан**, **-јан** и **-шен**, **-ћен**, **-жен** и **-ак**. У њемачком језику то су суфикси: **-ig**, **-isch**, **-lich**, **-sam**, **-bar**, као и партицип I и II, посебно партицип I, који је према Мочу (Motsch) споран и сврстан у категорију *айсо-лућних*. Сви поменути суфикси јављају се у форми компаратива, док је број творбених структура већи у српском него у њемачком. У анализи су истражене појединачне семантичке структуре да би се видјело о каквим конструкцијама је ријеч. У свим примјерима девербативних придјева показала се прекатегоризација глагола (синтаксичка транспозиција) који прелази у придјев помоћу суфикса. Глагол као основа/база функционира код ових као семантичка предикација 'ОСОБИНА' (нпр. *непоодношљиве* – *unerträglich*, *нечујнији* – *unhörbarer*). Најприсутнији семантич-

ки образац је онај који се среће код Моча, дефинисан као: [МОГУЋЕ (V (AGENS, X ТЕМА))] (x).

Корпус је потврдио да девербативни придјеви припадају категорији *скаларних*, те да су *релативни*, допуштају компаратив као форму и тиме могу да граде и компаративне фразе. Тај закључак супротан је стајалишту Моча да већина девербативних придјева који се граде према датом моделу показују одлике *ајсолутивних*.

Божинка Петронијевић затвара расправу приложене монографије прилогом посвећеним дефразалним придјевским изведеницама у контрастивној анализи стања у српском и њемачком језику. Значај предочене анализе огледа се и у чињеници да дефразалне придјевске изведенице до сада нису биле дио засебних истраживања, а у досадашњој литератури обухваћене су термином *сложено-суфиксална твореница*, односно *dephrasale Adjektiv derivate*. Истраживање је усмјерено ка пропитивању броја и врста фраза као творбених основа у оба језика, затим појашњењу питања да ли може да се говори о истој суфиксалној комбинаторици као и код нуклеуса као основе, те утврђивању подложности компарацији. У српском језику код овог типа придјевских изведеница издиференцирано је више фраза које фунгирају као основа. Најчешћа је именска фраза, а њена основа регира увијек само један сателит који одређује семантичку структуру (прилог, кардинални број, придјев, демонстративни детерминатив). Сателит се јавља увијек као атрибут у односу на његову основу (нпр. *вишецевни*, *многољудније*). Приједлошка фраза у српском језику нешто је рјеђа, а приједлог **без** појављује се у корпусу у 80% случајева. **Без-** фраза кореспондира у њемачком са **los-** дериватом, али се не интерпретира као префикс, јер елемент који регира не може да стоји као самостална ријеч (нпр. *вансезонски*, *безнадни*). Приједлози који се у овим фразама појављују детерминишу уједно падеж номиналног сателита. Из анализе корпуса произлази да је глаголска фраза најмање заступљена (нпр. *дугоиграјна*, *свеобухватни*).

Структура глаголских фраза у њемачком језику нешто је другачија него у српском. У српском језику најчешће се појављује суфикс **-ан/-ни**, што потврђује и Клајново истраживање, затим нулти суфикс **-Ø**, који подлијеже рестрикцији, јер се јавља код номиналних фраза које у основи имају номиналну основу, а семантички се односи на „дио тијела”. Суфикси **-чки** и **-ски** јављају се само у случају гдје је основа приједлошка фраза.

Разлике између српског и њемачког језика издиференциране су с обзиром на број и врсту семантичких образаца. Најзначајнија је основа, али и њени сателити, јер заједно с основом образују предикације које условљавају или искључују одређене творбене структуре.

Најфреквентнија структура дефразалних основа у српском је семантички образац: [ДИО ОД (N)] (x), што може да се интерпретира као „дио основе N, особина је од x”. Таква семантичка структура стоји у придјевским основама попут *бјелобрад*, *шамноушија* итд. Придјевске изведенице овог типа исказују углавном *ајсолутивне* особине, а претежно произла-

зе из придјева који означавају боје, те бројева који одређују предикацију и детерминишу је као *ајсолушну*. Придјеви који означавају боје и који иначе подлијежу компарацији овдје се јављају као *ајсолушни*. Примјери у којима је могућа градација били би *шамнопушија*, *шврдоглавији* и др.

Када је у питању творбена структура, у српском језику комбинују се два суфикса у оквиру поменуте семантичке структуре, те се, сходно томе, образују двије творбене структуре.

Други семантички образац, а њих је укупно 6 код придјевских изведеница са фразом као базом, гласио би: [ЛОС ОД (N)] (х), а чита се као 'имати N као локацију је особина од х' (нпр. *ваннашћавни*, *пошћкојаоничко*, *прекоокеански*). Предикације дате семантичке структуре су *ајсолушне* и не подлијежу скалирању. Издиференциране су и творбене структуре у односу на суфиксе који се комбинују са поменутом семантичком структуром.

Надаље, издиференциране су и временске одреднице фразалних основа на бази семантичке структуре. За разлику од именичких фраза, које су се у корпусу показале као *ајсолушне*, глаголске фразе са *релативним* прилозима *крајко* и *дуго* су *релативне*, па отуда дозвољавају како компарацију тако и компаратив.

Четврти семантички образац чине анализиране придјевске изведенице типа: [СРЕДСТВО ОД (N)] (х), што се да интерпретирати као: 'имати N као средство особина је од х'. Ради се о структури из које су произашле само двије творбене структуре, а показала се као *ајсолушна* предикација без могућности скалирања (нпр. *ђолорук*, *својеручни*).

Семантички образац [САСТАВНИ ДИО ОД (N)] (х), за који би била адекватна парафраза 'имати N као саставни дио особина је од х', прецизније 'х носи/садржи у себи N', односи се на придјевске изведенице које су исказале *релативне* особине (нпр. *сјасоносна*) и подлијежу једној творбеној структури.

Посебна пажња посвећена је и приједлошким фразама са **без** као нуклеусом, и то тако да се она посматра као приједлог, а не префикс, како се тумачи код Бабића.

Приложена студија Божинке Петронијевић, посвећена контрастивној творби, од вишеструког је значаја како за њемачку, тако и за српску лексикологију, али и област морфологије, синтаксе, транслатологије, те опште лингвистике. Значај истраживања огледа се у систематичном приступу проблематици творбе ријечи, проведеном на обилном истраживачком корпусу. Осим што су прецизније дефинисане семантичке и творбене структуре у домену дериватологије у оба језика, изнесени научни резултати у релевантним сегментима коригују досадашња истраживања и спознају. Евидентан је овај допринос посебно у истраживању апелативних сложеница у њемачком, које не познаје српски творбени систем, као и у корекцији теза о пропријалним глаголима у њемачком и дијелом у српском језику. Посебно мјесто у вези с овим творбеним структурама заузимају њихови преводни еквиваленти на српски језик с акцентом на транслацији конотативних садржаја.

Централни дио истраживања представља деривација придјева у српском и њемачком језику, с акцентом на компарацији као семантичкој категорији. Полазни језик је српски јер је деривација као творбени модел у овом језику продуктивнија, рекло би се типична за српски језик. Ауторка у свом истраживању користи структурално-семантички модел, поимајући деривате као структуре. Њихов централни дио чине семантички обрасци основе или базе које дозвољавају или искључују комбинацију са одређеним творбеним морфемима, односно чине ове зависним од семантике базе. Деривати генерално, а у студији је ријеч о придјевима, распознају различите творбене обрасце независно од категоријалног обиљежја, тачније врсте речи као базе творбене структуре. У оквиру придјевских деривата издвојено је више семантичких структура које су великим дијелом али не и апсолутно универзалне. Заједнички семантички обрасци чине тако придјеве и у српском и у њемачком језику *релативним* или *ајсолутним*. Први, као што истраживање показује, дозвољавају компарацију као семантичку категорију и компаратив као облик, други (*ајсолутни*) ове искључују. Тиме се долази до спознаје да компарација није генерално обиљежје придјева као врсте ријечи, чиме су проширени досадашњи научни резултати. Изостанак компарације се не везује за појединачне случајеве, већ за одређене семантичке класе као предикације.

АУТОРИ НАСЛЕЂА

Анђелковић Маја М.

Ванредни је професор Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу, за ужу научну област Српска књижевност. На основним, мастер и докторским студијама предаје предмете који обухватају српску средњовековну књижевност, књижевност ренесансе и барока, беседништво. Поред научних радова, до сада је објавила више приређених зборника и једну монографију, учествовала на националним и међународним научним скуповима, држала предавања по позиву у земљи и иностранству. Руководилац је и сарадник на неколико националних пројеката и координатор на једном међународном пројекту. Главни је и одговорни уредник часописа *Лицеум* (Центар САНУ и УНИКГ). Основни предмет интересовања јој је српско средњовековно рукописно наслеђе и српска културна баштина. zmajce7@yahoo.com

Арсенијевић Митрић Јелена Н.

Рођена 1983. године у Крагујевцу. Дипломирала је Општу књижевност и теорију књижевности на Филолошком факултету Универзитета у Београду, а докторирала на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу, где је запослена као доцент за ужу научну област Теоријске књижевне дисциплине и општа књижевност. Њени радови у часописима и са конференција у земљи и иностранству засновани су на савременим методолошким поставкама (постколонијална теорија и критика, културолошке теорије). Приредила је тематске бројеве часописа *Кораци*: о Сретену Божићу/Б. Вонгару (2010), Ролану Барту, Семјуелу Бекету и Бертолту Брехту (2011–2012), као и темате: *Књижевности и активизам и Латинска Америка: књижевности, култура, политика*, часописа *Лиџар* (2012, 2016). До сада је као истраживач била ангажована на следећим пројектима: *Антропологија истине – два живота и велико дело Б. Вонгара*, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу (2009), Пројекат *Усмено, обредно, књижевно (прва фаза: Canis lupus између обредне маске и књижевне животиње)*, Министарство културе и информисања и Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу (2015), Пројекат 178018 *Друштвене кризе и савремена српска књижевности и култура: национални, регионални, европски и глобални оквир који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије* (2011–2017), Пројекат *Yugoslav Wars: another face of European civilisation? Lessons learnt and enduring challenges* Co-funded by the Europe for Citizens Programme of the European Union (2016–2018). Чланица је међународних асоцијација Postcolonial Studies Association (PSA), Survival, the global movement for tribal peoples' right, European Network for Comparative Literary Studies. Ауторка студије *TERRA AMATA VS. TERRA NULLIUS: Дискурс о (пост) колонијализму у делима Б. Вонгара и Ж. М. Г. ле Клезиоа* (2016), коауторка књиге *Аутопортрети* (2006), збирке песама *Људи од земље* (2004) и оперативна уредница научног часописа *Лиџар*. jelena.arsenijevic@kg.ac.rs

Башчаревић Снежана С.

Рођена је 1977. године у Сарајеву (Босна и Херцеговина). Доктор књижевних наука, ванредни професор за предмет Књижевност и координатор за пројекте и сарадњу на Учитељском факултету у Лепосавићу Универзитета у Косовској Митровици. Ангажована је и на извођењу мастер наставе на истом факултету. Сарадник је и учесник на пројекту Института за српску културу – Приштина (Лепосавић) „Материјална и духовна култура Косова и Метохије”, бр. 178028, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Области интересовања: књижевност двадесетог века и савремена књижевност. Активни је члан УКС, Књижевног друштва Косова и Метохије и Удружења „Исидора Секулић”. У научној и стручној периодици, зборницима радова са научних скупова, те у књижевним часописима: „Књижевна историја”, „Зборник Матице српске за књижевност и језик”, „ЛМС”, „Стил”, „Црквене студије”, „Спектар”, „Градина”, „Баштина”, „Узданица”, „Свеске”, „Детињство”, „Наслеђе”, „Philolgia Mediana”, публиковала је преко 90 студија, огледа, реферата, расправа и критика. Учествовала је на преко 80 међународних и националних научних скупова. Аутор је две монографије „Легенде и симболи у Андрићевим романима”, „Филип Вишњић”, Београд, 2008. и „Трагом дела Исидоре Секулић”, Учитељски факултет, Лепосавић 2014; хрестоматије „Књижевни периоди и правци”, Учитељски факултет, Лепосавић, 2011; уџбеника „Књижевна тумачења”, Учитељски факултет, Лепосавић, 2014; збирке песама „Караванција”, Дом културе „Свети Сава”/„Хвосно”, Косовска Митровица, 2010. Повремено објављује текстове и есеје у „Књижевним новинама”, „Књижевном листу”, „Савременику” и „Стремљењима”. Остале песме објављене су јој у листовима и антологијама: „Песничке новине”, „Луча”, „Људи говоре”, „Призрене стари”, „Најлепше љубавне песме српских песника”, „К’о да стоји у небеском чанку”. Бави се есејистиком и књижевном критиком. Добитник је награде „Сија књига мајке Ангелине” за 2014. годину.
snezanabascarevic@hotmail.com

Вулић Татјана М.

Рођена 1967. године у Крагујевцу. Предаје новинарство у штампи, Телевизијско и Истраживачко новинарство у звању ванредни професор, на Филозофском факултету Универзитета у Нишу. До сада је објавила десетине радова у домаћим и страним часописима, зборницима са међународних и домаћих научних скупова, као и књигу *Крагујевачка штампа у XIX веку – жанровске одлике* (2007) у издању крагујевачке библиотеке „Вук Караџић”. Посебно се бави истраживањима у области штампе, телевизије и историје новинарства.
tatjana.vulic@filfak.ni.ac.rs

Голијанин Елез Сања В.

Рођена 1966. године у Сарајеву. Дипломирала је на Филозофском факултету у Сарајеву 1990. године код академика Славка Леовца. Завршила је постдипломске студије и магистрирала на Филолошком факултету у Београду 2003. године. Докторирала је на Филозофском факултету у Новом Саду 2010. Ауторка је мо-

нографија *Духовни палимјесет пјесништва Десанке Максимовић* (2005), *Лирски кругови у пјесничком књижу: интертекстуалне интерпретације* (2011), *Српски језик и књижевност у савременој стваријеји развоја образовања – одабране књижевне интерпретације* (2014) – као и бројних научних и стручних радова, есејистичких студија и књижевнокритичких приказа, објављених у земљи и иностранству. Учесник је низа научних и стручних скупова, пројеката, међународних конференција и саветовања. Запажене приказе и студије објављује у домаћим и међународним филолошким и књижевним часописима: *Зборник Мајице српске за књижевност и језик*, *Књижевна историја*, *Летопис Мајице српске*, *Израз*, *Живот*, *Огјек*, *Трећи програм Радио Сарајева*, *Школски час*, *Ријеч*, *Норма*, *Књижевна смотра*, *Славистична ревија*, *Књижевност и језик*, *Детинство*. Издвојене области научног интересовања: савремена српска књижевност у поетичком, интертекстуалном и компаративном аспекту – поетички поступци и херменеутичка стремљења у српском песништву 20. века, методологија проучавања књижевности, методика наставе књижевности и српског језика. Ради на Педагошком факултету у Сомбору, Универзитета у Новом Саду. Живи у Новом Саду. snjelez@gmail.com

Живковић Душан Р.

Рођен је 1980. године у Крагујевцу. Дипломирао је на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду (добитник је „Изузетне награде Универзитета у Новом Саду” за постигнут успех на основним студијама). Магистрирао је и докторирао на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Запослен је у звању ванредног професора за ужу научну област Теоријске књижевне дисциплине и општа књижевност, на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу. Објавио је монографију *Ошворени лавиринти: Еко и Павић*, као и научне радове на српском, енглеском и словеначком језику.

Био је уредник у издавачкој кући *Кораци* и руководилац књижевног клуба СКЦ-а у Крагујевцу; члан је уредништва часописа „Наслеђе” и председник Савета за књижевност и науку Универзитетске галерије у Крагујевцу. Објавио је збирку песама *Пушници измишљеног раја* (у српско-немачком издању). На европском конкурс поезије, за песму „Крик” (итал. — „Il grido”), добио је награду „Diploma di merito” удружења „Dante Alighieri”. dusan.zivkovic@filum.kg.ac.rs

Иеромонах Гурий (Гусев)

Насельник Свято-Троицкой Сергиевой Лавры

Родился в 1978 году в Крыму (СССР). В 1996 году поступил в Московскую духовную семинарию. В 2000 году принял монашество. В 2016 году с отличием окончил исторический факультет Московского педагогического государственного университета. Дипломная работа: „Книжная деятельность в Троицком монастыре в XIV-XV веках”.

С 2015 года по настоящее время является редактором ежемесячного издания Свято-Троицкой Сергиевой Лавры *Троицкий альманах*. С 2016 года - аспирант исторического факультета Московского педагогического государственного

университета. Тема кандидатской диссертации: “Настоятельница деятельность игумена Троицкого монастыря преподобного Никона в конце XIV - первой трети XV вв.”. Ряд опубликованных статей автора посвящен исследованию вопросов развития книжности в обители преподобного Сергия в первом столетии ее существования и трудам выдающихся книжных деятелей Троицкого монастыря XIX-XV вв.

gurios@mail.ru

Квас Корнелије Д.

Рођен у Београду 1970. године. Ванредни професор на групи за Општу књижевност и теорију књижевности Филолошког факултета у Београду. Дипломирао Општу књижевност и теорију књижевности на Филолошком факултету у Београду 1995. Магистрирао са темом „Проблеми релативизма у теорији тумачења (на примерима тумачења песме *Santa Maria della Salute* Лазе Костића)” 1998. Докторску дисертацију под насловом „Рифатерово схватање поезије” одбранио 2005. Области интересовања и изучавања: наука о књижевности, теорија књижевности, античке поетике, романтизам и реализам у светској и српској књижевности, српска поезија, теорија интерпретације, интертекстуалност. Учествовао на више међународних научних скупова. Објавио књиге *Интертекстуалност у поезији*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 2006, *Истина и поетика*, Нови Сад, Академска књига, 2011. и *Границе реализма*, Београд, Завод за уџбенике, 2016. Објављивао критике, стручне и научне радове у истакнутим научним часописима и зборницима.

kornelije.kvas@fil.bg.ac.rs

Кнежевић Мара С.

Професор на Педагошком факултету у Сомбору, Универзитет у Новом Саду, бави се историјом књижевности и методиком српског језика и књижевности. Објавила је књиге: *Књижевни рад Миће Појовића, Стеван В. Појовић у српској култури*, *Збирке Стевана В. Појовића за децу*, *Училиште у настави српског језика и књижевности*. Учествовала је на међународним скуповима у Србији, у Москви на Филолошком факултету, Ломоносовом универзитету, Петрограду на Педагошком факултету именом Херцена, Педагошком факултету у Самари, Педагошком факултету у Чељабинску, Српском Сарајеву, Будимпешти, Новом Месту, Осијеку. Објавила је више од сто научних радова у зборницима са међународних скупова, као и у часописима: *Књижевна историја*, *Педагогија*, *Педагошка стварност*, *Наслеђе*, *Вила*, *Радови Филозофског факултета у Источном Сарајеву*, *Луча*, *Норма* и др. Члан је Матице српске у Новом Саду, Друштва књижевника Војводине и Вукове задужбине.

maraknez@sbb.rs

Крстановић Анђелка Ж.

Рођена је 1971. године у Брчком. Доцент на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци. Студије њемачког језика и књижевности завршила је 2006. године на Филозофском факултету у Бањој Луци, магистарски студиј 2012. годи-

не одбраном рада под насловом „Програми и манифести Курта Швитерса и Љубомира Мицића”. У оквиру студијског боравка 2013. године истраживачки ангажована на Универзитету у Регензбургу (Њемачка). Докторирала 2016. године на тему „Наративни поступци Петера Хандкеа”. На Филолошком факултету у Бањој Луци бирана за асистента 2009. године. Од 2012. године ради као виши асистент на предметима њемачке књижевности из 19. и 20. вијека, од 2017. године ангажована на истом факултету у звању доцента. Члан је Редакције часописа *Филолог*, те Редакције за издавачку дјелатност Филолошког факултета у Бањој Луци. Поља истраживања: њемачка књижевност 20. и 21. вијека, наратологија, филозофија и књижевност, компаративно изучавање њемачке и српске књижевности.
kandelka@gmail.com

Марићевић Јелена Ђ.

Рођена је 1988. године у Кладову. Радила је као лектор српског језика на Јагелонском универзитету у Кракову. Тренутно је асистент на Одсеку за српску књижевност и језик Филозофског факултета у Новом Саду. Добитник је награде *Боривоје Маринковић* за 2014. годину. Била је у уредништву студентског часописа за књижевност и уметност – *Међуштим* (2011–2015). Објавила је књигу *Леђишимацја за сићнализам: џулсирање сићнализма* (Београд 2016).
mitojelija@gmail.com

Марковић Саша С.

Рођен је 1968. у Џигољу у близини Прокупља. Већи део свог детињства провео је у Ракову. Академско образовање стекао је на Филозофском факултету у Новом Саду. Наставник је историје у звању ванредног професора на Педагошком факултету у Сомбору, Универзитета у Новом Саду. Предмет његовог истраживачког интересовања је рефлексја европских друштвених и образовно-васпитних идеја код Срба у 19. и 20. веку као и утицај друштвене мисли на стварање националног и ширег културног идентитета. С тим у вези, у одређеним радовима његово занимање је било везано за истраживање прошлости данашњег простора Војводине. Објавио је четири монографије: *Грађанске опозиционе странке у Војводини 1929–1941* (2006), *Буњевци Војводине у политичком животу Краљевине СХС / Југославије 1918–1941* (2010), *Политичка биографија Јована Јоце Лапошевића* (2011), *Национално без одијума, поглед без претензија* (2015), *Српски учитељ у Угарској 1778–1918* (2016) и *Васа Стајић* (2016). Аутор је више десетина научно-стручних радова који су излазили у часописима попут: *Српска политичка мисао*, *Истраживања*, *Политичка ревија*, *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини* и др. Учествовао је на бројним научним скуповима у земљи и иностранству. Тренутно је укључен у истраживања у оквиру домаћих научних пројеката: *Друштвени односи Срба и Хрватиа, национални идентитет и мањинска права са аспекта европских интеграција* и *Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција*. Сарадник је на међународном пројекту: *Народы Габсбургской монархии в 1914–1920 гг.: от национальных движений к созданию национальных государств*.
milnik.markovic@gmail.com

Матић Александра Д.

Рођена је 1990. године у Крагујевцу. Основне и мастер студије завршила је на Катедри за српски језик и књижевност Филолошко-уметничког факултета Универзитета у Крагујевцу. Мастер рад на тему „Словенство у раном стваралаштву Растка Петровића” одбранила је 2014. године. На истом факултету похађа и докторске студије (модул: Српска књижевност). Запослена је као асистент на Катедри за српску књижевност Филолошко-уметничког факултета. Поље њеног научног интересовања обухвата усмену књижевност, фолклорне и митске обрасце српског романтизма, авангарде и модернизма.

aleksandra.matic@filum.kg.ac.rs

Николић Видан В.

Рођен 1947. године у селу Заовине (Бајина Башта). Основне студије завршио на Филолошком факултету у Београду, на студијској групи Српски језик и књижевност, где је и магистрирао и докторирао. Радио је на Учитељском факултету у Ужицу, на Филозофском факултету у Источном Сарајеву и на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Области научног интересовања: дијалектологија и ономастика. Учествовао је на бројним научним скуповима и конференцијама у земљи и иностранству и објавио више научних радова. Аутор је публикација: *Моравички и горњостуденички говори* (Научно друштво за неговање и проучавање српског језика и књижевности, Београд, 2001); *Nomen est omen. Ономастички прилози* (Учитељски факултет, Ужице, 2009).

vid.nik47@gmail.com

Николић Милка В.

Рођена је 1975. године у Ужицу. Дипломирала је 2007. године на Филолошком факултету у Београду, на студијској групи *Српски језик и књижевност*. Постдипломске студије завршила је на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву. Магистрирала је 2009. године с темом магистарског рада *Поредбене конструкције у историјским романима Добрила Ненадића*. Докторирала је на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву 2012. године, одбравивши докторску дисертацију под називом *Поредбено-начинске конструкције у српском језику*. Од 2009. године ради на Учитељском факултету у Ужицу, а од 2013. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Области научног и стручног рада др Милке Николић јесу стилистика и методика наставе српског језика. Учествовала је на научним скуповима и објављивала радове у научним часописима у земљи и иностранству.

milkkanik75@gmail.com

Николић Часлав В.

Рођен је 1983. године у Пећи. Основне студије завршио је 2006. године на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу. Магистарски рад *Проблем биографског метода и биографија Пера Слијепчевића* одбранио је 2008. године на Филозофском факултету (Пале) Универзитета у Источном Сарајеву. Докторску дисертацију *Политички и идеолошки хоризонти у романима, есејима*

и новинским чланцима Милоша Црњанског одбранио је 2011. године. Запослен је на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, као доцент на Катедри за српску књижевност. Поље интересовања: српска књижевност 20. века.
caslav.nikolic@gmail.com

Пајовић Стефан П.

Рођен је 1989. године у Чачку. Завршио је основне студије Енглеског језика и књижевности на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, а мастер студије из исте области, на књижевном модулу, на Филозофском факултету у Новом Саду. Тренутно је студент треће године докторских студија на истом факултету, где под менторством проф. др Зорана Пауновића израђује докторску тезу насловљену „Поетска топонимија Шејмуса Хинија”. Објављује радове у научним часописима и редован је учесник научних конференција. Живи и ради у Новом Саду.
stefan@capsred.com

Петковић Ивана И.

Рођена 1981. године у Нишу. Завршила је Филолошки факултет у Београду, смер Руски језик и књижевност. Докторанд је на истом факултету–модул књижевност. Запослена на Педагошком факултету у Сомбору као наставник руског језика. Области интересовања: руска књижевност XVII века, стваралаштво Симеона Полоцког, барокна књижевност, античка књижевност.
petkovicivana1011@yahoo.com

Петковић Јелена Л.

Рођена је 1975. године у Крагујевцу. Дипломирала је 2002. године на Филолошком факултету у Београду, студије у Крагујевцу, на Катедри за српски језик и књижевност. Докторирала је на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу 2015. године, одбравивши докторску дисертацију *Синтијакса и семантика двоструке негације у српском језику*. Апсолвент је на Природно-математичком факултету Универзитета у Крагујевцу, на Катедри за математику и информатику. Запослена је као доцент на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу. Учествовала је на великом броју научних скупова и конференција у земљи и иностранству и објавила више научних радова.
jelenapetkovic75@gmail.com

Перић Владимир Б.

Владимир Б. Перић рођен је 1976. године у Шапцу. Докторирао је 2013. године на Филолошко-уметничком факултету са темом *Аутиобиографска, социјална и поетичка маргина дадаизма Драгана Алексића*. Објављивао је до сада научне студије, приказе књига, прозу и поезију у листовима и часописима „Наслеђе”, „Липар”, „Српски књижевни лист”, „Свеске”, „Поља”, „Градина”, „Тиса”, „Стање ствари”, „Mons Aureus”, „Tenso”, „Акт”, „Аванград”, „Бранковина” и „MozaIQ”, као и у зборницима са научних скупова. Уређивао је часопис „Стање ствари” (1997-2001). Био је гост уредник часописа „Наслеђе” (број 14/2 темат: „Књижевност и лудило” (са Катариниом Мелић) (2009)). Уређује „Корак”, часопис за књижевност,

уметност и културу, од 2013. године. Аутор је збирке песама *Елијсе* (2015). Члан је жирија за књижевну награду „Меша Селимовић”.
vladimirperic99@gmail.com

Петронијевић Божинка М.

Рођена 1948. године, у Десимировцу код Крагујевца. Основна школа и гимназија у Крагујевцу, а студије *ђерманистике и културологије* на Универзитет Карл Маркс у Лајпцигу (НДР); магистарски и докторски рад на истом универзитету под менторством академика проф. др. Рудолфа Гросеа (Prof. Dr. Rudolf Grosse). Радни век започиње као асистент приправник, следе асистент, доцент, ванредни професор на Филолошком факултету у Београду, те редовни професор на ФИЛУМ-у у Крагујевцу и Филозофско/Филолошком факултету у Бањој Луци. Централна област истраживања је *контрастивна лингвистика*, први контрастивни рад из област *Теорије валентности за језички пар немачко-српскохрватски*, а следе пројекат Института за немачки језик у Манхајму *Контрастивна драматика Немачко-српскохрватски* под менторством Улриха Енгела (Ulrich Engel) те више публикација из домена *творбе речи немачког и српског језика*, прилози из *лексикологије и лексикографије* (теорија и пракса) и не на крају транслатологије. *Докторати* покрива *семантику* и чисто је германистички рад.
cristivoje@ikomline.net

Радовановић Ђорђе Р.

Рођен 1985. године у Крагујевцу. Дипломирао је на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, група за српски језик и књижевност, где је завршио и мастер академске студије. Тренутно је на другој години докторских студија из српског језика и књижевности. Запослен је као асистент на Катедри за српску књижевност Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу. Област интересовања: српска књижевност двадесетог века (српски модернизам).
djollleee@live.com

Терзић Светлана В.

Рођена је 1956. године у Лозници. Дипломирала је 1980. године на Филолошком факултету у Београду, на студијском програму Руски језик и књижевност. Магистрирала је Филолошком факултету у Београду 2001. године, одбравивши рад с темом *Nomina agentis са суфиксом -ац и њиховим дериватима у српском језику и њихови руски еквиваленти*. Докторирала је на Филолошком факултету у Београду 2014. године, одбравивши докторску тезу под називом *Изражавање еластивности и сујерелативности у руском и српском језику*. Од 2002. до 2014. године радила је као предавач, односно наставник страног језика на Учитељском факултету у Ужицу, а од 2015. године ради на Учитељском факултету у звању доцента. Бави се следећим научним областима: творба речи у руском језику, језичке форме за исказивање категорије степена у руском језику, проблеми превођења и методика наставе руског језика на нефилолошким студијским програмима. Објавила је више научних радова у домаћим и међународним научним часописима и зборницима са научних скупова. Аутор је публикације: *Nomina agentis у*

српском и руском језику (суфикс -иц) (Учитељски факултет, Ужице, 2003). Ради и као судски тумач за руски језик.
sv.terzic@gmail.com

Тодоровић Јелена М.

Рођена је 1991. године у Крагујевцу. Дипломирала је Српски језик и књижевност на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу 2014. године. Одбранила је мастер рад са темом „Конфигурација ликова у *Роману о Александру Великом*” на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу 2016. године. Докторске академске студије филологије је уписала 2016. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Тренутно је запослена као асистент на Катедри за књижевност при Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Област интересовања: теорија књижевности и општа књижевност.
jelena.todorovic91@yahoo.com

УПУТСТВО АУТОРИМА ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

1. Радови треба да буду достављени електронски, у прилогу (Word, **пожељно у формату .rtf**, могуће и у формату .doc и, ако користите Word 2010 или новији (не 2007) формату .docx), на електронску адресу редакције *Наслеђа*: nasledje@kg.ac.rs, **заједно са потписаном Изјавом аутора у PDF формату**.
Изјава аутора је гаранција поштовања **обавезе према научним и етичким принципима и правилима**, у складу са међународним стандардима. Радови достављени уредништву ради објављивања у часопису *Наслеђе* морају представљати **резултат сопствених истраживања** и не смеју кршити ауторска права или права било које треће стране. У радовима се морају поштовати сва правила цитирања и референцирања извора и секундарне литературе (**не сме бити плагијаризма** у било ком облику). Радови **не смеју бити претходно објављени** у било којој другој публикацији под било којим другим насловом, нити у сличном нити у мало измењеном облику, те не смеју бити претходно објављени на неком другом језику. Радови **не смеју бити предати ради објављивања било којој другој публикацији** у земљи или иностранству док уредништво часописа *Наслеђе* не извести аутора/е о крајњој одлуци о публиковању рада.
2. **Дужина рукописа**: до 15 страница (28.000 карактера, не рачунајући размаке).
3. **Формат**: *фонти*: Times New Roman; *величина фонтиа*: 12; *размак између редова*: Before: 0; After: 0; Line spacing: Single.
4. **Параграфи**: *формати*: Normal; *први ред*: увучен аутоматски (Col 1).
5. **Име аутора**: Наводе се име(на) аутора, средње слово (препоручујемо) и презиме(на). Име и презиме домаћих аутора увек се исписује у оригиналном облику (ако се пише латиницом – са српским дијакритичким знаковима), независно од језика рада.
6. **Назив установе аутора (афилијација)**: Непосредно након имена и презимена наводи се пун (званични) назив и седиште установе у којој је аутор запослен, а евентуално и назив установе у којој је аутор обавио истраживање. У сложеним организацијама наводи се укупна хијерархија (од пуног регистрованог назива до унутрашње организационе јединице – универзитет, факултет, центар / одсек / катедра). Ако је аутора више, а неки потичу из исте установе, мора се, посебним ознакама или на други начин, назначити из које од наведених уснова потиче сваки од аутора. Функција и звање аутора се не наводе.
7. **Контакт подаци**: Адресу или електронску адресу аутор ставља у напомену при дну прве странице чланка. Ако је аутора више, даје се само адреса једног, обично првог.
8. **Језик рада и писмо**: Језик рада може бити енглески, српски, руски, немачки, француски или неки други европски, светски или словенски језик, ра-

ширене употребе у међународној филолошкој комуникацији. Ипак, **радови из англофоне филологије морају бити на енглеском језику**. Писмо на којем се штампају радови на српском језику јесте ћирилица.

9. **Наслов:** Наслов треба да буде на језику рада; треба га поставити центрирано и написати великим словима.
10. **Апстракт:** Апстракт треба да садржи циљ истраживања, методе, резултате и закључак. Треба да има од 100 до 250 речи и да стоји између заглавља (наслов, имена аутора и др.) и кључних речи, након којих следи текст чланка. Апстракт је на српском или на језику чланка. [Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 10; размак између редова – *Before*: 0; *After*: 0; *Line spacing*: Single; први ред – увучен аутоматски (Col 1).]
11. **Кључне речи:** Број кључних речи не може бити већи од 10. Кључне речи дају се на оном језику на којем је написан апстракт. У чланку се дају непосредно након апстракта. [Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 10; први ред – увучен аутоматски (Col 1).]
12. **Претходне верзије рада:** Ако је чланак био изложен на скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени, при дну прве стране чланка. Не може се објавити рад који је већ објављен у неком часопису: ни под сличним насловом нити у измењеном облику.
13. **Навођење (цитирање) у тексту:** Начин позивања на изворе у оквиру чланка мора бити консеквентан од почетка до краја текста. **Захтева се следећи систем цитирања:**
... (Ivić 2001: 56–63)..., / (в. Ivić 2001: 56–63)..., / (уп. Ivić 2001: 56–63)... / М. Ивић (2001: 56–63) сматра да...[наводнике и полунаводнике обележавати на следећи начин: „ ” / ‘ ’]
14. **Напомене (фусноте):** Напомене се дају при дну стране у којој се налази коментарисани део текста. Могу садржати мање важне детаље, допунска објашњења, назнаке о коришћеним изворима итд., али **не могу бити замена за листу референци** (види под 16), **нити могу заменити горе захтевани начин навођења (цитирања) у тексту** (види под 13). [Техничке пропозиције за уређење: формат – Footnote Text; први ред – увучен аутоматски (Col 1); величина фонта – 10; нумерација – арапске цифре.]
15. **Табеларни и графички прикази:** Табеларни и графички прикази треба да буду дати на једнообразан начин, у складу с лингвистичким стандардом опремања текста.
16. **Листа референци (литература):** Цитирана литература обухвата по правилу библиографске изворе (чланке, монографије и сл.) и даје се искључиво у засебном одељку чланка, у виду листе референци. Литература се наводи на крају рада, пре резимеа. **Референце се наводе латиницом** и исписују на

доследан начин, абecedним редоследом. Референце изворно публиковане ћирилицом или неким другим писмом могу се (иако то није неопходно и није препоручљиво) након обавезног латиничног облика (у који се такве референце морају транслитеровати), према у даљем тексту наведеним примерима, са назнаком [orig.], навести у свом оригиналном облику.

Ако се више библиографских јединица односе на истог аутора, оне се хронолошки постављају. **Референце се не превode на језик рада.** Саставни делови референци (ауторска имена, наслов рада, извор итд.) наводе се на следећи начин:

[за књигу]

Jakobson 1978: R. Jakobson, *Ogledi iz poetike*, Beograd: Prosveta. [orig.] Јакобсон 1978: Р. Јакобсон, *Огледи из поезије*, Београд: Просвета.

[за чланак]

Radović 2007: B. Radović, *Putevi opere danas*, Kragujevac: *Nasleđe*, 7, Kragujevac, 9–21. [orig.] Радовић 2007: Б. Радовић, *Путеви опере данас*, Крагујевац: *Наслеђе*, 7, Крагујевац, 9–21.

[ЗА ПРИЛОГ У ЗБОРНИКУ]

Radović-Tešić 2009: M. Radović-Tešić, *Korpus srpskog jezika u kontekstu savremenih jezičkih razdvajanja*, у: М. Ковачевић (ред.), *Srpski jezik, književnost, umetnost*, књ. I, *Srpski jezik u upotrebi*, Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 277–288. [orig.] Радовић-Тешић 2009: М. Радовић-Тешић, *Корпус српског језика у контексту савремених језичких раздвајања*, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. I, *Српски језик у употреби*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 277–288.

[за радове штампане латиницом]

Biti 1997: V. Biti, *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Zagreb: Matica hrvatska.

[за радове на страном језику – латиницом]

Lajons 1970: J. Lyons, *Semantics I/II*, Cambridge: Cambridge University Press.

[за радове на страном језику – ћирилицом]

Plotnjikova 2000: A. A. Plotnikova, *Словари и народная культура*, Москва: Институт славяноведения РАН.

Радове истог аутора објављене исте године диференцирати додајући *a*, *b*, *c* или *a*, *b*, *v*, нпр.: 2007*a*, 2007*b* или 2009*a*, 2009*b*.

Ако има два аутора, навести оба презимена, нпр.: *Simić, Ostojić*; ако их има више: после првог презимена (а пре године) додати *et al* или *qr*.

Ако није прво издање, ставити суперскрипт испред године, нпр.:

Lič²1981: G. Leech, *Semantics*, Harmondsworth etc.: Penguin Books.

[Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman,

Normal; величина фонта: 11; размак између редова – *Before: 0; After: 0; Line spacing: Single*; први ред: куцати од почетка, а остале увући аутоматски (Col 1: опција Hanging, са менија Format)]

Поступак цитирања докумената преузетих са Интернета:

[монографска публикација доступна on-line]

Презиме, име аутора. *Наслов књиже*. «адреса са интернета». Датум преузимања.

Нпр.: Veltman, K. H. *Augmented Books, knowledge and culture*. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d.>>. 02.02.2002.

[прилог у серијској публикацији доступан on-line]

Презиме, име аутора. Наслов текста. *Наслов периодичне публикације*, датум периодичне публикације. Име базе података. Датум преузимања.

Нпр.: Du Toit, A. Teaching Info-preneurship: student's perspective. *ASLIB Proceedings*, February 2000. Proquest. 21.02.2000.

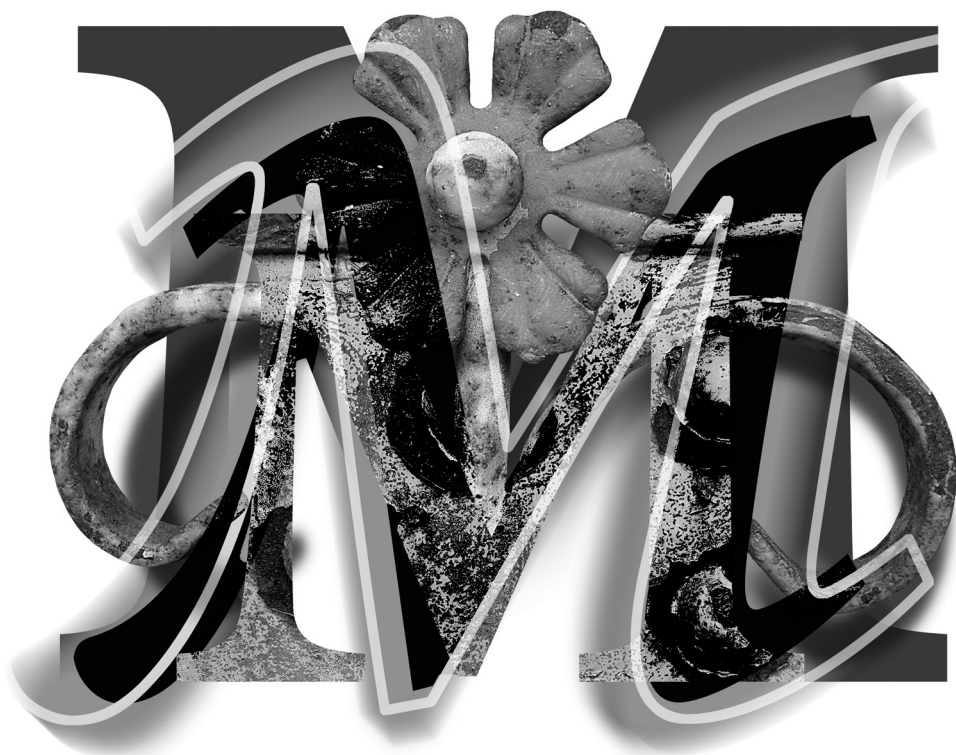
[прилог у енциклопедији доступан on-line]

Име одреднице. *Наслов енциклопедије*. «адреса са интернета». Датум преузимања.

Нпр.: Tesla, Nikola. *Encyclopedia Britannica*. <<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/588597/Nikola-Tesla>>, 29. 3. 2010.

17. **Резиме:** Резиме рада јесте у ствари апстракт или проширени апстракт **на енглеском језику** (искључиво на енглеском). Ако је језик рада енглески, онда је резиме обавезно на српском или неком од словенских или светских језика (осим енглеског). Резиме се даје на крају чланка, након одељка *Листа референци (литература)*. Превод кључних речи на језик резимеа долази после резимеа. [Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; размак између редова – *Before: 0; After: 0; Line spacing: Single*; први ред – увучен аутоматски (Col 1).]
18. **Биографија:** У биографији, коју треба слати као засебан фајл (Word, формати .doc или .docx), која не треба да прелази 250 речи, навести основне податке о аутору текста (година и место рођења, институција у којој је запослен, области интересовања, референце публикованих књига).

Уредништво
Наслеђа

Уредништво / Editorial Board

Др Драган Бошковић, редовни професор / Dragan Bošković, PhD, Full Professor

Главни и одговорни уредник / Editor in Chief

Др Никола Бубања, ванредни професор / Nikola Bujanja, PhD, Associate Professor

Оперативни уредник / Managing editor

Др Ала Татаренко, редовни професор, Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко“, Лавов, Украјина	Ala Tatarenko, PhD, Full Professor, Faculty of Philology, "Ivan Franko" National University of Lviv, Ukraine
Др Александар Јерков, редовни професор, Филолошки факултет у Београду	Aleksandar Jerkov, PhD, Full Professor, Faculty of Philology, Belgrade
Др Анђелка Пејовић, редовни професор, Филолошки факултет у Београду	Andelka Pejović, PhD, Full Professor, Faculty of Philology, Belgrade
Др Богуслав Зиелински, редовни професор, Институт за словенску и класичну филологију, Универзитет „Адам Мицкјевич“, Познањ, Пољска	Bogusław Zieliński, PhD, Full Professor, Institute of Slavonic and Classical Philology, Adam Mickiewicz University, Poznan, Poland
Др Димка Савова, редовни професор, Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска	Dimka Savova, PhD, Full Professor, Faculty of Slavic Studies, Sofia, Bulgaria
Др Јелица Стојановић, редовни професор, Филозофски факултет, Никшић, Црна Гора	Jelica Stojanović, PhD, Full Professor, Faculty of Philosophy, Nikšić, Montenegro
Др Михај Радан, редовни професор, Факултет за историју, филологију и теологију, Тимишвар, Румунија	Mihaj Radan, PhD, Full Professor, Faculty of Letters, History and Theology, Timisoara, Romania
Др Персида Лазаревић ди Ђакомо, редовни професор, Универзитет „Г. д Анунцио“, Пескара, Италија	Persida Lazarević di Đakomo, PhD, Full Professor, The G. d'Annunzio University, Pescara, Italia
Бојан Оташевић, ванредни професор, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу	Bojan Otašević, Associate Professor, Faculty of Philology and Arts, Kragujevac
Др Душан Живковић, ванредни професор, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу	Dušan Živković, PhD, Associate Professor, Faculty of Philology and Arts, Kragujevac
Др Juan Ruez Padilla, ванредни професор, Универзитет у Хаену, Шпанија	Juan Ruez Padilla, PhD, Associate Professor, University of Jaen, Spain
Др Катарина Мелић, ванредни професор, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу	Katarina Melić, PhD, Associate Professor, Faculty of Philology and Arts, Kragujevac
Др Maria Luisa Pérez Cañado, ванредни професор, Универзитет у Хаену, Шпанија	Maria Luisa Pérez Cañado, PhD, Associate Professor, University of Jaen, Spain
Др Марија Ћирић, ванредни професор, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу	Marija Ćirić, PhD, Associate Professor, Faculty of Philology and Arts, Kragujevac
Др Данијела Јањић, доцент, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу	Danijela Janjić, PhD, Assistant Professor, Faculty of Philology and Arts, Kragujevac
Др Дејан Каравесовић, доцент, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу	Dejan Karavesović, PhD, Assistant Professor, Faculty of Philology and Arts, Kragujevac
Др Јелена Петковић, доцент, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу	Jelena Petković, PhD, Assistant Professor, Faculty of Philology and Arts, Kragujevac
Др Марија Лојаница, доцент, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу	Marija Lojanica, PhD, Assistant Professor, Faculty of Philology and Arts, Kragujevac
Др Марина Петровић Јилих, доцент, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу	Marina Petrović Jilih, PhD, Assistant Professor, Faculty of Philology and Arts, Kragujevac

Секретар уредништва / Editorial assistant

Јелица Вељовић / Jelica Veljović

Преводац и лектор (енглески) / Translator and proofreader (English)

Александар Радовановић / Aleksandar Radovanović

Лектор / Proofreader

Александра Матић / Aleksandra Matić

Ликовно-графичка опрема / Artistic and graphic design

Слободан Штетић / Slobodan Štetić

Технички уредник / Technical editor

Стефан Секулић / Stefan Sekulić

Издавач / Publisher

Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац / Faculty of Philology and Arts Kragujevac

За издавача / Published by

Радомир Томић / Radomir Tomić

Декан / Dean

Адреса / Address

Јована Цвијића б.б, 34000 Крагујевац/Jovana Cvijića b.b, 34000 Kragujevac

тел/phone (+381) 034/304-277

e-mail: nasledje@kg.ac.rs

www.filum.kg.ac.rs/Филум/Издавачка делатност

Жиро рачун (динарски)

840-1446666-07, партија 97

Сврха уплате: Часопис „Наслеђе”

Штампа / Print

Занатска задруга „Универзал” Чачак / Zanatska zadruga „Univerzal“ Čačak

Тираж / Impression

150 примерака / 150 copies

Наслеђе излази три пута годишње / *Nasleđe* comes out three times annually

Publication of the Journal has been sponsored by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

82

НАСЛЕЂЕ : часопис за књижевност, језик, уметност и културу = journal of Language, Literature, Art and Culture / главни и одговорни уредник Драган Бошковић. - Год. 1, бр. 1 (2004)- . - Крагујевац (Јована Цвијића бб) : Филолошко-уметнички факултет, 2004- (Чачак : Универзал). - 24 cm

Три пута годишње
ISSN 1820-1768 = Наслеђе (Крагујевац)
COBISS.SR-ID 115085068